

düşünce dizisi

TİMAŞ

YÜKSELEN BÖLGESEL AKTÖR

yeni türkiye cumhuriyeti

GRAHAM E. FULLER

CIA TÜRKİYE MASASI ESKİ ŞEFİ

6. Baskı

düşünce dizisi-3

yeni türkiye cumhuriyeti | GRAHAM E. FULLER

TİMAŞ

iyi ki kitaplar var...

TİMAŞ YAYINLARI
İstanbul 2009

www.timas.com.tr

YENİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Yükselen Bölgesel Aktör
Graham E. Fuller

TİMAŞ YAYINLARI | 1795
Düşünce Dizisi | 3

YAYIN YÖNETMENİ
Emine Eroğlu

EDİTÖR
Neval Akbıyık

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Mart 2008, İstanbul

6. BASKI
Ekim 2009, İstanbul

ISBN
978-975-263-718-4

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01

TİMAŞ YAYINLARI
Alayköşkü Caddesi, No:11, Cağaloğlu, İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00

www.timas.com.tr
timas@timas.com.tr

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

YENİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Yükselen Bölgesel Aktör

Graham E. Fuller

Çeviren: Doç. Dr. Mustafa Acar

TİMAŞ

GRAHAM E. FULLER

Halihazırda bağımsız bir yazar, analist, Vancouver (Kanada) Simon Fraser Üniversitesinde misafir Tarih Profesörü ve Müslüman Dünya ile İlişkiler Danışmanıdır. Orta Doğu ve Asya'nın çeşitli ülkelerinde istihbarat görevlisi olarak on beş yıl görev yapmış olan Fuller, CIA Ulusal İstihbatat Konseyi' Başkan Yardımcılığı görevinde bulunmuş, daha sora da RAND şirketinde siyaset bilimci olarak çalışmıştır. Aralarında şu eserlerin de bulunduğu birçok kitabın yazarı veya ortak yazarıdır:

The New Foreign Policy of Turkey: From the Balkans to Western China (Balkanlardan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Dış Politikası), (Ian Lesser ile birlikte),

A Sense of Siege: The Geopolitics of Islam and the West (Bir Kuşatılmışlık Duygusu: İslam ve Batı'nın Jeopolitiği)(Ian Lesser ile birlikte),
Turkey's Kurdish Question (Türkiye'nin Kürt Sorunu) (Henri Barkey ile birlikte),

The Arab Shi'a: The Forgotten Muslims (Arap Şiası: Unutulmuş Müslümanlar),
The Future of Political Islam [(Siyasal İslam'ın Geleceği) 2004 yılında Timaş Yayınları tarafından aynı isimle Türkçe çevirisi yayımlanmıştır, Çev. M. Acar]

Fuller ayrıca Foreign Affairs, Foreign Policy, National Interest, Washington Quarterly, Orbis, ve Harvard International Affairs on-line adlı dergilerde de makaleler kaleme almaktadır.

İÇİNDEKİLER

Yeni Türkiye İçin Ne Dediler? / 7
Takdim / 9
Teşekkür / 15
Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkçe Çevirisine Önsöz / 17
Çevirenin Önsözü / 21
GİRİŞ Türkiye Orta Doğu'da mıdır? / 27

Kısım I:

Türkiye'nin Tarihsel Yörüngesi

BİRİNCİ BÖLÜM:
Tarihsel Mercek / 43
İKİNCİ BÖLÜM:
Osmanlı Dönemi / 54
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
Kemalist Deneyim / 62
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:
Soğuk Savaş Ara Dönemi / 75
BEŞİNCİ BÖLÜM:
Müslüman Dünyaya Yönelik Yeni Açılımlar / 83
ALTINCI BÖLÜM:
Türk İslamı'nın Yeniden Yükselişi / 100

Kısım II:

Türkiye'nin Müslüman Dünya ve Öteki Ülkelerle İlişkileri

BİRİNCİ BÖLÜM:
Müslüman Dünyaya Yönelik AKP Politikaları / 135

İKİNCİ BÖLÜM:
Türkiye'nin Bölgesel Etkisinin Temelleri / 157

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
Türkiye ve Suriye / 177

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:
Türkiye ve Irak / 184

BEŞİNCİ BÖLÜM:
Türkiye ve İran / 199

ALTINCI BÖLÜM:
Türkiye ve İsrail / 214

YEDİNCİ BÖLÜM:
Türkiye ile Mısır, Suudi Arabistan, Körfez Ülkeleri ve Afganistan Arasındaki İlişkiler / 227

SEKİZİNCİ BÖLÜM:
Türkiye ve Avrasya Alternatif Ortaklıklar mı? / 238

DOKUZUNCU BÖLÜM:
Türkiye ve Avrupa / 266

ONUNCU BÖLÜM:
Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri / 275

Kısım III:

Türkiye'nin Gelecek Yörüngesi

BİRİNCİ BÖLÜM:
Türkiye'nin Geleceğiyle İlgili Dış Politika Senaryoları / 299

İKİNCİ BÖLÜM:
Sonuç: Washington Ne Yapabilir? / 316

Yeni Türkiye İçin Ne Dediler?

"Avrupa tarafından reddedilen bir Türkiye, Orta Doğu problemini Avrupa'ya taşıyacaktır. Fuller'ın söz konusu ikilem bağlamında yaptığı bu isabetli analiz, gerçekten büyük, hatta acil jeopolitik önemi haiz."

Zbignlew Brzezinski,
Danışman ve Mütevelli,
Stratejik ve Uluslararası
Araştırmalar Merkezi.

"Tam zamanında ve canlı bir şekilde devreye girmek suretiyle, Graham Fuller'ın son kitabı Türkiye ve Türkiye'nin dünyadaki rolü konusundaki tartışmalara değerli bir katkı sağlıyor. Türkiye'den ve bölgede yapılan bir dizi röportajdan yola çıkan eser, Türk dış politikası konusundaki başka eserlerde bulunmayan bir tarzla, son olaylar ve gelişmeleri yorumluyor. Yeni Türkiye'yi ve onun başkaları için ne anlam ifade ettiğini anlamak isteyenler için çok önemli bir eser."

Ian Lesser, ABD Alman Marshall Fonu
Kıdemli Transatlantik Üyesi, Washington
D.C. Woodrow Wilson Merkezi Kamu
Politikası Uzmanı.

"Türkiye üzerine, zamanlaması çok isabetli bu çalışmada Graham Fuller, Türk iç ve dış politikası ile ilgili objektif ve dengeli bir değerlendirme sunuyor. Ülkenin kendine özgü sosyal, ekonomik, politik ve kültürel dinamiklerini dikkate alarak, öteki çalışmalarda çoğu kez rastlanmayan çok boyutlu bir perspektif sağlıyor. Oldukça okunaklı, akıcı bir üslupla kaleme alınmış bu eser Türkiye ile ilgili mükemmel bir çalışma niteliğinde."

Ömer Taşpınar,
Brookings Enstitüsü

"Graham Fuller özelde Türk siyaseti ve genelde siyasal İslam konusunda en aklı başında analistlerden biridir. Bu kalitesi yüksek çalışma Türkiye ve İslami siyaset araştırmalarına değerli bir katkı yapıyor ve Türkiye'nin dönüşümüne ve bölgedeki rolüne vurgu yapmak suretiyle yeni bir çığır açıyor."

Hakan Yavuz,
Utah Üniversitesi

Takdim

Tam son yirmi yıldır Türkiye'de son derece önemli değişiklikler olmaktadır. Dahası, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti* uluslararası politikadaki rolünü tanımlamaya devam ederken ufukta daha fazla değişiklikler belirdiğinden kimsenin kuşkusu yoktur.

Türkiye NATO'nun önemli bir üyesi ve II. Dünya Savaşı'ndan beri Birleşik Devletler'in değer verdiği bir müttefiktir. Ancak 2003'te Irak'a yönelik ABD işgali, ABD-Türkiye ilişkilerindeki bazı temel çelişkileri ortaya çıkarmıştır. Müttefiki ile çok az istişarede bulunan ABD savaş plancıları, Türkiye'nin Irak'a bir kara ve hava köprüsü olarak hizmet vereceğini basitçe varsaymışlardır. Oysa işgal, Türkiye'de halk nezdinde son derece tepki çeken bir şeydi ve demokratik olarak seçilmiş parlamento, ABD'nin söz konusu talebini reddetti. Bu olay Savunma Bakan Yardımcısı —Irak'ta demokrasi yanlısı— Paul Wolfowitz'e Türk hükümetinin demokrasiye kısa devre yaptırması gerektiğini söyletmişti.* Oysa Graham Fuller'ın bu eserde ortaya koyduğu gibi, Türkiye'de demokrasi var ve gayet de iyi durumda.

---

* ABD talebini kabul etmek için Türk hükümetinin demokratik süreçleri askıya alması gerektiğini ima ediyor. (ç.n.)

Demokrasinin sadece altmış yaşında olduğu Türkiye'de, kendisini Cumhuriyet'in koruyucusu olarak gören ordu, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün şiar edindiği ideoloji olan Kemalizm'e yönelik tehditlere karşı koymak amacıyla, sisteme düzenli olarak müdahale etmiştir. Fransız laisizminden ilham alan Kemalizm, dinin devlet otoritesine teslim olması üzerinde ısrar eder. Bir kahraman asker ve kendi kuşağının başat bir siyasi kişiliği olan Atatürk, Türk tarihinin dev simalarından biriydi, ama bir demokrat değildi. Atatürk'ün Türkiye vizyonu ekonomiye ve siyasete egemen olan, otokratik bir devlet anlayışına dayanıyordu. Türkiye'nin demokratik deneyimi ancak 1950'de (Atatürk'ün ölümünden 12 yıl sonra) başlayabildi. Hatırlamakta yarar vardır ki, Cumhuriyet'in demokratik olarak seçilmiş ilk lideri olan Adnan Menderes 1961'de ordu tarafından idam edildi. O günden beri Kemalistler, periyodik olarak —herhangi bir ironi olmaksızın, ciddi ciddi— "demokrasiyi kurtarmak" amacıyla silahlı kuvvetlerin müdahalesini istemişlerdir.

Yirmibirinci yüzyılın anahtar tartışma konularından biri, Müslüman toplumların demokrasiyi benimseyip benimsemeyecekleridir. Bu tartışma bağlamında, nüfusunun %98'inden fazlasını Müslümanların oluşturduğu Türkiye çok umut vaat eden bir örnek teşkil etmektedir. Üç nesil gibi kısa bir zaman zarfında Türkiye canlı, heyecanlı ve hassas bir demokrasi geliştirmiştir ve şu anda bu demokrasiye, kararlı bir İslami kimliğe sahip, yetkin bir siyasi parti hükmetmektedir. Altı çizilmeye değerdir ki, Türk demokratik deneyimi Müslüman toplumlarca yakından takip edilmektedir.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın liderlik ettiği, iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi'ne (çoğunlukla Türkçe kısaltmasıyla, AKP olarak bilinir) "İslamcı" sıfatı yapıştırılır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin elitleri ve militan Kemalistlerin benimsediği alamet-i farika laisizmin aksine, AKP, Fuller'ın da ortaya koyduğu gibi, bireylerin dini özgürlüğünü tanıyan sekülarizmden yanadır. Bunun karşısında, bazı Kemalistler, fundamentalist bir laisizm takıntısı sergilerler ki bu, aynadaki akisleri durumundaki İslamcıların bakış açılarından daha az dışlayıcı değildir. Her halükarda, AKP silahlı kuvvetlerle bir geçinme tarzı bulmuştur. 2007'de generaller, parlamentonun önde gelen AKP simalarından Abdullah Gül'ü Cumhurbaşkanı seçmesini veto edince, Erdoğan erken seçim çağrısı yapmıştır. Yapılan seçimlerde AKP'nin ezici bir zafer kazanmış olduğu ülkede Gül bugün Cumhurbaşkanıdır.

AKP, yükselen bir Anadolu orta sınıfı tarafından desteklenmektedir. Toplumsal açıdan Kemalist girişimcilerin çoğundan daha muhafazakâr olan bu orta sınıf, Türkiye'ye ve Cumhuriyet modeline sıkı sıkıya bağlıdır. Partinin seçmenlerinin benimsediği "Müslümanlık" Türk milliyetçiliğinin kıvama getirdiği bir Müslümanlıktır. Bu insanların birçoğu Nur hareketi içinde yer alırlar, ki bu, Türkiye'nin en geniş toplumsal hareketidir. Fuller'ın izah ettiği gibi, güçlü bir Türk devleti öncülüne az çok yaslanan bu hareket, İslami modernizme dayanmaktadır.

Her ne kadar siyasete askeri müdahale hâlâ mümkünse de, bu durum eskiye kıyasla daha az kabul edilebilir bir olgudur, hele Türkiye Avrupa Birliği (AB) üyeliği yolunda mücadele verdikçe. Türkiye'de AB üyeliği yolunda yürütülen kampanyaya AKP öncülük etmektedir. Soğuk Savaş

sırasında Türkiye'nin asıl ilişkisi, anlaşılır şekilde ABD ileydi, ancak Fuller'ın da vurguladığı gibi, Türkiye'nin şimdi Avrupa, Avrasya ve Orta Doğu ile ilgili menfaatleri vardır. Washington politika yapıcılarının keşfetmekte oldukları gibi, artık Türkiye'nin gündemi ABD'nin gündemiyle örtüşmemektedir. Her ne kadar Washington'daki Büyükelçilik Ankara için çok önemli olmaya devam etse de, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, siyasette ve ticarette Avrupa'nın öne çıkması, artık Türkiye'nin jeopolitik konumunun kaçınılmaz olarak getirdiği değişiklikler ve fırsatlar Türkiye için çok yönlü bir dış politika dikte etmektedir.

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Türkiye, Orta Doğu'ya sırtını dönmüştür, Fuller bu olguyu "Kemalist tarihsel lobotomi"nin* bir eseri olarak nitelendirmektedir. Bölgenin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki merkezi önemine rağmen, 1990'lara kadar ne Türk resmi yetkilileri, ne de bilim adamları Orta Doğu'ya doğru dürüst dikkat sarf etmişlerdir. Türk-Arap ilişkilerinde uzun süren bir kesintinin ardından bugün artık Türkiye, bölge ile bağlarını yeniden kurmaktadır. Suriye sınırının Ankara tarafından resmi olarak daha 2004 yılında, Başbakan Erdoğan'ın Şam'a yaptığı ziyaret sırasında tanınmış olması öğreticidir.

Türkiye, İsrail ile önemli bir stratejik ilişki geliştirmiş olmakla birlikte, bu yönelimini Orta Doğu'da geliştirmekte olduğu bir dizi başka ilişki ile de dengelemektedir. Türkiye'nin bağımsız dış politikasının en iyi göster-

* Lobotomy (veya leucotomy): Beynin bir kısmını kesip çıkartma; beynin ön tarafına girip çıkan sinir hatlarının iptal edilmesi; ciddi bir zihinsel hastalığın tedavisi için beyindeki bazı sinirlerin kesildiği, çoğu kez ciddi bilişsel ve kişiliksel değişikliklere yol açan tıbbi operasyon. (ç.n.)

gesi, komşusu, önemli bir ticaret ortağı ve Arap-olmayan bir ülke olarak İran'la ilişkisidir. Özellikle Şah'ın 1979'da devrilmesinden sonraki onyıl olmak üzere, gergin geçen yıllardan sonra iki ülke makul derecede dostane ilişkiler geliştirmiştir.

Hem Türkiye'de hem de İran'da huzursuz Kürt azınlıklar bulunmaktadır. Irak Kürdistanı'ndaki sığınaktan yararlanan şiddet yanlısı Kürt milliyetçiler, her iki ülkede de daha aktif hale gelmişlerdir. ABD işgal güçlerinin Irak'taki iç savaş ve direnişin meydan okuyuşu tarafından meşgul edilmesi, Bağdat'taki hükümetin etkisiz kalması ve Iraklı Kürt otoritelerinin popüler milliyetçi gruplara karşı harekete geçmek için fazla bir saikinin olmaması sonucunda bugün Kürt milliyetçiliğinin meydan okuyuşu, Türkiye'nin değişik kesimlerinin zihnini meşgul etmekte ve bunları birleştirmektedir. Washington'un hoşuna gitmese de, Türkiye ve İran güvenlik konusunda ortak bazı çıkarları olduğunu fark etmişlerdir. Bu durum, ABD ile Türkiye arasında gözlenen çıkar ayrışmasının önemli bir örneğidir.

"Yeni Türkiye Cumhuriyeti" kendi yolunu ve kendi sesini buldukça, Soğuk Savaş'ın daha basit hareket tarzlarına geri dönmenin imkânı olmayacaktır. Bundan dolayı, ABD-Türkiye ilişkilerinin kalitesi kaçınılmaz şekilde evrilip olgunlaşacaktır, aynen Türkiye'nin durumunda olduğu gibi. Tam zamanında gelen bu eser, yol üzerindeki meydan okuyuşlar ve sözü edilen değişimlerin gerçekleşmekte olduğu çerçeve için vazgeçilmez bir ilk okuma kitabıdır.

Augustus Richard Norton
Boston Üniversitesi
Antropoloji ve Uluslararası İlişkiler Profesörü

Teşekkür

Bu kitap bir ömür boyunca Türkiye'ye duyulan ilginin, özellikle Türkiye tarihi, siyaseti, kültürü, dili ve toplumu ile haşır neşir olmanın eseridir. Bundan dolayı, kitabı yazmam için destek sağlayan Birleşik Devletler Barış Enstitüsü'ne teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Türkiye'nin Orta Doğu ve daha geniş Müslüman coğrafyadaki rolünü keşfetme fırsatı bulmuş olmaktan dolayı, başlıca iki nedenle memnunum. Birincisi, bu konunun Türk, Batılı ve Arap analistler tarafından görece az ilgi gösterilmiş bir konu olmasıdır. Diğeri, Türkiye'nin komşuları ve din kardeşleriyle olan ilişkisinin öneminin, önümüzdeki onyıllarda, özellikle de Müslüman dünyanın birçok parçası daha fazla istikrarsızlık ve karmaşaya doğru sürüklendikçe, çok daha artacak olmasıdır. Bu arada, Türkiye'deki çağdaş dini hareketlerin —özellikle de Fethullah Gülen hareketinin— karakterini keşfetmek amacını taşıyan —ve bu kitabın içeriğini doldurmaya büyük katkısı olan— bir çalışma için daha önce sağladığı destekten dolayı Earhart Vakfı'na da teşekkür ederim.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkçe Çevirisine Önsöz

Türkiye hakkındaki bu yeni kitabımın Türkçe çevirisine önsöz yazma fırsatı bulduğuma çok memnunum.

Her şeyden önce, —İngilizce baskısıyla aynı başlığı taşıdığını varsayarak— kitabın başlığı konusunda bir yorum yapayım. Söz konusu başlık benim tarafından değil, ABD'deki yayıncı tarafından seçilmiştir ve korkarım biraz yanıltıcı olabilir, zira kitap gerçekte Türkiye'de bir "Yeni Cumhuriyet"ten değil, daha çok yeni bir dönemden söz etmektedir. Doğru başlık "Türkiye'nin Dünyadaki Yeni Yeri" olmalıdır, çünkü kitabın odaklandığı nokta budur.

İkincisi, gerek küresel düzeyde gerekse bölgedeki ABD politikalarına oldukça eleştirel baktığımı okuyucu fark edecektir. Üzülerek belirtmeliyim ki ABD, Orta Doğu ve Avrasya bölgesinde hegemonik veya tahakkümcü bir rol oynamaya yeltendiği sürece Türk ve Amerikan politikaları bir ölçüde çelişik olmak durumundadır. Bu tür politikaların devri geçmiştir. Artık Türkiye'nin kendisini çevreleyen bütün bölgelerde ve bütün yönlerde önde gelen bir oyuncu olacağı çok-kutuplu bir dünyaya dönüşmek durumundayız.

Hayatım boyunca Türkiye'ye ilgi duymuşumdur. 1957 yılında bir üniversite öğrencisi iken Türkçe öğrenmeye başladım, çünkü bu ülke kültürü, dili ve tarihiyle beni büyülemişti. Türkiye hakkında bir şeyler öğrenmeye başladığımda henüz CIA'in adını bile duymamıştım. CIA'de çalışırken Türkiye'ye ilgi duymaya devam ettim, CIA'yi terk ettikten yirmi yıl sonra bugün hâlâ Türkiye'ye ilgi duymaya devam ediyorum.

Bu önsözü yazmaktan da mutluyum, çünkü şu anda Türkiye hakkında hayatımda hiç olmadığı kadar olumlu düşünüyorum. Türkiye'ye ilk gittiğimde, ülkenin devasa sorunları vardı. Bugün inanıyorum ki Türkiye'de durum daha önce hiç olmadığı kadar iyidir. Ülke refah içindedir. Ilımlı İslamcı bir çizgiyi siyasi düzene başarılı bir şekilde entegre etmiş dünyadaki ilk Müslüman ülke Türkiye'dir. Zorlu Kürt sorununu çözme yolundadır. Kürtlerle olan durum, problemli olmakla birlikte, Kürt sorunu hakkında yazdığım 1990'ların ortalarındaki durumdan çok daha iyidir. Özal'a kadar giden reformlar sayesinde ekonomi de daha iyi durumdadır. Kendine daha güvenir durumda olan ülke şu anda, Orta Doğu dâhil olmak üzere dünyadan, modern zamanlarda hiç olmadığı kadar saygı görmektedir.

Türk dış politikasını takip ettiğim uzun yıllar boyunca, genel olarak Türkiye'nin hemen hemen her komşusu ile ilişkileri kötüydü. Aslında böyle olması gerekmiyordu. Oysa bugün Türkiye oldukça akıllı biçimde hemen her komşusuyla iyi ilişkiler kurmuş durumdadır. İşte bu iyi komşuluk ilişkileri, Türkiye'nin bölgedeki güç ve etkisini geçmiş onyıllara kıyasla çok daha sağlam hale getirmektedir. Türkiye artık Avrupa'da, Akdeniz bölgesin-

de, Balkanlarda, Arap dünyasında, İran ve Kafkaslarda, Orta Asya'da, Rusya ve Çin'de önemli bir ülkedir.

Türkiye uluslararası sahnede bugün daha önce hiç olmadığı kadar bağımsız hareket etmektedir. Dış politikaları Türkiye içinde geniş bir görüş yelpazesini yansıtmaktadır. Ülkenin liderleri artık, Washington dâhil dış ülkelerle konuşurken ülkenin sesini güçlendiren sağlam demokratik prensiplere ve halk desteğine dayanmaktadırlar. Hangi partinin iktidarda olduğu önemli değildir, ama iktidarda olan parti, ülke çoğunluğunun sağlam desteğini arkasına almış olmalıdır.

Elbette ki Türkiye'nin hâlâ birtakım sorunları vardır, her ülkenin olduğu gibi. Ancak Türkiye bugün bu sorunları çözmek için daha önce olduğundan daha iyi bir yapılanmaya sahiptir.

Bu arada okuyucularımdan bana bir iyilik yapmalarını istiyorum: Bir süre için, 1960'larda Türkiye'de istihbarat görevlisi olarak hizmet verdiğimi veya uzun yıllar CIA'de çalıştığımı unutun. Zamanla her şey değişir, benim görüşlerim de değişti. Lütfen bu kitabı sanki arkasında özel bir amaç güdüyormuş gibi okumayın. Argümanları ve analizi maksatlı değil. Söylediklerimi ciddiye alın, çünkü demek istediğim sadece söylediğimdir, ne eksik, ne de fazla. Kitabı sevmekte de, eleştirmekte de özgürsünüz, fakat hayatımın şu aşamasında inandığım şey neyse, kitabın söylediği odur. Kitap herhangi bir ABD politikasını veya istihbarat gündemini ileri taşımak için tasarlanmış değildir. "Gerçekte ne demeye çalıştığımı" çözmeye çalışmayın; gizli gündemler falan yok. Gizli bir kanaldan ABD politikasına yardım etmek için yazıyor değilim. Esasen, ABD politika yapıcılarının çoğu bu

kitaptan hoşlanmayacaktır. Dolayısıyla, kitabı söylediğiyle, olduğu gibi kabul edin.

Bu kitabı Türk insanına ve onun başarıya ve kazanımlara doğru —sağlığımda şahit olduğum— yürüyüşüne ithaf etmekten mutluyum.

Graham E. Fuller
Vancouver, BC
Mart 2008

Çevirenin Önsözü

Graham Fuller'ı Türk okuyucunun önemli bir kesimi yakından biliyor. Kendisini ve yazdıklarını önemli kılan birçok neden sıralamak mümkün.

Her şeyden önce Fuller, Türkiye'yi ve İslam dünyasını iyi tanıyan biri. Hayatının bir bölümünde istihbarat görevlisi olarak, bir bölümünde bölgeye ve Türkiye'ye duyduğu kişisel ilgi ve yakınlık nedeniyle içinde bulunduğumuz coğrafyayı gezmiş, tanımış, gözlemlemiş biri. Türkçe, Arapça, Farsça ve Rusça biliyor. Bölgemizi çoğumuzdan daha iyi bildiği, gelişmeleri de gayet yakından takip ettiği kesin.

İkincisi, akademik kimliği de olan Fuller'ın takdire değer bir analitik yeteneğe ve sağduyulu bir yaklaşıma sahip olması. Olaylara tek bir açıdan bakmıyor, süreçleri etkileyen tarihsel, ekonomik, siyasal faktörleri aynı anda görmeye, analize dâhil etmeye ve bütüncül bir izah getirmeye çalışıyor. Ayrıca sergilediği sağduyulu, kavgadan değil barıştan yana yaklaşım da son derece önemli.

Benim için Fuller'ı önemli kılan bir üçüncü husus ise, farklı din ve kültürlerin, farklı coğrafyaların yetiştirdiği insanlar olmamıza karşın, sorunların kaynağına ilişkin tespit ve çıkarsamalarının büyük çoğunluğunda aramız-

da bir frekans uyumu, bir paralellik olması. Bir zamanlar ABD'de doktora yaparken internet ortamında "kamusal alanda dinin yeri ve laiklik" konusunu tartıştığımız, ama gerçek hayatta daha önce hiç karşılaşmadığım bir Protestan Papaz, argümanlarımızın paralelliğini görünce benim için "my newfound soulmate" (yeni bulduğum ruhdaşım) demişti. İslam dünyası ve Türkiye ile ilgili yazdıkları Fuller için benim de aynı şeyleri söyleyebileceğime işaret ediyor.

Daha önce kendisinden çevirdiğim, yine Timaş Yayınları'ndan çıkan "Siyasal İslam'ın Geleceği"nde Fuller İslamcı hareketlerin İslam dünyasının kaderinde önemli bir rol oynayacağını, bunların tümünü terörizmle özdeşleştirip çöpe atmanın yanlış olacağını, bunlardan bazılarının demokrasiyle, özgürlükle, barışla ve modern dünyanın benimsediği değerlerle bir sorunu olmadığını, ABD başta olmak üzere Batı dünyasının bu hareketlere karşı sergilediği toptancı yaklaşımın yanlış olduğunu, şiddete yönelmeyen hareketlerle iyi ilişkiler geliştirmek gerektiğini söylüyordu. İslam dünyasındaki perişan durumdan sadece bu ülkelerin kendilerinin değil, bölgedeki baskıcı yönetimleri destekleyen Batılı güçlerin de sorumlu olduğunu açık yüreklilikle ifade ediyordu ki, bunlar benim de aynen katıldığım tezlerdi.

Elinizdeki kitapta Fuller yine aynı analitik düşünce ve sağduyulu yaklaşımla bu defa Türkiye üzerinde yoğunlaşıyor ve özetle Türkiye'nin uzunca bir zamandan sonra artık bazı Kemalist aşırılıklardan kurtulmaya, siyasi ve ekonomik sorunlarını daha akıllıca yöntemlerle çözmeye doğru gittiğini, NATO'nun sadık müttefiki ve ABD'nin her dediğini yapan Türkiye'nin artık geçmişe ait bir şey

olduğunu, yeni Türkiye'nin sırf Batı'ya endeksli dış politikalardan vazgeçip, Asya ve İslam dünyasına açıldığını, komşularıyla ilişkilerini iyileştirdiğini ve daha bağımsız bir dış politikaya yöneldiğini söylüyor. Kendi yolunu kendi çizen, ABD'ye zaman zaman itiraz eden bir Türkiye'nin kısa vadede Washington'u rahatsız etse de, uzun vadede hem Türkiye, hem Orta Doğu, hem de Batı için daha iyi bir seçenek olacağını ifade ediyor ki, bu satırların yazarı bu görüşe de aynen katılmaktadır.

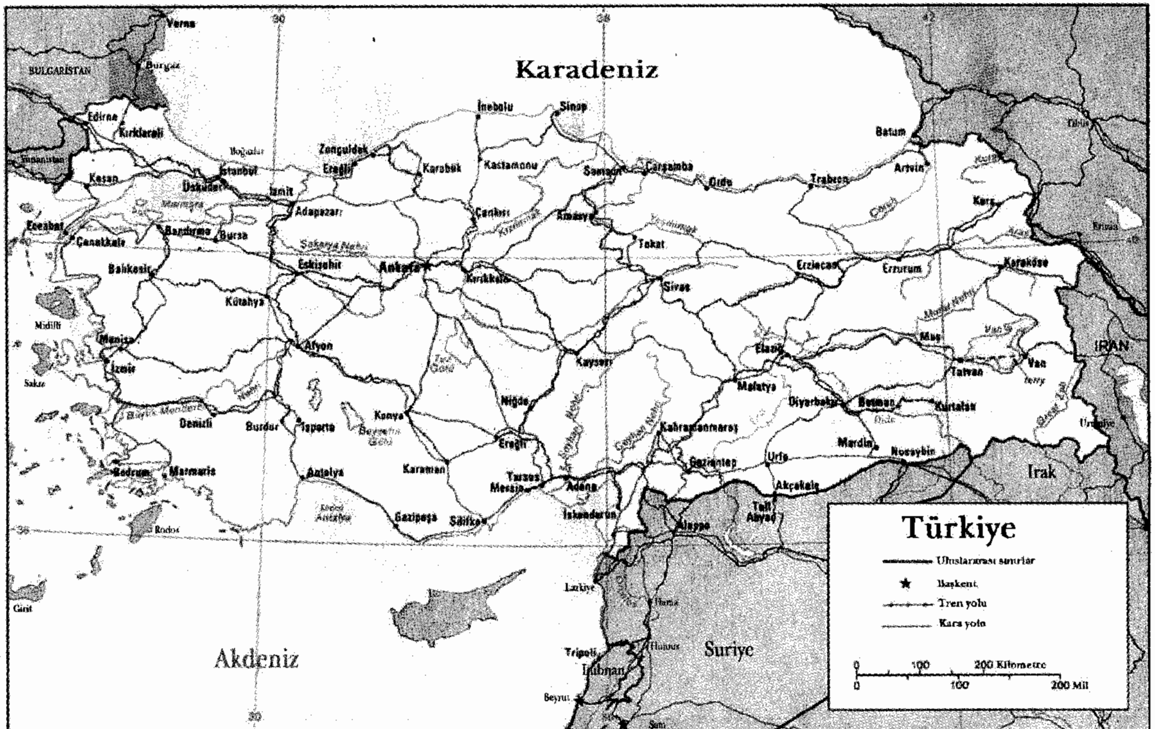
Kitapta ileri sürülen görüşler elbette ki bazılarına ters gelecektir. Görüşlerine katılsak da, katılmasak da, Fuller'ın değerlendirmesi okunmayı, üzerinde ciddiyetle durup düşünmeyi hak ediyor. Umalım ki 11 Eylül sonrasında terörizmle savaş adı altında dünyayı daha az güvenli bir yer haline getirmiş saldırgan, toptancı, tekyanlı, savaşçı Neocon politikaların sahipleri yanlış politikalarda ısrar etmesinler; genelde İslam dünyasının ve özelde Türklerin Amerikan halkından veya özgürlük ve demokrasi gibi değerlerden değil; saldırgan-işgalci politikalardan nefret ettiğini kavrasınlar ve Orta Doğu başta olmak üzere diğer ülkelerle barışçı ilişkiler geliştirmeyi denesinler. Yine umalım ki Türkiye demokratikleşme, sivilleşme, özgürleşme ve zenginleşme yolunda güven ve istikrarla ilerlemeye devam etsin. Kitabın Türk okuyucular nezdinde hak ettiği ilgiyi görmesini umuyor, Fuller'ı bu önemli çalışmasından dolayı kutluyorum.

Mustafa Acar,
Ankara 7 Mart 2008

Yükselen
Bölgesel Aktör

YENİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Graham E. Fuller

Base 505579 (A01410) 4-83

Kaynak: Harita CIA tarafından hazırlanmıştır, 2003. Perry-Castañeda Library Map Collection, University of Texas
Library, www.lib.utexas.edu/maps/turkey.html.

GİRİŞ
Türkiye Orta Doğu'da mıdır?

On yıl önceydi, Orta Anadolu'da bir şehirden geçerken, tarihi bir Selçuklu camisini ziyaret ettim. Derken kendimi bir Türk vatandaşla dostane bir sohbete dalmış buldum. Sohbet sırasında bir ara bana Türkçe'yi nereden öğrendiğimi ve geçimimi nasıl sağladığımı sordu. Kendisine Orta Doğu uzmanı olduğumu söyledim. Bunun üzerine "O halde Türkiye'de ne işin var?" dedi, yüzünde herhangi bir ironi ifadesi falan da yoktu. Hakikaten orada ne işim vardı? Orta Doğu'dan uzakta, Türkiye'de birkaç haftalık bir tatil mi yapıyordum? Yoksa iş üzerinde, geniş Orta Doğu'nun anahtar bir parçasını keşfe mi çalışıyordum?

Türkiye'nin Orta Doğu'nun bir parçası olup olmadığı, tam bir yüzyılı aşkın bir zamandır hararetli bir tartışma konusudur. Verilen cevaplar döneme ve sorunun sorulduğu siyasi bağlama göre değişmiştir. Dahası, bizzat Orta Doğu'nun tanımı da değişmiştir. Nihayetinde bu tanım da, genelleme yapmayı zorlaştırır ve muğlâklaştırır biçimde, bir kurgudur. Ankara için "Orta Doğu" terimi, büyük çoğunluğu yirminci yüzyılın büyük bölümünde Türk dış politikasının ana akım ilgi alanı dışında kalmış

olan, yakın komşuları ifade etmektedir. Terim aynı zamanda birbirleriyle ilişkileri pek tutarlı olmayan, farklı karakterde bir dizi bölgesel devleti temsil etmektedir. Fakat eğer Türkiye gerçekten de, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, Orta Doğu ile bağlantılıysa, bu nasıl bir bağlantıdır? Günümüzde Arapların, Türklerin ve Batılıların hepsi de bu konuda farklı bakış açılarına sahiptirler.

Türkiye'nin "gerçek" yönelimi, tarih, coğrafya, kültür, etnisite, jeopolitika, milliyetçilik, din, psikoloji ve kimlik dahil bir dizi değişkeni içine alan çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Sorunun basit cevabı tabii ki "evet"tir: Jeopolitik ve coğrafi yönden Türkiye, Orta Doğu'nun bir parçasıdır; aynen Avrupa'nın, Akdeniz'in, Balkanların ve Kafkasların da bir parçası olduğu gibi. Fakat soru, aslında coğrafyanın çok ötesine; kimlik, oryantasyon ve derinlerde yatan arzularla ilgili meselelere de uzanmaktadır. Türkler arasında sorunun bizzat kendisi hassas bir meseledir; kişilerin bu soruya nasıl cevap verdiği çoğu kez kişisel siyasi görüşler hakkında da çok şey söyler.

Öte yandan Türkiye'nin Müslüman dünyadaki konumu sorunu, sadece Türklerin kendilerini nasıl algıladıklarıyla değil, aynı zamanda başkalarının bunu nasıl algıladığıyla da ilgilidir. Örneğin bugün Türkiye, Avrupalı ülkeleri kendisinin Avrupa Birliği'ne (AB) girmeyi hak eden, gerçekten de Batılı bir ülke olduğuna ikna etmeye çalışmaktadır. Oysa 1960'lara kadar ABD Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi, Türkiye'yi Yakın Doğu İlişkileri Bürosu aracılığıyla takip ediyordu. Türkiye, NATO'ya katıldıktan sonra, tek bir kalem darbesiyle, Avrupa İlişkileri Bürosu'na transfer edildi. Hem Türklerin Batılı olma ar-

zularını okşamak, hem de bürokratik kolaylık amacıyla, Türkiye gayet basitçe yeniden sınıflandırılmıştı ("sınıf atlatılmıştı" demeye cüret etsek mi acaba?). Dışişleri Bakanlığı eğer Türkiye'yi tekrar Yakın Doğu İlişkileri Bürosu'na yönlendirmeye kalksaydı, Türkler bunu hiç kuşkusuz olumsuz kültürel, politik ve psikolojik çağrışımları olan ciddi bir hakaret olarak kabul ederlerdi.

Türkiye Avrupa'nın parçası olsa bile, Orta Doğu'daki coğrafi konumu, Türkler bundan hoşlansa da hoşlanmasa da, ülkeyi Orta Doğu siyasetinin tam göbeğine kaçınılmaz şekilde çekmektedir. Oysa modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923'ten beri ülkenin Osmanlı İmparatorluğu'nun eski Müslüman bölgelerinin çoğuyla olan ilişkisi sınırlı ve daraltılmış düzeyde kalmıştır. Ancak daha yeni yeni Türkiye'nin Orta Doğu ile ilgilenme durumunda ciddi bir değişim gözlenmeye başlamıştır.

Kuşbakışı Türkiye

Türkiye Müslüman dünyanın tarihi boyunca olağanüstü önem taşıyan bir ülke olmuş; biri Selçuklu / Osmanlı İmparatorluğu ve diğeri de modern Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere birbirinden son derece farklı iki formda vücut bulmuştur.

Türkler tarafından kurulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu, altı yüzyıl boyunca Müslüman dünyanın merkezinde yer almıştır. İslam tarihindeki en geniş, en uzun ömürlü ve en güçlü imparatorluk olarak Osmanlı'nın hükümranlık alanı Balkanların kuzey içlerine, Anadolu'nun tamamına, bir dönem Kuzey Afrika da dâhil olmak üzere neredeyse Arap dünyasının tamamına yayıl-

mıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı, zamanının en başarılı ve en istikrarlı çok etnik unsurlu ve çokkültürlü imparatorluklarından biri ve —bütün Sünni dünyanın üst dini mercii olan— İslam Hilafeti'nin de makamıydı.

Bozguna uğramış Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerinde yükselen, zeki, otokratik ve Batılılaşmacı lider Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulan modern Türkiye Cumhuriyeti ise yürüyüşüne devam etmiş ve bugün Müslüman dünyadaki en gelişmiş, güçlü, seküler ve demokratik devlet haline gelmiştir. NATO'nun bir üyesi olan Türkiye bugün artık 2015 yılında AB'ye üye olmayı bekleyen bir aday ülkedir.

Türkiye, 2002 yılında, İslam tarihinde bir ilke imza atmış ve İslamcı bir partiyi serbest seçimlerle ulusal iktidara getirmek suretiyle tarih yazmıştır. 2007 yılında hâlâ iktidarda olan bu hükümet, Kemalizm'in mirası ve Türkiye'nin Batılılaşma yönündeki cebri yürüyüşü ile Türk kültürünün geleneksel ve İslami unsurlarını birbiriyle uyumlaştırmaya çalışmaktadır. Doğu ile Batı arasında daha genişletilmiş bir uluslararası rol oynamaya hazırlandığı kadar, aynı zamanda geleneksel ve modern değerler arasında bir yerel sentez yaratmayı da arzulamaktadır.

Bu bağlamda Türkiye'nin global stratejisi, çoklu yerel ve yabancı etkiler altında ciddi bir revizyondan geçmektedir. Ankara kendi menfaatlerini giderek daha belirgin biçimde bağımsız terimlerle ve Washington'un bölgeye ilişkin gündeminden ayrışır şekilde algılamaktadır. Onlarca yıldır ABD'nin sadık bir müttefiki olarak görülen Türkiye'nin bundan sonra sadakatini rutin bir şekilde sürdürmeyeceğine dair açık işaretler bulunmaktadır. Elbette, Türkiye'deki bu tutum kayması, Washington'a

karşı başka ülkelerin tutumunda meydana gelen değişikliklere paralel gitmektedir.

Türk ve Amerikan çıkarlarının en sorunlu olduğu alan, Müslüman dünyaya ilişkin meselelerdir. Yükselen bir bölgesel güç olarak Türkiye, artık ABD'nin müdahalelerinden rahatsızdır; özellikle de bu müdahaleler Ankara'nın kendi inisiyatifleriyle çatışıp menfaatlerini zedelediği zaman. Esasen bugün Türkiye Orta Doğu'da baş istikrarsızlaştırıcı faktör olarak ABD'yi görmektedir. Bunun sonucu olarak, Türk siyaset yelpazesinin büyük bölümünde ABD'nin politika ve eylemlerine yönelik rahatsızlık, ihtiyat ve hatta kuşkular giderek artmaktadır.

Bu tür sıkıntılar giderek daha baskın bir hal almakta ve Türk siyasi bilincinin derinlerine kök salmaktadır. Bunun kanıtı olarak, Uluslararası Stratejik Araştırma Örgütü'nün (International Strategic Research Organization: ISRO) 2004'te yaptığı, Türklerin algılarına ilişkin saha araştırmasında ortaya çıkan çarpıcı sonuçlara göz atalım:

- ABD, Türkiye'ye yönelik bir numaralı *tehdit* olarak sıralanmıştır; bunu Yunanistan, Ermenistan ve İsrail takip etmektedir. Rusya yedinci, İran dokuzuncudur.
- ABD, Türkiye'ye en dost ülkeler sıralamasında yedincidir.
- Türkiye'nin potansiyel uzun-dönem ortağı olarak Avrupa Birliği birinci sırada gelirken, ABD, "İslam dünyası"nın bir basamak altında, beşinci sırada yer almıştır.
- Dünya barışını en çok tehdit ettiğine inanılan ülkeler sıralamasında ABD açık ara ilk sırada yer almış, ABD'yi İsrail ve İngiltere izlemiştir.

- Buna rağmen, ilginç bir şekilde, kriz zamanlarında (deprem, iç savaş vb.) Türkiye'nin en çok güvenebileceği ülkeler sıralamasında ABD ilk sırada yer almıştır.[1]

Bu kitapta, Türkiye'nin dış politikada bağımsızlığa yönelik yeni arayışının —ABD için ne kadar durumu karmaşıklaştırıcı veya rahatsız edici olursa olsun— eninde sonunda Türkiye'nin, Orta Doğu'nun, hatta Batı'nın çıkarlarına daha iyi hizmet edeceği ileri sürülmektedir. Önümüzdeki on yıllık dönemde Türkiye —modern tarihinde ilk defa— Orta Doğu siyasetinde önemli bir oyuncu haline gelecektir. Türkiye'nin evrilmekte olan kendi kimliğine yönelik algısı ve Müslüman dünyadaki tarihi rolünün daha fazla farkına varması, öteki Müslümanların dikkatini çekmekte; ayrıca onlar da Türkiye'yi kendi menfaatleri konusunda önemli bir potansiyel müttefik olarak algılamaya başlamaktadırlar. Bölgede bir uçtan diğerine uzanan otoriteryen rejimler, liderlik ve meşruiyet konusunda derinleşen krizlere doğru sürüklendikçe ve eninde sonunda çöktükçe Türkiye'nin rolü çok daha önemli hale gelecektir.

Böylesi bir başdöndürücü ve kontrol dışı değişim ortamında çok az Müslüman ülke, bu tür bir sendeletici geçiş sürecini başarıyla veya olumlu bir şekilde geride bırakabilmiştir. Gerçekten de, tarihinin bu noktasında, belki de sadece Türkiye böyle çeşitli düzeylerde olumlu bir performans gösterebilir: Nitekim Türkiye başarılı ekonomik politikaları yürürlüğe koyabilmiştir; büyük ölçüde istikrarlı, demokrasisi testten geçmiş bir siyasi düzen kurabilmiştir; canlı bir İslami kültüre sahiptir; siyasal İslam ile

1 ISRO, "ISRO Second Foreign Policy Perception Survey", October 2004, www.usak.org.uk

bir tür uzlaşma sağlama yetisi gösterebilmiştir, ki bunun örneği başka Müslüman ülkelerde pek yoktur; kendi çoklu etnik sorunlarını ele alış tarzında giderek daha gerçekçi bir yol tutturmuştur; siyasi, iktisadi ve askeri alanlarda Batı ile kurduğu yakın ilişkiyi devam ettirebilmiştir; AB üyeliğine doğru (ihtilaflı) yürüyüşünü sürdürmektedir ve de sağlam bir orduya ve güçlü bir egemenlik ve bağımsızlık duygusuna sahiptir. Bunlar öteki Müslüman toplumların yana yakıla aradığı ve şiddetle ihtiyaç duyduğu niteliklerdir. Sonuç olarak, yeni ve daha bağımsız tarzında Türkiye artık, bölgede basit bir Batı "hayranı" olarak algılanmamaktadır. Müslüman dünyada Türkiye ilk defa olumlu anlamda izlemeye —ve belki de taklit etmeye— değer bir ülke olarak görülmektedir.

Buna ek olarak, 2006 yılında 627 milyar dolarlık bir GSYH ve halihazırda %7.4 olan bir reel büyüme hızıyla Türkiye ekonomisi Orta Doğu'nun en büyük ekonomilerinden biridir.[2] Üstelik 70 milyonu aşkın nüfusuyla her ne kadar Orta Doğu'nun en büyük ülkelerinden biri olsa da, ülkede nüfus artış oranı halen %1.09 seviyesindedir. Bunun anlamı, daha yüksek nüfus artış oranlarına sahip, gelişmekte olan diğer birçok ülkenin başını derde sokan sosyal altyapı krizlerinden Türkiye'nin kaçınmasının gayet muhtemel olduğudur.

Türkiye aynı zamanda İran, Irak, Afganistan ve Pakistan gibi bölgedeki birçok ülkeye benzer şekilde, dini ve etnik açıdan çeşitlilik arz eden bir yapı sergilemektedir. Dini açıdan Türkiye nüfusunun %99.8'i Müslümandır. Mezhep açısından bakıldığında ise, güçlü bir cemaatsel

2 CIA, "The World Factbook-Turkey", www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html

kimlik duygusuna sahip hatırı sayılır (yüzde 30) bir Alevi (heterodoks Şii) topluluk mevcuttur. Buna ilave olarak, Türkiye açıkça çoklu bir etnik yapıya sahiptir: Ülkedeki en büyük etnik azınlık olan Kürtler, nüfusun yaklaşık %20'sini temsil etmekte ve Türkçe-olmayan, Farsça ile akraba bir dil konuşmaktadırlar. Kürt nüfus, özellikle son yıllarda modern Türkiye Cumhuriyeti'nin başına ciddi ayrılıkçılık ve kalkışma sorunları açmıştır; ancak Ankara, yavaş yavaş bu sorunları bilgece ele almayı öğrenmeye başlamıştır. Her ne kadar durum biraz iyileşmiş olsa da, Türkiye'nin "Kürt sorunu" henüz çözülmüş olmaktan çok uzaktır; üstelik Saddam sonrası Irak'ta Kürtlerin izlediği siyaset nedeniyle, şimdi artık daha karmaşık bir hal almıştır.

ABD İçin Türkiye'nin Önemi

Modern Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri, Türkiye'nin seçkin egemenleri stratejik, kültürel, ekonomik ve psikolojik nedenlerle kendilerini Batı ile özdeşleştirmişlerdir. Bu özdeşleştirme Ankara'nın zamanla hem Avrupa ile hem de —özellikle Sovyet tehdidinin yükselişiyle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin jeopolitik önemini anlamış olan— ABD ile yakın askeri-stratejik ilişki kurmasına önayak olmuştur. Doğu Akdeniz, Balkanlar, Mezopotamya, İran ve enerji zengini Kafkaslara komşu olan Türkiye, bir Akdeniz ve Ege gücüdür ve İstanbul'u ortasından kesip geçerek Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayıran, Rusya'nın Karadeniz'den çıkışını engelleyen Boğazlar'ı kontrol etmektedir. Türkiye'nin yönelimi ve stratejik coğrafyası, ülkenin NATO'ya üye olmasında ve Doğu Akdeniz ve Karadeniz bölgeleriyle ilgili Batılı stratejik planlara dâhil olmasında etkili olmuştur.

1979'daki İran Devrimi ve siyasal İslam'ın yükselişiyle birlikte Batı, Türkiye'nin güçlü laikliğini ve Batı-yanlısı tutumunu takdir etmiştir. İslami hareketler Orta Doğu'ya yayıldıkça, Türk hükümetinin siyasal İslam'ın her türüne karşı hasmane tutumu, ülkenin İslami radikalizme karşı bir siper olma imajına katkıda bulunmuştur. Buna ilaveten, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra, yeni bağımsızlığa kavuşan, Orta Asya'daki Türkî devletlerle etnik bağları, Türkiye'nin stratejik önemini arttırmıştır; aynen Hazar ve Orta Asya petrol ve doğal gazının dağıtımında bir geçiş güzergâhı olma planlarının da ülkenin stratejik önemini arttırdığı gibi. Bu zaman zarfında Türkiye İsrail ile askeri ilişkilerini de yoğunlaştırmıştır.

11 Eylül 2001'den sonra Washington, Terörizmle Küresel Savaş'ta (TKS), bölgedeki ABD askeri operasyonlarını desteklemek konusunda Türkiye'nin kendisine doğal bir ortak ve destek kaynağı olmasını ve anti-İslamcı ideolojinin muhkem sembolü olarak kalmasını beklemiştir. Ancak bu beklentiler Washington'un umduğu yönde gerçekleşmemiştir. Gerçekten de, son yıllarda epeyce değişmiş olan ikili ilişkilerde ciddi kötüleşme belirtileri ortaya çıkmıştır. Bu değişmenin ardındaki nedenler —ve bunun Türkiye ve ABD için ima ettiği şeyler— bu kitapta irdelenen kilit meselelerden biridir.

Türkiye'nin Değişen Rolü

Geçmiş dönemlerde Türkiye'nin Orta Doğu'daki rolü oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Fakat 2001'den bu yana ülkenin bu bölgedeki rolü iki anahtar nedenden dolayı oldukça artmıştır. Birincisi 9/11'in etkisi ve onu takip eden —Türkiye'nin sınırları dâhil, Müslüman dünyanın

geniş bir bölümünde ABD'nin askeri ve yarı askeri girişimlerine yol açan— Terörizmle Küresel Savaş (TKS) ile ilgilidir. İkincisi ise, 2002 genel seçimleri ve Türkiye'nin oldukça ılımlı İslamcı partisi Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelişiyle ilgilidir. TKS'ye Türkiye'nin tepkisi ve AKP'nin yükselişi, Türkiye'nin kimliğinde ve Orta Doğu'daki rolünün devam eden evrilme sürecinde yeni bir aşamayı temsil etmektedir. Bir dizi ilginç soruyu da beraberinde getiren bir aşamadır bu:

- Orta Doğu'da artan bir çalkantı ve sarsıcı değişim döneminde Türkiye hangi rolü oynayabilir veya oynayacaktır?
- Laik zihniyetli Türkiye'de ılımlı bir İslamcı hükümetin işbaşına getirilmesi, öteki Müslüman ülkeler için ne anlam ifade etmektedir? Dahası, Fethullah Gülen'in geniş, ılımlı ve oldukça apolitik İslamcı hareketi Türkiye'de yeni bir ılımlı İslam'ın gelişimine nasıl bir katkı yapmaktadır?
- Türkiye'nin AKP'si Orta Doğu'nun geri kalanı için bir model veya önemli bir siyasi tecrübe kaynağı olabilir mi?
- Türkiye'nin Orta Doğu'da artan rolü, ülkenin Avrupa Birliği'ne üyelik mücadelesini nasıl etkileyecektir?
- Türkiye'de gerek resmi düzeyde, gerekse halk nezdinde büyüyen anti-Amerikan tavrın arkasında acaba ne vardır? Bu gelişme ne kadar "kalıcı"dır ve bu, Orta Doğu için ne anlama gelmektedir?
- Gelecekte Orta Doğu'ya yönelik Türk politikalarının belirleyici dinamikleri neler olacak ve bunlar ABD çıkarlarını ve politikalarını nasıl etkileyecektir?

Kitabın İddiası

Bu ve buna benzer başka soruları akılda tutarak, bu kitabın anahtar iddialarından biri, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin —Orta Doğu ve Avrasya'dan uzun bir anormal izole olma döneminden sonra— bugün artık yeniden Orta Doğu siyasetinin bir parçası haline gelme sürecinde olduğudur. Bu süreç, Türkiye'nin dünyadaki yeni jeopolitik konumuna ilişkin genişleyen vizyonuyla bağlantılıdır. Dolayısıyla, Batı'nın son yarım asırda kendisinden gayet memnun olduğu Türkiye, şimdi yeniden dönmekte olduğu uzun dönemli rotadan geçici bir jeopolitik sapmayı temsil etmektedir. Her ne kadar bu "tarihin dönüşü" Türkiye'nin Batı ile ilişkisini kısmen sulandırıp karmaşıklaştırsa da, aynı zamanda bu ilişkiyi zenginleştirmekte ve tamamlamaktadır.

Art arda gelen uzun bir ABD yönetimleri silsilesi "eski" Türkiye'den memnundu; sadık, güvenilir, sıkı bir şekilde Batı-yanlısı, çıkarları Amerika'nın çıkarlarından pek farklı olmayan, ABD'nin bölgedeki hemen her jeopolitik amacını gerçekleştirmesine yardım etmeye hazır ve buna istekli bir Türkiye idi bu. Ancak uluslararası sistemde, birçok nedenle, —büyük ölçüde Washington'un etkisini azaltma pahasına olmak üzere— çok kutupluluğu belirli oranda geri getirmeye yönelik aşamalı bir küresel tepkiye tanık olmaktayız. Bu eğilim hem Soğuk Savaş'ın sona ermesinden beri yaşanan küresel jeopolitik değişimlerle, hem de George W. Bush yönetimi altında Washington'un daha tek yanlı ve hegemonik politikalara yönelmesiyle ilintilidir. Sonuç olarak, dünyanın birçok bölgesinde bir zamanlar ABD'nin sadık müttefiki olan ülkeler artık bu şekilde nitelendirilebilir değildirler. Türkiye de bu trendin bir parçasıdır.

Bu arada Türkiye ile Orta Doğu arasında, yenilenmiş karşılıklı ilişkilerin hızla gelişmesine yönelik tarihi bir eğilime de şahitlik ediyoruz. Bu eğilimin sonuçları henüz çok net değil; fakat tarafların çoğu için genel olarak olumlu olması muhtemel. Bu eğilim yalnızca AKP'nin vizyonu olmanın ötesine geçmekte ve yavaşça yükselen bir tür Türk ulusal mutabakatını temsil etmektedir. Güçlü, istikrarlı, gelişmiş ve demokratik bir Orta Doğu ülkesi olarak Türkiye, artık hayati çıkarlarının bulunduğu sorunlu bir bölgede daha bağımsız hareket etmeye doğru gitmekte, esasen bu yönde hareket etmeye zorlanmaktadır. Sonunda Orta Doğu bölgesinde ve daha geniş Müslüman coğrafyada Türkiye'nin ne yapacağı, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Batılı olmayan çıkarları arasında cereyan edecek karşılıklı etkileşim tarafından belirlenecektir.

Bu tezin bir uzantısı olarak, bu kitapta aynı zamanda Türkiye'nin, ABD ile ilişkisinin daha önceki yakınlık düzeyini üç temel nedenle büyük ölçüde kalıcı biçimde kaybetme sürecinde olduğu ileri sürülmektedir. Birincisi, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Avrupa siyasetinin yeniden düzenlenişi, Türkiye'ye yönelik başlıca stratejik- jeopolitik tehdidi ortadan kaldırmıştır. İkincisi, hemen hemen aynı zamanda, Washington'un Orta Doğu'daki bölgesel gündeminin Ankara'nın bölgedeki kendi çıkarlarıyla çatıştığı algısı giderek güçlenmektedir. Üçüncüsü, Ankara, alternatif siyasi ve ekonomik opsiyonlar öneren Müslüman dünya, Avrasya, Rusya ve Çin ile giderek daha fazla yeni stratejik bağlantılar kurmuştur. Her ne kadar bu ilişkiler büyük ölçüde AKP yönetimi altında hızlanmışsa da, ben bu özel kaymayı, Ankara'nın Washington ile bağlarını kaçınılmaz şekilde değiştirecek, uzun dönemli bir jeopolitik kayma olarak değerlendiriyorum.

Washington'un bakış noktasından Türkiye, bugün artık çok daha zor, bağımsız düşünen, daha önceki onyıllara kıyasla çok daha az güvenilir bir müttefiktir; hatta bazıları Türkiye'nin kaybedildiğini bile söyleyebilir. Açıkçası, bugün Türkiye'nin jeopolitiği çeşitlenmekte, genişlemekte ve rüştüne ermektedir. Bundan dolayı, gelecekte Türk-Amerikan ilişkilerini daha iyi sevk ve idare edebilmek için her iki tarafın da çok daha karmaşık yetilere ve karşılıklı duyarlılıklara sahip olması gerekecektir. Elinizdeki kitapta Türkiye'nin halihazırda yürüdüğü rotanın ve Türkiye içindeki ve bölgedeki son gelişmelerin gerek ABD'nin ve gerekse Türkiye'nin amaçları ve Müslüman dünyadaki çıkarları bağlamında ima ettikleri incelenmektedir.

Kitabın İçerik Düzeni

Bir ülkenin evrilmekte olan kimliği ve stratejik konumuna ilişkin tematik bakış ile kronolojik bakış arasında doğal bir ayrışma mevcut olsa da, bu kitap her ikisi üzerinde de gezinmeye gayret etmektedir. Osmanlı'nın tarihsel mirası ile erken (Kemalist) Cumhuriyet dönemleri, Türkiye'nin geçmişte ne idiği ve bugün ne olduğu konusunda esas itibariyle birbiriyle çelişkili iki vizyonu ortaya koymak bakımından son derece önemlidir. Dolayısıyla, kitabın ilk kısmı, çelişen söz konusu vizyonları keşfetmekte ve Türkiye'nin geleceğinin bu iki güçlü mirasın bir bileşimini temsil edeceğini ileri sürmektedir. Ne de olsa, Türkiye'nin geçmişiyle ilgili kilit önemdeki mirasların anlaşılması, ülkenin psikolojik ve kültürel temellerinin —ve ülkenin nereden geldiği ve bununla bağlantılı olarak nereye doğru gidebileceğinin— anlaşılması açısından hayati önem taşımaktadır.

Özellikle, son yüzelli yıldır Türkiye'nin başından geçen fırtınalı ve çalkantılı yürüyüşü etkileyen, bugün de Türk dış politikasını hâlâ etkilemeye devam eden anahtar siyasi, kültürel ve psikolojik olayları teşhis edeceğim. Bu amaçla, dört dönemin altını çizeceğim: Osmanlı'nın son dönemi; Kemalist reform dönemi; erken Soğuk Savaş dönemi ve Türkiye'nin stratejik olarak Batı'ya kucak açması; ve nihayet içinde bulunduğumuz, Türkiye'nin daha bağımsız bir dış politikaya doğru aşamalı ama hızlanan adımlar attığı dönem.

Daha sonra, geçmiş tarihsel serüveninin ışığı altında, Türkiye'nin İslam dünyası üzerindeki etkisinin kaynaklarını ve mevcut ilişkilerini inceleyeceğim. İleri süreceğim gibi, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerine rengini veren, bu ülkelerin tarihidir; yani geçmiş, bugün üzerinde etkili olmayı sürdürmektedir, fakat bu durumun değişmekte olduğuna dair işaretler vardır. Bu nedenle, kitabın orta kısmında Türkiye'nin örneğin Suriye, Irak, İran, İsrail, ABD ve daha birçok başka ülke ile olan kritik ikili ilişkileri ele alınmakta ve geçmişin ağırlığının neden ve nasıl azalmakta olduğu irdelenmektedir.

Kitabın son kısmında Müslüman dünyada Türkiye için alternatif gelecek senaryoları, özellikle bunların ABD ve Avrupa Birliği'nin yanı sıra Orta Doğu ve Avrasya'daki güç merkezleriyle olan ilişkileri etkilemesi yönüyle incelenmektedir. Kitap, giderek daha bağımsız zihniyetli hale gelen ve gelişen Türkiye ile ilgilenme bağlamında, ABD için bir dizi politika önerisiyle son bulmaktadır.

Kısım 1

Türkiye'nin Tarihsel Yörüngesi

BİRİNCİ BÖLÜM
Tarihsel Mercek

Türklerin Orta Doğu'ya Karşı Tutumu

Türkler en azından dört nesildir kendilerini Orta Doğu'dan boşanmış hissetmektedirler. Türkiye'de bugün Osmanlı İmparatorluğu zamanından kalma kişisel anılarını ailesiyle hâlâ paylaşabilecek durumda çok az yaşlı nine kalmıştır. Onlarca yıldır devam eden Kemalist-eğilimli tarih öğretimi, genelde İslam dünyası, özelde Arap dünyası hakkında olumsuz düşünme yönünde, ülkenin beynini yıkamıştır. Türkler Müslüman dünyayı sadece geri kalmışlık ve aşırılıkçılıkla ilişkilendirecek şekilde yetiştirilmişlerdir. Ancak Türklerin bu görüşleri bölge hakkında gerçek bir bilgiye değil, daha çok ideoloji ve önyargıya dayanmaktadır. Türk bilim adamı Bülent Aras'ın dediği gibi, Türkiye'nin Orta Doğu algısı kısmen ülkenin Kemalist elitler tarafından yaratılmış kendi öz-imajının aynadaki yansımasıdır. Her ne kadar çeşnisi bol ve geniş bir dâhili görüşler ve menfaatler spektrumu tarafından söz konusu öz-imaja meydan okunmakta ise de, bu öz-imaj —ve elitlerin kendilerine yönelik tehdit algılamaları konusundaki çoğu zaman paranoid eğilimleri—

geleneksel Türk dış politikasının şekillenmesinde merkezi bir rol oynamıştır.[1]

Bunun sonucu olarak, Türkiye'nin bir hayli profesyonel olan diplomatlar sınıfı içinde bile, Orta Doğu'ya olumsuz bir gözle bakılmıştır. Birçok Türk diplomat bölgede görev yapmaktan rahatsızlık duymakta ve oradaki pozisyonları diplomasi hayatının talihsiz bir gerçekliği olarak görmektedir. Onlar için "gerçek" diplomasi, büyük ölçüde Batı'da yapılır, Doğu'da değil. Gerçekten de Türk diplomatlar —ki iyi eğitilmiş, profesyonel ve Avrupa dillerini bilen insanlardır— zerre kadar Arapça bilmezler, kendilerine öğretilmemiştir de. Ne var ki, bölgedeki çalkantı giderek büyürken bu durum bir değişimin eşiğinde olabilir; Ankara ve diplomatik ekibi için bölgenin dili ve kültürü ile ilgili bilgi, giderek daha önemli hale gelecektir. İlginçtir, Türk Silahlı Kuvvetleri çok daha gerçekçi bir bakışla, daha şimdiden, görevli subayları seçmek üzere Avrupalı olmayan dillerin de öğretildiği eğitim kurumlarını oluşturmuştur.

Tarihle İlgili Çatışan Görüşler

Türkiye'nin tarihte izlediği yörüngeye bakmak için en azından üç temel mercek vardır: Kemalist, tarihsel ve döngüsel/diyalektik mercek. Bu merceklerden her birinde birçok hakikat payı olsa da hiçbiri hikâyenin tamamını yansıtmamaktadır. Her ne kadar Türkiye'nin izlediği yörüngenin hikâyesi, kullanılan merceğe göre oldukça farklılık gösterse de bütün mercekler için geçerli, gayet

1 Bülent Aras, Turkey and the Greater Middle East (Istanbul: Tasam Publications, 2004), 17–24.

açık olan bir şey vardır: Türkiye'nin stratejik kimliği hâlâ bir oluşum süreci içindedir.

Kemalist Görüş: Türkiye'nin Tarihten Radikal Kopuşu

Türkiye'nin tarihi seyrine ilişkin geleneksel görüş, klasik Kemalist —veya Atatürkçü— kurucu ideolojiyi yansıtmaktadır. En ortodoks şekliyle bu görüş, giderek sayıları azalmakla birlikte Türk seçkinlerin büyük bölümü tarafından hâlâ benimsenmektedir. Yakın zamanlara kadar bu görüş, Batılıların çoğunun Türk tarihine ilişkin olarak bildiği *yegâne* görüşü temsil etmiştir. Bu Kemalist anlatı, 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Türk tarihinde —Osmanlıların yozlaşmış çok-kültürlü imparatorluğunun çökmesinin ardından ülkeyi çok farklı yeni bir istikamete çeviren— radikal bir dönüm noktası olarak tasvir etmektedir. Bu görüşe göre, Kemalist dönem, Osmanlı sonrası devleti Batılılaşmış, homojen, etnik temelli bir ulus-devlete dönüştürmüştür. Kendisini gelişmiş Batı uygarlığının doğal bir parçası olarak algılayan bu yeni ulus-devlet, kendi İslami geçmişinin geri kalmış ve baskıcı niteliğini reddetmiştir.

Bu Batılılaştırmacı vizyon, Kemalist bir elit zümreye, Türkiye'yi karanlık Osmanlı geçmişinden alıp ona parlak ve aydınlık bir Batılı gelecek bahşetme rolü biçmiştir. Söz konusu Kemalist elitlerin amaç ve ihtiyaçlarına hizmet edecek bir şekle sokulmuş Türkiye'nin modern ulusal anlatısı ve kurucu miti ile birlikte bu vizyonun bekçiliği, Kemalist mirasın önde gelen koruyucusu olarak görev yapan ordu tarafından yerine getirilmektedir. Esasen ordu, ülkeyi, İslami temelli bir siyasete geri dönüşle tehdit eden veya Türk olmayan etnik kimliklerin propa-

gandasını yapan her türlü unsurdan korumak üzere dizayn edilmiştir. Her ne kadar prensipte demokrasiye bağlı olsa da, koruma ve kollama rolü, geçmişte orduyu ideolojik tehditler karşısında müdahalede bulunmaya zorlamıştır. Bunun sonucu olarak, geride kalan seksen yılda ordu, zaman zaman ülkeyi Atatürk'ün çizdiği rotaya geri döndürmek üzere harekete geçmiştir; bir mizahçının gözlemiyle, "alıştırma tekerlekleri üzerinde demokrasi" yani.*

O halde, klasik Kemalist görüşe göre Türkiye, yüzünü kesin olarak Batı'ya çevirmiştir. Dolayısıyla Orta Doğu, Atatürk'ün Batılılaştırmacı mirasının saflığını korumak üzere Türkiye'den uzak tutulması gereken, tehlikeli ve yıkıcı bir güç olarak görülmektedir. Birçok Türk, hâlâ Batılı kurumlara ve Batı uygarlığına doğru içgüdüsel, neredeyse mistik ve hatta doğasında içkin bir Türk yönelimini kastederek, Türkiye'nin Batı "çağrı"sından bahseder. Böyle bir Türkiye görüşü en azından iki nedenle Batı'da da popülerdir: (1) Öz-imajı konusunda Batı'nın gururunu okşamaktadır ve (2) Batı'nın siyaset ve güvenlikle ilgili gündemine hizmet etmek üzere, Türklerin Batı ile yakın stratejik işbirliğine bağlılığını bir kez daha teyit etmektedir.

Pekâlâ, Türklerin dilinde "Batılılaşma" denince acaba tam olarak ne akla gelir? Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaştırmacı reformların ilk günlerinden beri Batılılaşma, kültürel bir projeye karşılık olarak değil, daha ziyade Batı'nın gücüne kavuşmaya karşılık olarak kullanılmıştır; özellikle de Batı emperyalizmi-

* Alıştırma tekerlekleri (training wheels): Bisiklet sürmeyi yeni öğrenmeye çalışan birinin düşmemesi için arka tekerleğin iki yanına yerleştirilen küçük destek tekerlekler. (ç.n.)

nin sızmalarına karşı kendini daha iyi savunmak amacıyla. Esasen, gelişmekte olan dünyada bir bütün olarak modernleşme tarihi göstermektedir ki Batılılaşma genel olarak bir modernleşme ve kendini sağlamlaştırma biçimi olarak algılanmıştır, bir kültürel öykünme biçimi olarak değil. Hatta bu durum ondokuzuncu yüzyıl —Japon karakterini korurken kendi farklı modernleşme formunun peşinden gitmiş olan— Meiji Japonyası için de geçerliydi. Bütün bunlar Batı'nın, mevcut yegâne modernleşme model(ler)ini temsil ettiği bir zamanda oluyordu.

Dolayısıyla Müslümanlar, yüzyıllar boyunca Batı'nın dünyaya hükmetmesini mümkün kılmış olan gücün gerçek "sırları"na vakıf olmaya çaba harcamışlardır. Batılılarsa bütün bu sürecin "bizim gibi olmak istediklerini" gösterdiği inancına yaslanarak kendilerini yağlamışlardır. Oysa gerçekte onlar "bizim gibi güçlü" olmak istemektedirler. Bu bağlamda Batılılaşma, gerçekte savunmacı bir süreçtir; bir milliyetçilik biçimidir; kendisine karşı korunmak, Batı'nın başarısına emsal teşkil edecek en etkin araçları bulmaya ve ulusal güvenlik konusunda yabancılara bağımlılığı azaltmaya yönelik bir gayrettir. Her ne kadar bu tür bir Batılılaşma, Batılı modelin başarısının inkâr edilmez biçimde teslim edilmesi anlamına gelmekte ise de, benimsenen bu Batılılaşma modeli, neredeyse kendisi vasıtasıyla yerel iktidarın yeniden üretildiği bir silah haline gelmiştir. Bu hayati noktayı kavrayamamak, Müslüman dünyadaki Batılılaşma tarihinin büyük bölümünü yanlış okumaktır.

Bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün Batılılaştırma süreci bile Batı'nın Türkiye ve menfaatlerine yönelik niyetleri konusunda kuşkularla yüklüdür. Dahası, Atatürk'ün reform yaklaşımı, kendi sağlığında gayet canlı iken, ölü-

münden sonra donup bir *–izm*'e dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak reformlar, halefleri tarafından belki Atatürk'ün kendisinin bile onaylamayacağı yollarla uygulamaya sokulmuştur. Daha önemlisi Kemalizm, onu kendine mal eden, her biri diğeriyle rekabet halinde, milliyetçi, solcu ve hatta İslami, oldukça farklı ideolojik kollara ayrılmıştır.

Bu açıdan bakıldığında, demek ki Türkiye'de Kemalist gelenek içinde bile Batı ile ilgili ikili bir görüş mevcuttur. Batı'ya bir yandan güçlü, gelişmiş ve başarıya ulaşmış bir uygarlık olarak hayranlık duyulmakta; ama bu arada aynı Batı, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve çökertilmesinde anahtar rol oynamış, uzun soluklu bir emperyalist saldırganlık kaynağı olarak görülmektedir. Batılı güçler yeni doğan Türkiye Cumhuriyeti'ni bile ortadan kaldırmaya gayret etmişlerdir; şayet Atatürk'ün dört ülkenin kuvvetlerini Anadolu'dan söküp atan dâhice generalliği olmasaydı, bu amaçlarını gerçekleştirmeleri mümkün olabilirdi. O halde, Kemalist geleneğin hayranlık duyduğu şey, Batı'nın dünyada *ne yaptığı* değil; güçlü konumu da dâhil olmak üzere, *ne olduğu*dur.

Her ne kadar içinde birçok hakikat payı olsa da, bu Kemalist görüş —özellikle Atatürk'ün ulusal kurtarıcı rolü ve sağlam bir yeni devlet inşa etme konusundaki cesur ve vizyoner rolü konusunda— hikâyenin sadece bir kısmını anlatmaktadır.

Tarihçi Görüş: Türk Tarihinde Devamlılık

Türkiye'nin tarihsel serüveni ile ilgili ikinci bir görüş, olayı yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile değil; 1839 yılındaki *Tanzimat* (idari reformlar) ile yola çıkan

çok daha uzun bir reform süreci ile başlatır. Bu reform süreci —liberalizasyon, Batı hukukunun birçok yönüyle benimsenmesi, idarenin rasyonelleştirilmesi, Batılı yönetişim tekniklerine muhatap olma ve devlet iktidarının daha fazla merkezileştirilmesi— ondokuzuncu yüzyıl boyunca inişli çıkışlı bir seyir izleyerek Jön Türkler dönemi (1908–1918), I. Dünya Savaşı ve erken modern Türkiye Cumhuriyeti ile sonuçlanmıştır.

Yabancı bilim adamlarının geniş bir kesimi tarafından da benimsenmiş olan bu görüş, tarihi gelişmelerle daha uyumlu biçimde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ile Kemalist reform dönemi arasında sürekliliği sağlayan bağlantılara vurgu yapar. Bu görüşün taraftarlarına göre —hayati, sağlam ve önemli de olsalar— Kemalist reformların ön adımları daha önceki yüzyılda atılmıştır; söz konusu reformlar durup dururken aniden ortaya çıkmış şeyler değildir veya Türk tarihinde köklü bir kopuşu temsil etmezler. Bununla birlikte bu görüş, Atatürk'ün bir reformcu ve kurtarıcı olarak olağanüstü etkisini hiçbir şekilde küçümsemez. Aksine kendisini, Cumhuriyet'in kuruluşuyla nihai zafere ulaşan uzun ve sağlam temelli bir elitist bürokrasi ve reformcu geleneğin birikim ve kurumsallaşmasının temsilcisi olarak görür.

Bu yüzden de bu görüş açısından Kemalist reformlar tamamen "devrimci" olarak değerlendirilmez, özellikle de reformların neredeyse bir yüzyıl geriye giden öncü adımları dikkate alındığında. Dolayısıyla Atatürk'ün önemi, devrimci vizyonundan ziyade, Türkiye'nin reformist geçmişini kodlayıp bir sisteme bağlama becerisi ve yeteneğinde, kararlı bir elit ekip marifetiyle reformları bürokrasiye mal etmesinde ve bunları yeni devlete empoze ede-

rek olağanüstü sonuçlar almasında yatar. Her ne kadar çokuluslu imparatorluktan etnik temelli ulus-devlete geçiş; Türkiye'nin sınırlarında, hükümet şeklinde, ideolojisinde ve kamusal kültüründe köklü değişikliklere sebep olmuşsa da, çağdaşlarının çoğunun durumuyla kıyaslandığında, Atatürk'ün otoriteryen yaklaşımı kendi zamanı için oldukça aydınlanmış sayılırdı. Atatürk'ün çağdaşları arasında İspanya'da Franco, Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini, Rusya'da Stalin ve Çin'de Çan Kay-Şek vardı.

Bu bakış açısı —anlaşılır şekilde— Kemalist ideologlar arasında, tarihçilere kıyasla daha az popüler olmuştur; çünkü Kemalist düşüncede genel olarak son derece olumsuz sıfatlarla anılan bir dönemde yapılan Kemalizm-öncesi entelektüel, siyasi, hukuki, psikolojik ve toplumsal reformlara önem atfetmektedir. Ancak zamanla, eğitim görmüş Türkler, Osmanlı döneminin erken dönem Kemalist yazılarda yaygın şekilde tasvir edildiği kadar karanlık ve ilkel olmadığını, gurur duyulabilecek birçok Osmanlı başarısı ve olumlu gelişmeler bulunduğunu ve de modern Türkiye'nin bu tarihsel süreklilikten koparılmasının gerekli olmadığını giderek daha fazla idrak etme noktasına gelmişlerdir.

Döngüsel/Diyalektik Görüş

Türkiye'nin tarih macerasıyla ilgili üçüncü bir görüş, ki kişisel olarak benim benimsediğim görüş budur, hem Kemalist kurumsallaşmış değişimin merkezi önemini hem de reformist geleneğin büyük bir süreklilik içinde Osmanlı dönemine kadar gittiğini kabul eder. Bu görüş şuna inanır ki Kemalist reformlar, Türk siyasi, toplumsal ve ideolojik yaşamına bir dizi otoriteryen yenilikler ve

ayrımcılık biçimleri takdim etmiştir; tarihin ışığında, bu reformlardan bazılarını bugün artık, ana akım* Türk kültüründen çok keskin, gerçekçi olmayan biçimde sapmış zararlı aşırılıklar olarak görmek mümkündür. Daha sert terimlerle söylersek diyebiliriz ki Atatürk, Türkiye üzerinde ülkenin İslami ve Osmanlı geçmişi hakkında bir ulusal amneziye yol açmış bir tür "kültürel lobotomi" uygulamıştır. Bu, İslam-öncesi Türk tarihinin ırkçı eğilimli bir bakışla yeniden okunması suretiyle yeni bir milliyetçilik oluşturmak amacıyla yapılmıştır. (Tarihin ırkla bağlantılı bu yeniden yazımı, dönemin Alman, Macar, Yunan, İran, Slav, Siyonist, Japon ve birçok öteki etnik-ırkçı hareketlerindeki benzer trendlere paralel yürümüştür.)

Sonuç olarak 1950 sonrası modern Türk tarihi, aşamalı bir şekilde Kemalist ideolojik aşırılıkları törpüleyen ve milletin Cumhuriyet öncesi geçmişiyle daha rahat ve "normal" bir ilişkiye dönmesini sağlayan bir süreç özelliği göstermiştir. Türkiye içinde geleneksel kültürel değerlerin önem kazanmasıyla, Kemalist gelenek ile ülkenin İslami Osmanlı geçmişini birleştiren yeni bir sentez yaratılmaktadır. Sonuç itibariyle bu sentez, Kemalist ulus-inşa sürecinden kalma üç anahtar psikolojik ve kültürel yarayı iyileştirmeye başlamaktadır. Bu yaralar şunlardan oluşmaktadır:

- Kemalist seçkinlerin bir kısmının bugün bile tam olarak terk etmediği, özellikle ulusal politikalar üzerinde ciddi bir asker ağırlığı tarafından temsil edilen bir otoriteryenizm mirası;

---

* Ana akım (mainstream): büyük çoğunluğun dahil olduğu, genel kabul gören, ana arter. (ç.n.)

- Avrupa tarzı ve sözde "etnik olarak homojen" bir ulus-devlet inşa etme sürecinde Türk olmayan etnik kimliklerin (özellikle Kürtlerin) dışlanması ve bastırılması;
- Kemalist dönemin Aydınlanma'dan mülhem reformlarında örtük biçimde mevcut olduğu üzere, İslam ve İslami geleneklerin kötülenmesi; ki bu reformlar, ülkeyi güçlendirmek için reform ve değişimin gereğini kabul eden ama İslam ve Osmanlı geçmişiyle de gurur duyan ve bugün artık ana akım Türk siyasetine dâhil olan daha geleneksel toplumsal sınıfların büyük bölümünü yabancılaştırmıştı.

Söz konusu psikolojik ve kültürel tedavi süreci; ülke içinde artan demokratikleşme düzeyi, Türk toplumunun çok etnik unsurlu ve çok-kültürlü karakteri ile dinin toplumdaki yerinin daha fazla kabulü, ülkenin İslami Osmanlı geçmişinin daha büyük oranda tanınması ve nihayet Türkiye'nin Müslüman dünyadaki yerinin daha iyi anlaşılması gibi olgular tarafından kamçılanan bir süreçtir. Bu yalnızca iyi gelişen bir süreç değildir; aynı zamanda psikolojik olarak da son derece sağlıklıdır: Kemalist korkuların aksine, modern Türk toplumunun dokusunu ve direncini güçlendirecektir.[2]

Yeni Türkiye ve Yeni Dış Politika

O halde bugünün olaylarını nasıl algıladığımız, büyük oranda Türkiye'nin geçmişini nasıl gördüğümüze bağlıdır. Acaba Türkiye, bütün güçlü ve zayıf yanlarıyla birlikte, Kemalizm'in ideolojik programına tamı tamına geri mi

2 Graham E. Fuller, "Turkey's Strategic Model: Myths and Realities", Washington Quarterly (Summer 2004).

dönecektir? Yoksa ülkenin Kemalist kökleri evrilmekte, çeşitlenmekte ve alternatif gelişme patikaları mı önermektedir? En az bu kadar önemli olmak üzere, Türkiye Batılı ve özellikle ABD kökenli politika tercihlerine evet demek yoluyla devamlı surette kendi Batılı yönelimini payandalayıp "kanıtlamak" zorunda mıdır? Yoksa Türkiye'nin kimliği artık yeterince sağlamdır da, bundan dolayı Ankara, önemli birçok anahtar bölgesel mesele konusunda, özellikle de Washington'un politikalarının akıllıca olmadığını veya kendi çıkarlarına uygun olmadığını düşündüğünde, bağımsız bir yol izlemeye güç yetirebilir mi?

Nihayetinde, tarihin gücü ve kültürel ağırlığı inkâr edilemez; bu olgu modern Türk toplum ve kültürüne de ciddi biçimde yapışık durumdadır. Her ne kadar bu durum erken Kemalist dönemde çoğunlukla görülmemiş ve yeraltında kalmış olsa da, yirminci yüzyılın ikinci yarısında Türkiye demokratikleştikçe ve dışa açıldıkça daha cesurca ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak ülkenin İslami Osmanlı mazisi, Türk toplumunda yeniden saygın bir konuma gelmektedir, ki bu durum daha geleneksel dindar ve muhafazakâr çevrelerin çok hoşuna gitmektedir. Bununla bağlantılı olarak bu yeniden doğuş, Türkiye içinde, hem ülkenin olağanüstü zengin mazisini ve hem de (bazen pürüzlü) AB'ye endeksli geleceğini kucaklayan daha büyük bir kültürel ve siyasal dengeye kapı aralamaktadır. Fakat Türkiye'nin bugününü ve gelecekteki yörüngesini tam anlayabilmek için, geçmişini daha iyi kavramamız gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM
Osmanlı Dönemi

Osmanlı Deneyimi: İyi mi, Kötü mü?

Türklerin Arapları sevmediğini söylemek klişe bir ifadedir. Popüler Türk konuşma tarzında Araplar tembel, dürüst olmayan, geri, ihanet etmiş ve fanatik gibi sıfatlarla anılır. Öte yandan Araplar da halk arasında Türkleri anlayışı kıt, sert, emperyal, inatçı, Batı karşısında yaltaklanan ve kendi öz-kimliği konusunda kafası karışık insanlar diye nitelerler. Komşuları hakkında iltifatkârane düşünen çok az halkın bulunduğu bir dünyada, Türkler ile Araplar da bunun istisnası değildir. Ne var ki, Türklerin çoğu bugüne kadar bir Arap ile karşılaşmış değildir, Arapça bilmez, üstelik bir Arap ülkesine hiç ayak basmamıştır. Oysa Osmanlı döneminde, yüzyıllar boyunca, her iki halk birbirine karşı daha dengeli ve saygılı bir bakışa sahip olmuşlardır; büyük ölçüde bunun sebebi, ortak bir alanı paylaşmaları ve daha fazla irtibat halinde olmalarıydı.

Türkler ve Araplar arasında ciddi bir düşmanlık, tarihi bir gerçek değildir, önceden tayin edilmiş, kaçınılmaz bir kader değildir; çokuluslu devletin bir dizi etnik temelli, milliyetçi ve birbirine rakip ulus-devlete yol verdiği Os-

manlı İmparatorluğu'nun son günlerinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak bu neredeyse asırlık Arap-Türk siyasi düşmanlığı dönemi, muhtemelen sonuna yaklaşmakta; yeni ve daha verimli ilişkilere kapı aralanmaktadır. Bunun sonucunda, Osmanlı mirasına bugün artık bütün taraflarca daha dengeli bir gözle bakılmaktadır.

Osmanlı'nın Meşruiyeti -ve Mirası

Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun ömürlülüğü büyük ölçüde Müslümanlar arasında sahip olduğu meşruiyet sayesinde olmuştur. Yöneticilerin, sınırların ve imparatorlukların değiştiği bir çağda, Osmanlı iktidarının Arap dünyasına yayılması göze batan bir etnik ton içermemiş, iktidarın yayılması, inanç adına yapılmıştır. Kendilerinden önceki Selçuklu Türkleri gibi, Osmanlılar da hayır kurumları, eğitim teşekkülleri ve İslami mahkemeler ile örülü yeni kentsel düzenler kurmuşlardır. Osmanlı askeri gücü İslam'ın yayılması, şeriatın savunulması ve Müslüman topluluğun temel menfaatleriyle ilgilenme ortak amacına bağlı kalmıştır.[1] Genellikle mahalli seçkinler veya "ileri gelenler" arasından seçilen yerel idareciler, İstanbul'a karşı vergi yükümlülüklerini yerine getirdikleri, temel asayişi sağladıkları ve Osmanlı Mahkemesi'nin temyiz gücünü tanıdıkları sürece, kayda değer oranda özerkliğe sahip olmuştur.

"Osmanlıcılık" -Geleceğe Dönüş

Ondokuzuncu yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu üçlü bir tehditle karşılaşmaya başladı: Sınırları üzerinde

1 Ira Lapidus, A History of Islamic Societies (New York: Cambridge University Press, 1988), 310–22.

Avrupalı emperyal tasarımlar; Avrupalı etnik temelli milliyetçilik fikirlerinden etkilenmiş olan ve sık sık Avrupa tarafından kışkırtılan Balkanlardaki Hristiyan nüfusun giriştiği kalkışmalar ve isyanlar; ve nihayet, imparatorluğu daha etkin, Avrupa'nın tehditlerine daha iyi karşı koyabilir hale getirmek ve daha eşitlikçi ve temsili bir yapıya kavuşturmak amacını taşıyan dâhili reformcu fikirler ve talepler.

Osmanlı yönetimi, bu çoklu tehditler karşısında çareler ararken, *Osmanlıcılık* doktrini adı altında, İslami kavramlar, reformcu inisiyatifler ve Batılı milliyetçilik arasında ilginç bir bileşim geliştirdi; çokuluslu imparatorluğa yeni bir "milli" bağlılık duygusu yaratmayı amaçlayan bir ideolojiydi bu. Osmanlıcılık, İslami fikirler ile Batılı Aydınlanma fikirlerini sentezlemeye yönelik bilinçli bir çabayı temsil ediyordu. Sultan'a veya kişinin mensup olduğu *millet*'e (etnik-dini topluluk) değil; Osmanlı devleti içinde yaşayan *bütün* halkların ortak mülkü olan ve geleneksel yerel, etnik ve dini kimliklerin üstünde olan bir Osmanlı *vatan*'ına (anayurt veya ülke) bağlılığa çağırıyordu. Bu, herkes için yasal eşitlik vaat eden, yeni bir ortak Osmanlı vatandaşlığı kavramıydı.[2] Bu ideoloji —Kemalist reformcuların daha sonra girişeceği türden— Batılı uygulamaların ve kültürün toptan benimsenmesini değil, mevcut Osmanlı kültürü içinde bir modernleşme ruhunu çağırıyordu.[3]

---

2 Dietrich Jung and Wolfango Piccoli, Turkey at the Crossroads: Ottoman Legacies and a Greater Middle East (London: Zed Books, 2001), 44–5.

3 Erik J. Zürcher, Turkey, A Modern History, (London: L.B Tauris, 1997), 132.

Sonunda, imparatorluğa sadakatin "milliyetçi" ifadesi olarak Osmanlıcılık, Balkanların Hristiyan bölgelerinde yükselen yerel milliyetçiliğin dikkatini başka yönlere çekmeyi başaramadı; ancak Araplar dâhil Müslüman nüfus üzerinde büyük yankı buldu. Neticede bu ideoloji, yenilikçi olsa da imparatorluğu kurtaramadı; koşar adım gelişen dünya olayları sonunda I. Dünya Savaşı patlak verdi ve imparatorluğun dağılmasına yol açtı.[4]

Araplar ve İmparatorluğun Dağılması

Her iki taraftaki popüler mitlerin aksine, Türkler ile Araplar arasında uzun süreli bir düşmanlık olmamıştır. Eğer aralarındaki ilişkilerin iyileşmesi isteniyorsa, imparatorluk çöküşe doğru giderken gerçekten aralarında ne geçip ne geçmediğiyle ilgili daha net bir anlayışa erişmek üzere, her iki tarafın da geçmişi yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir. Önemli gerçek şudur ki, imparatorluğun Arap nüfusu, ilke olarak, dağıldığı son ana kadar imparatorluğa sadık kalmıştır. Buna rağmen bugün yaygın Türk görüşü, imparatorluğun Arap nüfusunun İngiliz ve Fransızların yanında yer alarak "Türkiye'yi arkadan vurduğu" şeklindedir. Benzer şekilde, modern Arap milliyetçiliği de, Türk sömürgeciliğinden kurtulmak için çekilen derin Arap özleminden bahseder. Bu görüşlerin hiçbiri gerçek tarihi olaylarla uyum içinde değildir.

İmparatorluğun Balkanlardaki Hristiyan azınlıkları Osmanlı devletine karşı ondokuzuncu yüzyılda başlamış

4 Bu dönemin tanımlayıcı belgesi için bkz. Şerif Mardin'in ustalık ürünü The Genesis of Young Ottoman Thought (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962) adlı eseri.

bir dizi isyana ve ulusal kurtuluş çağrısına karışmışlarsa da, imparatorluğun Arap nüfusu I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devlete büyük oranda bağlı kalmıştı. Arap topluluklar ilk Osmanlı parlamenter yönetim denemelerinde temsilcilerini seçmiş, birçok Arap politikacı ve lider de imparatorluk içindeki reform çağrılarında Türk meslektaşlarıyla el ele vermişlerdi. Ancak Osmanlı reformcuları, devleti güçlendirip modernize etme arayışını sürdürdükçe, kaçınılmaz şekilde daha fazla merkeziyetçilikten yana oldular; bu ise azami yerel özerklik peşinde koşan mahalli eşrafın ve bölgesel otoritelerin çoğunlukla pek hoşuna gitmeyen bir hedefti. Ama yine de her ne kadar bu reformlar biraz sürtüşme yaratmışsa da Araplar, imparatorluğun meşruiyetini tamamen kabul etmişlerdir.

Yerel rahatsızlıklar, Osmanlı devletine karşı bir isyan gerekçesi olarak değil, mevcut siyasi yapı içinde müzakere edilebilecek şeyler olarak algılanmıştır. Müslümanların büyük bölümü için, çok etnik unsurlu bir Müslüman imparatorluk üyesi olmak Müslüman tarih karakteriyle uyumlu, gayet uygun bir durumdu. Dolayısıyla, Arap dünyasında Osmanlı otoritesini sarsmaya yönelik İngiliz ve Fransız gayretlerine rağmen, ta I. Dünya Savaşı'na kadar, Osmanlı devleti, parlamentosu ve idari düzeni, Araplar tarafından büyük ölçüde kabul görmüştür. Bu dönemde Arap uleması bile neredeyse tam mutabakat halinde Osmanlı iktidarına ve kurumlarına sadık kalmıştır.[5]

5 Ernest Dawn, "The Origins of Arab Nationalism", in The Origins of Arab Nationalism, ed. Rashid Khalidi et al., eds, (New York: Columbia University Press, New York, 1991), 19.

Arap Milliyetçiliği Türk Milliyetçiliğine Karşı

Bugünün tanıdık Arap ve Türk milliyetçiliği kavramları, ondokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde henüz gelişme aşamasındaydı; Müslümanlar arasındaki en önemli ayırt edici vasıfları yerel kimlikler sunuyordu. Her ne kadar Türk ve Arap milliyetçiliği zamanla güçlü bir şekilde ortaya çıkmış olsa da, imparatorluğun Müslüman bölgelerinde çöküşün esas sebebi, milliyetçilik değildi.[6] Orta Doğu tarihçisi Raşit Halidi'nin işaret ettiği gibi:

"1914 öncesi dönemde bağlılarının büyük çoğunluğu için Arabizm, Arap ayrılıkçılığı anlamına gelmemiş; Osmanlı İmparatorluğu'na veya onun dini yönden meşrulaştırıcı ilkesine sadakatle de çatışmamıştır...

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap bölgelerinde Osmanlıcılık ile Arapçılık taraftarları arasında ideolojik farklılıklar vardı gerçi; ancak bunlar Arapların imparatorluğun parçası olarak kalıp kalmayacaklarından ziyade, emperyalizme karşı direnmenin en iyi yolu veya merkeziyetçilik ile adem-i merkeziyetçilik arasındaki uygun denge gibi o günün somut siyasi sorunlarıyla ilgiliydi. Arapların imparatorluğun parçası olarak kalıp kalmaması, 1914 öncesinde Arapçıların çoğu için bir mesele bile değildi."[7]

Osmanlı yönetimine karşı 1916 "Arap İsyanı" şeklindeki romantik kavramın, ki Arabistanlı Lawrence tarafından popüler hale getirilmiştir, Arap milliyetçiliği ile

---

6 Bkz, özellikle, Khalidi et al., eds., The Origins of Arab Nationalism'deki tartışmalar.

7 Rashid Khalidi, "Ottomanism and Arabism in Syria before 1914: A Reassessment", in The Origins of Arab Nationalism, ed. Khalidi et al., 62–3.

pek ilgisi yoktur. Bu hareket büyük ölçüde Hicaz yönetiminin miras yoluyla intikal eden yerel bir imparatorluk arayışı, şeriat hukukunu devam ettirme arzusu ve Osmanlı vergilerinden duyulan korkunun eseriydi. "İsyan"ın kendisi, imparatorluğun kaderi üzerinde stratejik açıdan önemsiz bir rol oynamıştır.[8] Esasen etnik Arap milliyetçiliğine bağlı güçler, ancak imparatorluk çöktükten ve Arap dünyası sömürgeci İngiliz ve Fransız güçleri tarafından ele geçirildikten sonra üstünlük kurabilmişlerdir. Bilim adamı William Cleveland'ın not ettiği üzere:

> "Osmanlı İmparatorluğu kendisini hâlâ İslam'ın evrensel koruyucusu olarak görüyordu. İmparatorluğun savaş çabalarına Osmanlı Müslümanlarının ezici bir çoğunluğu tarafından verilen destek gösteriyordu ki, [Genç Türkler] hükümetinden özellikle hoşnut değil idilerse bile, [Genç Türklerin] Avrupa'nın ihtiraslarına karşı Osmanlı-İslami düzeninin savunulmasına kendilerini adaması geniş kitleler tarafından da benimseniyordu."[9]

Pan-İslamizmin Doğuşu

Sultan II. Abdülhamit, imparatorluğun geniş Müslüman kesiminin bütünlüğünü koruyabilmek için Pan-İslamizm ideolojisine yönelerek, Müslüman dünyanın tahtının Batılı imansızların tehdidi altında olduğunu belirten ve Müslümanları Hristiyan Avrupalı işgalci düşmanlara karşı birlik olmaya çağıran kapsamlı bir ferman ya-

8 William Ochsenwald, "Ironic Origins: Arab Nationalism in the Hijaz, 1882–1914", in The Origins of Arab Nationalism, 190–4.

9 William Cleveland, A History of the Modern Middle East, 2nd ed. (Boulder, Colo.: Westview, 2000), 150.

yınladı. Aynı zamanda ideolojik bir karşı-saldırı olarak da, İngiliz, Fransız ve Rus sömürgeci kontrol ve baskısı altındaki bütün Müslüman azınlıkların kurtarılması çağrısında bulundu.[10] Pan-İslamist bir politika kavramının bizzat kendisi, bugün elbette ki modern Türkiye'nin Kemalist ideolojisine ve seküler değerlerine son derece yabancı bir kavramdır; oysa tarih, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan daha sadece bir onyıl öncesinde İstanbul'da Pan-İslamizm düşüncesinin ne kadar da yaygın bir fikir olduğunu ortaya koymaktadır.

Her ne kadar Pan-İslamizm ideolojisinin çağdaş Türkiye tarafından dış politikaya asla temel alınmayacağı neredeyse kesin ise de, realite şudur ki, bugün Müslüman dünya hâlâ bir lider arayışındadır. Mevcut liderlik boşluğunun ışığı altında —bölgenin tamamında geniş itibara sahip tek bir lider ülkeye pek rastlanmamaktadır— Türkiye giderek daha fazla itibar edilen, bağımsız ve başarılı bir Müslüman ses olarak daha dikkatle dinlenmektedir. Türklerin birçoğunun böyle bir lider boşluğunu doldurma hevesi muhtemelen ancak minimal düzeydedir; birçok Müslümanın Türkiye'yi bu rolü oynamaya çağırması da çok muhtemel değildir. Ancak bu boşluk mevcut oldukça, Türkiye'nin eninde sonunda bölge üzerinde etkisini yaymaya en ehil ve becerikli ülke olma ihtimali, diğer bir Müslüman ülkeninkinden çok daha fazladır. En hafifinden, Türkler ve Araplar, yakın bir gelecekte, aralarında yüzyıllarca devam eden ama I. Dünya Savaşı ile son bulmuş olan verimli siyasi ve kültürel irtibat tecrübesine yeniden göz atma noktasına gelebilirler.

---

10 Jung and Wolfango, Turkey at the Crossroads, 48 ve Jacob M. Landau, The Politics of Pan-Islam (Oxford: Clarendon Press, 1994), 81–3, 94.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Kemalist Deneyim

Kemalistlerin Müslüman Dünyadan Kopuşu

I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönem, Türkiye için yoğun bir altüst oluş ve değişim dönemlerinden biri olmuştur. Söz konusu dönem; imparatorluğun çöküşüne, yeni doğmakta olan genç Türk devletini kuşatma ve marjinalleştirmeye yönelik Batılı emperyalist girişimlerin yenilgiye uğratılmasına ve nihayet Atatürk'ün reforme etme, Batılılaştırma ve yeni bir Türk devleti kurma konusundaki kararlılığına tanıklık etmiştir. Kemalist misyon her ne kadar son derece reformist bir yapıya sahip olsa da bu reform dürtüsü, durup dururken boşlukta doğmuş bir olgu değildir. Birinci Bölüm'de tartışıldığı üzere Kemalist reformlar, ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu reform hareketleri birikiminin bir sonucunu ve zirveye tırmandığı anı temsil eder.[1]

1 Jung and Piccoli, Turkey at the Crossroads, 200.

Türk Devleti ve Milletini Yeniden İnşa Etmek

Kemalistler, açıkça Türk etnik milliyetçiliği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çok etnik unsurlu, çok-dinli ve İslami yönelimli değerlerinin yerini alacak yeni bir milliyetçi değerler kümesi üzerine bina edilmiş yeni bir Türk ulus-devleti inşa etmek istiyorlardı. Atatürk attığı ilk adımlardan biriyle, geleneksel dinadamları sınıfını hızla tasfiye etti. Söz konusu sınıf her ne kadar Osmanlı devletinin hukuk ve eğitim alanlarında giderek laikleşmesi sonucu zaten gücünü yitirmiş ve entelektüel açıdan zayıflamış durumda idiyse de[2] Kemalistler, ulemanın geleneksel kurumsal gücünün kaynağını oluşturan geniş vakıf arazilerine *(evkaf)* elkoydular. Bunun sonucu olarak, dini kurumlar, pratikler ve personel üzerinde her bakımdan tam devlet kontrolü sağlandı; baştan ayağa her şeyi değiştiren kültürel değişiklikler yapıldı.

İlaveten, yeni etnik temelli ulus-devleti destekleyecek şekilde tarih de yeniden yazıldı: Buna göre Türklerin şan ve şerefi İslam'la değil, İslam'dan çok daha önceki dönemlerde başlamıştı; hatta bazı yazarlar Türk tarihinin İslam'la batağa saplanmış hale geldiğini ileri sürdüler. Türk dili üzerinde de radikal değiştirme çalışmaları yapıldı: Osmanlı Türkçesinin merkezinde yer alan, Arapça ve Farsçadan ödünç alınmış çok sayıda sözcük atılırken, bunların yerini eski Türkçe kökenli sözcüklerden türetilen geniş bir yeni sözcük dağarcığı aldı. Arapça alfabe kaldırılarak yerine Latin alfabe kondu. Bu değişiklikler, sonraki nesillerin Osmanlı geçmişine dair bütün bir ya-

2 Şerif Mardin, The Genesis of Young Ottoman Thought (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962), 127, 408.

zılı külliyata rutin erişiminin önünü bir kalemde tıkadı. Siyasi alanda, saltanat kaldırılarak cumhuriyet kuruldu. Ayrıca, seçilmiş Batılı yasalar toptan alınarak, İslam hukukunun bütün birikimi atıl hale getirildi. Batılı giyim tarzı yeni ve gerekli norm haline gelirken, kadınlar herhangi bir tür örtü kullanmaktan caydırıldı.

Halifeliğin Kaldırılması ve Bunun Uluslararası Etkisi

Atatürk'ün 1924 yılında bizzat bütün Sünni dünyanın en üst dini mercii olan Halifeliği kaldırmasıyla birlikte Türkiye, İslam dünyası ile ilişkilerine en önemli darbeyi vurmuş oldu. Bu son derece önemli bir olaydı. Atatürk istediği reformları Türkiye içinde elbette serbestçe uygulayabilirdi, oysa Halifeliğin ilgası bütün Müslümanları etkileyen bir girişimdi. Bu eylem, bir İtalyan Başbakanı'nın dünyanın her yanında bulunan Katolik topluluklara danışmadan, ani bir kararla Papalığı ilga etmesi gibi bir şeydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zevale doğru giden günlerinde Osmanlı Sultanı, Avrupalı emperyalist saldırılara karşı imparatorluğa destek sağlamak üzere gayretli bir şekilde Pan-İslam kartını oynamak istemişti. Batılı emperyalistlerin Osmanlı'nın zayıflığından istifadeyle İslam dünyasını egemenlik altına almasından korkan, dünyanın çeşitli yerlerindeki pek çok Müslüman bu çağrıya olumlu cevap vermişti. Esasen, Avrupalı emperyalistlerin yapmaya çalıştığı şey tam da buydu zaten: Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen bütün Müslüman bölgelerine, en önemlisi de Arap dünyasına, emperyal kontrolü yaymak.

Böylece halifeliğin kaldırılması, bizzat İslam'ın kendisine indirilmiş bir darbe olmuş, Müslüman *ümmeti* aynı

anda hem merkezi kurumundan, hem de —onüç yüzyıldan fazla bir zamandır İslami kimliğin, iktidarın ve meşruiyetin esaslı bir sembolü olmuş— yüksek dini otoritesinden mahrum bırakmıştı. Bugün bile Müslüman dünya, orta yerinde bir şampiyon görmemektedir. Halifeliğin devam eden eksikliği, yirmibirinci yüzyılın İslami hareketlerinin çoğunda yeni yankı bulmuştur. Gerçekten de bu eksikliğin İslam'ın bugünkü zayıflığının ve bölünmüşlüğünün üzerinde ciddi etkisi olduğu birçok kişi tarafından kabul edilmektedir. Terörizmle Küresel Savaş'ın başlatılmasının ardından da, bugün Müslümanlar arasında ciddi olarak yeni bir İslam karşıtı Batılı Haçlı Seferi korkusu hüküm sürmektedir. Sonuçta Hilafet, hâlâ anahtar bir sembol ve siyasi bir makam olup, etkileyici bir dini liderin —ki bunun ille de gözlerinden ateş fışkıran bir radikal olması gerekmiyor— yükselişini beklemektedir. Bütün bunlar Türklerin 1924'te verdiği kararın hayati önemini ortaya koymakta; Müslüman dünyanın Türkiye'ye karşı geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki tutumuyla ilgili ipuçları vermektedir.

Müslümanların Reddedilmişlik Duygusu

Kemalist Türkiye, Müslümanlar için, özellikle de Araplar için, İslam'ın, Arap dünyasının ve daha genelde İslam dünyasının Türklerle olan kadim bağlarının ve ortak kültürlerinin tümüyle reddini temsil etmektedir. Daha da ötesinde Kemalist Türkiye, İslam'ın bir din olarak aşağılanmasını, Türkiye'nin hızlıca saflarına katıldığı emperyalist güçlere Arapları stratejik olarak terk etmesini ve büyümekte olan Batılı tehditlere karşı Türk gücüne en çok ihtiyaç duyulan bir zamanda, Müslüman gücünün zayıf düşürülmesini temsil etmektedir.

Tarih yazma konusunda Atatürk yalnız değildi: Aynı konuda sıra Arap tarafına da gelecekti. Türk dış politika uzmanı Ahmet Davutoğlu'nun da işaret ettiği gibi, ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra ana akım haline gelen Arap milliyetçi hareketi, geriye dönük olarak, Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil oldukları yılları Arapları tarih sahnesinden silme *(tarihsizleşme)* dönemi olarak algılamaya başlamıştı. Bu bakış açısından Arap tarihi, 1258 yılında Abbasi Halifeliği'nin Moğollara yenik düşmesiyle "sona ermişti." O günden sonra, Araplar uluslararası alanda bağımsız bir oyuncu olmaktan çıkmış; zira önce Selçuklu Türklerine, daha sonra da Osmanlı Türklerine boyun eğmişlerdi. Arap milliyetçileri, adı geçen yüzyıllar boyunca bağımsızlıklarını korumuş, kendi kurumlarını ve iktidarlarını geliştirmiş olsalardı —aynen Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra yaptığı gibi— Avrupa emperyalizmine daha iyi karşı koyabilir durumda olabileceklerine inanmaya başladılar.[3]

Davutoğlu şuna da işaret etmektedir ki Türkler Arap dünyasıyla ilgili görüşlerini formüle etmek için kendi zengin Osmanlı arşivlerinden faydalanmamakta; Batılı kaynaklara dayanmakta ve çok az sayıda Osmanlı tarihçisi yetiştirmektedirler. Dolayısıyla Kemalist tarihsel lobotomi, Türk kamuoyu üzerinde etkili olmuş —Türkiye'nin Osmanlı geçmişinin silinmesi— kalıcı bir iz bırakmıştır: Oysa şimdi gerek Araplar gerekse Türkler önyargılarından, uydurulmuş milliyetçi mitlerden ve olgun bir karşılıklı tanımayı ve yakın işbirliğini önleyen çarpık ta-

3 Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu [Strategic Depth: Turkey's Place in the World] (Istanbul: Küre Yayınları, 2001), 406–9.

rih anlayışlarından kurtulmaya uğraşmaktadırlar.[4] Bir yüzyılın üççeyreği uzunluğunda bir zamandır her iki taraf birbirinden keskin bir şekilde izole durumda olduğundan, belki de artık yeni, olgun ve verimli bir karşılıklı ilişkiye dönmeyi mümkün kılacak yeterince sağlam kimlikler geliştirmişlerdir. Birbirlerinin kurucu milliyetçi mitlerinin yarattığı yapay bariyerler, artık yerini bölgenin yeni gerçekliklerine bırakıyor olabilir.

Arap bakış açısından İslam, hâlâ iki toplumun arasındaki hayati öneme sahip boşluğun aşılmasını sağlayacak anahtar ortak değerlerden biri olarak görülmektedir. Birçok Arap, mazideki işbirliği mirasının, Türklerin kötü durumda olan şimdiki Arap dünyasına karşı daha sempatik yaklaşmasına vesile olmasını ümit etmektedir. Bu nedenle, çoğu Arap —ne kadar ılımlı ve İslami kökleri ne kadar depolitize olursa olsun— Ankara'da AKP'nin iktidara gelmesine çok memnun olmuştur. AKP'nin seçim başarısı, Türkiye'nin köklerini yeniden keşfetmesinin ve geniş İslam dünyası ile ilgilenmeye başlamasının bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Çok az sayıda Arap, büyüyen bu ilginin Türkiye'nin Batı ile bağlarını zedeleme pahasına gelişeceğini tahmin etmektedir. Araplar bunu daha ziyade Türkiye'nin Batı ile olan bağlarını tamamlayıcı, Ankara'nın gücünü Doğu-Batı bağlarının iyileştirilmesi yolunda kullanmasına fırsat veren bir olgu olarak görmektedir.

Bu duygular, Arap haysiyetine, bağımsızlığına, gücüne ve istikrarına açık bir saldırı olarak algılanan TKS'nin devreye sokulmasından bu yana ciddi biçimde büyümüştür. Elbette ki bölgede Türk egemenliğine geri dönülmesini hiçbir Arap istemez, ancak çoğu, Arapların halen

4 Davutoğlu, Stratejik Derinlik, 409.

içinde bulunduğu zayıflık ve izolasyon durumunun kırılmasına yardım edecek güçlü bir yeni müttefik görmeyi gayet olumlu karşılayacaktır. Bu bağlamda Arapların beklentileri gerçekçilik sınırlarını zorlayabilir, fakat Türkiye'ye yönelik yeni ilgilerinin bizzat kendisi bir hayli dikkate değerdir. Bu arada Türkler de yavaş yavaş Arapların bu ilgisinin farkına varmaktadır.

Türklerin Arap Dünyasını Kötülemesi

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Arap dünyası, birçok nedenle Türk dış politikasının ilgi alanının bir hayli dışında kalmıştır: (1) Arap dünyası artık Türk devletinin bir parçası değildi; (2) Komşu Arap devletleri Avrupa'nın manda yönetimleri altındaydı, bundan dolayı da uluslararası alanda gerçek bir rol oynayabilir veya Ankara'ya bir tehdit oluşturabilir durumda değillerdi; (3) Türkiye, kendi içinde yeni ulus-inşası işleriyle fazlasıyla meşguldü; ve nihayet (4) Türkiye'nin önceliği, eski Avrupalı düşmanlarıyla yeni bağlar kurmaktı. Ayrıca, Ankara'nın düşüncesinde Arap ve İslam kültürüne yönelik belirgin bir Kemalist kötüleme söylemi egemendi. İslam kültürü, Türklerin geri kalmışlığının ve zayıflığının kaynağı olarak görülüyordu; yeni aydınlanmış bir Türkiye'nin yükselişi, ancak "öteki" uçtan olacaktı. Bunun sonucu olarak Arapça ve Arap kültürü konusundaki çalışmalar, dini çalışmalarla ilgilenen küçük bir azınlık çevresi dışında, Türk toplumunda neredeyse tamamen ortadan kalktı.

Dahili "İslami Tehdit"

Türkiye'nin stratejik paranoyası —ya da imparatorluğun I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalamaya zorlandığı,

daha sonra ise Atatürk'ün reddettiği aşağılayıcı yenilgi antlaşmasına gönderme ile, "Sevr kompleksi"- yalnızca kızgın Türk imgeleminde yer edinmiş bir egzersiz değildir. "Sevr"i anmak bugün bile, o olayı anımsatan ve yabancıların Türkiye'yi bölebilecek veya parçalayabilecek hareketlerine asla müsaade etmeme konusunda uyaran, duygusal bir çağrı demektir. (Kürt sorunu özellikle bu olgunun ışığı altında değerlendirilmektedir.) Bundan dolayı Cumhuriyet'in egemenliğinin Batı tarafından tanınması, Türkiye'nin bağımsız bir ulus olarak varlığını devam ettirmesi bakımından çok önemliydi. Nitekim imparatorluğun sınırları, Avrupa ve Rusya tarafından sonu gelmez ufak parçalar halinde yutulma girişimlerine hedef olmuş; yeni Cumhuriyet de daha yakın geçmişte Anadolu'nun önemli bir kısmını ele geçirmeye, Boğazlar'ı kontrol etmeye ve Anadolu'da Kürtlere ve Ermenilere geniş ulusal toprak parçaları vermeye yönelik İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan askeri girişimlerini geri püskürtmüştü.

Sonuç olarak, ilk dönem Kemalist devlet, dış güçler tarafından istismar edilebilecek potansiyel bir iç muhalefetten —dini ve etnik— çekiniyordu. Çok sayıda dinadamı, M. Kemal'in Türk toprağını düşman işgalinden kurtarma mücadelesine tam destek vermişse de, Halifeliği sona erdirip İslami kurumların elindeki bütün yetkileri alan yeni laikleştirme önlemlerinden pek hoşnut olan yoktu. Ateşli Türk milliyetçilerinin çoğunun gözünde İslam ve din adamları, Türk vatanseverliğinin antitezi haline gelmişti, ki Türk siyasi dilinde bunun anlamı, hainlik değilse bile bir hayli kuşkulu bir konuma düşmek demekti. Kemalistlerin hızlı bir şekilde propagandasını yaptığı görüşe göre Arap dünyası, sadece Osmanlı'nın geri kalmışlığının kaynağı değildi, aynı zamanda Türki-

ye'yi "karanlık çağlar"a geri götürme tehdidini de taşıyordu. Kısaca Arap dünyası, bölgede anti-Türk bir gücü temsil eder hale gelmişti.

Gerçi Cumhuriyet'in yüz yüze olduğu bazı hakiki dış düşmanlar varsa da Kemalist ideoloji, dünya görüşüne bir dış güçler ve komplolar korkusu dâhil etme eğiliminde oldu. Dış dünyaya yönelik bu paranoya hem Türkiye dâhilinde iktidarın muhafaza edilmesine hem de harici tehlikelere karşı ulusun korunmasına yönelik otoriteryen bir yaklaşımın meşrulaştırılmasına yardım ediyordu. Bu bakışın en önemli sonucu, tam elli yıldan fazla bir süre Türkiye'nin istisnasız bütün komşularıyla ilişkilerinin zayıf kalmasıydı. Daha yakın zamana kadar, Batılı politika yapıcılarla konuşurken, Türk resmi yetkililerinin kendi sertlik yanlısı görüşlerini meşrulaştırmakta yaygın olarak kullandıkları gerekçe, "Kötü bir çevrede yaşıyoruz da" oluyordu. Bu söz —birçok İsrailli de aynı gerekçeye sığınır— Batılılar arasında genellikle kıkırdamalara sebep olsa da, amaçlanan şey, sertlik yanlısı Türk görüşlerinin ve Türkiye'nin güvenlik-esaslı dış politikasının Batılılar tarafından kabulünü sağlamaktır.

Buna rağmen Ankara, Kemalist dönemde bile Irak, Suriye ve İran ile olan yeni sınırlarını bir düzene sokma ihtiyacı duymuştur. Her ne kadar Atatürk tarafsızlık, non-irredentizm* ve bölgede başkalarının işine karışmama prensiplerini benimsemişse de iş, özellikle Türki-

* irredentizm: Ülkenin kaybettiği toprakları geri istemesi veya komşu ülkedeki soydaşları veya dindaşları üzerinde hak iddia etmesi doktrini. Buna göre Atatürk istisnalar dışında genelde non-irredentizm politikası benimsemiştir. Orijinal metinde "irredentizm" olarak geçen kavram, yazarla yapılan görüşme sonucunda, bağlama uygun biçimde "non-irredentizm" olarak değiştirilmiştir. (ç.n.)

ye'nin Irak ve Suriye ile olan, çözüme kavuşturulmamış sınır ihtilaflarına gelince bazı istisnalar yapılmıştır, ki bu durum Türkiye ile Arap komşuları arasındaki ilişkilerin daha da kötüleşmesine sebep olmuştur.

Irak ve Musul Üzerindeki İhtilaf

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra, Türkiye-Irak sınırının çizilmesi konusu sekiz yıl kadar çözüme bağlanmadan kalmış, bu konuda İngiltere ile sık sık yoğun diplomatik müzakereler yapma ve hatta güç kullanma belirtileri söz konusu olmuştur. Türkiye nihayet 1926'da pes etmiş, Musul'u isteksizce İngiliz yönetimi altındaki Irak'a bırakmıştır.[5] (1927'ye kadar bölgede petrole rastlanmamıştı.) Bundan dolayı, Musul meselesinin her iki taraf için de tarihi bir hatırası vardır ve Irak, Türkiye'nin Musul'a ilişkin niyetlerinden hâlâ kuşkulanmaktadır. Irak'ın Kerkük kentinin geleceği üzerine bugün yapılan diplomaside bu mesele önemli bir yer işgal etmektedir.

Suriye ve Hatay/Aleksandriya

İmparatorluğun çöküşü ve Osmanlı'nın Büyük Suriye* bölgesinden çekilmesinden sonra Avrupalı emperyal güçlerin insafına kalmış olan alan, her biri ya İngiliz ya da Fransız mandasına giren Lübnan, Filistin, Ürdün ve Suriye gibi yeni "yapay" devletler arasında pay edilmişti. Arap milliyetçileri için bu süreç, acı bir hayal kırıklığı ol-

5 Hale, Turkish Foreign Policy, 71–2.

* Bugünkü Suriye ve Lübnan'ı içine alan ve Şam vilayeti olarak anılan geniş bölge. (ç.n.)

muştu. İngilizler tarafından I. Dünya Savaşı'ndan önce söz verildiği üzere bağımsızlığına kavuşmayı uman Suriye, savaş sonrasında topraklarının paramparça edildiğini görmüştü. Dahası, Osmanlı efendiler gitmiş; yerlerini, kültürel olarak Araplara Osmanlı Türklerinden çok daha uzak olan Avrupalı emperyal idareciler almıştı.

Her ne kadar yeni Kemalist hükümet, etnik Arap toprakları üzerindeki bütün hak iddiasından vazgeçse de, Suriye ile Türkiye arasında önemli bir ihtilaflı bölge kalmıştı: O zaman Suriye'nin Kuzeybatı Akdeniz kıyısı olan Aleksandriya (Türkçe'de Hatay) bölgesi. Fransız egemenliği altındaki Suriye'nin bir parçası olmakla beraber, Türkiye —gerçekte bir hayli çok-kültürlü ve çok-dinli olan— bölgedeki en kalabalık etnik grubun Türkler olduğu gerekçesiyle Hatay'ın kendisine ait olması gerektiğini ileri sürdü. Yapılan referandumun ardından Fransa, Haziran 1939'da, Suriyelilerin şiddetli itirazına aldırmadan Hatay'ın kontrolünü Türkiye'ye devretti. Suriye emperyalist Fransa'nın lütfuyla Türkiye'nin toprak kapması olarak gördüğü bu olaydan dolayı kızgınlığını sürdürdü. Böylece Hatay meselesi, Soğuk Savaş döneminde iki ülke arasında ortaya çıkacak daha derin sürtüşmelerin sembolik kaynağı haline geliyordu. 2004 Aralık ayında Türk Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Şam ziyareti sırasında, iki ülke daha geniş bir yakınlaşma programı çerçevesinde, aralarındaki sınırı resmen tanıyıncaya kadar bu sorun çözülmeden kalacaktı.[6]

6 Yoav Stern, "Turkey Singing a New Tune," Haaretz, January 9, 2005, www.haaretz.com/hasen/spages/524517.html.

İran

Türkiye 1937'de İran, Afganistan ve [daha sonra (yayıncının notu)] Irak'ın dâhil olduğu dört üyeli Sadabad Paktı'nın imzalanmasına öncülük etti. Pakt birbirlerinin içişlerine karışmama, saldırmazlık ve ortak sorunlarda danışarak hareket etme esaslarını öngörüyordu. Bilim adamı William Hale bu paktın varolma sebebinin, muhtemel bir Avrupalı saldırgan karşısında, bu dört devlet arasında yeni bir amaç birliği ve dayanışma arzusu üretmek olduğu görüşündedir. Söz konusu paktın odaklandığı noktalardan biri de (Afganistan dışındaki) üye ülkelerde bulunan kalabalık Kürt azınlıkların kontrolü ve Kürtlerin bir dış politika aracı olarak kullanılmasının caydırılması konusundaki kararlılıktır.[7] Ancak bu vaatlere karşın Sadabad Paktı, II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Rusya'nın İran'ı bölmesini engelleyememiş, Türkiye ve diğer taraflar bu durum karşısında bir şey yapamamışlardır.

Sonuç

II. Dünya Savaşı'na kadar Müslüman dünya, Türk dış politikası hesaplarında son derece önemsiz bir rol oynamıştır. Yeni Cumhuriyet esas itibariyle daha acil olan Avrupa'nın emperyal siyasetinin meseleleriyle uğraşırken, Arap dünyasının büyük bölümü de Avrupa'nın emperyal mandasına girmişti. Sonuç olarak Ankara'nın bölgeye karşı tavrı; kültürel olarak red, siyasi olaraksa küçük

7 Hale, Turkish Foreign Policy, 62 and Safa A. Hussein, "Turkish-Iranian Relations: Competition over Iraq", Bitter Lemons Middle East Roundtable 4, no. 18 (May 18, 2006), www.bitterlemons-international.org.

görme değilse bile belirgin bir siyasi soğukluk şeklinde cereyan etmiştir. Ancak aynı zamanda Ankara, yeni oluşan Arap ülkeleriyle normal ikili ilişkiler kurulması ihtiyacı karşısında pragmatik bir tanıma tavrı sergilemiş, Suriye ve Irak sınırındaki belirli alanlar haricinde Orta Doğu'nun Türk olmayan bölgeleri üzerinde hak iddia etmemiştir. Bu arada, her iki tarafta yeni ulusal kurucu mitler ve kimlikler yaratılması, Türkleri Araplardan, Arapları Türklerden daha da soğutmuş; Soğuk Savaş sırasındaki küresel jeopolitik de bunların arasına daha derin takozlar sıkıştırmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Soğuk Savaş Ara Dönemi

Türkiye Batı Safında

Soğuk Savaş hızla Orta Doğu'yu da içine alırken, Türkiye ile Arap dünyasını Doğu-Batı bölünmesinin zıt kutuplarına yerleştirmişti. Sovyet tehdidinin yükselmesinin etkisiyle, Türkiye'nin yeni bir unsur olarak Batı savunmasına katılması ve Türkiye'de Arap dünyasına karşı artan ideolojik düşmanlık, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir köşe taşı oluşturmuştu. Soğuk Savaş aynı zamanda Orta Doğu'ya yönelik Türk dış politikasında son derece dar görüşlü ve başarısız bir dönemi işaretlemektedir.

Yükselen Sovyet Tehdidinin Etkisi

Sovyetler Birliği, 1917'den II. Dünya Savaşı'na kadar, dâhilde gücünü toparlamakla meşgul olduğundan Türkiye'ye yönelik bir tehdit teşkil etmemişti. Ancak Soğuk Savaş'ın şiddetlenmesi ve Joseph Stalin'in Türkiye'yi doğrudan etkileyen bir dizi saldırgan eylemiyle birlikte, tarihi Türk-Rus gerginliği çabucak nüksetmiştir: Stalin, Kuzey Irak üzerinde Sovyet planları olduğunu ilan etmiş;

iki ülke arasındaki sınırı çizen 1921 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Anlaşmasını tek taraflı olarak feshetmiş; Türkiye'nin doğu illerinden Kars ve Ardahan üzerindeki Sovyet iddialarını yeniden gündeme getirmiş; Boğazların kontrolü üzerinde söz hakkı taleplerini yinelemiş; ve nihayet Türk toprakları üzerinde Sovyet üsleri kurulması çağrısında bulunmuştur. Ayrıca Rusya, imparatorluğunu bütün Doğu Avrupa'ya yaydığı için Sovyet kuvvetleri, Türkiye'nin komşusu Bulgaristan'a girmişlerdir.

Buna karşı Ankara da onlarca yıl sürmüş olan Kemalist tarafsızlık politikasından hızla vazgeçerek Batı ile güvenlik alanında yakın işbirliği geliştirmek suretiyle korunma arayışına girmiştir. Esasen Ankara, NATO üyeliği karşılığında Orta Doğu'da savunma rolü üstlenme konusundaki istekliliğini ilan etmiştir.[1] 1952'ye gelindiğinde Türkiye, Batı güvenlik sisteminin bütünleyici bir parçası haline gelmiş ve Washington tarafından bürokratik anlamda "Avrupa'nın parçası" olarak yeniden sınıflandırılmıştır. Türkiye, yüzyıllarca Avrupalı emperyal arzuların kurbanı olduktan sonra, artık Avrupa sistemi içinde kendisine koruma temin etmeyi başarmıştı.[2] Buna ilaveten, en muhtemel hasmı olan Sovyetler Birliği'ne karşı "kalıcı" ve kurumsallaşmış bir güvenliği garanti altına almıştı. Türkiye'nin bütün öteki dış politikaları bu köşe taşına bağlı olarak belirleniyordu.

Orta Doğu Savunmasında Batılı Bir Unsur Olarak Türkiye

Batılı stratejiyi desteklediği bu dönemde Türkiye'nin Orta Doğu'ya karşı yürüttüğü politikalar, anti-Sovyet it-

1 Hale, Turkish Foreign Policy, 125.

2 Ibid, 120.

tifakların oldukça başarısız şekilde teşviki ile sınırlı kalmıştır. Bu taraflı yaklaşım, ki çoğu kez oldukça buyurgan ve verimsiz bir yaklaşımdır, Türkiye'ye bölgede epey bir düşman kazandırmıştır.[3] Ancak Ankara, ciddi ölçüde artan Batı kaynaklı ekonomik ve askeri yardımlar yoluyla stratejik ödüller de elde etmiştir. Analist Dietrich Jung ve Wolfango Piccoli'nin de yazdığı gibi, Türkiye, ironik biçimde "Doğu Akdeniz'de Rusya'nın siyasi gücünü dengelemek şeklindeki Osmanlı vazifesini tevarüs etmiştir."[4] Stratejik pakt-oluşturma girişimleri dışında, Arap devletleriyle anlamlı bir karşılıklı ilişki geliştirmemiştir.

Orta Doğu için biri Amerika, diğeri İngiltere öncülüğünde yapılan ama başarısızlıkla sonuçlanan iki anti-Sovyet güvenlik planından sonra ABD, 1955'te Bağdat Paktı'nı vücuda getirmiştir. İngiltere, Türkiye, İran, Pakistan ve Afganistan ile, tek Arap üye olarak Irak monarşisinin dâhil olduğu bu pakt, Sovyetler Birliği'ni çevreleyip kuşatmaya dönük, daha geniş bir stratejinin parçasıydı. Ancak Türk ve Irak hükümetlerinin pakta verdikleri destek, Arap kamuoyunu kızdırdı; zira Arap kamuoyu kendisini ilgilendiren en büyük stratejik tehdit olarak Sovyet askeri saldırısını değil, devam eden Arap-İsrail askeri çatışmasını görüyordu.

İngilizlerin desteklediği Irak monarşisi 1958'de kanlı bir askeri darbeyle devrildi. Irak'taki yeni milliyetçi liderlik Batı-yanlısı kampı çabucak terk ederek, destek için yüzünü Moskova'ya dönmüş olan Arap milliyetçisi kampa katıldı. Çok geçmeden Batı, Arap ülkelerinden

3 Ibid, 129.

4 Jung and Piccoli, Turkey at the Crossroads, 137.

bir üyesi olmayan ve kuzey hatta yer alan ülkeler olarak sadece Türkiye, İran, Afganistan ve Pakistan'ın dâhil olduğu, Merkezi Antlaşma Örgütü (Central Treaty Organization: CENTO) isimli yeni bir stratejik düzenlemeye gitti.

1950'den 1960'a kadar, Adnan Menderes yönetimi altında Türkiye'nin demokratik yolla seçilmiş ilk hükümeti döneminde, ülkenin dış politikası hemen tamamen Batı'nın çıkarlarına göre pozisyon aldı.[5] Esasen, Türkiye'nin kendisini ne kadar sıkı bir şekilde Batı'ya yanaştırdığı, birçok noktada çarpıcı bir şekilde görülebilir:

Türkiye, 1955'te Ürdün hükümetine, Bağdat Paktı'na katılmaması halinde (hiçbir zaman da katılmadı) Türkiye'nin bir gün Ürdün'e karşı İsrail'in yanında savaşabileceğini belirtti. Bu tehdidin ardından Washington ve Londra, Türkiye'yi esas itibariyle Batı-yanlısı olan Arap liderleri kendisinden uzaklaştırmaması konusunda uyardı.[6]

Cezayir'in Fransa'ya karşı sert bir anti-sömürgeci savaş verdiği sırada, 1955'te, Birleşmiş Milletler'de yapılan oylamada Türkiye Cezayir'in bağımsızlığına *karşı* oy kullanmak suretiyle gelişmekte olan dünyayı şoke etmişti. Ankara herhangi bir ulusal kurtuluş savaşına daha baştan kuşkuyla yaklaşıyordu.

1957'de, komünistlerin Şam'da iktidarı ele geçirme belirtileri ortaya çıkınca Ankara, güneyde Suriye sınırına askeri yığınak yaptı. Türkiye tek taraflı olarak bu ülkeyi işgal etmekle tehdit ettiyse de, Birleşik Devletler ve

5 Ibid., 138.

6 Hale, Turkish Foreign Policy, 128.

Birleşik Krallık tarafından böyle yapmaması yönünde uyarıldı.[7]

Türkiye 1958'de, devrilen monarşinin Irak'ta yeniden ayağa kaldırılması için Batı'ya askeri müdahale çağrısı yaptı, ama bundan bir sonuç alamadı.[8]

Sonuç olarak bu dönem, Türkiye'nin stratejik yöneliminin Batı'nınkinden ayrıştırılamaz olduğu şeklinde derin ve kalıcı bir izlenim yaratmıştır. Üstelik Türkiye'nin eylemleri her zaman sonuç alıcı da olmuyordu. Siyaset bilimci Philip Robins bu konuda "Türkiye'nin bu can sıkıcı tutumu .... zaten iflah olmaz bir 'Türkofobi'ye* sahip, zayıf ve istikrarsız bir ülke olan Suriye'yi Moskova ile yakın ilişkiler kurmaya itmiştir. Bağdat Paktı macerası, Cumhuriyet Türkiyesi'nin en büyük dış politika fiyaskosunu temsil etmektedir" der.[9] Davutoğlu Türkiye'nin kendi eliyle yarattığı bu izlenimde büyük bir ironi görür: Müslüman dünyanın gözünde en büyük anti-emperyalist mücadele adamlarından biri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün üzerinden daha yirmi yıl bile geçmeden Türkiye, gelişmekte olan dünya tarafından, bırakın ulusal bağımsızlık önderi olmayı, destekçi olarak bile değil, Batılı politika amaçlarının diplomatik olarak izole vaziyette bir aracı olarak görülmeye başlanmıştır.[10]

---

7 Ibid., 128–9; and Jung and Piccoli, Turkey at the Crossroads, 138.

8 Hale, Turkish Foreign Policy, 129; and Jung and Piccoli, Turkey at the Crossroads, 138.

* Türkofobi (Turcophobia): Türk korkusu. (ç.n.)

9 Philip Robins, Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War, (Seattle: University of Washington Press, 2003), 99.

10 Davutoğlu, Stratejik Derinlik, 411.

Washington ile Aynı Safta Yer Alma Krizleri

Ankara, Birleşik Devletler ile olan yakın bağlarına rağmen 1960'larda Washington ile iki ciddi kriz yaşamıştır. Küba Füze Krizi ve Kıbrıs konusundaki ABD politikası, ABD'nin güvenlik garantilerinin inanılırlığı ve Türk çıkarlarına karşı ABD duyarlılığının derecesi konularında Ankara nezdinde kuşku yaratmıştır. Söz konusu iki olayın yanı sıra, Türkiye'nin gelişmekte olan dünyadan diplomatik olarak giderek daha fazla soyutlanması, ülkeyi tamamen Birleşik Devletler safında yer alma politikasını yeniden değerlendirmeye zorlamıştır.

Arap Dünyası ile İdeolojik Kapışma

Türkiye katı bir şekilde Batı kampına katılırken, Arap dünyası gayet anlaşılabilir nedenlerle son derece farklı bir stratejik pozisyonla karşı karşıya kalmış ve tam aksi yöne doğru gitmeye başlamıştır. Arap devletlerinin çoğu, daha çok yakın zamanlarda bağımsızlıklarına kavuşmuşlardı— Cezayir'in bağımsızlığı 1962 gibi daha geç bir tarihte olmuştu. Global bir anti-kolonyal mücadelenin ve yükselen "Üçüncü Dünya" bilincinin dorukta olduğu zamanlardı, Arap dünyası da ortalarında yeni kurulan İsrail devletinin etkisini ve çok sayıda Filistinli göçmenin yerlerinden olmasını hissetmeye başlıyordu. Dahası Araplar, 1948'de kurulan Yahudi devleti İsrail'e karşı iyi düşünülmeden ilan edilmiş bir savaşta aldıkları onur kırıcı yenilginin acısını çekiyorlardı.

Şiddetlenen Filistinli göçmen sorunu ve İsrail'e karşı ardı ardına alınan yenilgilerin yarattığı travmayla, Arap devletleri bu dönemde —çoğu zaman askeri olmak üzere— otoriteryen rejimler tarafından yönetilen "polis dev-

letler" haline gelmeye başladılar. Milliyetçi duygular ve anti-emperyalist bilincin bu yükseliş atmosferinde, birçok Arap lider, gerek silah temini ve gerekse Batı gücüne karşı daha geniş bir diplomatik denge arayışıyla giderek yönünü Sovyetler Birliği'ne çevirdi. Moskova'nın en önemli müşterileri arasında —Türkiye sınırında yer alan— Suriye ve Irak'ın yanı sıra Cezayir, Libya, Mısır ve Yemen vardı. Batı-yanlısı Arap liderler bile birçok uluslararası sorun konusunda bir dereceye kadar tarafsızlık politikası benimsemişlerdi. Bunun başlıca sebebi, NATO üyesi Türkiye'ye Batı'nın sağladığı kuvvetli güvenlik zırhına bu ülkelerin sahip olmamasıydı. Güç dengesi politikaları, Araplar açısından, benimsenebilecek en güvenli politika idi. Türkiye kendisini Batılı kampa satmış, Batılı stratejik amaçlara hizmet etme azminde, Arap ihtiyaç ve arzularına karşı ise hasmane tutum alan bir ülke olarak algılanıyordu.

Bölge Devletleri ile İlişkiler

İran: Ankara'nın Arap dünyası ile olan daha çok çatışmacı ilişkilerine karşılık, Pehlevi İranı ile ilişkileri iyiydi. Her ne kadar Şah çoğu zaman Türkiye'yi bir parça rakip olarak görse de, Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan ortak jeopolitik korkulara ve Batı'nın desteğine duyulan ortak arzuya dayanan bu ilişkiler, 1979'daki İran Devrimi'ne kadar devam etti. Her ne kadar üye devletler söz konusu işbirliği düzenlemelerine hiçbir zaman ciddi bir önem atfetmedilerse de, İran ve Türkiye aynı zamanda Bağdat Paktı, CENTO, daha sonra İktisadi İşbirliği Örgütü'ne (Economic Cooperation Organization: ECO) dönüşecek olan İşbirliği ve Kalkınma Bölgesi gibi bölgesel örgütlerin üyesi oldular.

Suriye: Türkiye ile Suriye arasındaki olumsuz ilişkiler, Soğuk Savaş döneminde daha da yoğunlaştı. Daha geniş bir jeopolitik düşmanlık bağlamı içinde, gerek Türkiye gerekse Suriye karşı tarafa baskı yapabileceği araçlar peşinde koştu: Türkiye'nin elindeki temel koz, Suriye'ye akan Fırat sularının kontrolü iken; Suriye'nin kozu, Türkiye devletine karşı harekete geçmiş olan Kürt isyancılara yardım sağlama şeklindeydi. Örneğin Şam, 1980'lerin başından itibaren Kürt İşçi Partisi (PKK) lideri Abdullah Öcalan'a sığınma hakkı tanımış ve bu örgüte gerilla eğitim kampları ve lojistik destek sağlamıştır.

Irak: Bağdat Paktı'nın parçalanmasından sonra, Irak ile Türkiye arasındaki ilişkiler, Irak'ın ekonomik olarak ciddi oranda Türkiye'ye bağımlı hale geldiği 1980 İran-Irak Savaşı'na kadar gerginliğini sürdürmüştür.

Sonuç

1960'ların sonlarına gelindiğinde Ankara, Batı'nın politikalarına tek-yönlü bağlı kalmanın maliyetlerini fark etmiştir. Türk dış politikası, Sovyet tehdidinin aciliyeti azaldıkça yeni ekonomik çıkarlar, Yunanistan, Kıbrıs ve Kürt sorunu üzerine giderek daha fazla odaklanmıştır. Türkiye, bu meselelerle yüzleşirken, gelişmekte olan dünyadan neredeyse hiçbir diplomatik destek görmemiştir. Dolayısıyla Ankara, kendi bölgesel öncelikleriyle ilgilenebilmek için daha farklılaşmış ve iyi yapılandırılmış bir dış politikanın zorunluluğunu teslim etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bunun sonucu olarak, Türkiye'nin Birleşik Devletler'e karşı tek amaçlı stratejik bağlılığı geri plana çekilmeye başlamıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM
Müslüman Dünyaya Yönelik Yeni Açılımlar

1960'ların ortalarına gelindiğinde Ankara, zaman zaman Batı'nın bizzat kendisinden daha fazla Batıcı gözükmesine sebep olan, tamamen Batı'ya dönük stratejik yöneliminin ciddi maliyetlerinin farkına varmıştı. Bunun sonucu olarak, iktisadi kazanımlar elde etmek ve dış politika amaçları için uluslararası destek sağlamak umuduyla, aşamalı bir şekilde Orta Doğu, Sovyetler Birliği ve gelişmekte olan dünya ile ilişkilerini iyileştirmeye çabaladı. Otuz yıl boyunca, Türkiye'nin Müslüman dünyaya yönelik aniden değilse bile, aşamalı biçimde gerçekleşen açılımına bir dizi önemli ekonomik, siyasi ve jeopolitik gelişme damgasını vurdu.

Orta Doğu ile Artan Ekonomik İlişkiler: 1970–1980

1970'lerden başlayarak, Türkiye ilk defa dış politikasına ekonomik bir boyut ekledi. Bunda üç haneli enflasyon, yarı kapasiteyle çalışan sanayi üretimi ve 1973'te petrol fiyatlarının ciddi biçimde yükselişini takiben dış

kredilerin faiz borçlarını ödemek için gerekli sağlam parayı temin edememe gibi sorunlardan oluşan büyük ekonomik krizin etkisi olmuştu.[1] Türkiye Orta Doğu'ya enerji yönünden bağımlılığın getirdiği maliyetleri ithal ikamesine dayalı, ihracat piyasasını ihmal eden, Türk piyasalarını dış dünyaya kapatan, devletçi, otarşik* ekonomik politikalarla artık karşılayamaz duruma gelmişti.

Bunun sonucu olarak Ankara, Orta Doğu ile olan ilişkilerinde sadece güvenliğe odaklı yaklaşımdan uzaklaşmıştır. Her ne kadar bölgeyi bir ölçüde düşman bir blok olarak görme eğiliminde olsa da, karşılıklı devlet çıkarlarına dayalı yeni ikili ilişkiler kurmaya başlamıştır. Örneğin 1977'de, sonunda kendisine yıllık 1.2 milyar dolar kadar gelir getirecek, Irak'tan Türkiye'nin Akdeniz sahiline uzanacak bir petrol boru hattının açılmasını müzakere etmiştir.[2] NATO müttefikliği için hayati önemi olmadıkça veya açık bir insani amaç taşımadıkça ABD'nin bölgedeki politikalarına kayıtsız destek sağlama konusunda çok daha dikkatli hareket etmeye başlamıştır.[3] Nitekim 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda tarafsız kalıp, Birleşik Devletler'in İsrail'e yakıt veya başka türlü bir destek sağlamak üzere üslerini kullanmasına izin vermemiştir. Aynı şey 1973 Yom Kippur Savaşı'nda da söz konusu olmuştur. Türkiye aynı zamanda İsrail'in Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde işgal altında tuttuğu Filistin topraklarından

1 "Turkey", Country Studies, www.country-studies.com/turkey/growth-and-structure-ofthe-economy.html.

* Kendi kendine yetmeye çalışan, kendine yeterliği hedefleyen. (ç.n.)

2 Phebe Marr, "Turkey and Iraq", in Distant Neighbor, Turkey's Role in the Middle East, ed. Henri Barkey (Washington, D.C.: United States Institute of Peace, 1996), 49–50.

3 Hale, Turkish Foreign Policy, 170.

çekilmesini isteyen BM çağrılarını desteklemiş, 1976'da Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) tanımış, daha sonra da FKÖ'nün Ankara'da büro açmasına izin vermiştir. Ankara 1980'de İran'daki Amerikan rehineleri kurtarma konusundaki talihsiz ABD girişimine de destek vermemiş ve Washington'un Orta Doğu'ya yönelik Acil Müdahale Gücü teşkil etme planlarına direnmiştir.[4]

İran-Irak Savaşı

İran-Irak Savaşı boyunca Türkiye, o eski Kemalist tarafsızlık ilkesine geri dönerek tarafsız kalmış, rehine krizinden sonra Birleşik Devletler'in Tahran'a uyguladığı ticaret ambargosunu benimsemeyi manidar biçimde reddetmişti. Bunun sonucunda, savaştan en kârlı çıkan taraf Ankara olmuştur, zira savaşan her iki taraf da çatışma sırasında ekonomik olarak yüksek oranda Türkiye'ye bağımlı hale gelmiştir. Türkiye bu ülkelerin Batı'ya açılabildikleri ender kapılardan biri ve yerel gıda maddelerinin temin kaynağı olmuştur. Türkiye'nin Irak ile ticareti savaş sırasında yediye katlanarak, 961 milyon dolara veya Türkiye'nin toplam ihracatının yüzde 12'sine ulaşmıştır. Bu kazançlar Türkiye'de devam eden ekonomik krizin aşılmasına bir hayli yardımcı olmuştur. Savaştan sonra Türkiye ile söz konusu iki ülke arasındaki ilişkiler soğudukça ticaret hacmi de kayda değer ölçüde düşmüştür.[5]

---

4 Hale, Turkish Foreign Policy, 169–171.

5 Henri J. Barkey, "Hemmed in by Circumstances: Turkey and Iraq since the Gulf War", Middle East Policy Council Journal 7, no. 4 (October 2000), www.mepc.org/public_asp/journal_vol7/ 0010_barkey.asp.

Özal Dönemi

Turgut Özal'ın —ekonominin patronu, daha sonra başbakan ve daha sonra da 1993'teki zamansız ölümüne kadar cumhurbaşkanı olarak devam eden— dikkate değer liderliğinin etkisi için ne denirse densin, abartılmış olmaz. Ekonomi politikasının Türk dış politikasının hareket ettirici gücü haline gelmesi, onun liderliği altında olmuştur. Kendisi Türk ekonomisinin kilidini açan stratejik bir ihracata dayalı programa öncülük etmiş, ülkeyi yabancı yatırıma açmış, Türk halkının girişimci yetilerinin —ki geleneksel olarak askeri-yönelimli Türklerle tarihte hiçbir zaman ilişkilendirilmemiş yetilerdir bunlar— serpilip gelişmesine imkân sağlamıştır. Dış ekonomik ilişkilerin bu şekilde genişlemesi bu defa bütün bir bölge boyunca diplomatik ilişkilerin yaygınlaşmasının yolunu açmıştır.[6] Daha sonra, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, eski Sovyetler Birliği'nden kopup yeni bağımsızlığına kavuşan cumhuriyetlerde, hayati önemdeki enerji alanı dâhil, Türkiye'nin önüne yeni ekonomik opsiyonlar açmıştır.

1991 Körfez Savaşı

Türkiye'nin İran-Irak Savaşı sırasında tarafsız kalmış ve bu duruştan ekonomik kazançlar sağlamış olmasına rağmen, 1991 Körfez Savaşı'nın patlak vermesiyle Özal, Saddam Hüseyin'e karşı girişilen kavgada Türkiye'yi ABD öncülüğündeki koalisyonla aynı safa sokmak suretiyle durumu çarpıcı bir şekilde değiştirmiştir. Öteki sebeplerin yanı sıra Özal, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden son-

6 Robins, Suits and Uniforms, 209–12.

ra da Türkiye'nin Birleşik Devletler için jeopolitik açıdan vazgeçilmez derecede önemli olduğunu göstermek istiyordu. Ne var ki Körfez Savaşı, Türkiye'nin bölgesel çıkarlarının büyük bölümü açısından son derece maliyetli —hatta felaketli— sonuçlar doğurdu. İlk olarak, BM'nin Irak'a koyduğu yeni ambargonun bir gereği olarak Türkiye'nin Irak'tan gelen petrol boru hattını kapatması ve bu ülkeyle yaptığı ticareti azaltması gerekiyordu ki bu, Türkiye ekonomisine yılda 1.2 milyar dolara mal oluyordu. İkincisi, savaş Iraklı Kürt göçmenlerin kitleler halinde Irak dışına doğru kaçmalarına sebep olmuş, ciddi bir insani krize yol açan bu durum Washington'un uçuşa kapalı bir bölge —Kuzey Irak'ta korunmuş bir Kürt bölgesi— oluşturmasına neden olmuştu. Bu bölgenin oluşturulması, Batı koruması altında *de facto* bir özerk Kürt bölgesi kurulacağını göstermiştir. Bu durum Türkiye'nin en büyük korkularından biri olan bağımsız bir Kürt devletinin zaman içinde kurulmasını realize edecek siyasi bir gelişmedir. Söz konusu deneyim bölgede ABD politikalarına yakın stratejik destek vermenin fayda ve maliyetleri hakkındaki Türk kararsızlığını büyük ölçüde arttırmıştır.

Politika Yapıcılar Olarak İslamcılar: Birinci Raunt

Türkiye'nin devam eden siyasi evriminin bir parçası olarak İslamcı Refah Partisi 1995 yılında yapılan genel seçimlerde ilk defa halktan ciddi destek gördü. Bu gelişme Kemalist yerleşik düzeni şoke etmişse de, İslamcıların seküler-muhafazakâr Doğru Yol Partisi ile bir koalisyon hükümeti kurmasına isteksizce razı olundu. Refah

Partisi lideri Necmettin Erbakan'ın koalisyon hükümetinin başına geçmesi, esasen Türk yerleşik düzeninin, özellikle de ordunun —İslamcıların Türkiye'nin seküler karakterini formel olarak kabul etmesini talep etse de— İslamcıların siyasete katılımını tolere etme konusunda ne kadar mesafe katetmiş olduğunu gösterdi.

Türkiye'nin büyük, karizmatik, eski tarz İslamcı politikacı tipinin mükemmel bir temsilcisi olarak Erbakan, daima süren ve meşru addedilen bir çatışma kaynağı olmuş, kendisinin ağırlığı ve siyasi gücü ancak daha sonra AKP'nin yükselişiyle gölgelenebilmiştir. Bir mühendis olarak Almanya'da eğitim görmüş olsa da Erbakan'ın söylemleri, dünyanın başka yerlerindeki ana akım İslamcıların klasik temalarının çoğunu yansıtır niteliktedir. Uzun zaman Hristiyan Batı'nın emperyal karakterine sövüp saymış, Avrupa Birliği'ni bir "Hristiyan kulübü" olmakla suçlamış, —ki bu görüş bazı AB sözcülerince de aynen tekrarlanmıştır— AB üyeliğine yönelik Türk planlarına karşı çıkmış, Türklerin NATO'dan ayrılmasını teşvik etmiştir. Buna ilaveten, uluslararası siyaseti etkileme konusunda Yahudi rolünden duyduğu kuşkuları ve Türkiye'nin bu ülkeyle ittifakı dâhil İsrail'in bölgeye yönelik politikalarına ilişkin keskin eleştirilerini tutarlı bir şekilde dile getirmiştir. Aynı zamanda, en dikkate değer olanı Müslüman Kardeşler olmak üzere, Müslüman dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan öteki İslamcı liderlerle de yakın ilişkiler peşinde koşmuştur. Robins, Erbakan'ın uzun geçmişinin sicilini "dini bütün İslamcılık, 1950'ler tarzı Üçüncü Dünyacılık ve kavgacı, yabancı düşmanı Türk milliyetçiliğinin bir karışımı" şeklinde, gayet ustaca özetlemektedir.[7]

7 Robins, Suits and Uniforms, 209–12.

Erbakan zaman zaman, öteki ülkelerdeki İslamcılarla, geleneksel devletten-devlete ilişkileri aşacak şekilde, partiden-partiye bağlar kurmaya yönelmiş; —Müslüman dünya standartlarına göre ılımlı kalsa bile— İslam endeksli bir ideolojik yönelimi temsil etmiştir. Müslüman Kardeşler ile olan yakın bağları Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in tepkisini çekmiş ve Türkiye-Mısır ikili ilişkilerini germiştir. Bazıları Erbakan'ı Libya ve Suudi Arabistan'dan para almakla suçlamış,[8] ancak bu iddialar Erbakan'a karşı hasmane bir tutum içindeki ordu tarafından bile takip edilmemiştir. Erbakan aynı zamanda ABD'nin Türkiye'ye yönelik stratejik niyetlerine karşı da derin kuşkular —çoğu Kemalistler, solcular ve milliyetçiler tarafından da paylaşılan kuşkulardır bunlar— beslediğini izhar etmiş ve tutarlı biçimde dış politikada daha bağımsız bir Türkiye'den yana olmuştur.

Erbakan'ın ideolojik eğilimleri, 1996'da İstanbul'da yapılan ve Refah Partisi tarafından desteklenen, Suriye'den Müslüman Kardeşler'in önemli şahsiyetleri, Filistin'den Hamas üyeleri, Afganistan, Pakistan ve Lübnan'dan şahsiyetlerin de dâhil olduğu birçok İslamcı dünya liderlerinin katıldığı bir İslami Topluluklar Birliği toplantısında tam anlamıyla ortaya çıkmıştır.[9] Normal Müslüman dünya siyaseti açısından bu tür bir toplantı, ana akım siyasal İslam'ın her zamanki halini temsil ediyordu. Ancak Türkiye bağlamında bu tür temaslar endişe verici bir başlangıcı temsil ediyor ve Erbakan'ın uluslararası radikal İslamcı siyasetle flört ettiği izlenimini güçlendiriyordu. Erbakan aynı zamanda hiç de sürpriz

8 Ibid., 150.

9 Ibid., 151.

olmayan biçimde —kendisinin 1970'lerde kurduğu, zamanla büyüyerek Avrupa'ya yayılmış durumdaki Türk göçmen topluluklardan Refah Partisi için doğrudan bir finans kaynağı sağlayan binden fazla halka açık şubeye ulaşmış bir İslami hareket olan— Millî Görüş'ün Avrupa kollarıyla yakın bağlarını devam ettirdi.[10] Her ne kadar çoğu, siyaseten Erbakan'ın yanında yetişmiş ve ilk dönemlerde kendisiyle birlikte çalışmış olsa da, AKP kurucularının silmeye çalıştığı şey, işte bu ideolojik mirastır.

Erbakan'ın Başbakanlığı döneminde neler gerçekleşip gerçekleşmediğine göz atmak öğreticidir. Erbakan, koalisyon hükümetinin öngördüğü rotasyonla Başbakanlık pozisyonuna geçince, gerçek iktidar sorumluluğunu üstlenmesinin yanı sıra, koalisyon ortaklarının baskısı ve atacağı yanlış bir adımı gözeten yoğun asker gözetimi altında daha ihtiyatlı hale gelmiştir. Yine de, hızlı bir şekilde, İran ve Libya'ya resmi ziyaretlerle başlayan, Müslüman dünyaya yönelik daha önce örneği görülmemiş yeni bir açılıma girişmiştir.

Türkiye'nin İran ile ciddi görüşmeleri hak eden (ticaret, enerji, Kürt meselesi gibi) çeşitli karşılıklı menfaatleri söz konusu olmasına rağmen, Erbakan'ın bu ülkeye yaptığı üst-düzey ziyaret —özellikle ABD'nin İran'ı izole etme arzusuna karşılık Erbakan'ın bölgede Washington merkezli bakışın kıskacından kurtulma yönündeki net arzusu dikkate alındığında— Washington'un canını sıkmıştır. Bu arada Donkişotvari tavırlı Muammer Kaddafi'nin Erbakan'ın Libya ziyaretini Türkiye'nin Kürtlere yönelik baskısını ve İsrail ile yakın ilişkilerini kamuoyu

10 Ibid., 152–3.

önünde kötülemek için bir fırsat olarak değerlendirmesi, Erbakan'ı zor durumda bırakmış, ziyareti siyasi bir fiyaskoya dönüştürmüştür. Erbakan'ın diğer güzergâhları arasında Mısır, Malezya, Pakistan, Endonezya ve Nijerya da vardı ki Türkiye'nin bu ülkelerde gayet meşru ve potansiyel olarak önemli ekonomik menfaatleri bulunuyordu.

Bu seyahat sırasında Erbakan Gelişmekte Olan 8 (Developing 8: D-8) örgütü kurulması çağrısında bulundu, açıkça Batı'nın Yediler Grubu (G-7)'nun Müslüman paraleli olacak bir organizasyondu bu. D-8 yükselen Müslüman ülkelerin ekonomik menfaatlerini ve gücünü temsil edecekti.[11] Robins bu girişimi vizyon cesareti açısından "Özal'ınkine denk bir dış ilişkiler inisiyatifi" olarak görür.[12] Ne var ki dünya siyasetinin bugünkü konjonktüründe D-8 organizasyonu can çekişir bir halde kalmıştır, bir bakıma bunun nedeni, ihtiyaç duyulan yapıştırıcı karakterden ve yakın ekonomik işbirliğinin gerektirdiği sağlam yapısal ekonomik temellerden yoksun olmasıdır. Çoğunlukla acemi ve zayıf uygulanabilirlik niteliğine rağmen bu ziyaretler, önemli bir öncü teamül teşkil etmektedir.

Türkiye için geniş ve bağımsız bir dış politika taraftarı olarak Davutoğlu, bu erken inisiyatiflerin, gereken Asyalı ekonomik ortaklar "eksen"inin geliştirilmesinde önemli bir ilk adım olduğunu söylemektedir. Türklerin Asyalı orijinleri ve Ankara'nın —Uygur Türkleri yoluyla Çin'e kadar uzanan— geniş Türk dünyası ile halen var olan ekonomik çıkarları göz önüne alındığında, Davu-

11 Jung and Piccoli, Turkey at the Crossroads, 132.

12 Robins, Suits and Uniforms, 66.

toğlu geçmişin sadece Batı'ya ve Atlantik'e endeksli ticaret bağlarına ek olarak Asya'nın önemli bir tamamlayıcı olması gerektiği görüşündedir.[13] Davutoğlu daha ileri giderek Ankara'nın, eğer bir bölgesel güç olmak istiyorsa, psikolojik ve kültürel açıdan sağlam temelli bir Müslüman dünya anlayışına —ve bu dünya içinde sıkı bir mevcudiyete— sahip olması gerektiğini ileri sürmektedir. Türkiye'nin Orta Doğu ile olan bağları daima büyük ölçüde savunmaya veya kısa dönemli diplomatik ihtiyaçlara göre dizayn edilmiş, Ankara genel olarak bölge ile arasında belirli bir mesafe bırakmıştır. Davutoğlu'na göre Ankara, Müslüman dünyayı ilke olarak Türkiye'nin laikliğine siyasi ve kültürel bir tehdit olarak algılayan klasik "tehdit algılaması yaklaşımı"ndan uzaklaşmalıdır. Daha da ileri giderek Davutoğlu der ki Türkiye, ancak İslam'la ilgili tarihsel ve psikolojik takıntılarının üstesinden geldiği ve Orta Doğu'yu kendi psikolojik dinamikleriyle anlamaya başladığı zaman bu bölge ile Ankara'nın öteki bölgelerdeki politikalarını tamamlayan etkili ilişkiler geliştirebilir.[14]

Her ne kadar sonunda Erbakan, askeriyenin iç gerginlikleri tırmandırması ve istifasını istemesi sonucu 1997'de koltuğunu terk etmeye zorlanmış olsa da, demokratik prosedürleri ihlal etmiş olan bu hukukdışı eylem üzerine Washington fazla bir yorum yapmamıştır. İslamcılar 1995'te oyların yüzde 20'sinden fazlasını alamamış ve hâkim bir siyasi gücü temsil edememişken, Refah Partisi'nin az da olsa sahip olduğu popülaritenin nedeni büyük ölçüde partinin Özal'ın liberal reformlarının açtığı ekonomik ve sosyal boşlukların doldurulmasına

13 Davutoğlu, Stratejik Derinlik, 281.

14 Ibid., 262–4.

yardım eden aktif sosyal refah programları olmuştur.[15] İslamcılar aynı zamanda mahalli idarelerde başarılı olabildiklerini göstermişler ve yolsuzluğa batmamış olmalarıyla takdir görmüşlerdir.

İslami Bankacılık

Ankara'nın Orta Doğu'ya açılımına ilişkin herhangi bir tartışma, Türkiye'deki etkileyici, önemli ve ihtilaflı İslami bankacılık olgusu incelenmeksizin tamamlanmış olmaz. İslam hukukuna göre faiz alıp vermek yasaklanmıştır. Bundan dolayı İslami bankacılık, riski ve kârı, karşılıklı pazarlıkla belirlenen oranlarda paylaşmak üzere ödünç verme ve kâr payı dağıtma esasına dayanır. Hemen bütün gözlemciler şunda mutabıklardır ki İslami bankacılık verilen bir kredinin şartlarını ve işlenmesini uygun şekilde gözetip müzakere edebilmek için ödünç verenleri, ödünç alanları ve yatırımcıları birbirleriyle yakın ilişkiler kurmaya zorlamakta; şeffaflığı, yüksek sosyal katılımı ve sorumluluğu —ki bunlar anahtar İslami değerlerdir— teşvik etmektedir.

Fakat İslami bankacılık düşüncesinin bizzat kendisi, Türkiye içinde bu olguyu Batılı usullerden İslami usullere tehlikeli bir geri gidiş olarak gören Kemalist çevreleri alarma geçirmiştir. Cumhurbaşkanı Özal'ın finansal liderlik zekâsı ve nüfuzu sayesinde 1983'te özel bir yasa çıkarılmak suretiyle bu sorun aşılmıştır. Bu yasayı çıkarırken Özal'ın iki amacı vardı: (1) faizli bankacılığa itiraz eden kesimin elinde bulunan ama yastık altında olup kullanılmayan sermayeyi dolaşıma sokmak suretiyle,

15 Jung and Piccoli, Turkey at the Crossroads, 118–9.

ekonomiyi büyütmek; ve (2) zengin Körfez ülkeleriyle ekonomik bağlar geliştirip onları Türkiye'de yatırım yapmaya teşvik etmek. (Gözü bu sistemin finansal faydaları üzerinde olan Özal'ın, aynı zamanda Türk sufi gruplarıyla kişisel bağları olduğu da bilinmektedir ki bu özellik laik Türkiye'de Türk politikacılar arasında rastlanmayan bir olgu değildir.) Finansal açıdan bakıldığında, söz konusu yasal düzenleme son derece başarılı olmuştur. Analist Ji-Hyang Jang'ın işaret ettiği gibi, "Bilânçoları, piyasa payları, şube ve çalışan sayıları bakımından Türk İslami bankaları açıkça büyüme-yönelimli olmuş ve geleneksel bankalara kıyasla sağlam performanslar göstermişlerdir."[16]

Kavramın İslami temeli, Kemalist Türkiye için yeterince ihtilaf konusu değil idiyse de, bu bankaların ilk kuruluşlarının Suudi ve Körfez sermayesi ile olması, katı laikçileri daha da sinirlendirmişti. 1985'te Türkiye'de kurulan ilk iki İslami banka Al Baraka Türk Finans Kurumu (Arapça Dar al-Maal al-İslami) ve Faysal Finans Kurumu idi ve her ikisi de Suudi-Türk ortak girişiminin ürünüydü. Araplarla bağlantılı üçüncü bir ortak girişim, Kuveyt-Türk Finans Kurumu idi ve tarihsel olarak Türkiye'nin dini vakıflarıyla bağlantılı olan Türkiye Vakıflar Bankası ile irtibatlıydı. Bu bankacılık kuruluşlarının çoğu Türkiye'nin İslamcı partilerine ve hareketlerine yakın

16 Ji-Hyang Jang, "The Politics of Islamic Banks in Turkey: Taming Political Islamists by Islamic Capital", Midwest Political Science Association'ın 2003 yıllık toplantısı için hazırlanmış çalışma, Chicago, Ill., ss. 2–3, www.gov.utexas.edu/content/research_papers/midwest_903/jangm-psa03.pdf (Türkçesi için bkz. "Türkiye'de İslami Bankalar ve Siyaset: Siyasal İslamcıların İslami Sermaye ile Terbiyesi" (Çev. M. Acar, E.N. Arslaner) İslami Araştırmalar, Cilt 18, Sayı 4, 2005, ss. 401-422. ç.n.)

olan muhafazakâr ve dindar iş çevrelerinin başlıca finansal menfaatleriyle irtibatlıydı. Bu yatırımlardan biriyle irtibatlı büyük bir sigorta şirketi ise Işık Sigorta idi ki bu, Fethullah Gülen cemaatiyle bağlantılıdır.

İslami bankalar, Körfez kaynaklı fonlar ve Türkiye'nin İslamcı iş çevreleri arasında bir hayli sıkı ilişkiler olduğu için,[17] ordu ve radikal laikçiler, bu gelişmeleri Suudi ve öteki muhafazakâr Körfez liderlerinin sistem içinde sermaye sağlamak suretiyle Türkiye'deki İslamcı güçleri tahkim etme planı olarak algılamışlardır. Bağlantılar inkâr edilmez biçimde ortada olduğundan, İslamcı çevrelerin bu bankalar aracılığıyla finansal olarak güçlendiğinde kuşku yoktur; ancak bu bağlantıların illegal veya Türk hukukuna aykırı olup olmadığı ayrı bir konudur. Bu bankalar yakın, hatta düşmanca bir devlet gözetimine tabi tutulmuşlardır. Ayrıca, Anadolu'daki geleneksel muhafazakâr ve dindar işadamlarının ekonomik aktivizmi İslami bankacılıktan çok daha öncelere dayanmaktadır. Söz konusu iktisadi aktivizm, Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve toplumsal düzeninde yapılan ve erken dönem elitist Kemalist sistemin formel olarak marjinalleştirmiş olduğu geniş toplumsal unsurları esaslı şekilde özgürleştiren açılımlar sonucu ortaya çıkmıştır.

Gerçekten de, Jang'ın işaret ettiği gibi, İslami bankacılık sisteminin önemli bir avantajı —ve aynı zamanda Özal'ın o zamanki birçok amacından biri— İslamcıların eski-tarz devletçi ve zaman zaman komplocu dünya görüşlerini bir kenara bırakıp, mevcut Türk sistemi ile şeffaf, kârlı ve açık bir ortaklığa girmelerini teşvik etmekti. Jang'ın ileri sürdüğü gibi, "İslami bankaların düzenli ola-

17 Ibid., 4

rak büyümesi, siyasal İslamcılara yeni finansal çıkarlar elde etmelerini ve tahmin edilebilir kapitalist menfaatlerini korumak üzere eski radikal tutumlarından veya sistem-karşıtı duruşlarından vazgeçmelerini sağlayacak bir yol önerebilirdi. İslami bankalar, bunu yaparken, siyasal İslamcılar arasındaki daha liberal ve ılımlı güçleri sağlamlaştırabilirdi."[18] Esasen, İslami bankacılığı en kuvvetli şekilde kucaklayan, bu suretle de İslami sesleri finansal sistem içinde güçlendirip politik, ekonomik, sosyal ve finansal düzeyde sistemle daha iyi bütünleşme imkânına kavuşanlar, AKP'nin işte bu yeni, genç ve daha ılımlı liderleriydi.

Her ne kadar Türkiye'de İslamcı bankacılık hakkında hâlâ ihtilaflar varsa da, bu olgu İslamcı siyasi hareketin önemli bir parçasıdır. 1999 yılı itibariyle 120'den fazla şube açmış olan İslami bankalar İslamcılar için bir destek ve finans kaynağı olarak hizmet vermektedir. Özellikle AKP'nin sağlam bir desteğe sahip olduğu şehirlerde bu bankalar yaygın bir şube ağına sahiptir.[19] Kısacası Türkiye'de İslami bankacılık, İslamcıların konumunda radikal değişikliklere yol açmış, onları hem güçlendirmiş, hem de "evcilleştirmiştir." Bu olgu Kemalist laikçiler arasındaki katılıkları da gevşetmiştir; onlar da artık, özellikle genel bankacılık reformunun bir parçası olarak Dünya Bankası ve IMF'nin de isteğiyle İslami bankacılık olgusunu —gönülsüz de olsa— meşru kabul etmek zorunda kalmışlardır.[20] Söz konusu bankalar, zamanla, sermaye kaynakları açısından daha az Körfez ülkelerine,

18 Ibid., 2.

19 Jang, "The Politics of Islamic Banks in Turkey"

20 Ibid., 2.

daha çok Türkiye'deki geniş İslami cemaat içindeki yaygın finansal çevrelere dayanır hale gelmiştir.

İslam Konferansı Örgütü

Türkiye, başlangıçta Suudi sponsorluğunda oluşturulmuş, bütün Müslüman ülkelerin menfaatlerini temsil etmeyi ve korumayı amaçlayan uluslararası bir Müslüman örgüt olan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) bünyesindeki uzun süreli, düşük profilli ve gayri-resmi üyeliğine fazla bir önem atfetmemiştir. Hatta parlamento, Türkiye'nin tamamen Müslüman bir örgüte üyeliğini uzun yıllar onaylamamıştır bile. Ancak 1969 yılına gelindiğinde, Türk Dışişleri Bakanı'nın Rabat'ta bir İKÖ zirvesine ilk kez katılmasıyla Türkiye'nin İKÖ üyeliği iç politik bir mesele haline gelmiş ve radikal laikçilerin itirazlarına konu olmuştur. Fakat Türkiye'nin İKÖ üyeliği, 1980'lerin ortalarında Bulgaristan'daki Türk azınlığın baskıya uğramasına karşı Ankara'nın, verdiği mücadeleye destek bulmasını sağlamıştır.[21] Türkiye Müslüman dünya ile olan ilişkilerine daha fazla önem vermeye başladıkça, yararlı bir diplomatik araç olarak İKÖ'ye daha büyük bir ilgiyle bakmaya başlamıştır, özellikle de Bosna krizi sırasında.

Suriye Boyun Eğiyor

Türk ordusunun, 1999 yılında, PKK'ya desteğinden ötürü Suriye'yi açıkça savaşla tehdit etmesi, Türkiye'nin Arap dünyası ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası ol-

21 Hale, Turkish Foreign Policy, 171.

muştur. Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra izole hale gelmiş olan ve 1990'larda gelişen Türk-İsrail stratejik işbirliğinden endişe duyan Suriye Devlet Başkanı Hafız Esat, kendisinden beklenmedik şekilde Türkiye'ye boyun eğmiştir. Şam'ın bu fiili feragati, ki öteki birçok iç ve dış meseleyle de iç içe geçmiştir, Suriye ile Türkiye arasında son derece çarpıcı, yeni ve gelecek vaat eden bir ilişkiye kapı aralamış ve Türkiye'nin yeni gelişmekte olan Orta Doğu politikasının genel mimarisine katkıda bulunmuştur.

Sonuç

Otuz yıllık bir dönem boyunca, önce ekonomik, ardından da politik ve stratejik alanlarda olmak üzere, Türkiye aşamalı ama net bir Orta Doğu ile daha yakından ilgilenme sürecinden geçmiştir. Müslüman dünya ile düzenli ve geniş kapsamlı temaslar, Türkiye'nin dış politika sürecinin merkezinde giderek daha büyük oranda yer tutar hale gelmiştir. Çoğunlukla tetikte davranmakla birlikte, Türk Silahlı Kuvvetleri de komşu ülkelere yönelik bu yeni açılımların ve Soğuk Savaş'ın gerginliklerini aşmanın pragmatik stratejik faydalarını teslim etmeye başlamıştır.

Bölgeye yönelik bu tür politikalar bugün ciddi ölçüde ulusal bir mutabakata mazhar olmaktadır. Yüzyıl kapanırken Türk politika yapıcıları, ülkenin dış politika atmosferini dönüştürüp ilk defa bir *barış çemberi* yaratmaktan açık bir dille söz etmeye başlamışlardır. Bu derinlikli fikir, örneğin TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı) gibi öncü Türk düşünce kuruluşları tarafından hararetle desteklenmiş, ABD'nin Irak'ı işgali

üzerine Türkiye'nin parlamento sözcüsü tarafından da açıkça dile getirilmiştir.[22] Bu ışık altında bakıldığında, şimdiki AKP politikaları açıkça, Türkiye'nin Müslüman dünyadaki bağlarını ve nüfuzunu tahkim etmek için girişilen ciddi bir inisiyatifler birikimini temsil etmektedir. Ancak Türkiye'nin Müslüman dünyadaki rolü, ülkede İslam'ın değişen konumundan —ve buna yönelik Türk tutumunu Müslüman dünyanın nasıl algıladığından— her zaman doğrudan etkilendiği için, Türkiye içinde İslam'ın yeniden yükselişinin niteliğini ve bunun yirmi-birinci yüzyılda geniş İslam dünyası için ne ima ettiğini anlamak önemlidir.

22 Türkiye Büyük Millet Meclisi Basın Açıklamaları, www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tbmm_basin_aciklamalari_sd.aciklama?p1=2169.

ALTINCI BÖLÜM
Türk İslamı'nın Yeniden Yükselişi

Birçok Müslüman uzun zamandır, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel geçmişinden kopmasının, ülkenin yaşadığı eski deneyimi kendileri için artık gereksiz kılacak kadar radikal bir kopma olduğunu düşünmüştür. Ne de olsa Müslüman toplumların çoğu, bir yandan modernizasyon sürecinden geçerken bir yandan İslami kimliğini de korumaya çalışmıştı. Yine de, modern Türk devletinin sıkı İslam karşıtı yapısına rağmen Türkiye, sadece Türkiye için değil, aynı zamanda genelde günümüz İslamı için oldukça önemli iki dinamik İslami hareket üretmiştir: Gayet politik AKP ve büyük ölçüde apolitik cemaatçi Fethullah Gülen hareketi. Bunun sonucu olarak, özellikle halihazırda evrilmekte olan siyasi bağlamı içinde, Türk İslamı'nın yeni yüzü, giderek her yerde Müslümanların daha fazla ilgisini çekmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi

Kuşkusuz AKP pat diye gökten düşmemiş; Türkiye'de otuz-beş yıllık bir zaman zarfında evrilip gelişmiş, öğrenmiş ve değişmiş bir dizi İslami hareketin içinden büyüyüp ortaya çıkmıştır. Ancak AKP, 1970'den 1997'ye ka-

dar birbiri ardına dört farklı İslamcı partiye —ki zamanla bu partilerin her biri kapatılmıştır— liderlik etmiş olan Necmettin Erbakan'ın daha geleneksel İslamcı etkisinden ilk kurtulan partidir. Görmüş olduğumuz gibi, Erbakan Batı, İsrail, Avrupa Birliği, laiklik ve Kemalist miras konularında —en azından Türk standartlarına göre— radikal görüşlere sahipti. Üç farklı koalisyon hükümetinde iktidarı paylaşmış olmakla birlikte, Erbakan'ın partileri tek başına iktidara da gelmemişti.

Türkiye'de İslamcı partilerin güçlenmesi ülkedeki tedrici siyasal, toplumsal ve ekonomik demokratikleşmeyi yansıtır. Bu süreç, Özal'ın 1980'lerdeki ekonomik açılımlarını içermektedir; söz konusu açılımlar dış yatırımları, İslami bankacılık faaliyetlerini, dış ticareti, özel girişimcilik fırsatlarını ve genelde ülke içinde refahı arttırmıştır. Bu değişiklikler en azından üç grubu güçlendirmiştir: Yeni ve büyüyen bir Anadolu işadamları sınıfı; şehirlerdeki geleneksel alt sınıflar; ve modern oldukları halde İslami gelenekte anlamlı bir kimlik bulan, yeni ve büyüyen bir İslami profesyoneller ve entelektüeller sınıfı.[1] Bu gruplar Türkiye'nin karakteri, kimliği ve gelecekteki dış politika yönelimi üzerinde giderek artan etkilere sahiptir. Geleneksel zihniyetli yeni Anadolu işadamları sınıfı, Atatürk'ü bir reformcu ve ülkeyi Batı emperyalizminden kurtaran kişi olarak takdir etse de, Osmanlı geçmişi ile derin bir özdeşleşmeyi sürdürmekte ve Kemalizm'in bünyesinde taşıdığı, ülkenin Osmanlı ve İslami mazisini küçümseyip kötüleme düşüncesinden rahatsızlık duymaktadır. Bu yeni sınıfın gerek Türkiye'nin İslamcı

1 Jenny B. White, Islamist Mobilization in Turkey (Seattle: University of Washington Press, 2002), 114–5.

partileri için gerekse politik bir hareket olmayan Gülen hareketi için anahtar bir finansal destek kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'de seksenli yıllar İslam konulu kitaplar, Arap ve İslam dünyasından yirminci yüzyıl İslam klasiklerinin çevirileri, yeni dini gazete ve dergiler ile İslami eğilimli radyo ve televizyon kanallarını içeren İslami medyanın hızla yaygınlaşmasına tanıklık etmiştir. Bunların hepsi de yeni takipçiler cezbetmiş, siyasal ve toplumsal hayatta İslami değerlerin yeri konusunda ciddi entelektüel tartışmaları teşvik etmiştir. Bu tartışma, Türkiye'nin demokratikleşmesi sayesinde, öteki birçok Müslüman ülkenin görece kapalı atmosferinde mümkün olabileceğinden daha açık ve yaratıcı olmuştur. 1980'lerde, Türk Silahlı Kuvvetleri bile oportünist bir mantıkla, radikal ve şiddet yanlısı sol ile mücadele edebilmek için dinsel kimlik ile vatanseverlik kimliğinin birleşmesini teşvik etmiştir.

1990'ların ortalarında İslamcı temsilin parlamentoda arttığına ve Ankara ile İstanbul dâhil ülkenin dört bir yanındaki önemli belediyelerde İslamcıların seçim zaferlerine tanık olunmuştur. Her ne kadar 1997'de Erbakan'ın ordu tarafından iktidarı bırakmaya zorlanmasından sonra Refah Partisi kapatılmış olsa da bu siyasi oluşum, çok geçmeden Fazilet Partisi adıyla yeniden diriltilmiştir. Buna karşılık, parti içindeki daha genç ve daha liberal İslamcı reformcular, Erbakan'dan ayrılıp AKP'yi kurmuşlardır; Erbakan çevresinde kalan yaşlı İslamcılardan oluşan bir grup da sınırlı bir etkiye sahip olan Saadet Partisi'ni.

Eski başarılı İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğinde Ağustos 2001'de kurulan AKP, Türkiye'de bugüne kadar gelmiş İslamcı partiler serisi-

nin açık ara en ılımlı, en profesyonel ve en başarılısı olmuştur. Gerçekten de AKP, mutlak standartlar itibariyle, dış politika, ekonomi ve reformların yönetimi konularında son onyıllardaki ana akım Türk partilerinin hemen hepsinden daha becerikli çıkmıştır. Ayrıca daha önceki İslamcı partilerin yanlışlarından akıllıca ders almayı bilmiştir; o partilerin askeriyenin empoze ettiği daha zor siyasi koşullar altında faaliyet göstermek zorunda kaldıklarını kabul etmek gerekir. Bunun sonucu olarak AKP, 2002'de yapılan serbest seçimlerde net bir şekilde çoğunluğu sağlayarak tek başına iktidara gelmiştir— bu, bütün dünyada İslamcılar için bir ilktir. Ancak AKP Türkiye'de geçmişteki İslamcı partilerden çok farklı terimlerle tanımlamıştır.

İlk ve en çarpıcı olanı; AKP resmen İslam ile kendisi arasında herhangi bir formel bağ kurmaktan uzak durmakta ve sekülerizm veya "laisizm"i demokrasi ve özgürlüğün bir ön şartı olarak kabul etmektedir. Ancak bilinçli bir şekilde sekülerizmin "her tür dini inanç ve felsefi kanaat karşısında devletin *tarafsızlığı*" olarak tanımlanmasında ve bu ilke ile "bireyden çok devletin sınırlandırıldığı"nda ısrar etmektedir.[2] Dolayısıyla bu yorum, Kemalizm'in devletin din üzerinde hâkimiyetini savunan bildik sekülerizm tanımını reddetmektedir. Buna ek olarak AKP, kendisini bir "muhafazakâr demokrat parti" olarak tanımlamakta ve kendisini tarif ederken "İslami" veya "İslamcı" gibi bir terim kullanmaktan kaçınmaktadır. Bu tutum, askeriyenin İslamcılar hakkındaki fazlasıyla negatif görüşleri dikkate alındığında, elbette ki siyaseten zekice bir tutumdur.

2 Jenny B. White, Islamist Mobilization in Turkey, 274.

İkincisi, AKP yönetimi altında Ankara, bir yandan AB üyeliğini, diğer yandan da Müslüman dünya siyasetiyle daha fazla ilgilenmeyi amaçlayan ilginç bir ikili dış politikaya yönelmiştir. Bu ikili strateji önemli bir soruyu gündeme getirmektedir: Orta Doğu ile ilgili bölgesel siyasetle daha ciddi biçimde meşgul olmak, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyon planlarını baltalayacak mıdır, yoksa iyileştirecek midir? Açıktır ki Türklerin üyeliğine halihazırda karşı çıkmış olan Avrupalılar, Türkiye'nin Orta Doğu'da izlediği aktif siyaseti bir sakınca olarak sunacaklardır. Fakat Türk Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün* de ileri sürdüğü gibi, Türkiye'nin bu düzlemdeki liderlik rolü, eninde sonunda AB üyeliği yolundaki pozisyonunu da güçlendirecektir: "İnsanların medeniyetler çatışmasından söz ettikleri bir zamanda Türkiye, medeniyetler arasında doğal bir köprüdür. Bütün yapmaya çalıştığımız, sahip olduğumuz pozisyonu İslam ile Batı'yı birbirine yaklaştırmak için kullanmaktır."[3]

Yine de AKP'nin Erbakan'ın uzun süredir izlediği politikalardan ciddi biçimde sapması, Türk seçmenlerin bir kısmı tarafından hâlâ kuşkuyla karşılanmaktadır; bunun başlıca nedeni ise Erdoğan ve Gül gibi, eski Erbakan kadroları içinde yer almış bazı anahtar şahsiyetlerin partide liderliğinin devam etmesidir. Ancak bu dönüş, Er-

---

* Metin yazılırken Dışişleri Bakanı olan Abdullah Gül'ün, kitap daha piyasaya çıkmadan Cumhurbaşkanı olması, Türkiye'de tarihin ne kadar hızlı akmaya başladığının anlamlı bir göstergesi olsa gerektir. (ç.n.)

3 Amir Taheri, "Turkey's Bid to Raise Its Islamic Profile and Court Europe May Backfire," Arab View, www.arabview.com/articles.asp?article=471.

doğan'ın zaman zaman suçlandığı gibi bir "dinsel gizlenme"yi *(takiyye)* değil, daha ziyade, politikalarda bilinçli bir sapmayı temsil etmektedir. Ilımlı İslamcılar uzun zamandır Türkiye'de bir demokratikleşme gündemine bağlı kalmışlardır: Kendilerini, çok uzun bir zamandır İslamcı siyasal haklar ve sivil özgürlükleri budamış olan askeriyenin ve radikal laikçilerin sahip olduğu keyfi gücü azaltacak herhangi bir adımın doğrudan yararlanıcıları olarak algılamaktadırlar. AKP'nin Avrupa Birliği'ni kucaklaması, AKP platformunun en başarılı ve akıllıca yönlerinden biri olmuştur. Bu politika, partinin ülke içindeki seçmen desteğine ve dışarıdaki imajına büyük oranda katkıda bulunmuştur. Ancak AB'ye destek politikası, AB'nin Türkiye'nin üyeliği konusunda ayak diremesi ve buna bağlı olarak meseleye Türk kamuoyunun tepkisi yüzünden son zamanlarda azalmaya başlamıştır.

Başbakan Erdoğan'ın kıdemli danışmanlarından Yalçın Akdoğan, AKP'yi "değerlerde muhafazakâr, geçmiş tarihine, kültürüne ve dinine sahip çıkan bir ulusal kitle partisi" olarak tanımlamaktadır. Yani parti bir tek-mesele partisi değildir, sorunlara dini perspektiften bakmamaktadır ve İslam'ı yayma derdinde değildir. Akdoğan'ın dediğine göre AKP'nin dış politikasında Orta Doğu'da Türk milli menfaatlerini kollamaktan başka özel bir misyon yoktur. Esasen AKP'nin, Türkiye içinde hiçbir dini veya etnik grupla veya herhangi bir dış bölgesel grup ya da örgütle bağlantısı bulunmamaktadır. Akdoğan'a göre partinin Türkiye'de sahip olduğu geniş desteğin sebebi de budur. Sonuç olarak, modern siyasetin nasıl yapılacağına dair yararlı bir örnek olabileceğini kabul etmekle

beraber ona göre AKP, formel olarak Müslüman dünyaya model olma peşinde değildir.[4]

AKP İslamcı mıdır ?

Benzer şekilde, seçkin Müslüman âlim, akademisyen ve Diyanet İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Aydın'ın dediğine göre AKP, kendisini "ılımlı İslamcı" bir parti olarak değil, daha ziyade "ılımlı Müslümanlar"dan oluşan bir parti olarak görmektedir.[5] Mehmet Aydın ve daha birçok AKP üyesi, yeni bir *"Müslümancılık"* kavramından söz etmektedir; AKP üyelerinin kabul ettiği bu kavrama göre insanların "dinsel değerleri birey olarak onların kamuya hizmet etmelerine ilham kaynağı olmaktadır, ancak bu onların politik kimliklerinin bir parçası olarak yorumlanamaz."[6] Dinin temelde kişisel bir şey olduğunu kabul etmekle birlikte, AKP "seküler devlet sisteminden taviz vermeden [dinin] kamusal ve siyasal alanlara eklemlenebileceğini" ileri sürmektedir.[7] Gerçekten de, sosyal antropolog Jenny White'ın işaret ettiği gibi, bu tartışmanın sonunda gelip düğümlendiği nokta, "özel ile kamusalın, kişisel, sivil ve siyasal olanın sınırlarının yeniden tanımlanması"dır. Yine White'ın söylediği gibi, bireyin dini kimliği "kişisel etik ve mane-

4 Yalçın Akdoğan, yazarın yaptığı röportaj, Ankara, Türkiye, Eylül 2004.

5 Mehmet Aydın, yazarın yaptığı röportaj, Ankara, Türkiye, Eylül 2004.

6 Jenny B. White, "The End of Islamism? Turkey's Muslimhood Model", in Remaking Muslim Politics: Pluralism, Contestation, Democratization, ed. Robert W. Hefner (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2005), 87–8.

7 White, Islamist Mobilization.

vi bir duruş ilave edilmek suretiyle, siyasi alana yarar bile sağlayabilir."[8]

Bilim adamı Hakan Yavuz daha ileri gidip, AKP'nin İslami kimliğe dayalı bir parti olmanın ötesine geçtiğini, hizmete dayalı bir parti haline geldiğini ileri sürmektedir. Bu demektir ki parti, artık bir ideolojiyi veya özel bir kimliği yansıtma derdinde olmayıp, daha ziyade halkın genel ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle oy kazanmaya çabalamaktadır.[9] Bu görüş önemli bir sorunu gündeme getirmektedir: Bir partinin İslamcı veya İslami bir parti olup olmadığını belirleyen şey nedir? Benim görüşümce, "İslamcı" terimi, Kur'an'ın ve Peygamber'in hayatının İslami yönetişim ve toplumla ilgili önemli ilkeler va'zettiğine inanan geniş bir aktivistler spektrumuna uygulanabilir bir terimdir.[10]

Bu bağlamda, ben AKP'yi —sadece ılımlı değil, aynı zamanda ve daha önemli olarak da, dini değerlerin siyasi yaşamla bütünleştirilmesinin ne anlama geldiğini keşfetmeye çalışan— İslamcı bir parti olarak görüyorum. Parti üyelerinin de işaret ettiği gibi, bu dini prensiplerin formel hale getirilmesi gerekmemektedir. Bunlar, daha ziyade politikacının birey olarak düşünce ve eyleminde içselleştirilebilir. Gerçekten de AKP, İslamcı partilerin evrimi ve düşünüş biçiminde yeni bir sayfa açmaktadır. Bu anlamda Müslümancılık (Muslimhood) kavramı, açık bir dini gündemi partinin siyasi programından çıkarır-

8 White, "The End of Islamism? Turkey's Muslimhood Model", 87–8.

9 Hakan Yavuz, "The Transformation of a Turkish Islamic Movement", American Journal of Islamic Social Sciences 22, no. 3 (2005): 105–8.

10 Bkz Graham E. Fuller, The Future of Political Islam (New York: Palgrave, 2003).

ken, İslam'ın doğasından gelen değerleri dışlamayan, yaratıcı bir kavramdır. Ben bir dizi başka nedenle de AKP'yi bir tür İslamcı parti saymaktayım.

İlk olarak, AKP liderlerinin geniş bir kesimi doğrudan doğruya Türkiye'nin geniş İslami hareketinin içinden gelmektedir ve geçmişte Erbakan ve onun Refah/Fazilet Partisi ile yakından ilişkili olmuşlardır. Burada bir evrimle birlikte, aynı zamanda bir devamlılık da söz konusudur.

İkincisi, kendisini "muhafazakâr" bir parti olarak tarif ederken AKP, aslında İslam ile Türkiye'nin Osmanlı mirasının bastırılması yerine tanınması ve takdir edilmesi şeklinde, Türk müminlerinin çoğunda bulunan yaygın bir arzuya karşılık vermektedir. AKP platformunun formel bir unsuru olmamakla beraber, bu arzu, partiye destek verenlerin büyük bölümünün sözlerinde ve eylemlerinde örtük olarak mevcuttur.

Üçüncüsü, parti inançlı Müslümanlar tarafından hararetle desteklenmektedir -bununla birlikte, kamuoyu araştırmalarının gösterdiği üzere, AKP desteği sadece bu grupla sınırlı değildir- ve bazı önde gelen Türk işadamlarının protesto ettiği gibi, dini meseleler üzerinde, ihtiyaç duyulan reformlar pahasına kutuplaşma yaratacak kadar fazla odaklanmaktadır.

Dördüncüsü, AKP birçok sosyal-dini politika izlemiştir: Şu ana kadar başarılı olamasa da,* devlet dairelerinde, üniversitelerde, kamu hizmetlerinde ve siyasette kadınların başörtüsü takması konusunda devletçe getirilen yasağın kaldırılmasını desteklemiştir; zinanın suç sayılması

* Türkiye'nin hızla değişen gündemine bir örnek daha: Kitabın yayına hazırlandığı günlerde, bu konuyla ilgili anayasal değişiklikler yapılmaktaydı. (yayıncının notu)

düşüncesiyle (aynen uyuşturucu gibi, ülkenin sosyal dokusunu yıpratıcı olduğu inancıyla, zinayı cezalandırılabilir bir suç haline getirmek için) kısa bir süre flört etmiş, sonra bundan vazgeçmiştir; (din hocası ve vaizler yetiştiren) *imam-hatip* okullarının geniş akademik sisteme tam entegrasyonu çağrısı yapmıştır; kamu yaşamında İslam için daha fazla ifade özgürlüğü istemektedir; İslami bankacılık üzerinde yakinen çalışmıştır; ve tarihsel İslami Osmanlı sembolizminin unsurlarına destek vermiştir.

Beşincisi, AKP üyeleri genel olarak dindar ve Tanrı'ya hürmetkâr özellikler göstermektedirler. Radikal laikçiler, AKP'nin kendisini yalnızca muhafazakâr demokrat bir parti olarak tarif etmekle dürüst olmadığını, gerçekte Türkiye'nin İslamileştirilmesine ve —buna inanmak oldukça zor olsa da— şeriatı getirmeye yönelik derin bir gündemi gizlemekte olduğunu iddia etmektedirler.

Altıncısı, AKP liderleri öteki Müslüman ülkelerle acilen iyi ilişkiler kurulması ve bu ülkeleri izole edip radikalleştirmeye son verilmesi ihtiyacının altını çizmektedir. Bu bir hayli pragmatik politika, gayet rahatlıkla Türkiye'nin Müslüman dünya ile derin tarihsel ve kültürel bağlarının varlığını kabul etmekte ve Türkiye'nin Batı ile olan bağlarının önemini azaltmaksızın bölgede bir tür liderlik rolü oynamaya yönelik bir arzuyu dile getirmektedir.

Dolayısıyla, geniş Müslüman dünyanın standartları açısından bakıldığında, AKP açık bir şekilde ılımlı İslamcı kategorisine girmektedir. Elbette ki AKP geniş bir halk desteği aramakta ve nüfusun tamamının dile getirdiği ihtiyaçlara cevap vermeye çalışmaktadır. Müslümanca kelimelerle söylersek, toplumun refahı için çalışmak, iyi yönetişimin anahtar koşullarından biridir. Üstelik bu,

demokrasilerde başarılı olmak isteyen her siyasi partinin yapması gereken şeydir. O halde, AKP'yi sadece bir hizmet partisi olarak nitelemek, onu etkin bir idareci olmanın ötesindeki bütün ayırt edici özelliklerinden soymak demektir. Dahası, ılımlı ve başarılı bir İslamcı partiye bir hizmet partisi olarak atıfta bulunmak "İslamcı" terimini en radikal, donmuş, aşırı ve şiddete dönük biçimlerine indirgemek demektir, ki bu bize şiddete başvurmayan öteki ılımlı İslamcı hareketlerin büyük çoğunluğunu tarif edecek bir terim bırakmamaktadır. "İslamcı" terimi sadece —Batılı görüş açısından— "kötü adamlar"a atıf yapmak için değil, aynı zamanda yelpazenin pozitif kanadına atıfta bulunmak için de kullanılmalıdır.

Şurası kesindir ki bir İslamcı partinin Müslüman topluma yapabileceği en büyük katkı sanki oymuş gibi, söz konusu partinin birinci önceliği, otomatik olarak şeriat hukukunun uygulanmasına vermesi gerektiğine Müslümanların tümünün inandığı düşüncesi doğru değildir. Sosyal adaletin sağlanması, dini geleneğe saygı ve dini değerleri tanımanın yanı sıra, eğitim, sağlık, milli güç ve toplum refahı için çalışma birçok İslamcı tarafından daha büyük ve bütüncül bir şeriat vizyonunun bir parçası olarak görülmektedir; bu, Müslüman *ümmet*in genel refahına, belirli yasalar ve uygun İslami cezalar konusunda herhangi bir dar tartışmaya oranla, çok daha acilen ve doğrudan hizmet edecektir.

Onlarca yıldır İslam üzerine çağdaş global düşünmeyle bağları kesik olan Türkiye'nin İslamcıları, bugün artık başka yerlerdeki İslamcı siyasetlere genel anlamda aşina olup, İslam ve siyaset konusunda daha gerçekçi ve sofistike bir görüşe doğru ilginç bir evrilme sürecinden geç-

mişlerdir. Gerçekten de, Müslüman dünyadaki olumsuz gelişmeler Türk İslamcılarını —ve başka yerlerdeki İslamcıları— devleti ele geçirip İslami bir gündemi tepeden dayatmaya odaklı, önceki dönemlerde hâkim olmuş İslamcı görüşü yeniden değerlendirmeye itmiştir. Bunun sonucu olarak Türk İslamcıları, İslami bilinçlenmeyi teşvik etme konusunda devletin rolü üzerinde durmaktan uzaklaşmış ve sivil toplum içinde çalışmaya yönelmişlerdir. Bu evrilme İslamcılar arasında cereyan etmiş eski bir tartışmayı —siyasete mi girmeli, yoksa güç peşinde mi koşmalılar tartışmasını— yansıtmaktadır. Çünkü bunu başarıyla yapabilmek için, İslamcı-olmayan partilerle uzlaşmak ve oylamalarda seçmenler tarafından reddedilme ihtimalinin içerimleriyle yüzleşmeyi göze almak durumunda kalacaklardır.

Kemalizm altında devletin İslam'a müdahale etmesinin olumsuz yönlerini birinci elden tecrübe ettikten sonra, Türkiye'nin Müslüman entelektüelleri artık, devletin empoze ettiği bir hukuki yaklaşım aramaktan ziyade, toplumla birlikte çalışmaya ve manevi-ahlâki kararlarda kişisel sorumluluk telkin etmeye daha büyük ilgi duymaktadırlar. İslamcı bir entelektüel olarak Mehmet Metiner şöyle der: "Devlet kişisel maneviyat empoze edemez. *Bizlere günah işlemek özgürlüğü tanınmalıdır.* Sadece Allah'a hesap vermekle yükümlüyüz. Cehennemin kapılarından içeri girmek yasaklanmamalıdır."[11] Metiner, Müslümancılık kavramını tartışırken şunu da ifade etmiştir ki İslam —nasıl yorumlanırsa yorumlansın— sadece şeriat hukukuna bağlı olmaya indirgenemez. Ona göre İslam, yalnızca bir kişisel inanç sistemi ve eylem kodu değildir; aynı

11 Mehmet Metiner, yazarın kendisiyle yaptığı röportaj, Eylül 2004.

zamanda bir kimlik ve aidiyet duygusu, manevi ve cemaatsel bir yönelim ve kişisel bir bağlantı sağlamakta; basit kanuni düzenlemelerden çok daha geniş bir tarihsel ve felsefi vizyon önermektedir. Bu görüşler, her ne kadar İran ve Suudi Arabistan'da bulunan boğucu hukuki yapı ile keskin bir zıtlık içerse de, Müslüman dünyada pek çok başka liberal İslamcı tarafından da paylaşılmaktadır.

Bütün İslamcılar İslam'ın kamu hayatındaki rolüne ilişkin bu yorumların hepsine katılmasa da, bunlar Türk İslami deneyimi ve düşünüşündeki ilginç kolektif gelişmeleri temsil etmektedir. Uzun zaman din üzerinde Kemalist devlet kontrolünün aracı olmuş Diyanet İşleri Başkanlığı bile, AKP yönetiminde, yaratıcı düşünce ve değişim içine girmiştir. Başkan Ali Bardakoğlu ehil bir din hukukçusudur ve etkileyici bir akademik geçmişe ve din anlayışını yenileme kararlılığına sahiptir. Başkanlık halihazırda yeni bir Kur'an tefsiri ortaya koyacak uzun vadeli bir projeyi tamamlamak üzeredir. Bardakoğlu şöyle demektedir:

> "Her toplum ve birey, dini yukarıdan aşağıya, kendi özel dünyasına indirmekte ve kendi dünyasının ve imkânlarının çerçevesi içinde kendi dindarlık duygusunu pratiğe yansıtmaktadır... Dinin bizzat kendisinde reform yoktur, sadece kendi din anlayışımızda bir yenilenme söz konusudur, daimi bir yenilenme... Temel dini kaynaklar dışında, geçmişin din yorumlarını bugün harfi harfine bir model olarak almamalıyız. Her dönemin kendine ait, o dönem ve o dönemin kendi koşulları için anlamlı olan bir din anlayışı vardır; biz bunlardan fikir üretebilir, tecrübe kazanabiliriz."[12]

12 Ali Bardakoğlu, "Dindarlığımızın Güncelleştirilmesi" [On Up-Dating Our Religious Understanding], Hürriyet için verdiği röportaj, 10 Eylül, 2004.

Siyasal, sosyal ve kişisel bağlam içinde Türkiye'de yaratıcı yeni bir İslam anlayışının yükselişi birkaç faktörden kaynaklanmaktadır:

- Türkiye'nin genel gelişme, modernleşme ve demokratikleşme düzeyi ile dünyaya açıklığı;
- Kemalizm ile İslam arasında yaşanan ve Türk İslamcılarını, farkında olmadan, demokratik bir toplumda İslam'ın rolü konusunda daha hızlı bir şekilde yeni fikirler ve anlayışlar geliştirmeye zorlamış gerilimler;
- Türkiye'nin son yarım yüzyılda Batılı güçler tarafından Müslüman dünya ile kanlı ve kutuplaştırıcı jeopolitik ve askeri çarpışmalardan nispeten yalıtılmış olması.

Müslüman dünya bugün Türkiye'yi büyük bir ilgiyle izlemektedir, sadece ne söylediğini değil, aynı zamanda ne yaptığını da. AKP'nin yaklaşımı diğer İslamcılar için de büyük değer taşımaktadır. AKP başka yerlere kendi programının seyyar satıcılığını yapacak değildir; ancak ilgili alanlarda edindiği tecrübeyi gayet rahatlıkla öteki Müslüman toplumlardaki gruplarla paylaşmaya hazırdır.

Fethullah Gülen Hareketi

Günümüzde Türk İslami düşünce ve eylemindeki ikinci önemli gelişme, Fethullah Gülen'in —Türkiye'deki en geniş dini hareket olan— apolitik cemaatçi hareketinde bulunmaktadır.[13] Kökleri Osmanlı'nın son döne-

13 Hareket hakkında daha detaylı bilgi için bkz., özellikle, Bülent Aras, "Turkish Islam's Moderate Face", Middle East Quarterly, September 1998; M. Hakan Yavuz, "Towards an Islamic Liberalism?: The Nurcu Movement and Fethullah Gülen", Middle East Journal (Winter 1999); and M. Hakan Yavuz and John Esposito, eds., Turkish Islam and the Secular State: The Gulen Movement (Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2002).

mine uzanan hareket, erken yirminci yüzyılın en dikkate değer entelektüel ve sosyo— dini hareketlerinden birini ortaya çıkarmıştır: Nur hareketi. Nur hareketinin kökleri, imparatorluğun gerileme döneminde ortaya çıkan siyasi kargaşa, bozgun ve manevi bunalımlardan doğmuştur.

O zamanki ve günümüzdeki bir sürü Müslüman toplum gibi, Osmanlılar da hem modernleşme hem de Batı hâkimiyetinden koruma sağlayacak formüller bulmayı canla başla arzu etmişlerdir. Nur hareketinin kurucusu Bediüzzaman Said Nursi, kayda değer bir İslamcı modernist düşünürdür. Her ne kadar Türk bağlamı dışında bugün bile pek bilinmese de, fikirleri yalnızca Türkiye'yi değil, bütün Müslüman toplumları doğrudan ilgilendirmektedir. Kendisi hiç kuşkusuz yirminci yüzyıl erken dönemlerinin diğer büyük Müslüman reformcu düşünürleri arasına dâhil edilmeyi hak etmektedir.[14] Said Nursi İslam'ın mesajının günümüzde, özellikle de bir altüst oluş ve değişim döneminde, günlük hayatta karşılaşılan önemli sorunlarla baş etmede Müslümanlara yardım etmeye son derece uygun olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Gülen hareketi Nur hareketinden çıkmaktadır. Bugün Türkiye'deki diğer tüm İslami hareketlerden daha modern ve etkilidir. Kayda değer oranda sade ve mütevazı yaşam tarzının ve hareketinin açık dünyevi başarısının da perçinlemesiyle Gülen'in karizmatik kişiliği kendisini Türkiye'nin bir numaralı İslami şahsiyeti yapmaktadır. Gülen hareketi ülkedeki en geniş ve en güçlü altyapı ve finansal kaynaklara sahip hareket olarak toplum hayatı-

14 Said Nursi ve eserlerinin İngilizce'ye tercümesi konusunda daha ayrıntılı bilgi için, bkz. www.sozler.com.tr/eng/.

na damgasını vurmaktadır. Hareket, eski Sovyetler Birliği'nin Müslüman cumhuriyetleri, Rusya, Fransa ve ABD dâhil, bir düzineden* fazla ülkede ilk, orta ve hatta bazı yerlerde üniversite eğitimi sunan, çok geniş bir alana yayılmış okul sistemi sayesinde uluslararası bir şöhret de kazanmış durumdadır.

Gülen hareketi bir tür millet duygusu ile İslam'ı belirli bir şekilde kaynaştırması ile karakterize edilmektedir. Öteki İslami hareketlerin çoğunun aksine, devlet tarafından bastırıldığı zaman bile, devletle bir hayli barışık bir hareket olmuş ve Türk dış politikasının genel amaçlarına arka çıkmıştır. Dahası, ordu üst kademesinin harekete karşı derin düşmanlığına ve şüpheci tavrına karşılık, Türk Silahlı Kuvvetleri hakkında daima nazik ve olumlu bir dil kullanmıştır. Hareket, siyasi veya yukarıdan-aşağıya uygulanan başka araçlardan ziyade, İslami değerlerin halk katında propagandasını yapmak suretiyle Türk toplumunun hayatında tedrici bir sosyal değişim yaratma üzerinde odaklanmaktadır. Buna ilaveten hareket, esas itibariyle adem-i merkeziyetçi ve cemaatçidir. Esasen Gülen'in devletle iyi geçinme arzusu, Türkiye'de bazı İslamcılar arasında eleştiri konusu olmuştur. Yine de devlet içinden kendisini eleştirenler ve düşmanları, Gülen'in devletle iyi geçinmeci politikaları gerçeğini reddetmekte, kendisini hileci olmakla ve gerçek durumunu saklamakla suçlamakta, devleti ele geçirip şeriat hukukunu dayatma şeklindeki sözde gerçek amaçlarını gizlediğini söylemektedirler.

---

* 2007 yılındaki Türkçe Olimpiyatları'na 100 farklı ülkeden öğrenci katıldığına göre hareketin açtığı okulların bulunduğu ülke sayısı 100'ü aşmıştır. (yayıncının notu)

Gülen hareketi İslam inancının geleneksel toplum değerleri için merkezi önemini vurgulasa bile modernist bir dünya anlayışı önermektedir. Hareket —neredeyse kendisini Calvinist bir karaktere büründürür şekilde— dünya hayatıyla aktif olarak ilgilenen, eğitimli ve müreffeh bir inananlar toplumu inşa etme peşinde koşmaktadır. Hareketin bazı önemli inisiyatifleri, inançları ve faaliyetleri aşağıda özetlenmiştir.

Eğitim

Gülen hareketi eğitimi sosyal değişim ve toplumsal yenilenmenin en önde gelen aracı olarak görür. Dinin ancak bilgisizliğin tümüyle ortadan kaldırılmasıyla tam olarak anlaşılabileceği ve toplumun güçlenmesi ve ilerlemesinin ancak yaygın bir eğitimle mümkün olabileceği üzerinde ısrarla durur. Hareket bilim ve teknolojinin İslam'la tamamen uyum içinde olduğu ve fiziksel bilimler ve kâinat hakkında bilgi edinmenin vazgeçilmez önem taşıdığı görüşündedir; bu, Allah'ın sanatına hayranlık uyandıracak bir gelişmedir.

Bu kanaatlerin bir uzantısı olarak Gülen hareketi, yüzlerce okuldan oluşan bir ağ inşa etmiş bir öncü program başlatmıştır. Bunun parasal kaynağı, toplumdan ve bir okul yapmanın modern zamanlarda cami yapmaya denk bir hayır olduğuna inanan zengin işadamlarından gelmektedir. Girişleri bir hayli rekabet gerektirse de isteyen herkese açık olan bu okullarda uygulanan laik müfredat, tamamen Türk devlet okullarının müfredatına dayalıdır. Bu okulların popüler olması eğitimin kalitesinden, tertip ve düzenlerinden ve öğretmenlerinin kendilerini işlerine adamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Çoğunlukla bizzat Gülen cemaatinden seçilen ve sıkı gö-

zetim altında olan öğretmenler, İslam'ı Türk devlet eğitim müfredatının din eğitimiyle ilgili yönetmelikleri doğrultusunda öğretmektedirler.

Hareket bu okulların ve öğretmenlerinin toplum geneline bir model olarak hizmet vermesi ve hareketin benimsediği daha geniş değerler kümesine saygı uyandırması gerektiğine inanmaktadır. Eğitim hizmeti, hareket tarafından işletilen ve özellikle finansal imkânları sınırlı ve evinden uzakta olan öğrencilerin hizmetine sunulan evler ve yurtlarla tamamlanmaktadır. Gülen karşıtları kendisini gizli bir gündem peşinde olmakla ve evlerde kalan çocukların beyinlerini dini öğretileri kabul etmeleri yönünde yıkamakla, böylece laiklik konusundaki Türk yasalarını ihlal etmekle suçlamaktadırlar. Her ne kadar cemaat, açıkça dini bir hayat vizyonu teşvik etmeye çalışsa ve Gülen'in hayata ve düşünceye dair geniş bir yelpazede dini meselelerle ilgili söyleyecek çok şeyi olsa da, birkaç radikal laikçinin okullara yönelttiği saldırılara hak vermek zordur. Gülen mahkemelerde sürekli beraat etmekte ise de, kendisine açılan bazı davalar sadece "askıya alınmış" durumdadır; Gülen hareketi mensuplarının gözünde bu neredeyse örtülü bir tacizdir. Radikal bir dizi savcının kendisini mahkûm ettirmek üzere açtıkları davaların sürekli başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, sağlık sorunları olan Gülen, daha fazla yasal tacizden kaçınmak için on yıla yakın süredir Amerika Birleşik Devletleri'nde kendi tercihiyle sürgün hayatı yaşamaktadır.

Şiddet ve Aşırılıkçılık

Hareket her türlü aşırılıkçılık ve şiddeti reddetmekte, bunların İslam'ın hakiki mesajıyla uyuşmadığını belirtmekte ve dini cemaatler arasında hoşgörünün geliştiril-

mesi üzerinde durmaktadır. Gülen, geçmişte Ortodoks Rum Patriği, Yahudi liderleri, Papa ve benzer başkalarıyla kendisi arasında, tanıtımı iyi yapılan ekümenik toplantılar düzenlenmesine önayak olmuştur. Dinler arasında tolerans, Gülen için çok önemli konulardan biri olmaya devam etmektedir. Gülen'e yönelik eleştiriler, onun Sünni olmayan İslam biçimlerine, mesela Türkiye'deki geniş Alevi (heterodoks Şii) cemaatine karşı daha az duyarlı olduğuna işaret etmektedir.

Medya Kullanımı

Gülen hareketinin dikkat çekici özelliklerinden biri de modern medyayı gayet ustaca kullanmasıdır ki bu, dünya çapında başka birçok İslami hareketin de tipik özelliğidir. Hareket, Türkiye'deki muhtemelen en yüksek tirajlı ve en bağımsız günlük gazete olan *Zaman*, etkili bir televizyon istasyonu ve birçok radyo istasyonunun yanı sıra aralarında popüler bir haftalık derginin de bulunduğu çok sayıda dergiyi içeren ciddi bir medya imparatorluğu kurmuştur. Bu medya organları bizatihi din üzerine odaklanmaktan ziyade değerlerle ilgili sorunlara yönelmekte, seküler zihniyetli Türklerin bile ilgisini çekecek kişisel ve toplumsal meseleler üzerinde tartışmalara yer vermektedir.

Hareket Gerçekten de Apolitik midir?

Gülen hareketi toplumda bölünmelere yol açmasının yanı sıra, değerler ve ilkeler gibi çok önemli meselelerden uzaklaştırdığı inancıyla siyasetten kaçınmaktadır. Esasen hareket, dinde taviz verme veya dinin saflığını bozma noktasına gitmesi ve toplumsal çatışma yaratarak toplumda dinin konumunu tahrip etmeye yol açtığı ge-

rekçesiyle genel olarak dine dayalı siyasi parti kurulmasına karşı çıkmaktadır. "Laiklik" cemaat üyelerini tutuklama veya dine düşman yasalar yapma konusunda devlete yetki verme olarak anlaşılmadığı sürece hareket, modern Türk toplumunun laik yapıları içinde yaşamaktan memnundur.

Ancak başkalarının yanı sıra Yavuz da, Gülen hareketinin gerçekte "apolitik" nitelemesiyle tarif edilmesinin mümkün olmadığını, hareketin her eyleminin son tahlilde gayet siyasi olduğunu belirtmektedir. Nitekim hareket, her biri toplumu etkileyebilir nitelikte muazzam iletişim işletmelerine, eğitim ve finans kurumlarına ve büyük medya kuruluşlarına sahiptir. Hiç şüphesiz ki hareket, gayet açık bir şekilde bireyi dönüştürmek suretiyle toplumu dönüştürmeyi arzu etmektedir, ki bu süreç sonunda manevi bir düzen inancını yansıtan ulusal ve toplumsal kurumların yaratılmasına ilişkin kolektif çağrılara kapı aralayabilecektir. Şayet toplumu dönüştürmeye yönelik her girişimi politik bir proje olarak nitelendirirsek, bir anlamda bunu da politik bir proje olarak adlandırmak mümkündür. Fakat bana göre bu hareket, en az bu kadar da sosyal ya da manevi bir projedir. Esasen, "siyasi" terimi, kullanılacak araçlara bakılmaksızın toplumu dönüştürmeye yönelik bütün gayretlere eşit biçimde uygulandığı zaman anlamını yitirmektedir. Eğitim, öğretim ve enformasyon kanalıyla değişimin teşvik edilmesi, formel ve kurumsal olarak siyasi sürece dâhil oluncaya kadar gerçekten politik faaliyet haline gelmez. Bu anlamda, Gülen hareketini apolitik olarak nitelemek mümkündür. Ancak hareketin kamusal alanda güçlü, etkili ve aktif; yaygın ve şeffaf bir şekilde tanıtımını yaptığı prensiplerde net olduğunda kuşku yoktur.

Yüksek Derecede Kabul Edilebilirlik

Hareketin karşıtları bu hareketin sadece hile yaptığını ve "gerçek gündemi"ni gizlediğini iddia etmektedirler ki bu aşırı ve kanıtlanamaz bir suçlamadır. Askeriyedeki birçok kişi, hareketin çapından ve toplumsal etkisinden çekinmekte ve en nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin laik düzenini yıkmayı amaçladığına inanmaktadır. Bunun sonucu olarak, Gülen hareketi mensuplarının ordu, istihbarat ve güvenlik teşkilatına girmesi engellenmektedir. Ancak hareket, üyelerinin dışlanmadığı polis teşkilatı içinde önemli bir etki gücüne kavuşmuş durumdadır, bu olgu ise askeriyeyi rahatsız etmektedir. İronik olarak, hareketin siyasetten uzak durmasının bizatihi kendisi, askeriye tarafından zaman zaman olası bir tehlike olarak sunulmaktadır, çünkü bu durumda hareketin bildik Siyasi Partiler Kanunu'na uyması gerekmemektedir. Bu anlamda, hareketin yeraltında Türk laikliğini ve Kemalist prensipleri yıkmaya çalıştığına inanılmaktadır. Ne var ki, ikiyüzlülükten uzak biçimde, Gülen hareketinin —kamuya açık toplantılar, seminerler, konferanslar, tartışmalar ve kolokyumlar düzenleyip, çağdaş uygarlık, İslam, laiklik, küreselleşme ve tolerans gibi önemli meseleler konusunda yayınlar dağıtmak gibi— kamuya açık girişimleri, toplumsal önemi olan sorunların geniş halk kitlelerince kabul edilebilir bir tarzda, açık bir şekilde ele alınmasına yönelik ciddi bir taahhüt önermektedir.

Kendisine karşı girişilen zaman zaman şiddetli saldırılara rağmen Gülen hareketi, yıllar içinde gerek sağdan gerekse soldan birçok öncü Türk politikacı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı tarafından olumlu değerlendirilmiştir. Hatta Soğuk Savaş yıllarında ülkenin en üst düzey askeri

liderlerinden bazıları bile komünizme karşı bir İslami siper olarak bu harekete olumlu bakmışlardır. Bazıları bugün bile hareketi radikal sol ve diğer aşırılıkçı hareketlere karşı mücadele edebilecek, milliyetçi zihniyetli bir dini değerler kaynağı olarak görmektedir. Milliyetçi yönelimli bir İslam pratiği içinde Türk milliyetçiliği ile İslam'ın birbirini karşılıklı tahkim eder görüldüğü, 1980'lerin başlarındaki Türk-İslam sentezinin kaynağı işte buydu.

Bir Ulusal İslam Vizyonu

Gülen hareketi, bilinçli olarak, Türk toplumunun bağlamı içinde hareket etmektedir; Pan-İslami bir hareketin bir parçası olarak değil. Toplumun korunması için —ki aksi halde anarşi olurdu— gerekli koşulların oluşturulmasında ve devam ettirilmesinde devletin hayati rolünü kabul etmektedir. Dolayısıyla hareket, devlete veya sisteme karşı değildir. Tolerans, akıl ve din özgürlüğü çerçevesi içinde hareket ettiği sürece Türk milliyetçiliğini hareketin değerleriyle uyumlu olarak görür. Esasen, işte bu güçlü Türk yönelimi —bir tür "Türk İslamı"— nedeniyledir ki, Türk dünyası dışındaki Müslümanlar arasında, hareketin tanınmışlığı veya çekiciliği en azından şu ana kadar sınırlı düzeyde kalmıştır.

"Türk İslamı" Diye Bir Şey Var mı?

Bazı ulus-ötesi İslami hareketler İslam'ın mesajının tamamen devleti aşması gerektiğine inanmaktadırlar. Böyle olunca, Gülen hareketinin "Türk İslamı" olarak adlandırılabilecek özel bir yerel form yaratarak çağdaş Türk devleti değerleri içinde çalışma istekliliğini ilke olarak reddetmektedirler. Ancak acaba gerçekten Türk İsla-

mı diye bir şey var mıdır? Şayet varsa, Gülen hareketinin Türkiye sınırlarının dışıyla ilişkili olması beklenebilir mi? Başka bir şekilde söylersek, acaba Gülen hareketi içinde, bu hareketi Türk olmayan Müslümanlar nezdinde değerli kılacak yeterince İslami evrensellik var mıdır?

Gülen'in kendi yazıları İslam'ın yayılması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasında Türk tarihinin ve Türklerin üstün yeteneğinin büyük rolüne dair bir inanç barındırmaktadır. Vatanseverlik duygularıyla devlete bağlılık, kendisinin İslam vizyonuyla tamamen uyumludur. Gülen global İslam'ın evrimini farklı ve iyi bilinen tarihsel çizgiler üzerinde ilerleyen ve tarih boyunca özel kişilerin ve halkların aracılıkları yoluyla işleyen bir süreç olarak algılamaktadır. Bazı Türk İslamcıları Gülen'i, İslam'da Türklerin rolü konusunda, neredeyse Türklerin İslam tarihinde öncü bir rol oynamak üzere seçilmiş olduğuna inanan yarı-mistik bir görüşe sahip olmakla eleştirmektedirler. Şayet Türkiye dışında algılanan mesaj gerçekten de buysa, bu durum öteki Müslüman halklar gözünde hareketin önemi ve çekiciliği üzerine ciddi sınırlamalar yükleyecektir.

Esasen Gülen, İslam'ın farklı bir kolu olarak Türk İslamı diye bir şeyin varlığını reddedecektir, hele farklı bir din formunu hiç kabul etmeyecektir; kendisi bu kavrama sadece belirli bir kültürel ve tarihsel tecrübe birikimi olarak atıf yapmaktadır. Dolayısıyla, İslam'ın Türk ifadesi diye bir şey vardır; Selçuklu ve Osmanlı Türk devirlerinin kültürel ve tarihsel koşullarından türemiş, dini hoşgörünün teşvikine ve sufi tarikatların toplumda aktif bir rol üstlenmesine tanıklık etmiş bir olgudur bu. Ancak bu kültürel ve tarihsel koşullar bile sadece bir derece farkıyla Türkiye'ye özgüdürler.

Türk bilim adamı Sedat Laçiner Türk İslamı'nın —modern dönemde çoğu uzun yıllar emperyalist kontrol altında kalmış öteki Müslüman devletlerin aksine— hiçbir zaman Avrupa'nın emperyal kontrolü altına girmemiş bir Osmanlı Devleti'nin içinde gelişmiş olmak gibi bir avantaja sahip olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Türk İslamı, İslam ve dünya hakkındaki düşüncesini —en azından Kemalist dönemde İslam'ın entelektüel açıdan susturulmasına kadar— serbestçe geliştirebilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu bir devlet olarak modernitenin meydan okuması olgusu ile öteki Müslüman toplumlardan daha erken bir tarihte yüzleşmek zorunda kalmıştır. Laçiner Türk İslamı'nı, Batılı jeopolitik sistem içinde bağımsız bir devlet olarak görece eşitliğinin Osmanlı'yı daha dünyevi yapması sebebiyle, kültürel açıdan daha güvenli görmektedir.

Buna ilaveten, Türk İslamı —mesela Vahhabiler gibi— belirli bir liderin etkisine girmemiş veya belirli bir hareketin projesi olmamış, geniş kültür havzası içinde organik olarak evrilmiştir. Çok etnik unsurlu ve çok dinli Osmanlı bağlamı içinde gelişmesi, hareketi öteki dinlere olduğu kadar başka düşünce okullarına karşı da daha açık ve toleranslı yapmıştır. Bunun sonucu olarak din, Osmanlıların yönetimi altında her zaman devletin pragmatik bir parçası olmuştur. Her ne kadar Osmanlı döneminde Türk İslamı'nın bir dizi özel kültürel ve tarihsel avantajları olsa da, o tecrübenin sonuçları aynı bağımsız gelişme imkânlarından yoksun olan öteki Müslümanlar için önem taşıyabilir.[15]

15 Sedat Laçiner, "Turkish Islam and Turkey's EU Membership", Journal of Turkish Weekly, July 15, 2005.

Bundan dolayı, şayet Gülen hareketinin özel tarihi Türk kökenleri, öteki Müslümanların kendi ihtiyaçları açısından bu hareketin işe yaramaz olduğuna inanmalarına yol açarsa bu üzücü olur. Gülen'in Türk deneyimine ilişkin vizyonu devlet, iman ve modernitenin birbirleriyle uyumlu olduğuna dair bir inancı temsil eder. Bu gerçek, öteki birçok Müslüman devletin deneyiminden, özellikle de anlamlı bir bağımsız devlet geleneğinin olmadığı ve sınırları, kurumları ve —dışardan desteklenip de kendi halkını temsil etmeyen— liderlerinden dolayı, modern devletin çoğunlukla emperyalist bir oluşum olarak görüldüğü Arap dünyasının deneyiminden çok farklıdır.

İlke olarak Gülen hareketi, ulusal ifade biçimlerine olanak tanıyan, ama İslam'ın evrensel karakterini inkâr etmeyen bir İslam anlayışı önermektedir. Bu anlamda, her biri kendine özgü tarzda, kendi kültürel, dilsel, coğrafi ve tarihsel deneyimlerinden fışkıran Mısırlı, Pakistanlı ve Endonezyalı İslam formları açıkça mevcuttur. Birlikte ele alındığında, bütün bunlar İslam dünyası mozayiği ile iman ve inanç bakımından İslam dünyasının esas itibariyle tek yapısını oluşturmaktadır.

Ulusal tarzda ifadeye konmuş —devleti kabul etmekle birlikte, devletin yapısından ve çoğunlukla devletin kontrolü altındaki ulemadan bağımsız— bir İslam anlayışı, belki öteki Müslüman devletler açısından özellikle işe yarar bir şey de olabilir. İslam'ın ulusal ve yerel ifadeleri, katı bir şekilde ulus-ötesi olan, 'her bedene tek tip elbise' tarzı bir İslam anlayışıyla pek geçinemez. Ulus-ötesiciler (transnasyonalistler) daha üst düzey bir ideolojik radikalizm üretme eğilimindedirler. Savundukları şey, hiçbir yerel ifade tarzı tanımayan, hiçbir özel tarihsel deneyimin şekil

vermediği veya kısıtlamadığı, büyük ölçüde bir soyutlamadan ibaret olan, tektip uygulama konusunda ısrarcı ve nihayet herhangi bir devlet veya toplumun hükümranlık alanının ötesinde olan bir Pan-İslamizmdir. Bu tür bir İslami vizyon, halkla ve halkın özel kültürel-tarihsel pratikleriyle bir ilgisi olmayan, kerameti kendinden menkul* devlet-üstü liderlerin tuzağına kolayca düşebilir.

Birçok İslamcının "ulusal İslam" kavramının, Batılı üstünlük kurma ve böl-ve-zaptet politikaları karşısında gereken İslami birlik ve dayanışma duygusunu zedelemek için kullanılabileceğinden haklı olarak endişe ettiklerinin gayet iyi farkındayım: Gerçekten de Batı çoğu defa ulus-ötesi İslam kavramına tam da bu nedenle otomatik olarak karşı çıkar. İslamcıların bunun yanına ilave ettikleri bir endişe de ulusal ifade tarzlarının çoğunlukla İslam'ın temel öncüllerini çarpıtan veya onlardan taviz veren yerel gayri-İslami inanç unsurlarını temsil etmesidir. Fakat yerel İslam da oldukça radikal ifade biçimleri üretebilir; örneğin, genel İslami ana akımı temsil etmeyen Taliban veya Suudi Arabistan'daki koyu Vahhabi dinadamları gibi. Yine de ironik bir şekilde, İslam birliğinin birçok savunucusu, İslami pratiğin Arap formlarını benimsemek suretiyle inancın "hakiki" ifadesi peşinde koşmaktadır; örneğin ne evrensel ne de inancın bir gereği olduğu halde, bir şekilde daha İslami görüldüğü için Arap kıyafeti ve adab-ı muaşereti üzerinde ısrar etmek gibi.

---

* Orijinali "self-appointed" olan ve kelime olarak "öztayinci", kendi kendini tayin eden, kendi kendini atamış, kendini belirli bir makama layık gören anlamına gelen kavramın Türkçe'deki en yakın deyimsel karşılığı budur. (ç.n.)

İslam'ın ulusal ifadelerinin itibarsızlaştırılması büyük ölçüde, hiçbir zaman demokratik olarak seçilmemiş, politikaları halka veya İslam'a hizmet etmeyen, yönetimleri baskıcı devlet kurumları ve sık sık imdada yetişen Batılı dış destekle tahkim edilen idarecilerin emrinde, emperyalist amaçlara hizmet edecek şekilde belirlenmiş sınırlar arasında uzanan modern Müslüman devletin açık gayrimeşruluğundan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, yerleşik düzenin din adamları çoğunlukla söz konusu rejimin ihtiyaçlarına tabi, iktidarı korumak için istihdam edilmiş uşaklar olarak görülmektedir. Anlaşılabilir şekilde, birçok İslamcı ve diğerleri bu tür bir devleti reddetmektedir. Bu koşullar altında İslamcılık, kolayca devlet karşıtı bir hareket haline gelebilir, özellikle de devlet gayri-İslami, gayri-adil ve baskıcı olarak algılanıyorsa.

Türklerin çoğunun —iktidarda bulunan belirli bir partinin hatalarına bakmaksızın— devletlerinin gayet meşru olduğuna ve dürüst ve serbest seçimlerin yapıldığına dair görüşü, Türkiye'de Gülen hareketinin işini kolaylaştırmaktadır. Her ne kadar Gülen hareketinin bizzat kendisi devlet içindeki din karşıtı laikçilerin yaptığı ayrımcılıktan muzdarip olsa da hareket, ilke olarak Türk devletinin meşruiyetini tamamen kabul etmekte ve yalnızca bu devlet yapısı içinde daha fazla din özgürlüğü talep etmektedir. (İşte radikal Türk laikçilerini endişelendiren şey tam da bu değişim arayışı ve bunun içinde gizli sınıf rekabetidir: Yeni burjuva İslamcılar, eski Kemalist seçkinlere karşı yükselen bir sınıfı temsil etmektedir.)

İlginçtir ki Gülen, kendisini bazen dış güçlerin, bazen CIA'in, bazen Yahudi ve Hristiyanların bir aracı, Kemalist milliyetçiliğe gerici bir tepki ve Türk milliyetçiliğini tahrip

etmenin bir aracı olarak gören, gerek sağdan gerekse soldan milliyetçi çevrelerce sert bir şekilde eleştirilmektedir. Kendisinin ekümenik diyalog arayışları üzerinde fazlaca odaklanması bu özel nefreti ancak kısmen açıklayabilir.

Uzun zaman boyunca, Gülen hareketinin arası Türkiye'nin İslamcı partileriyle bile iyi olmamıştır, özellikle de Erbakancı partiler zinciriyle ve hatta başlarda AKP ile bile. Gülen İslami hareketlerin siyasetten uzak durması gerektiği üzerinde ısrar eder, hatta kendisinin İslamcı olarak tarif edilmesine bile itirazı vardır. Hareketin, İslami değerleri ve bunların pratiğini siyasi düzeyde değil, yalnızca kişisel ve toplumsal düzeyde ileri götürmek derdinde olduğunu ileri sürer. Aslında Gülen hareketi, İslamcıların siyasete bulaşmalarını kendisi için bir tehlike olarak görür, zira bunlar Kemalist gazabı düzenli biçimde yalnızca kendileri üzerine değil, aynı zamanda dolaylı olarak Gülen hareketi üzerine de çekerler. Bundan dolayı Gülen'in takipçileri ile siyasal İslamcılar arasındaki ilişkiler soğuk, hatta negatif olmuştur, her ne kadar Gülen zaman zaman kişisel olarak mevcut siyasi partilerden hangisinin Türkiye'nin çıkarlarına en iyi hizmet edeceğine inandığını izhar etse de —ki bu, genellikle İslamcı bir parti değildir.

Ancak AKP iktidara geldiğinden ve oldukça ılımlı, pragmatik ve üretken bir siyasal platform benimsediğinden beri Gülen hareketi, AKP'ye yönelik eleştirisini büyük ölçüde azaltmıştır. Bunun sonucu olarak, ikisi arasındaki ilişkiler bugün geçmişte olduğundan çok daha iyi durumdadır. AKP'nin siyasi sistem içinde başarılı bir şekilde çalışma deneyimi dikkate alındığında, İslami düşünce, AKP içinde belki başka her yerde olduğundan daha hızlı bir şekilde evrilmektedir. AKP aynı zamanda büyük ölçüde kentsel bir olgu iken, Gülen hareketi kırda ve kasabalarda

daha güçlü köklere sahip olmuştur. Gülen cemaatinin birçok üyesi bugün artık, Gülen hareketine bir alternatif olarak değil ama onun siyasi bir tamamlayıcısı olarak, AKP'ye katılmıştır. İki taraf arasındaki bağların bu şekilde iyileşmesi, bu defa koyu Kemalistler arasında daha karanlık kuşkuların yükselmesine sebep olmuştur.

Entelektüel Tolerans ve Sorgulama: Abant Platformu

Gülen hareketinin en büyük başarılarından biri —ve de hareketin daha büyük evrensellik arayışının bir göstergesi— kayda değer bir entelektüel diyalog sürecinin ortaya çıkardığı, Abant Platformu adı verilen yıllık yuvarlak masa toplantıları dizisidir. Bu yuvarlak masa toplantıları, bazı anahtar çağdaş toplumsal meseleler konusunda ortak tavırlar geliştirmek üzere, farklı entelektüel arkaplana sahip Türkleri —Müslümanlar, laikçiler, gelenekselciler, modernistler, ateistler, Hristiyanlar, solcular ve muhafazakârlar— bir araya getirmiştir. 2007 yılında hâlâ devam eden bu forumlar dikkate değerdir ve Müslüman dünyada çok rağbet gören entelektüel tartışmalar açısından özellikle önem taşıyan ürünler ortaya çıkarmıştır.

1998 ve 1999'da yapılmış olan ilk iki toplantı, bazı anahtar kavramlar konusunda bir sonuca ulaşıncaya kadar tartışan öncü bültenler çıkarmış ve şu sonuçlara ulaşmıştır:

- *Akıl* ile ilahi ilham *(vahiy)* arasında çelişki yoktur. Eyleme temel oluşturmak bakımından her ikisi de geçerlidir. Dolayısıyla rasyonel söylem ile dini vizyon, birbirinin tamamlayıcısıdır ve seçilmiş bir dini pozisyonun geçerliliğinin belirlenmesi bağlamında biri diğerini geçersiz kılmaz.
- İslam'a göre akıl, vahyin bize söylediği şeyi anlamamızı sağlar. Vahiy, bilginin iletilmesi için ilahi bir araç

iken; akıl, bilginin edinilmesinde işe yarayan beşeri bir araçtır. Vahiy ile akıl arasında uyumsuzluk fikri kabul edilecek olursa, bilgi ile din arasında, devlet ile din arasında ve hayat ile din arasında gerilim yaratılmış olur.

- Vahyi anlama ve yorumlama konusunda hiç kimse ilahi bir otoriteye sahip olduğunu iddia edemez.
- Din hayatın ve kültürün temel unsurlarından biridir; ortak değerlere ilişkin temel bir kaynaktır. Yasalar çerçevesinde kaldığı sürece, toplum içinde dini hayatı organize etme çabalarına engel olunmamalıdır. Gerçekten de demokrasinin kilit unsurlarından biri, farklılıkların bir arada yaşamasına uygun ortam yaratmaktır.
- Aynen modernleşmenin tek bir modeli olmadığı gibi, din ile modernleşme arasında da zorunlu bir çatışma yoktur. Bütün gericiler dindar olmadığı gibi, bütün dindarlar da gerici değildir.
- Müslümanlar kendi dini sorunlarını çözme yetkisine sahiptirler. Bundan dolayı, dinadamları hiçbir meseleyi tartışma sınırları dışında tutmamalıdır. *İçtihad,* ya da dinin yorumu, entelektüel krizlerin aşılmasında hayati önem taşır. İslam bir çözüm bulma aracı olarak akli değerlendirmelere açıktır.
- İnananların gözünde Allah, bilgi, irade, merhamet, adalet ve güç sahibi olarak âlemin mutlak egemenidir. Bu dini egemenlik kavramı, milli iradenin üstünde bir siyasi güç tanımayan siyasi egemenlik kavramı ile karıştırılmamalıdır. (Burada iktidar ve egemenliğin doğası konusunda dini ve seküler görüşler arasında bir uzlaşma görüyoruz.) İnanan Müslümanların büyük çoğunluğunun Allah'ı mutlak egemen güç olarak tanıması başkalarını kesinlikle bağlamaz.

- Devlet kutsal değil, beşeri bir kurumdur. (Bu önerme, oldukça usta bir şekilde, iki meseleye temas etmektedir. Bir yandan herhangi bir dini grubun bir İslami devleti kutsal bir amaç veya kurum olarak görme hakkını elinden alırken, bir yandan da Türkiye'deki devletçilerin bir kendinde varlık olarak veya insanların üzerinde bir kurum olarak devlete "tapınma"ları eğilimini zayıflatmaktadır.)
- İslam siyasi bir rejimin nasıl yürütüleceğinin detaylarını topluma bırakmaktadır. Devlet dini inançlar konusunda tarafsız olmalıdır. En nihayetinde devlet, bireyin ve toplumun entelektüel ve ruhsal gelişimini engelleyen değil, kolaylaştıran bir araç olmalıdır.
- Tarih boyunca din ile devlet arasında daima bir gerilim olmuştur. Atatürk'ün yaptığı reformların özü, dinin özüne karşı bir tutumu değil; din yerine geçen geleneklere, görüntülere ve çürümüş kurumlara karşı bir tutumu yansıtmaktadır.
- Laiklik altında bireysel yaşam tarzına bir müdahale olmamalıdır. (Bu önermeden kasıt, devletin giyim tarzı dayatmasının önüne geçilmesi veya herhangi bir kişisel giysinin, başörtüsünün veya dini inanç tezahürünün devlet tarafından yasaklanmasının önlenmesidir. Bu aynı zamanda dindar müminlerin, inanmayanlara kendi inançlarını empoze edemeyecekleri anlamına gelmektedir.)
- Dine dayalı olarak sunulan gelenekler veya ideolojik olarak dayatılan politik görüşler vasıtasıyla kadınlar üzerine kısıtlama getirilmemelidir (Örneğin kamu hizmetinde veya eğitim kurumlarında başörtülü kadınlar üzerine getirilen Kemalist yasaklar.)

- İslam, hukuka dayalı demokratik bir devletin varlığına engel değildir.[16]

İlk oturumlardan derlenen bu anahtar prensipler, yıllık Abant Platformu sürecinin toplumun dindar ve laik kesimlerinin görüşleri arasında tarihi ve kayda değer bir uzlaştırma ve uyumlaştırmayı temsil ettiğini göstermektedir. Platform hiçbir ideolojik gruba değil; halkın iradesine dayalı, modern, demokratik, çoğulcu, adem-i merkeziyetçi ve hoşgörülü bir hükümet şekli savunmaktadır. İlk bakışta eleştirileri daha çok devlet üzerinde hegemonya kurmuş Kemalist seçkinleri (ya da herhangi bir otoriteryen laikçi rejimi) hedefliyor görünse de, söz konusu eleştiriler İslamcı, ulusalcı veya solcu olsun, inançlarını dayatma hevesindeki diğer ideolojik gruplara da eşit derecede uygulanabilir şeylerdir.

Bu ilkelerin Refah, Fazilet ve AKP gibi İslamcı partiler tarafından kabul edilmesi, son derece önemli bir vaat ifade etmektedir. Herhangi bir dini partinin kurulmasına karşı olarak bilinmekle beraber, Gülen hareketinin bu ilkelerin altına imza atması, hareketin uzun vadede bir İslam veya şeriat devleti empoze etme peşinde olduğuna dair kanaatin ortadan kalkmasına yardım etmelidir. Abant Platformu, içsel değişim alanları, dini ve seküler tartışmalar, reform ve demokratikleşme süreçlerinde Türkiye'ye kılavuzluk eden temel bir ilkeler kümesi oluşturulması konusunda bir sinyal işlevi görmektedir. Söz konusu ilkelerin öteki Müslüman ülkelerdeki tartışmalarla doğrudan ilintisi vardır.

---

16 Bunlar şu kaynakta yer verilen anahtar noktaların bir özetidir: The Abant Platform: Final Declarations (Istanbul: Journalists and Writers Foundation, Istanbul, 1999 and 2000).

Mümtaz din âlimi Mehmet Aydın'ın işaret ettiği üzere, bu sürecin ve sonuçlarının en çarpıcı yanı, süreci bir dini cemaatin başlatmış olmasıdır. Kayda değerdir ki bugün Türkiye'de bu tür hayati teorik ve ideolojik tartışmalar —İslam, laiklik, İslamcılığın evrimi, geçmiş hakkında beslenen görüş, modern değerler ve Müslüman dünya ile ilişkiler— başka bir siyasi veya sosyal gruptan çok daha yaygın şekilde İslamcılar tarafından münazara ve münakaşa edilmektedir.[17] Bu süreci tümüyle görmezden gelmeye çalışan ve İslam'la herhangi bir şekilde kavramsal bir uzlaşma bile istemeyen ortodoks Kemalistler tarafından, bu fikirlere ve tartışmalara kuşkuyla bakılmaktadır. Şayet gelecekte bir siyasi evrim olacaksa, Türkiye'nin ve bir bütün olarak İslam dünyasının bu tür önemli temalar hakkında geniş çaplı tartışmalar içine girmesi son derece önemlidir.

Sonuç

Bu noktada İslamcılar —tanımı gereği bile olsa— bu tür kavramsal sorunlar konusunda ülkedeki en yaratıcı entelektüel gücü temsil etmektedir. Her ne kadar Türkiye'nin "laik" bir devlet olarak kalacağı neredeyse kesin olsa da, Türkiye içinde laikliğin anlamı halihazırda evrilmektedir ve ülke yavaş yavaş kendi Osmanlı geçmişi ile birlikte kültürel ve dini gelenekleriyle de yeni ve daha rahat bir ilişki geliştirmektedir. AKP ile Gülen hareketinin ortak yanları bu olgunun göstergesidir ve Türkiye'de yaratıcı ve canlı bir İslamcı camianın yükselişine işaret etmektedir. Bu ise, bir adım ötesinde, Türkiye'nin Orta Doğu'yla ve daha genelde İslam dünyasıyla ilişkileri üzerinde önemli etkilere sahip bir gelişmedir.

17 Mehmet Aydın, yazarın kendisiyle yaptığı röportaj, Ankara, Eylül 2004.

Kısım II

Türkiye'nin Müslüman Dünya ve Öteki Ülkelerle İlişkileri

BİRİNCİ BÖLÜM
Müslüman Dünyaya Yönelik AKP Politikaları

Türkiye'de, bölgede "sıfır düşman" ilkesine dayalı bir dış politika üzerinde bir mutabakatın yükselişiyle —klasik Kemalist tarafsızlık politikasına geri dönüşle— AKP, haraketle, Ankara'nın Orta Doğu ve Müslüman dünya ile uzun zamandır körelmiş ilişkilerini gözden geçirmeye ve canlandırmaya yönelmiştir. Bu olgu, Türkiye'nin ABD ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki krizlerde arabulucu olarak rol alma konusundaki istekliliğinden, bölgedeki Müslüman ve gayri-Müslim komşu ülkelerle ikili ilişkiler geliştirmesinden ve İslam Konferansı Örgütü'nde liderlik pozisyonu üstlenmesinden açıkça anlaşılmaktadır.

AKP yetkilileri Orta Doğu'ya yönelik bir açılımın, öteki diğer unsurların yanı sıra Orta Doğu araştırmaları ve dilleri üzerinde de çok daha büyük bir resmi gayret ve eğitim gerektireceğinin farkındadır. Ancak AKP, ordunun bunu özel bir İslami gündemi temsil ettiği şeklinde yorumlaması ihtimaline karşı, böyle bir programı yoğun şekilde teşvik etmek konusunda çekingen davranmıştır. Dolayısıyla AKP, ordunun güvensizliğini uyarmaktan kaçınmak için, Orta Doğu'ya yönelik yeni inisiyatiflerin üzerine çok hızla veya

cesaretle atlama konusunda tereddüt geçirmiştir. Yine de Türkiye, bu çok taraflı Orta Doğu süreçlerinin savunuculuğu yoluyla, daha bağımsız bir dış politika ve daha güçlü bölgesel kurumlar oluşturulması yönünde ilerlemektedir. Açıktır ki bu süreç, kısa vadede, Bush yönetiminin Orta Doğu gündemi için pek yararlı olmayacaktır. Ancak bu, uzun vadeli bir süreçtir. Zamanla, Türk yapımı reform, siyasal liberalizasyon ve Orta Doğu'da bölgesel çatışmaların azalması çağrıları; itibarlı, güçlü ve bağımsız bir bölgesel kaynaktan geliyor olacaktır. Bu tür çağrılar eninde sonunda Batı'nın da uzun vadeli çıkarlarında olabilecek değişimleri hızlandırabilir.

Arap Ülkeleri

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine yönelik Ekim 2005 müzakereleri sırasında, Ankara'ya destek vermek üzere Brüksel'e diplomatik ziyaretler yapan kurumlar ve devletler arasında Arap Ligi de vardı. Arapların Türk çıkarlarına şaşırtıcı biçimde sahip çıkmaları, Türkiye'nin Arap dünyasından hiç destek görmediği geçmiş devirlere göre çarpıcı bir değişimi temsil etmektedir. Bu örnekte Arap Ligi, sadece Türkiye adına özel bir inisiyatif alıyor değil; aynı zamanda Müslüman bir devletin Avrupa'ya dâhil olmasına yönelik bir süreçle ilgilenmeye başlıyordu. Bu inisiyatif Arap dünyasının, Avrupa ile yakın ilişkiler geliştirmek konusunda Türkiye'nin bir arka kapı rolü oynayabileceğine ilişkin umudunu yansıtıyordu. Aynı zamanda Ankara'nın Arap dünyası nezdinde yaptığı artan sayıda olumlu temasların sonucunu da yansıtıyor olabilirdi.

Başbakan Erdoğan, geçtiğimiz birkaç yıl boyunca, Ermenistan hariç bölgedeki her ülkeyi yorulmaksızın ziyaret et-

miş, bölgesel meseleler konusunda Türk perspektifini anlatmıştır. Haziran 2005'te Beyrut'ta yapılan bir Arap Ekonomik Forumu'nda, mesela, Arap ülkeleriyle yakın bağlar kurulması ve ekonomik ilişkiler geliştirilmesi çağrısında bulunmuştur. Nitekim Arap ülkeleri ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler son yıllarda neredeyse ikiye katlanmış, eşzamanlı olarak da, Türkiye'nin ekonomik gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu arada Başbakan, hızla artan petrol fiyatlarından elde edilen ekstra kazançların bölgedeki ülkelerde daha fazla yatırıma dönüştürülmesi çağrısında bulunmuştur.[1] Erdoğan, Mart 2006'da Hartum'da (Sudan) bir Arap Ligi zirvesine katılan ve zirveye hitap eden ilk Türk Başbakan olmuş, bu zirvede Türkiye'ye "daimi misafir" statüsü tanınmıştır. Türkiye'de halka açık konuşmalarda duyulmasa da Erdoğan, konuşmasına geleneksel bir Kur'ani dua ile başlamıştır.[2]

New Anatolian'da düzenli olarak yorum yapan Abdül Halim Gazali, 2006 yılında, Türkiye hakkında Arap düşüncesindeki değişmeyi yazmıştır. Erdoğan'ın —Başbakan olduktan kısa süre sonra— Arap dünyası ile sağlam ekonomik bağlar geliştirilmesi ve basit İslam kardeşliği söylemi yerine somut adımlar atılması üzerinde önemle durduğunu not etmiştir. Gazali'nin dediğine göre Erdoğan, esasen, bu konuda dediğini de yapmıştır. Yine Gazali, Türkiye'nin yeni bağımsız politikalarının ve Arap dünyasına yönelik açılımlarının çok etkili olduğuna işaret etimiştir: "Değişim AKP'nin Türk parlamento seçimlerini ezici bir zaferle

1 Pakistan International News Service, June 18, 2005.

2 Cengiz Çandar, "What Is Erdogan Doing at the Arap Summit?" *New Anatolian*, March 29,2006, www.thenewanatolian.com/opinion-3669.html.

kazanmasıyla başladı... Arap entelektüelleri, partinin İslami muhafazakârlık ile demokratik etiği harmanlamasıyla ortaya çıkan yeni kombinasyonundan çok hoşnut görünüyorlar. İslami trend Arap dünyasına yayıldıkça, AKP hükümetinin politikaları daha da olumlu bir mesaj vermektedir."[3]

Bu durum, uzun süre Orta Doğu muhabirliği de yapan, önde gelen Türk gazeteci Cengiz Çandar'ın izlenimleriyle de örtüşmektedir: Çandar'ın 2006 Mart'ındaki izlenimleri, Türkiye'nin Orta Doğu'daki konumunun daha önce hiç olmadığı kadar iyi olduğu şeklindeydi. Kanıt olarak, Dışişleri Bakanı Gül'ün Suudi Arabistan'a yaptığı ve halka açık bir forumda yirmibirinci yüzyılda İslam üzerine görüşlerini sunduğu bir ziyarete atıfta bulunmaktadır. Çandar'a göre Gül, orada Türkiye'nin İslam ile ilgili kazanımlarını ortaya koymuş ve bunlar takdirle karşılanmıştır —ki bizatihi bu bile yeni bir gelişmedir.[4] Esasen bazıları Sünni Arap dünyasının, bugün artık Türkiye'yi Orta Doğu'da artan İran ve Şii etkisine karşı önemli bir potansiyel siper olarak görme noktasına geldiği görüşündedirler.

Böyle bir rol, doğal olarak, Sünni dünyada Osmanlı liderliğine geri dönüş gibi bir şeyi temsil etmektedir. Ancak AKP'nin ve hatta Türkiye'nin, bu denli katıksız mezhepsel terimlerle düşünmesi pek muhtemel değildir. Türkiye büyük ihtimalle, her bir ayağını sağlam bir şekilde bir kampa basmak suretiyle, herhangi bir Sünni-Şii çatışmasında tarafsız kalmayı yeğleyecektir. Mesela Türkiye Diyanet İşleri

3 Abdel Halim Ghazaly, "The Bright Image of Turkey in the Arab World (I)", *New Anatolian*, February 23, 2006, www.thenewanatolian.com/opinion.

4 Cengiz Çandar, "'Maşallah'—'İnşallah'", *New Anatolian*, February 13, 2006, www.thenewanatolian.com/opinion-590.html.

Başkanlığı -Türk Dışişleri Bakanlığı'nın desteğiyle- Türklerce kurulmuş Avrasya İslam Konseyi aracılığıyla, bölgedeki Sünni ve Şii cemaatler arasındaki çatışmaların sona ermesi konusunda aracılık etmek amacıyla Mart 2003'te Irak'a bir barış ziyareti düzenlemiştir. Ankara Orta Asya ve Kafkaslardan hem Sünni hem de Şii din adamlarını bir araya toplamıştır, ki mezhepler arasında aracılık ediyor olmak, Türkiye için bir ilktir.[5] Şayet İran ile Türkiye ilişkileri ciddi biçimde bozulursa, Ankara ancak o zaman genel anlamda bir Sünni anti-Şia gündemine taraf olmayı düşünebilir.

Irak

ABD'nin Irak'ı işgalinden önce, ufukta görünen bir savaş ihtimali AKP'yi, Irak'ın altı komşusunu —Türkiye, Mısır, İran, Ürdün, Suudi Arabistan ve Suriye (diğer komşu Kuveyt buna yanaşmamıştı)— bir araya getiren bir inisiyatif başlatmak üzere harekete geçirdi. Bu inisiyatif, bir adım ötesinde İstanbul Deklarasyonu'nu ortaya çıkardı, ki deklarasyonun açık amacı, Bağdat'a karşı bir ABD saldırısını önlemekti. Davutoğlu'nun işaret ettiği gibi, Türkiye için bu bir ilkti. Türkiye, her biri farklı çıkarlara sahip bu bölgesel komşularıyla, önemli bir bölgesel krizi tartışmak üzere, bir kez değil tam beş kez bir araya geldi.[6] Washington tarafından pek hoş karşılanmasa da, Ankara öteki bölgesel krizlerle ilgili benzer inisiyatiflere devam etmektedir ve gelecekte

5 "Irak'taki Mezhep Çatışmasını Önlemek için Diyanet Devrede", *Zaman*, March 3, 2006, www.zaman.com.tr/?bl=dishaberler&alt=&trh=20060303&hn=261762.

6 "Ahmet Davutoğlu ile Türk Dış Politikası Değerlendirmesi" [An Evaluation of Turkish Foreign Policy with Ahmet Davutoğlu], Turkish CNN, February 17, 2003.

Türk dış politikasını bu tür inisiyatiflerin şekillendirmesi muhtemeldir. Bunlar herhangi bir İslamcı ideolojiye dayanmaktan ziyade, Türkiye'nin milli menfaatleri konusunda evrilmekte olan bir görüşe dayanmaktadır.

Dolayısıyla, AKP'nin çoğunluğu oluşturduğu parlamento, Türkiye'ye pek bir faydası olmayacağı öngörüsüyle, Birleşik Devletler'in Irak'ın işgali için Türk topraklarını kullanmasına izin vermedi. Savaşın sona ermesinden beri, Türkiye Irak'taki olaylara yalnızca Kürt sorunu açısından bakmayı bırakmış, çeşitli Sünni ve Arap gruplar dâhil, Irak'ta bulunan öteki oyuncularla bağlantılar kurmuştur. Esasen, Türkiye Mukteda el-Sadr ile ilişki kurmuş, Ankara'yı ziyaret etmesi için Irak Başbakanı İbrahim Caferi'yi, yoğun ABD baskısıyla Başbakanlık'tan alınmadan hemen önce davet etmiştir. Dahası, Türkiye Irak içinde hayli özerk bir Kürdistan realitesi karşısında daha gerçekçi bir tutum alarak, yatırımlar yoluyla o bölgede kendisini iktisadi bir güç olarak konumlandırmaya yönelmiş, bölge ile ticaretini büyük ölçüde arttırmış, Kürtlere profesyonel eğitim imkânı sağlamıştır. Her ne kadar savaşın sebep olduğu yer değiştirmeler Türkiye'nin Irak ile karşılıklı ticaretini büyük ölçüde etkilemişse de, Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacmi 2004 yılında 2.3 milyar dolara, ya da Türkiye'nin toplam ticaretinin yüzde 3.4'üne ulaşmıştır.[7]

Suriye

Türkiye-Suriye ilişkileri AKP yönetimi altında, özellikle de bir dizi üst düzey ziyaretle, çarpıcı şekilde iyileşmeye devam etmiştir. Örneğin Erdoğan 2004'te, Suriye'ye giderek Şam ile ekonomi, güvenlik ve serbest ticaret anlaşmaları

7 DEIK (Bureau of Foreign Economic Relations), www.deik.org.tr.

imzalamıştır. Bunun ardından, zamanın Türk Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Suriye'yi ziyaret etmiştir. Ziyareti, Ankara'daki ABD Büyükelçisi tarafından açık bir serzenişle karşılanmış, bunun Şam'ı izole etmeye çalışan ABD politikalarına aykırı olduğu ileri sürülmüştür.[8]

Türkiye ile Suriye arasındaki —özellikle de PKK, sınır sorunları, su sorunları ve Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri konusunda olmak üzere— geçmişten gelen yoğun sürtüşmelerin fiilen sona ermesiyle Şam, Türkiye'nin önerebileceği yeni stratejik opsiyonlara sıcak bakmaya başlamıştır. Arapların çoğu için, Ankara'da ılımlı bir İslamcı partinin iktidara gelmesi, paylaşılan ortak tarihsel ve İslami mirasın bir kez daha bir araya gelmesine yardım edebileceğine dair (doğru veya yanlış) bir sinyal göndermiştir; her ne kadar ortak İslami mirasın değerlendirilmesi Türk generallerin hiç istemediği şey olsa da. Türkiye'deki seçimler Araplara ayrıca, Türkiye'nin dikbaşlı geçmişini unutup, geniş bir stratejik ufuk içinde Müslüman dünyanın yerini takdir etmeye başlayacağı mesajını da vermişti. Bu tür bir yaklaşım Türkiye'nin belki de Arap dünyası ile Batı arasında bir köprü kurulmasına yardım edebilmesi anlamına gelebilirdi. Bu aynı zamanda Avrupa Birliği'ne girmeye çalışan bir Müslüman devletin Orta Doğu'da önemli bir rol üstlenebileceğinin, buradan hareketle, Avrupa'yla yakınlaşma kapısının ileride Suriye veya öteki bölge ülkelerine de açılabileceğinin işareti olabilirdi.

Türkiye ile Suriye Eylül 2005'te, çarpıcı bir kültürel dönüşle, televizyondan yayınlanan bir akademik konferans tertip ettiler. Konferans Suriye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduğu dörtyüz yılın tarihinin yeniden yazılmasına

8 K. Gajendra Singh, "A New Age for Turkey-Syria Relations", *Asia Times*, April 14, 2005.

gözlemcilik edecek bir komisyonun kurulmasına önayak oldu. Komisyon kısmen İKÖ'nün himayesinde kuruldu ve ülkeler arasındaki tarihi etkileşime dair kayıtları dengeli bir yaklaşımla gözden geçirmek üzere, Türk, Suriyeli ve başka bilim adamlarını bir araya getirecek şekilde tasarlandı.[9]

Suriyelilerin çoğunda, ABD politikalarına teslim olmadan, ülkenin Batı'dan izole edilmişliğinin belki de sonuna doğru gelindiğine dair hissedilir bir rahatlama duygusu ve umut söz konusudur. Ancak Suriyelilerin bu tür beklentileri çok gerçekçi olmayabilir. Suriye, elbette ki herkesten, ABD ve İsrail baskılarına karşı maksimum diplomatik destek arzu eder, bundan dolayı da Ankara'nın açıkça düşman olmaktan çıkıp dostlar safına katılmasından memnun olur. Fakat Şam, AKP'nin açıkça dile getirdiği, örneğin demokratikleşme ve siyasi liberalizasyonla ilgili reformları yapma konusunda yavaş kalmıştır.

Her ne kadar Türkiye tekrar tekrar iyi niyetle Suriye-İsrail diyaloguna aracılık etme teklifinde bulunmuşsa da AKP, ilgili bütün sorunlara realistçe bakmış ve Suriyelilerle açık konuşmuştur. 2005 yılında yapılan toplantılarda, hem Dışişleri Bakanı Gül hem de Cumhurbaşkanı Sezer Şam'a içeride reform, Suriye askerlerinin Lübnan'dan çekilmesi (ki bu gerçekleşmiştir) ve uluslararası mücahitlerin Irak'a Suriye sınırından girmemelerinin temin edilmesi gereğini vurgulamışlardır. İkili ilişkilerin iyileşmesi, Ankara'ya, bu meselelerin yanı sıra sadece Türkiye için değil Birleşik Devletler için özel önem taşıyan başka meseleler hakkında da açık yüreklilikle konuşma fırsatı vermiştir.

---

9 İbrahim Balta, "Suriye, Osmanlı'yı Türkiye'ye Danışıp Yazacak" [Syria Will Write Its Ottoman Period History in Consultation with Turkey], *Turkistan Newsletter*, October 5, 2005.

Toparlarsak, Ankara artık Şam'da daha bağımsız bir sesle, bundan dolayı da daha büyük bir itibarla konuşmaktadır. Ancak acaba Türkiye, izole ve zayıf durumdaki Suriye'yi gerçekten de kendi ekonomik ve siyasi yörüngesine doğru çekebilecek midir? Şu ana kadar Suriye'nin politikalarındaki değişiklik sınırlı düzeyde kalmıştır, ama çevresindeki bölgesel güçlerin doğası değişmektedir. Şimdi artık Suriyeliler Türkiye'nin kendilerinin izolasyondan kurtulmalarına öncülük edecek bir rol oynamasına sıcak bakıyor olabilir. İşte bu, Orta Doğu jeopolitiğinde teşvik edilmesi ve yakından izlenmesi gereken, önemli bir yeni faktörü temsil etmektedir.

İran

Şaşırtıcı bir gelişme de, Başkan George W. Bush'un İran'ın "şer ekseni"nin parçası olduğunu ilan etmesinin ardından, oldukça koyu laik Sezer'in İran'ı ziyaret ederek, Türkiye ile İran arasında ekonomik ilişkiler inşa edilmesi bağlamında yeni öncelikler çağrısında bulunması olmuştur. Ayrıca Sezer İran'ın Azerbaycan bölgesine sembolik bir ziyaret gerçekleştiren ilk üst düzey Türk yetkili olmuştur. Satır aralarında sezilen bütün etnik imalara rağmen Tahran, ilginç bir şekilde bu ziyarete razı olmuştur. Tahran ile bir başka önemli sembolik yakınlaşma da, Sezer'in Tahran Üniversitesi'nde Atatürk'ün başarıları üzerine bir ders vermiş olması ve İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesinin İran'ın çıkarına olduğunu ilan etmiş olmasıdır.[10]

10 Mohammad Noureddine, "Is Turkey Turning toward the East?" *Daily Star* (Beirut), June 26, 2002, archives.econ.utah.edu/archives/a-list/2002w27/msg00002.htm.

Uluslararası İlişkiler Profesörü Kemal Kirişçi, son yıllarda İran'ın Türkiye'nin Kürt meselesi veya dini sorunlarına karışmasından kaynaklanan tehdidin iyice azaldığını belirtmektedir. Dahası, iki ülke arasındaki ekonomik bağlar, özellikle enerji alanında olmak üzere, büyük oranda iyileşmiştir. Türk şirketleri İran ekonomisiyle ilişkilerini genişletme niyetindedir. Aynı zamanda Türkiye, ülkesine gelen İranlı ziyaretçilerden vize istememe politikası benimsemiş, böylelikle her yıl yarım milyondan fazla İranlı ziyaretçiyi Türkiye'ye çekmeyi başarmıştır.[11]

Sezer'in ziyaretinden beri Türk ve İranlı yetkililer arasında, Erdoğan'ın Bakü'de Cumhurbaşkanı Ahmedinejat ile görüşmesi dâhil, birçok üst düzey görüşme yapılmıştır. Ayrıca İran, barışçıl nükleer enerji üretimi konusunda Türkiye'ye yardım önermiştir —şu ana kadar bir cevap verilmiş değil— ve Tahran-Washington karşıtlığında Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamak üzere oynadığı başarılı oyunu sürdürmektedir. Örneğin 2006 yılında ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'ın ve Senato Dışişleri Komitesi'nin Ankara ziyaretinin hemen ardından, İran'ın ulusal güvenlik danışmanı Ali Larijani Ankara'yı ziyaret etmiştir. Bütün bu ziyaretlerin sonunda Ankara'nın pozisyonu, İran'ı çökertmek olmamış; fakat Tahran üzerinde yararlı ve dostane bir baskıya doğru yönelmiştir. Ankara İran'a açıkça ve tekrar tekrar şeffaflık çağrısında bulunmuş ve Tahran'ın nükleer programı konusundaki uluslararası endişeleri gidermesi gerektiğini belirtmiştir.

Washington, uzun bir süre Türk-İran ilişkilerinde hiçbir gelişmeye sıcak bakmamış, Tahran üzerinde birçok cephe-

11 Kemal Kirişçi, "Turkish Dilemmas", *Bitter Lemons Middle East Roundtable* 4, no. 15 (April 27, 2006), bitterlemons-international.org.

den yoğun baskı kurmak istemiştir. Hatta şayet gerekirse Tahran'a karşı ABD tarafından girişilecek muhtemel bir askeri saldırıda yardımcı olma konusunda Ankara'ya baskı yapmaya bile teşebbüs etmiştir. Ancak Ankara, bu tür baskılara direnmiş ve Tahran ile Washington arasında muhtemel bir arabuluculuk rolüne doğru yönelmiştir. Her ne kadar Türkiye'de bazı eleştirmenler, Ankara'nın böyle bir rolü başarıyla oynayıp oynayamayacağı konusunda kuşkularını ifade etseler de, IAEA Direktörü Muhamed El Baradey, Batı'nın İran'la son zamanlarda nükleer meselelerde yaşadığı sürtüşme sırasında, Türkiye'yi her iki tarafla olan mükemmel ilişkileri sayesinde "önemli ve rakipsiz" bir arabulucu olarak nitelendirmiştir.[12]

Esasen, 2006 başlarında, Bush yönetimi Tahran'a karşı askeri güç kullanma yetisi konusunda bir dizi iç ve uluslararası faktör tarafından giderek daha fazla engellenince, doğrudan çatışma politikasından bir şekilde vazgeçip çoktaraflı enstrümanlara yönelmiştir, ki bunlar arasında, Ankara'ya Tahran'ın duruşunu yumuşatma konusunda yapabileceği bir şey varsa yapmasına müsaade etme isteği de vardır. Örneğin kıdemli bir Türk diplomatı, Dışişleri Bakanı Gül'ün 2006 baharının sonlarında ABD Dışişleri Bakanı Rice ile İranlılar arasında arabuluculuk yaptığını söylemiştir. Bunun sonucunda Türkiye, İran üzerinde denenen, mesela Avrupa Birliği, Rusya ve Çin gibi öteki kıymetli kanallar arasına dâhil edilmiştir.[13] Türkiye bu arada 2006 başlarında, Danimar-

12 "Baradei: Turkey Can Help Ease Iranian Nuclear Crisis", *Daily Star* (Beirut), July 7, 2006, www.dailystar.com.lb/article.asp?edition_id=10&categ_id=2&article_id=73744.

13 Cengiz Çandar, "Turkey's" Constructive Role in the US-Iran Situation and Its Domestic Impact, *New Anatolian*, June 5, 2006, www.thenewanatolian.com/opinion-8141.html.

kalı bir gazetenin Peygamber'e hakaret içeren karikatürler yayımlaması üzerine patlak veren krizin açıklanma ve yatıştırılmasına çalışma konusunda da aktif rol oynamıştır. Laik Türkiye böyle bir şey yapma konusunda gayet uygun bir pozisyondaydı ve geliştirdiği bağımsız görüşler ve eylemlerinden ötürü öteki Müslüman ülkelerin takdirini kazandı.

2006 baharının sonlarından itibaren Washington, Türkiye'nin dış politikası konusunda daha yapıcı ve gerçekçi bir yaklaşım benimsemiş görünmektedir. Türkiye'nin oynamak istediği türden bir bölgesel rolü engelleme konusundaki ABD kısıtlamalarının farkına varmaya başlamış ve Türkiye'ye istediği rolü oynama ve bunun faydalarını görme imkânı tanımaya karar vermiştir. Öyle görünüyor ki "yeni Türkiye"nin bölgede zaman zaman ABD çıkarları için dahi yararlı bir güç olarak hizmet verebileceği gecikmeli de olsa fark edilmiştir. Fakat her ne zaman Washington Tahran konusunda —ya İran üzerinde kapsamlı bir ambargo uygulama ya da İran'a karşı girişilecek bir ABD askeri saldırısına destek kampanyası şeklinde— gündemi ısıtsa, Ankara'nın buna razı olması giderek zorlaşmaktadır.

Filistin

AKP Filistin sorununa daha önce iktidara gelmiş partilerden daha fazla ilgi göstermiş ve bu konuyla ilgilenmiştir. Bu, özellikle de Filistinlilerin çektiği sıkıntılar arttıkça, geniş Türk kamuoyu tarafından da büyük ölçüde paylaşılan bir ilgi alanıdır. Aslında Ankara, kendisini tarafsız, dengeli bir arabulucu olarak konumlandırmıştır. Örneğin 2006'da, Hamas'ın Filistin seçimlerinde elde ettiği zaferin ardından, AKP hükümeti önde gelen Hamas liderlerinden Halit Mi-

şal'e gayriresmi bir davetiye göndermekten sakınmamış, bu da Hamas'ı tümüyle izole etmek isteyen Washington ile İsrail'i kızdırmıştır. Yeni Hamas hükümetine açıkça ılımlılık tavsiyesinde bulunmuş olan Ankara, bugün Filistin ile ilgili diplomatik hesaplarda daha önemli bir yer etmektedir. Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas daha sonra Ankara'yı ziyaret ederek kapsamlı görüşmeler yapmış ve Türkiye'nin Mişal'e yaptığı davete açıkça destek vermiştir.[14]

Yine de, Ankara'nın gerek İsrail gerekse Filistinliler üzerinde fiili etki kapasitesi sınırlıdır, fakat her iki taraf da Türk destek ve ilgisini arzu etmektedirler; Washington'un periyodik kuşkularına rağmen AKP kendini bu role hararetle adamış görünmektedir.

Örneğin Davutoğlu, Temmuz 2006'da, bir İsrailli askerin kaçırılması üzerine, İsrail ile Hamas hükümeti arasındaki askeri çatışmayla bağlantılı olarak, Türk Cumhurbaşkanlığı Dış Politika Danışmanı rolüyle Şam'a bir seyahat gerçekleştirmiştir. İlginç bir şekilde, Washington'un Davutoğlu'nun seyahati için ricacı olduğu belirtilmiştir, bunun kısmen sebebi hem Birleşik Devletler'in hem de İsrail'in bu işi yapabilecek veya buna istekli başka hiçbir müttefikinin olmadığını bilmesidir. Şayet doğruysa, bu rica, Washigton için ciddi bir çark ediş olup, Ankara'nın Hamas hükümetiyle daha evvel irtibata geçmiş olmasının ve Mişal'in Ankara'ya yaptığı tartışmalı ziyaretin birtakım yararları olduğunun gecikmeli de olsa tanınması anlamına gelmektedir. Gerçekten de AKP'nin Hamas politikasının haklılığının ortaya çıktığı anlaşılmakta ve Amerika Birleşik Devletleri'nden

14 "Abbas in Ankara Seeking Stronger Support for Palestinians", *New Anatolian*, April 25, 2006.

Hamas'a, Ankara aracılığıyla önemli bir uzun-vadeli koridor açılmaktadır.[15]

İsrail

Her ne kadar İsrail ile yakın iş ilişkilerini devam ettiriyor olsalar da, Başbakan Erdoğan ile Dışişleri Bakanı Gül, İsrail'in Filistinlilere uyguladığı politikaların, özellikle Ariel Şaron ve daha sonra da Ehud Olmert yönetimindeki koyu sağcı hükümetlerin uyguladığı politikaların katılığını sert bir dille eleştirmişlerdir. Erdoğan, İsrail'in Hamas lideri Şeyh Ahmed Yasin'i suikastle öldürmesini "terörist bir eylem" olarak nitelendirmiştir. Ortanın-solu yönelimli Türk Başbakanı Bülent Ecevit bile 2001'de, "Şaron, Filistin Otoritesi ve topraklarına karşı çok aşırı, adil olmayan önlemler uygulamaya kararlı" diyerek, İsrail'in Filistinlilere karşı düzenlediği intikamcı askeri saldırıların, bölgeyi ABD'nin Afganistan'ı işgalinden çok daha tehlikeli bir savaşın içine çekme riski taşıdığı yolunda uyarmıştır.[16]

Her ne kadar bu eleştirel görüşler, Filistin'deki gelişmeler konusunda dünyanın başka yerlerindeki medya yayınlarına paralel olsa bile, Hitler'in *Mein Kampf* (Kavgam) adlı eserinin satışlarının yaygınlaşması da dâhil olmak üzere, son zamanlarda Türkiye anti-Semitik yayınlarda rahatsız edici bir artışa tanıklık etmiştir. Buna ilaveten, İslami basındaki radikal unsurlar sadece İsrail'e karşı değil, daha genelde Yahudilere karşı da çok daha sivri bir dil kullanmaya başlamıştır—oysa Türkiye, anti-Semitizmin her zaman

15 Ruşen Çakır, "Bush İstedi, Davutoğlu Şam'a Gitti" [Bush Asked For It, So Davutoğlu Went to Damascus], *Vatan*, July 6, 2006.

16 "Turkey Warns of Mideast War Far More Dangerous Than in Afghanistan," Agence France- Presse, December 4, 2001.

marjinal kaldığı bir ülke olmuştur. Bu durum kısmen, Likud'in (ve daha sonra Kadima'nın) seçim başarısına ve Washington'un Terörizmle Küresel Savaşı'nın ardından İsrail'in işgal altındaki topraklarda giderek artan şiddet politikalarına karşı küresel düzeyde yükselen negatif duygusallığı yansıtmaktadır.

Ancak AKP yönetimi altında bile, Türkiye'nin İsrail ile ekonomik ilişkileri hâlâ güçlüdür: 2004'te Türkiye İsrail'e yılda 50 milyon metreküp su satmayı kabul etmiş; aynı zamanda İsrail'de üç enerji üretim tesisi kurup işletmeyi içeren 800 milyon dolarlık bir sözleşme imzalamıştır.[17] Bunu bu şekilde not ettikten sonra, Ankara'nın son zamanlarda İsrail ile yapacağı bazı sivil projeleri dondurup, söz konusu projeleri, Avrupa Birliği'ne üyeliğini kolaylaştırmak üzere, Avrupalı firmalara vermeyi tercih ettiğini belirtelim.[18]

İsrail ve Saddam Sonrası Irak

Türkiye, kimi İsrailli stratejik düşünce unsurlarının, Arap devletlerinin merkezi gücünü zayıflatmanın bir yolu olarak, bölgedeki etnik azınlıkları, mesela Kürtleri, genel olarak desteklemekten yana olduklarının farkındadır. 2004 yılında yüzlerce İsrailli istihbarat elemanının Kuzey Irak'ta aktif faaliyet halinde olduğunun ve istihbarat toplama ve söz konusu iki ülkede istikrarsızlık yaratma amacıyla Suriye ile İran'ın Kürt bölgelerinde gizli operasyonlar yaptıklarının rapor edilmesi üzerine, Türkiye'nin endişeleri iyice artmıştır. İsrail'in Irak merkezi yönetimine karşı güçlendir-

17 Soner Çağaptay, *The Turkish Prime Minister Visits Israel: Whither Turkish-Israeli Relations?* Policywatch #987 (Washington, D.C.: Washington Institute for Near East Policy, April 27, 2005).

18 Zvi Barel, "Friend, and Friend of Foe", *Ha'aretz*, January 4, 2005.

mek ve İran'ı istikrarsızlaştırmak amacıyla, Irak'taki Kürt *peşmerge* milislerini eğittiğinin ileri sürüldüğü raporlar Ankara'yı öfkelendirmiştir.[19] Ankara, bildirilen bu faaliyetin Kürt ayrılıkçılığına doğrudan katkı sağladığına ve Irak'taki merkezi yönetimin korunması çabalarını baltaladığına inanmaktadır.

Lübnan

İsrail'in Temmuz 2006'da Lübnan'ın altyapısını büyük ölçüde tahrip etmesi ve —başarısızlıkla sonuçlanan— Hizbullah'ı çökertme girişimi üzerine, İsrail'in aşırı güç kullanımı hakkında yüksek sesle konuşan az sayıdaki bölge liderinden biri olarak Erdoğan özellikle aktif bir rol üstlenmiştir. Erdoğan ayrıca George W. Bush, Tony Blair ve Kofi Annan'ın yanı sıra Suriye, Lübnan, İran, Avrupa Birliği ve başka yerlerden liderlerle yoğun bir telefon trafiği gerçekleştirmek suretiyle bir ateşkes anlaşması ve BM kararı çıkartmak için uğraşmıştır. Her ne kadar Türkiye'nin bölgede durumu değiştirme kapasitesi oldukça sınırlı kalmışsa da, bölge basını —özellikle de çoğu Arap liderin suskunluğu karşısında— Türkiye'nin bu yüksek profilli aktivizmini bir kenara not etmiştir.

İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)

AKP yönetimi altında, Türkiye'nin İKÖ'ye karşı uzun süredir evrilmekte olan tutumu yeni zirvelere erişmiştir. Türkiye 1993'te, sıkı laikçi Başbakan Tansu Çiller yönetimi altında bir ilke imza atarak, güvenli bölgeleri korumak üzere Bosna'ya Müslüman barışgücü askerlerinin gönderilmesi için

19 "Seymour Hersh: Israeli Agents Operating in Iraq, Iran and Syria", *Democracy Now*, June 22, 2004, www.democracynow.org/article.pl?sid=04/06/22/148253.

yüzünü İKÖ'ye çevirmiştir. 1995'te, bütün Türk siyasi partileri, formel İKÖ üyeliğinin yararları üzerinde mutabakata varmışlardır. 1997'de ise Tahran'daki İKÖ zirvesine Cumhurbaşkanı Demirel bizzat katılmış, ancak Türkiye Washington ve İsrail ile olan yakın stratejik ilişkileri nedeniyle açıkça eleştiri konusu yapılınca toplantıyı terk etmiştir.[20]

Derken Türkiye, Haziran 2003'te, AKP yönetimi altında, ilk defa Dışişleri Bakanları düzeyinde bir İKÖ toplantısına İstanbul'da ev sahipliği yapmıştır. Bundan kısa bir süre sonra, Türkiye'ye sembolik bir destek verilerek, Avrupa Birliği ile İKÖ arasındaki (gerçekleşmemiş olan) ikinci Ortak Forum'a Türkiye'nin ev sahipliği yapması kararlaştırılmış, böylece Ankara'nın her iki dünyada üstlenebileceği ikili liderlik kapasitesinin altı çizilmiştir. Türkiye bu arada İKÖ Kudüs Komitesi'nin kontrolünü de ele almaya çalışmıştır. Söz konusu komite Arap-İsrail sorunuyla ilgili politikaları takip etmekle görevlidir ve Türkiye'nin komitede kontrolü ele alması, değişken bir forumda ılımlılaştırıcı bir etki göstermesi anlamına gelmektedir. Komite aynı zamanda Kudüs'teki İslami mekânların gözetiminde de anahtar bir rol oynamakta, komitenin bu işlevi yerine getirebilmesi için başkanın İsrail'e diplomatik kanaldan erişir olması gerekmektedir; Türkiye'nin İsrail ile olan tam diplomatik ilişkileri sayesinde bu rolün kolaylaşması da mümkündür.[21]

2004'te İstanbul'da yapılan İKÖ Dışişleri Bakanları Zirvesi'nde Türkiye, uzun dönemli kayda değer anlamları olan, gerçekten çarpıcı bir gelişmeyle, İKÖ Başkanlığı'nı

20 Hale, *Turkish Foreign Policy*, 315.

21 Amir Taheri, "Turkey's Bid to Raise Its Islamic Profile and Court Europe May Backfire", *Arap View*, October 6, 2004, www.Arapview.com/articles.asp?article=471.

üstlenmiştir. Yine Türkiye'nin talebi üzerine gerçekleşen gayet önemli bir gelişme de, Başkanın kim olacağına ilk defa açık bir seçim yoluyla karar verilmiş olmasıdır. Bu gelişme iki nedenle dikkate değerdir: Birincisi, Türkiye'nin bu pozisyonu elde etmeyi ve Müslüman dünya siyasetindeki rolünü güçlendirmeyi aktif olarak istemiş olmasıdır. İkincisi ise, Türkiye'nin İKÖ içinde şeffaf bir demokratik süreci tesis etmiş ve İKÖ çevrelerinde yeni bulduğu destek ve popülariteden hoşlandığını göstermiş olmasıdır.

Bu süreçle Ankara, çalışmasını daha etkin kılmak için, İKÖ mekanizmasını demokratikleştirme, reforma tabi tutma, güçlendirme ve rasyonalize etmeyi ummuştur. Bu, bugüne kadar büyük ölçüde işlevsiz kalmış, elle tutulur bir sonuç alamamış birçok bölgesel örgüt ve Müslüman kuruluşun güçlendirilmesi bağlamında, Davutoğlu'nun savunduğu, bir dizi demokratikleştirme ve reforme etme süreçlerinin ilk adımına işaret etmiştir. İKÖ bağlamında gerek Erdoğan gerekse Gül, İKÖ'ye yönelik güçlü bir desteğin sözcüsü olmuşlar; daimi bir sekreterya oluşturulması dâhil, örgütün İslam dünyasını ilgilendiren meselelerde daha güçlü, daha etkili ve düşüncelerini daha rahat dile getiren bir ses haline gelmesi için yeni, açık, ılımlı ve reformist gündeme sahip olması yönünde destek vermişlerdir. Nitekim Gül, "Türkiye, başkalarını suçlamak yerine, İslam dünyasının sorunlarını gerçekçi bir tarzda ele almak ve sorumluluk üstlenmek gerektiği görüşünü dile getirmeye devam etmektedir. Bu bağlamda demokratikleşme, insan hakları, hukuk devleti, iyi yönetişim, hesap verebilirlik, şeffaflık ve kadın-erkek eşitliği gibi kavramlara vurgu yapıyoruz" demektedir.[22]

22 Abdullah Gül, *Turkish Policy Quarterly*, February 8, 2005, www.turkishpolicy.com/default.asp?show=fall2004_Abdullah_Gul.

Her zaman geniş bir yelpazede çoktaraflı politikaları tercih eden Davutoğlu, İKÖ ve —Türkiye, İran, Afganistan ve şimdi artık Kafkasya ve Orta Asya devletlerini de içeren— EİÖ'de (Ekonomik İşbirliği Örgütü) Türk varlığının sağlam —ama eleştiriden uzak durmayan— bir destekçisidir. Davutoğlu geçmişte İKÖ ve Müslüman örgütlerin zayıflığını, bu örgütlere hâkim olmuş ve eylemlerinin kapsamını cesaretsiz ve uzak görüşlülükten yoksun şekilde köstekleyip felce uğratmış olan, seçilmemiş yönetimlerin zayıf ve temsil kabiliyeti olmayan karakterine izafe etmektedir. Bu, özellikle Türklerin Orta Asya devletleriyle işbirliğini içeren örgütler için doğrudur. Ona göre, bütün bu tür örgütler güçlendirilmeli, sağlamlaştırılmalı ve reforme edilmelidir. Özellikle de, kuruluş amaçlarına uygun fonksiyonları yerine getirebilmek için önce bu örgütlere yaptırım gücü ve aktivist icracı sekreterya verilmelidir.[23]

Türkiye'nin İKÖ'deki varlığının güçlenmesi, örgütün Temmuz 2005'te, Kuzey Irak ve Bulgaristan'daki Türk toplumlarının durumlarıyla ilgili daha fazla uluslararası destek çağrısında bulunmasına önayak olmuştur.[24] (İlginç bir şekilde, İKÖ'de Rusya'ya gözlemci statüsü tanınmıştır ve Orta Doğu sorunlarının çoğunun nasıl ele alınması gerektiği konusunda Türk ve Rus görüşleri birbirine çok yakındır.) Dahası, 2005 yılından beri İKÖ Genel Sekreteri olan Türk bilim adamı Ekmeleddin İhsanoğlu, İKÖ'nün yan kuruluşu olan ve İslam medeniyetinin ortak temaları üzerine kültürel araştırmalar yapan İslam Sanat, Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi'nin kurucu direktörüdür. Bu merkezin yayım-

23 Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 281–2.

24 Turkish Press Review, July 1, 2005.

ladığı düzinelerce kültürel araştırmaya göre, Osmanlı İmparatorluğu ve Türk mirası Müslüman dünyada önemli bir yer işgal etmekte, bu da İslam tarihinde Türkiye'nin önemi konusunda pek bir kuşku bırakmamaktadır. Yönetim kurulunda dört Türk'ün bulunduğu bu İKÖ Araştırma Merkezi'nin liderliğini 2005 yılında bir başka Türk bilim adamı, Halit Eren üstlenmiştir.

Sonuç

AKP yönetimi altında Türkiye, özelde Amerika Birleşik Devletleri, genelde Batı ile gergin ilişkileri olan devletler arasında arabuluculuk rolü oynamaya aktif olarak çaba harcamıştır. İran, Suriye ve Hamas gibi anti-Batıcı olarak görülen Müslüman devletler ve organizasyonlarla ilişkilerini iyileştirmek, Müslüman dünyada Ankara'nın elini güçlendirmekte ve geleneksel Kemalist bölgesel tarafsızlık politikalarına dönüşü temsil etmektedir.

Mart 2006'da bir üst düzey Türk diplomatın söylediği gibi, "Bugüne kadar, Orta Doğu siyasetindeki gri alanları, Türkiye dâhil bütün bir Müslüman dünya adına başka bir güç doldurmuştur. Şimdi artık bu gri alanları doldurma sırası bizzat Türkiye'ye gelmiştir."[25] Açıkça Birleşik Devletler'e atıfta bulunan bu yorum, Ankara'nın bölgede aktif bir rol oynama konusunda kazanmış olduğu bu yeni güveni yansıtmaktadır. İlk defa bölge devletlerinin büyük çoğunluğunun desteğine sahip bir roldür bu.

25 Zeynep Gürcanlı, "Islamic Diplomacy: The Way to Contain Iran", *New Anatolian*, March 2, 2006, www.thenewanatolian.com/opinion-1936.html.

Aşağı yukarı aynı zamanda, Davutoğlu Türk dış politikasına kılavuzluk etmek üzere yeni bir terim önermiştir: "proaktif barış." Bu, şayet bütün taraflar nezdinde gereken meşruiyete sahip olmak istiyorsa, Ankara'nın bölgedeki bütün siyasi aktörlere karşı iletişim kanallarını açık tutması gerektiği anlamına gelmektedir. Teoride bu tür bir politikanın bir zararı yoksa da, bunun uygulanmasının eninde sonunda birtakım sonuçlar doğurması kaçınılmazdır.[26] Açıktır ki, İran, Suriye veya Hamas'ta köklü değişimler yaratma konusunda Türkiye'nin elinde sihirli bir değnek yoktur; bunların hepsinin güçlü ideolojik ve politik pozisyonları vardır ve gerek Washington, gerekse Kudüs'ten gelen ağır baskılara sürekli direnmişlerdir; Ankara'nın baskısı bunlara kıyasla çok hafif kalır. Ancak eninde sonunda bölgesel gerginlikler azalınca, Ankara'nın manevra kabiliyeti yine de önemli ve diğerlerinin değer atfettiği bir şey olabilir.

Gerçekten de Washington'un artık, büyüyen bölgesel krizler karşısında Türkiye'nin oynayacağı daha bağımsız bir rolün, keşfetmeye değer potansiyel avantajları olabileceğini kabul etmeye istekli olabileceğine dair işaretler vardır. Türkiye'nin yeni yaklaşımının kolayca değiştirilemeyeceğini fark eden Washington, sonunda Ankara'nın İran, Suriye ve Hamas'la olan bağlarını test etmeyi, böylece Ankara'yı ya sonuç almaya ya da onlarla olan bağlarının zayıflığı gerçeğiyle yüzleşmeye zorlamayı deneyebilir. Ankara'nın gerçek etki düzeyi, muhtemelen bu iki aşırı uç arasında bir yerlerdedir: Şayet Ankara bir arabulucu rolü oynayıp bunu bölgeye kabul ettirebilirse, başka hiçbir devletin rakip olamayacağı olumlu bir bölgesel pozisyon geliştirmeye doğru pe-

26 Hüseyin Bağcı, "Proactive Policy in Iraq: How Long?" *New Anatolian*, June 5, 2006.

kâlâ gidebilir. Türkiye'de bu tür bir rolü destekleme konusunda, AKP'yi de aşan bir mutabakatın giderek büyümekte olduğu anlaşılmaktadır.

Bunların üzerine, gelecek yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu ve Müslüman dünya ile karşılıklı etkileşiminin şu faktörlerce belirlenmesinin muhtemel olduğu söylenebilir. Ankara'nın:

- Müslüman devletler de dâhil, bütün komşularıyla iyi ilişkiler geliştirme niyeti,
- Batı ile Doğu arasında, "merkez"de yer alan yeni Türkiye vizyonu,
- Müslüman devletlerle geniş ve açık bir zeminde ilgilenme konusundaki istekliliği,
- Türkiye'nin kendi menfaatinin, bölgenin istikrarında ve bölge devletleri veya Batı ile bölge arasındaki çalkantılı sorunlara çözüm bulunmasında yattığının farkında olması,
- Elindeki seçenekleri sınırlandıracak veya düşmanlık yaratacak stratejik ittifaklardan kaçınma arzusu,
- Çok ötelere uzanan uluslararası bağlantıları olan, Türkiye ve Asya ile artan finansal ve yatırım bağlantılarına sahip devasa finansal merkezler olan Körfez ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirmeye duyacağı ilgi.

Bunların karşılığında Ankara, hiç kuşkusuz bir stratejik, diplomatik, ekonomik ve kültürel faktörler kümesi kanalıyla bölgenin şekillendirilmesine katkıda bulunmaya devam edecektir.

İKİNCİ BÖLÜM
Türkiye'nin Bölgesel Etkisinin Temelleri

Petrol dışındaki bütün standartlar açısından, Türkiye Orta Doğu'daki en önemli ülkedir. 70 milyonluk nüfusu, sadece Mısır'ın nüfusunun (76 milyon) gerisinde kalmakta, İran'ınkini (68 milyon) ise geçmektedir. Avrupa ülkeleri arasında sadece Almanya'nın nüfusu Türkiye'nin nüfusundan fazladır; bugünkü ılımlı nüfus artış hızı dikkate alındığında, birkaç on yıl içinde Türkiye, Avrupa'nın en kalabalık ülkesi olacaktır. Kalabalık bir nüfus, insan kaynaklarından yararlanma becerisine bağlı olarak, gelişmeyi engelleyebilir de, hızlandırabilir de.

Ülkedeki genel eğitim ve profesyonel becerilerin düzeyi, ekonominin çeşitliliği ve ekonomik ve sosyal fırsatlar dikkate alınınca, Türkiye'nin, nüfusunu dünyadaki diğer Müslüman ülkelerden daha etkili şekilde istihdam ettiği ileri sürülebilir.

Ordu

İsrail dışarıda tutulursa Türkiye, Orta Doğu'daki en önemli askeri güçtür. 515,000 civarındaki asker sayısıyla

Türk ordusu, NATO içinde Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra ikinci en kalabalık askeri gücü oluşturmaktadır. Dahası, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'ne (Stockholm International Peace Research Institute: SIPRI) göre, Türkiye 2004 yılında askeri harcamalar bakımından dünyada on dördüncü sırada yer almıştır; 10.1 milyar dolarlık bir savunma bütçesiyle, Orta Doğu'da İsrail'in ardından ikinci sıradadır.[1] (Türkiye'nin askeriye için çok fazla harcama yaptığı sanılması ihtimaline karşı, hükümetin eğitime savunmadan daha fazla harcama yapmakta olduğunu belirtelim.) Türkiye'de askeriyenin önemi, Türk toplumunda ordunun saygın toplumsal konumundan da beslenmektedir.

Türkiye'nin 1996 yılında başlayan yoğun askeri modernizasyon programı, askeriyenin genel gücünü ve etkinlik düzeyini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu modernizasyon programı önümüzdeki otuz yıllık dönemde 150 milyar dolar dolayında bir kaynak tüketecektir.[2] Bilim adamı Elliot Hen-Tov'un da not ettiği gibi, "Bölgesel açıdan orantısız olan Türkiye'nin askeri modernizasyonu, Türkiye ile komşuları arasındaki uçurumu daha da büyütecektir, zira Sovyetler Birliği'nin sona ermesi Türkiye'nin komşularında, ekonomik durgunlukla birlikte silah temini konusunda bir gerilemeye sebep olmuşken, Türkiye hem ekonomik hem de askeri açıdan gelişmesini sürdürmüştür."[3] Esasen, dünyanın en güçlü askeri ittifakının bir üyesi olarak Türkiye, sadece modern silahlara kolay erişim imkânına sahip ol-

1 *Turkish Daily News*, June, 14, 2005.

2 Elliot Hen-Tov, "The Political Economy Of Turkish Military Modernization", *Middle East Review of International Affairs* 8, no. 4 (December 2004), http://meria.idc.ac.il/journal/2004/issue4/hentov.pdf.

3 Hen-Tov, "The Political Economy Of Turkish Military Modernization".

makla kalmamakta, aynı zamanda çağdaş stratejik düşünme ve planlamanın yanı sıra birçok stratejik meselede Batı'nın diplomatik desteğine sahip bulunmaktadır. NATO Balkanlarda ve Afganistan'da "alan dışı" misyonlar üstlendikçe, bu durum özellikle geçerli bir hal almaktadır. Orta Doğu'da İsrail dışında başka hiçbir ülkenin böyle bir avantajı yoktur.

İncirlik'teki Türk Hava Üssü NATO ve ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik güç projeksiyonu için son derece önemli bir üs olmuştur, özellikle de 1991 Körfez Savaşı ve 2003 Irak Savaşı sırasında. Her ne kadar Türkiye 2003'te Irak'ın işgali için kendi toprağının bir kara üssü olarak kullanılmasına izin vermemişse de Amerika Birleşik Devletleri İncirlik'i Irak ve Afganistan'daki askeri ve lojistik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin çökmesinden bu yana, Türkiye'nin dünyadaki jeopolitik konumu daha merkezi bir hal almış, bu durum bölgedeki bir dizi başka önemli jeopolitik değişiklik tarafından da teşvik edilmiştir. Daha ayrıntıya inilecek olursa, Türkiye'nin bir zamanlar yüz yüze olduğu hemen hemen bütün potansiyel bölgesel tehditler ya zayıflamış, ya da ortadan kalkmıştır: Rusya'nın bölgedeki jeopolitik rolü büyük oranda azalmıştır, Ankara bugün Moskova ile alışık olunmadık yakın ilişkilerin tadını çıkarmaktadır; İran ve Irak birbirleriyle yaptıkları sekiz yıllık savaş yüzünden perişan duruma düşmüşler; Irak ve Suriye önemli askeri ve siyasi Sovyet desteğini kaybetmişlerdir; ve de Saddam ve onun Baas rejimi artık yoktur. Her ne kadar Irak'taki kaos, bölgesel istikrarsızlık bağlamında daha da acil yeni sorunlar ortaya çıkarmışsa da, Türk-Yunan ilişkileri çarpıcı şekilde iyileşmiştir. Dolayısıyla, Türkiye artık hiçbir ciddi bölgesel askeri

gücün tehdidi ile karşı karşıya değildir— yirmi yıl öncesine kıyasla gerçekten de çarpıcı bir değişimdir bu.

Bütün bu faktörlerin bir araya gelmesi, Türkiye'yi karşı konulamaz biçimde Orta Doğu'da İsrail'den sonraki en önemli askeri güç konumuna taşımıştır. Bu olgunun Türkiye'nin dış politikasıyla ilgili önemli implikasyonları vardır.

Barış Gücü

Türkiye'nin dış politikasının önemli bir siyasi-askeri yüzü, uluslararası barış gücü operasyonlarına askeri destek sağlamasıdır. Ankara önce İran-Irak sınırında bulunan UNIIMOG, daha sonra da Irak-Kuveyt sınırında bulunan UNIKOM gibi uluslararası gözlem gruplarına katkıda bulunmuştur. Ayrıca BM komutası altında Somali, Bosna, Gürcistan, Hebron (Filistin) ve Arnavutluk'a barış gücü askeri göndermiş ve bunların sonucunda takdir toplamıştır. ABD misyonuna destek vermek üzere Somali'ye gitmesinin ardından, ABD'nin 1993'te hızla bölgeden çekilmesiyle yükü sırtlanmak zorunda kalan Ankara, bundan dolayı belirli bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Bu deneyim, daha sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, Angola'ya yönelik başka bir barış gücü görevini —Türk Dışişleri Bakanlığı'nın onaylamış olmasına rağmen— veto etmesine yol açmıştır.[4]

Ancak genel olarak bakıldığında Türkiye, Birleşmiş Milletler ve öteki uluslararası gruplarla birlikte çalışma bağlamında küresel vatandaşlık görevini yerine getirmeye devam etmektedir. Örneğin 11 Eylül'den sonra ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından Washington'un arzusu üzerine bölgede barışı korumakla ilgili görevlere yardımda bulunmuştur. Sıcak çatışmalara katılmayı kabul etmemişse

4 Robins, *Suits and Uniforms*, 44–8.

de, Kuzey İttifakı'nın eğitilmesine yardım, terörizmle mücadele ve insani yardım çabalarına destek olmak üzere özel yetiştirilmiş doksan kişilik bir askeri birlik göndermiştir.[5]

Ekonomik ve Finansal Faktörler

Türk deneyimi, daha önceki devirlerin Kemalist politikaları altında, büyük oranda devlet-merkezli bir ekonomiden, giderek çeşitlenmiş bir açık piyasa ekonomisine hayli başarılı bir geçiş örneğidir. Bu gelişme sayesinde Türkiye, 1990'lara gelindiğinde dünyada yeni gelişmekte olan ekonomiler arasında ilk ona girmeyi başarmıştır.

Türkiye, bir anlamda "şanslı" sayılır, çünkü ekonomik kalkınmasını destekleyecek petrolü olmadığı için, geniş alanlara yayılmak ve çeşitlenmiş bir sanayi zemini geliştirmek zorunda kalmıştır. Anahtar sanayi dalları arasında tekstil, gıda işleme, otomobil, kömür, kromit, bakır, bor, çelik, petrol, inşaat, kereste ve kâğıt sanayileri bulunmaktadır. Sektörlere göre dağılıma bakıldığında, Türkiye ekonomisinin yüzde 11.7'sini tarım, yüzde 29.8'ini sanayi, yüzde 58.5'ini hizmetler oluşturmaktadır.[6] Sağlam tarımsal altyapı bol su kaynağı ile desteklenmekte, tarım sektörü ülke işgücünün yüzde 35'ini istihdam etmektedir.* Türkiye'nin

---

5 Islamonline, "Turkey to Send Troops to Afghanistan", www.islamonline.net/english/news/2001-11/02/article3.shtml.

6 CIA, "The World Factbook—Turkey", https://www.cia.gov/library/publications/the worldfactbook/geos/tu.html.

* Türkiye son yıllarda hızlı bir dönüşüm sürecine girmiş, bu çerçevede tarımsal istihdamın payı da kayda değer oranda düşmeye başlamıştır. TÜİK verilerine göre 2006 yılı itibariyle tarımsal istihdamın payı %27.3'tür (Kaynak: Tarım İstatistikleri Özeti (1987-2006), TÜİK Yayın No. 3088). Bu konudaki Ekim 2007'ye ait en son rakam ise %25.9'dur (TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Sayı 6, 15 Ocak 2008). (ç.n.)

önemli ihraç malları konfeksiyon, gıda, ilaç, tekstil, madenler ve ulaşım araçları olup, otomotiv ve elekronik sanayileri de önem sırasında yükselmektedir. Almanya gerek ihracat gerekse ithalatta Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı iken, Amerika Birleşik Devletleri Türkiye ihracatında dördüncü, ithalatında ise altıncı sırada yer almaktadır.

Türkiye 2015'te Avrupa Birliği'ne kabul edilmek için gereken ekonomik kriterleri yerine getirmeye çalışmaktadır. Avrupa Birliği'ne girme olasılığı, öteki Orta Doğu ülkelerinde, Türkiye'nin "medeniyet bariyeri"ni aşmayı başaracak ilk Müslüman ülke olacağına dair umutları artırmaktadır."[7] Ayrıca, Türkiye'nin daha fazla ihracata dayalı piyasa ekonomisine geçiş deneyimi, büyük ölçüde devletçi bölge ekonomileri açısından değerli olmalıdır. Bugün, büyük Türk holdingleri ve müteahhitlik firmaları, Türkiye'nin Orta Doğu'daki ekonomik rolüne öncülük etmektedir.

İşgücü İhracatı

Türkiye, misafir işçilere göçmenlik kapıları kapanmaya başladıktan ve artan enerji maliyetlerinin sağlam döviz gelirlerine yönelik talebi artırmasından sonra, 1970'lerde Orta Doğu'ya işgücü ihraç etmeye başladı. Ankara'nın işgücü ihraç etme stratejisi faydasını hızla gösterdi: 1965'te, işçi dövizleri, büyük ölçüde Avrupa'dan gelmek üzere, yılda 70 milyon dolardı; 1990'ların başında ise aynı rakam yılda 3 milyar dolara ulaşmıştı.[8] 1982–83'te zirveye çıktığı sı-

7 Robins, *Suits and Uniforms,* 207–8.

8 "Turkey Human Resources and Trade Unions", www.photius.com/countries/turkey/economy/turkey_economy_human_resources_and_~11624.html.

rada Orta Doğu'da çalışan Türk işçilerinin sayısı yaklaşık üç yüz bini buluyordu.[9] Türk Çalışma Bakanlığı'na göre, 2004 yılında Türkiye'nin yurtdışında hâlâ toplam 1.2 milyon işçisi vardır ve bunların yüz binden fazlası Orta Doğu ülkelerinde bulunmaktadır. Bu işçilerin ezici bir çoğunluğu (95.000) Suudi Arabistan'da, geri kalanı ise çoğunlukla Libya (10.000) ve Kuveyt'tedir.[10] Söz konusu işgücü ihraç etme programı, büyüyen teknik deneyim ve karmaşıklığıyla, Türkiye'nin Orta Doğu'nun bölgesel müteahhiti olma şeklindeki yeni rolü tarafından güçlendirilmektedir.

Türkiye'nin Orta Doğu ile Olan Dış Ticareti

Türkiye'nin Orta Doğu'ya yaptığı ihracat, 1990 ve 2004 yılları arasında neredeyse beşe katlanarak, 1.5 milyar dolardan 7.2 milyar dolara yükselmiş olup Türkiye'nin toplam ihracatı içinde yüzde 11.5'lik paya sahiptir. (Türkiye'nin Orta Doğu'ya ihracatındaki artış, genel ihracat artışıyla aşağı yukarı aynı oranda olmuştur.) Bu arada, Türkiye'nin Orta Doğu'dan yaptığı ithalat aynı dönemde sadece ikiye katlanarak, 2.5 milyar dolardan 5.1 milyar dolara yükselmiş ve bu miktarın önemli bir bölümünü enerji ithalatı oluşturmuştur. Türk hükümetinin dış ticaret istatistiklerine göre, Türkiye'ye ihracatta Avrupa Birliği ilk sırada yer alırken, bunu Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu izlemektedir, ki bu sonuncusunun Türkiye'ye ihraç ettiği başlıca ürün ham petrol ve doğalgazdır. Orta Doğu üçüncü

9 İsmet Koç, "Welfare Status of Households Headed by Women and Policy Implications in Turkey", *Forum* 5, no. 1 (May 1998).

10 Turkish Ministry of Labor, "Statistics on Turkish Workers Abroad" (in Turkish), www.calisma.gov.tr/yih/yurtdisi_isci.htm.

sırada gelmektedir, bunun da başlıca sebebi ham petrol ihracatıdır. Kuzey Amerika ise dördüncü sırada bulunmaktadır.[11]

Enerji

Türkiye hem bir tüketici olarak, hem de bölgesel enerji akışında Doğu-Batı transit kavşağı olması nedeniyle enerji alanında kilit bir oyuncudur. Özellikle hırslı sanayileşme ve modernleşme projelerini destekleme ihtiyacı yüzünden, ülkenin enerji gereksinimi, 1993'ten beri her yıl yaklaşık yüzde 8 ile 10 arasında artmıştır. Enerji, Türkiye'nin Orta Doğu ile her geçen gün daha fazla artan entegrasyonunda belirleyici faktör olmaya devam etmektedir.[12]

Gaz

Petrol hâlâ Türkiye'nin enerji ihtiyacının yüzde 40'ından fazlasını karşılamaktadır. Bunun yüzde 90'ı Orta Doğu'dan (Suudi Arabistan, İran, Irak, Suriye) ve Rusya'dan gelmektedir. Ancak Türkiye'de tercih edilen enerji kaynağı, jeopolitik nedenler de dâhil olmak üzere birçok nedenle, giderek petrol yerine doğalgaz olmaktadır. Doğalgaz, havayı daha az kirletmektedir, Türkiye için daha kullanışlıdır ve Anadolu'dan başka piyasalara uzanan transit boru hatlarının kira gelirleri sayesinde ithal maliyetini de büyük ölçüde karşılamaktadır. Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu ülkeleriyle yaptığı enerji temin anlaşmaları,

11 "Foreign Trade of Turkey, 1990–2004", www.dtm.gov.tr/ab/ingilizce/turkeyeu.htm.

12 APS Review: Oil Market Trends 62, no. 17, April 26, 2004; and "Turkey" (part 1), Prospects: The Official Newsletter Of The International Institute For Caspian Studies, (Tehran: IICS).

Ankara'nın bölgedeki jeopolitik bağlantılarını güçlendirmektedir.[13]

Ankara doğalgaz kaynaklarını da çeşitlendirmeye gayret etmektedir. 2010 yılı itibariyle, Türkiye'nin gaz tüketiminin yaklaşık yüzde 55'i ya doğrudan Karadeniz üzerinden, ya da Bulgaristan kanalıyla Rusya tarafından sağlanacak; yüzde 20'si İran'dan, yüzde 13'ü Azerbaycan'dan temin edilecek, kalan kısım ise sıvılaştırılmış doğalgaz olarak Cezayir ve Nijerya'dan gelecektir. Türkiye bu arada Katar ile de gaz temini konusunda görüşmeler yapmıştır.[14]

Açıktır ki, gaz temininde Rusya'ya bu kadar fazla bağımlılık, kendi içinde önemli bazı siyasi anlamlara sahiptir. Ancak, bölgedeki çalkantı dikkate alındığında, yakın vadede Rusya'dan gaz temin etmenin Orta Doğu'dan sağlamaya göre daha istikrarlı olacağı muhtemeldir. Her ne kadar Türkiye'nin gaz ithalatında İran'ın payı büyümekte ise de, Türk tarafının isteksizliğinden ziyade en başta İran (ve fiyat) üzerindeki ABD yaptırımları yüzünden, Ankara'nın 1996'da İran ile yaptığı 23 milyar dolarlık anlaşmanın hayata geçirilmesi gecikmiştir.[15] Ancak Temmuz 2007'de, İran gazı ve petrolünün Türkiye pazarının yanı sıra boru hattı yoluyla Avrupa'ya ihracını da öngören büyük çaplı bir ortak girişim konusunda Türkiye ve İran'ın bir memorandum imzalamasıyla, stratejik ağırlıklarda ciddi bir kopma

13 "Turkey Energy In-Depth Review", *Brief Report of IEA, 2004,* International Cogeneration Combined Cycle and Environment Conference, Istanbul, Turkey, www.icciconference.com/eng/index.asp?t= 9&n=82.

14 Ibid.

15 "Turkey-Iran Deal: A Slap in the Face to US", *USIA Foreign Media Reaction Daily Digest,* August 16, 1996, www.fas.org/news/iran/1996/960816-452798.htm.

meydana gelmiştir. Washington'un, Tahran ile ilişkilerinin oldukça gergin olduğu ve ABD'nin İran'ı izole etmeye çalıştığı bir sırada gelen bu anlaşmadan hoşnut olmadığı ifadesine karşı Ankara Washington'u terslemiştir. Gaz ve petrol anlaşmasının Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Avrupa, Türkiye ve İran arasında devam etmekte olan jeostratejik "boru hattı savaşı" bağlamında ciddi anlamları bulunmaktadır.[16]

Boru Hatları

Türkiye en başta Hazar Denizi ve Orta Asya'dan gelen enerjinin dağıtımında kilit bir transit geçiş noktası haline gelmiştir. Mayıs 2005'te Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının açılmasıyla Türkiye, Akdeniz'e çıkış noktasından günde 1 milyon varil Azerbaycan petrolü arz etmeye başlamıştır. Her ne kadar mevcut ABD politikaları Türkiye'nin İran ile enerji anlaşmalarını sınırlandırsa da, İran'ın dünyada ikinci en büyük gaz rezervlerine sahip ülke olması, Türkiye'nin gelecekteki tüketim ihtiyacını karşılamada İran'ın önemli bir rol oynamasını kaçınılmaz kılmaktadır; dahası bu durum, Türkiye'nin İran gazının Avrupa'ya aktarılmasında bir transit geçiş güzergâhı olmasını da kaçınılmaz kılmaktadır.

Saddam'ın 1991'de Kuveyt'i işgali üzerine kapatılmış olan, Irak'tan Türkiye'ye uzanan Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı, nihayet Saddam'ın düşmesinden sonra, 2004 yılında yeniden açıldı. Ancak o günden beri, Iraklı mücahit direniş grupları tarafından sürekli olarak sabotaja uğramakta ve eksik kapasiteyle petrol sağlayabilmektedir. Irak'ın ge-

16 "Turkey returns to energy chess game", *Today's Zaman*, July 16, 2007, www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=tetay&link=116758.

lecekteki istikrarı, bu ülkenin Türkiye'ye güvenilir bir petrol akışı sağlayıp sağlayamayacağı konusu üzerinde büyük bir soru işareti olarak durmaktadır.

Başbakan Erdoğan Mayıs 2005'te İsrail'e, Ceyhan petrolünün Kıbrıs'tan geçecek bir boru hattı aracılığıyla, Hayfa'ya aktarılmasını sağlayacak yeni bir petrol boru hattı kurulması önerisinde bulunmuştur. Ayrıca, Ürdün ve Filistin'e uzanan, içinde su, gaz, elektrik, hatta fiber optik kablolar taşıyacak ilave boru hatları da önerilmiştir.[17]

Su Siyaseti

Suyun jeopolitiği ve ona bağlı rekabet ve gerilimler, uzun yıllar Türk dış politikasında önemli bir rol oynamıştır. Hem Dicle hem de Fırat nehirleri Türkiye'den doğup güneye doğru akmaktadır: Dicle doğrudan Irak'a girerken, Fırat Irak'a girmeden önce kuzeybatı Suriye'de bir kavis çizmektedir. Gerek tarım gerekse hidroelektrik gücü açısından, bu nehirlerle ilgili istekler bir hayli fazladır.

Aslında su kaynakları, ülkeler arasında çatışmadan ziyade bir iş birliği kaynağı da olabilir, ancak bu ilgili tarafların iyi niyetli olmasına bağlıdır. Türkiye, Irak ve Suriye arasında ise onlarca yıldır iyi niyet yoktu. Su çatışması, 1960'larda Türkiye, Irak ve Suriye'nin tarımsal üretimi artırmak için barajlar yapmaya ve su kullanımını artırmaya başlamasıyla ortaya çıktı. Söz konusu ülkeler arasında yapılan üçlü müzakereler göstermişti ki, kullanıma elverişli su miktarı, her üç ülke tarafından planlanan su kullanımının ancak

17 Soner Cagaptay and Nazlı Gençsoy, *Startup Of The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Turkey's Energy Role,* Policywatch 998, (Washington, D.C.: Washington Institute for Near East Policy, May 27, 2005).

yarısıydı. Ayrıca Türkiye'nin büyüyen enerji gereksinimi, bu ülkeyi yeni barajlar inşa etmek suretiyle söz konusu iki nehrin hidroelektrik üretim potansiyelinden yararlanmaya sevk ediyordu.[18]

Türkiye, tek taraflı olarak, bu üç ülke arasında gelecekteki su kullanımı haklarına karar verilmesi için, suyun ihtiyaca göre dağıtımını ve ekolojik açıdan maksimum etkinlikte kullanımını öngören üç aşamalı bir plan önerdi. Bir keresinde, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) bir parçası olarak inşa edilen, büyük hacimli ve yeni barajı Atatürk Barajı'nın doldurulması sırasında, 1990 yılında, Türkiye geçici olarak gerçekten de Suriye'ye su akışını azalttı. Bu eylem Şam'a açık bir mesaj göndermişti: Suriye PKK'ya desteğini sürdürürse, Türkiye de bu ülkenin su sorunu konusundaki savunmasızlığından yararlanabilirdi.[19] Daha yakın zamanlarda, Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki belli başlı ideolojik ve jeopolitik sürtüşmelerin hal yoluna konması, şimdiye kadar hiç olmadığı kadar cesaret verici ve dostane çözümler için uygun bir atmosfer yaratmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi, güneydoğu bölgesinde tarımsal üretimi canlandırmayı hedeflediğinden, Ankara buradan elde edilecek ürün için yakın ve dostane bir pazara ihtiyaç olduğunun bilincindedir.[20]

Fırat ve Dicle dışında Ceyhan ve Seyhan gibi büyük nehirler de Türkiye'ye değerli su kaynakları sağlamaktadır. Ankara —eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "Barış Suyu Projesi" adını verdiği bir projeyle— bu suyun bir kısmının borularla Suriye, Ürdün, İsrail ve hatta batı Suudi

18 Robins, *Suits and Uniforms*, 229–30.

19 Ibid., 232.

20 Robins, *Suits and Uniforms*, 212.

Arabistan'a taşınabileceği teklifinde bulunmuştur.[21] Şu ana kadar akim kalmış olan bu projenin hayata geçirilmesi, Arap-İsrail sorununda devam eden çözümsüzlüğün sona ermesine bağlıdır.

Ulusötesi Etnik Sorunlar

Kürt Sorunu

Osmanlı İmparatorluğu'nun çok etnik unsurlu yapısında "Kürt sorunu" diye bir sorun yoktu. Ne var ki, yeni milliyetçi Türkiye Cumhuriyeti'nin "Türk" adında tek bir etnik kategori yaratma kararlılığıyla, bir Kürt problemi ortaya çıkmıştır. Bu sorun, bugün tek başına Türkiye'nin iç siyasi hayatı, güvenliği ve dış politikası ile bölgedeki dış ilişkileri üzerinde en büyük etkiye sahip sorun durumundadır. Gerçekten de, yirminci yüzyılın büyük bölümünde, Türkiye içinde yaşayan Kürtler etnik kimliklerinin resmen tanınması, bir dereceye kadar kültürel özerklik, ülkenin Kürt bölgesinde daha iyi ekonomik koşullar ve nihayet, basın ve eğitim alanında Kürtçe'yi kullanma hakkı için uzun süren bir mücadele içinde olmuşlardır.

Kendi kimliklerini ileri sürmedikleri müddetçe Türkiye içinde Kürtler aleyhine formel bir ayrımcılık söz konusu değildir: Orada herkes "Türk"tür. Bu, vatandaşlık açısından kuşkusuz doğrudur, ancak etnisite veya kültür açısından doğru değildir. Kürtlüğünü basitçe görmezden gelen Kürtler, Türkiye'de en yüksek makamlara bile tırmanabilirler, nitekim sık sık tırmanmaktadırlar da. Sorunun kökleri erken dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin etnik açıdan homojen

21 William Hale, *Turkish Foreign Policy, 1774-2000,* (London: Frank Cass, 2002), 174.

bir ulus-devlet yaratma gayretinden kaynaklanmaktadır; ki bu devlet en azından yarım yüzyıl, bünyesindeki kalabalık Kürt azınlığın varlığını inkâr etmiş, Kürt milliyetçiliğinin en küçük belirtilerini bile bastırmıştır. Bu durum ise sürekli tekrarlanan kalkışmalara ve şiddete yol açmıştır. Geleneksel olarak Kürt milliyetçiliği, kendisini ifade araçları olarak ya aşırı sol ya da İslamcı ideolojiye yönelmektedir.

Neredeyse otuz yıldır bu mücadele —Türk Marksist-Leninist devrimci hareketlerinden 1980'lerin ortalarında doğmuş, radikal bir solcu grup olan— PKK'nın yürüttüğü şiddete dayalı bir isyan şeklini almıştır. Devlet bu hareketi bastırmak için devasa boyutlardaki ekonomik ve askeri kaynakları seferber etmiş, sonuçta büyük çoğunluğu Kürt olmak üzere otuz beş bin dolayında insan ölmüştür. Türkiye'nin harekete karşı uyguladığı sert baskı ve ülkenin Kürt bölgesine hâkim olan ve onlarca yıl süren askeri olağanüstü hal uygulaması, devletle bağlantılı yozlaşmayı hızlandırmış ve ülkenin her tarafında Kürtlerin sisteme yabancılaşmasını arttırmıştır. Sonunda devlet, yaygın baskı önlemleri almak ve şiddetin sürdüğü bölgelerde Kürtlere kitleler halinde evlerini boşalttırmak suretiyle, hareketi büyük ölçüde kontrol altına almıştır. Bu süreçte anahtar dönüm noktası, Şam'da uzun süre sığınmacı statüsünde kaldıktan sonra sınırdışı edilen ve 1999'da Kenya'da ABD'nin yardımıyla yakalanmış olan Abdullah Öcalan'ın ele geçirilmesidir.

Yirminci yüzyılın büyük bölümünde Kürt politikası ordunun sıkı kontrolü altındaydı. Ordu sorunu kesinlikle bir güvenlik meselesi olarak görüyordu; temel amaç sosyal ve ekonomik şikâyetleri gidermekten ziyade, terörizmi sona erdirmekti. Ne var ki sorunun gerek Türkiye içindeki gerekse uluslararası düzeydeki ciddiyeti, 1990'ların sonunda

meseleyi sivil alana da kaydırmaya başladı. Talepler, sorunun bütün boyutlarını tanımak gerektiği; yani sorunun sadece terörizmden ibaret olmayıp aynı zamanda bir etnisite ve kimlik sorunu olduğunun kabul edilmesi gerektiği yönünde büyüdü. Bu gerçeklik, sonunda Kürtlerin Türkiye'de yaşayan, kendilerine ait kültürel ve kimliksel talepleri olan farklı bir halk olduğunun resmen tanınmasını gerekli kıldı. Kendisinin de yarı Kürt olduğunu açıkça söyleyen Cumhurbaşkanı Özal, bu süreçte cesur bir önder oldu. Bunun yanında hükümet, Güneydoğu Anadolu Projesi dâhil, güneydoğuya daha fazla kaynak aktarmaya başladı.

Sonuç olarak, sorunun daha akıllıca ele alınması doğrultusunda kayda değer bir ilerleme sağlanmıştır. Bu süreç, üyelik müzakereleri başlamadan önce Ankara'ya insan haklarıyla ilgili konulara ve Kürtlerin meşru taleplerine önem vermesi gerektiğini açıkça bildirmiş olan Avrupa Birliği tarafından büyük oranda teşvik edilmiştir. Bunların ardından Kürt hareketi, büyük ölçüde şiddete karışmayan siyasi aktivizme ve kültürel bir rönesansa yönelmiştir.

Ne var ki 2005'ten itibaren, şiddete dayalı kalkışmanın küçük kalıntıları rahatsız edici derecede, yeniden yükselişe geçmiştir. Kısmen Irak'taki durumla bağlantılı olan bu durum, kısmen de Türk ultra-milliyetçileri tarafından kışkırtılmıştır. Kürtler arasında hoşnutsuzluk hâlâ yüksek düzeydedir ve bu belirli dönemlerde kamu düzeninin bozulmasıyla sonuçlanmaktadır. Ordu verilecek kültürel tavizlerin, Kürtleri eninde sonunda Türkiye'den ayrılma ve bağımsızlık taleplerine götürecek kaygan zeminin bir parçası olmasından hâlâ endişelenmektedir. Her ne kadar Türkiye'deki Kürt arzularının uzun dönemli geleceği bilinemez ise de, açık olan şey şudur ki Kürt realitesine geçmişte yapılan in-

kâr ve acımasız muamele, Kürt toplumunun her seviyesinde genel anlamda Kürtlerin kendilerini bilinçlendirme sürecinin yaygınlaşmasını hızlandırmıştır.

Temmuz 2007 seçimleriyle birlikte cesaret verici iki gelişme ortaya çıkmıştır: Kürt nüfus iktidarda bulunan AKP'ye, kendi etnik partileri olan Demokratik Toplum Partisi'nden (DTP) daha fazla oy vermiştir. Ayrıca Kürtler bağımsız olarak seçimlere girip, daha sonra parlamento içinde Kürt milletvekillerinden kurulu kendi DTP gruplarını oluşturan yirmi milletvekili çıkarmışlardır— ki bu tür bir temsil, son on yılda bir ilktir. Bunun anlamı, Kürtlerin, şikâyetlerinin giderek daha fazla oranda ana akım iktidar partisi tarafından ele alındığını görmeyi umduklarıdır. Aynı zamanda Kürtler kendi milliyetçi adaylarının parlamentoda temsil edilmesinden de biraz tatmin olabilirler. (Bu arada parlamentoda başka partiler içinde olup da kendi Kürtlüklerini veya Kürt milliyetçiliği davasını öne çıkarmayan birçok Kürt bulunmaktadır.) Bu gelişmeler Kürt meselesini Türk ulusal siyasetinin ana akımı içine yerleştirmektedir ve PKK'nın etkisini zayıflatması muhtemeldir —PKK'nın bu gidişi tersine çevirecek kutuplaştırıcı terörist operasyonlarının olmaması halinde tabii.

Kürt Sorununun Ulusötesi Boyutları

Kürt sorunu Türk dış politika düşüncesinde muazzam derecede orantısız ve saplantılı bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin Kürtlerle ilgili zorluklarının bir kısmı, sorunun ulusötesi boyutuyla ilgilidir: Dünyada kendilerine ait bir devleti olmayan en kalabalık etnik grup olan Kürtler, Türkiye'nin doğusu, Irak'ın kuzeyi, İran'ın kuzeybatısı, Suriye'nin kuzeydoğusu ve Azerbaycan'ın belirli bölgelerine

doğru dağılmış durumdadır. Bu devletler arasında en kalabalık Kürt nüfusa sahip olan Türkiye'de Kürtlerin sayısı en az 12 milyondur ve toplam nüfusun en az yüzde 20'sini teşkil etmektedir. Kürtlerin yarısı ülkenin doğu ve güneydoğusunda yaşamaktadır, geri kalanı da Türkiye'nin batı bölgelerine dağılmış durumdadır: İstanbul dünyadaki Kürt nüfusu en kalabalık şehirdir.[22]

Kürtlerin varlığı ve faaliyetleri uzun zaman Türkiye'nin Irak, İran ve Suriye ile olan ikili —çoğu zaman felce uğrayan— ilişkilerine damgasını vurmuştur. Daha kötüsü, Türkiye'nin içindeki Kürt sorunu, Ankara için kendi dış düşmanları tarafından istismar edilebilecek bir kırılganlık yaratmaktadır. Gerçekten de geride kalan yetmiş yılda bölgedeki Kürtler, dönem dönem İngiltere, Rusya, İsrail, Amerika Birleşik Devletleri, İran, Irak, Suriye, Yunanistan ve Ermenistan tarafından bölge ülkelerinden biri veya ötekisi aleyhine manipüle edilmişlerdir.

Türk Kürdistanı'nın gayriresmi başkenti olan "mutsuz" bir Diyarbakır'ın Türkiye'nin en büyük Aşil topuğunu* teşkil ettiği ileri sürülebilir, zira var olan iç çekişmenin devamını garanti eder, potansiyel ayrılıkçılığı teşvik eder ve yabancı istismarına kapı aralar. Bunun aksine "mutlu" bir Diyarbakır, Kürt azınlığın ülkeye daha iyi entegre olması anlamına gelir. Bu durum, dış manipülasyona büyük ölçüde kapıları kapatır ve Türkiye'nin Kürt bölgelerini, bölgedeki

22 Türkiye'de Kürt meselesi ile ilgili detaylı bir çalışma için, bkz. Martin Bruinessen; Henri Barkey ve Graham E. Fuller; ve Kemal Kirişçi ve Gareth Winrow'un çalışmaları. Uluslararası düzeyde Kürt sorununun daha genel bir değerlendirmesi için, bkz. Michael M. Gunter, David McDowall ve Robert Olson'un çalışmaları.

* Aşil topuğu: Bir insanın veya bir nesnenin en zayıf tarafından bahsedilirken kullanılır.

öteki bütün Kürtler için geniş ve cazip bir alan haline getirir. Bu takdirde Kürtler sınırın öte yakasına, Türkiye'ye bakacak ve karşılarında, etnik meselelerini çözmüş, ülke dışındaki Kürtler açısından cazip bir ortak haline gelmiş ve nihayet, Avrupa'ya açılma imkânı olan demokratik bir devlet göreceklerdir.

PKK Türkiye'ye dikkate değer şekilde meydan okumaktadır: Bütün Kürtlerin tek bir devlet çatısı altında birleşmesini öngören Pan-Kürdist bir ideale sahip ilk ve tek Kürt hareketidir. Yerelciliğin, —ki her yerde Kürt siyasetinin tarihsel kusurudur— kabileciliğin, hatta dilsel farklılıkların üzerine çıkabilen, uluslararasılaşmış, reformist, seküler, solcu ve dolayısıyla da "modern" bir harekettir. Teorik yönden parlak olmakla birlikte Öcalan, hareket üzerinde katı bir Stalinist kontrol tarzı uygulamış, dolayısıyla PKK asla demokratik olmamıştır. Ülkedeki Kürt liderliğin daha demokratik ve daha ılımlı ellere kaymasına rağmen başka yerlerdeki Kürtler arasında da kayda değer bir duygusal desteğe sahip olan Öcalan bugün Türkiye'de müebbet hapis cezasına mahkumdur.

Her ne kadar Kürt sorunu Türk siyasetinde, özellikle de orduda ve milliyetçi çevrelerde çalkantılı bir mesele olmaya devam etse de acı gerçek şudur ki Türkiye, kendi iç Kürt sorununa tatminkâr bir çözüm bulmadan Irak, İran ve Suriye ile asla normal ve istikrarlı ilişkiler geliştiremeyecektir.

Pan-Türkizm

Türkçe konuşan dünya Anadolu, Kafkaslar, İran, Orta Asya ve Batı Çin arasında uzanmaktadır. Bu muazzam büyüklükteki dil grubu, kendi içinde oldukça farklı yapılara sahip olmakla birlikte, ortak bir kültürü paylaştığının bilin-

cindedir. Pan-Türkizm geçmişte çeşitli yerlerde, farklı siyasi amaçlarla zaman zaman peşine düşülmüş bir ideolojidir ve gayet rahatlıkla yeniden kendisine müracaat edilebilir— potansiyel olarak bu, bölgede Türkiye'nin nüfuzunu güçlendiren bir olgudur. Ancak Ankara, özellikle Rusya olmak üzere bölgedeki devletlerle arasındaki geniş menfaatleri dikkate alarak Pan-Türkist kartı oynama konusunda pek hevesli olmayacak, ama bu kart asla tamamen ortadan kalkmayacaktır.

Kültür

Körfezli bir rock yıldızı, Türk müziğinin "bölgede çok popüler" hale geldiğini söylemektedir.[23] Türk Arabesk tarzı müzik, Türk ve Arap geleneğinin modern bir ağır bileşimini temsil etmekte ve Orta Doğu'da sınırların ötesine uzanmaktadır.

Sonuç

Geride bıraktığımız yirmi yıllık dönemde askeri, ekonomik ve diplomatik alanlarda Türkiye'nin Orta Doğu'nun açık şekilde hâkim gücü olma yolunda ilerleme süreci kayda değer ölçüde hızlanmıştır. Demokratik karakteri ve meşru hükümeti Türkiye'ye muazzam bir güç ve dayanıklılık sağlamaktadır. Bu durum, bölgedeki neredeyse bütün öteki devletlere hâkim olan; temsil kabiliyetinden yoksun, otokratik, kendi halkından korkan ve iktidarda kalmak için yabancı devletlerin desteğine yaslanmak zorunda olan, çoğunlukla zalim ve ehliyetsiz liderlerin oluşturduğu manza-

23 Jocelyn Elia, "The Rock Sheik", *al-Sharq al-Awsat*, July 5, 2006, www.asharqalawsat.com/english/news.asp?section=7&id=5531.

rayla keskin bir zıtlık oluşturmaktadır. Türkiye yaklaşan muazzam fırtınaları devrimsiz atlatabilecek politik düzene sahip bölgedeki az sayıdaki ülkeden biridir, ancak henüz tam çözüme kavuşturulamamış Kürt sorunu Ankara için bir kırılganlık noktası oluşturmaktadır.

Her ne kadar Türkiye'nin bölgede etkili olmasının birçok sebebi olsa da, bölgedeki mevcut konumunu tam olarak anlayabilmek için, bu ülkenin Müslüman dünya ve öteki ülkelerle anahtar ikili ilişkilerini tek tek ülke bazında anlamak gerekir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Türkiye ve Suriye

Dönüşen Bir İlişki

Daha Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kurulduğu günlerden beri, Türkiye'nin Suriye ile ilişkileri genelde zayıf kalmış ve hatta gergin olmuştur. İki ülke birçok olay vesilesiyle savaşın eşiğine gelmişlerdir. Ancak Türkiye'nin Şam ile ilişkileri 1998'de dramatik bir değişim sürecine girmiş, iki ülke arasında tarihi bir yeni dönemin başlamasına ve aralarındaki en önemli sorunların çözümüne yönelik yeni, pozitif bir atmosferin doğmasına kapı aralanmıştır. Dahası, ilişkileri dönüşüme uğradıkça Türkiye, artık Suriye üzerinde ılımlı fakat pozitif bir etki yapabilir ve sık sık yakın istişarede bulunmak suretiyle belki de Suriye'nin perspektiflerini genişletebilir durumdadır.

Her ne kadar bugün Türkiye-Suriye ilişkilerindeki temel belirsizlik, ABD'nin Suriye'ye karşı devam eden hasmane tutumundan kaynaklansa da Türkiye ile Suriye arasındaki ilişki tarihsel olarak kimlik, sınır, ideoloji ve Soğuk Savaş saflaşması, Kürtler, su ve İsrail ile ilgili gerilimler tarafından belirlenmiştir.

Kimlik Sorunları

Kimlik meselesi hemen her ikili ilişkinin değerlendirilmesinde çoğu zaman "yumuşak" bir mesele olarak görülür; oysa bu, ilişkinin doğasını kavramak bakımından belki de en önemli unsurdur. Bülent Aras'ın belirttiği gibi kimlik, dış politikanın oluşturulması ve uygulanmasında önemli bir rol oynar.[1] Dış politika yalnızca bir ülkenin ne istediğini değil, aynı zamanda ne olduğunu da ifade eder. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde, Batı'yı kucaklamak, İslami ve emperyal Osmanlı mazisini reddetmek, Arap ve Müslüman dünyayı bir kenara itmek gibi Kemalist emeller, yeni bir Türk kimliği inşa etmeye yaramıştır.

Benzer şekilde, I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası yıllarda Arap milliyetçiliğinin merkezi olarak Şam için de, yeni bir milliyetçi Arap kimliğinin yaratılması, eski Türk-Osmanlı düzeninde Suriye'nin oynadığı ikincil rolün reddedilmesini gerektirmiştir. Bunun sonucunda, Türkiye ve Suriye'nin yeni resmi milliyetçi kimlikleri kendi özel güvenlik değerlerini ve kendilerine özgü yeni subjektif tehdit algılamalarını yaratmıştır.[2] Psikolojik ve sosyolojik anlamda, her devlet diğerine karşı yeni kimliğini kendine özgü bir tarzda yeniden tanımlamaya gayret etmiş, bu da bünyelerinde, kolayca kendi kendini gerçekleştiren bir kehanete dönüşmüş bir tür kültürler çatışması üretmiştir. Bu belki de geçtiğimiz yüzyılın büyük bölümünde Türkiye-Suriye ilişkilerini bozan en önemli faktör olmuştur. Bu psikolojik gerginlik çok geçmeden her iki tarafın birbirine karşı giriştiği, Soğuk Savaş'ın da teşvik ettiği hasmane eylemler tarafından tahkim edilmiştir.

---

1 Aras, *Turkey and The Greater Middle East*, 87–8.

2 Ibid., 88.

Ahmet Davutoğlu Türkiye-Suriye ikili ilişkilerinde önemli tarihi gerginliklerin varlığını kabul etmekle birlikte, bunların uzun süre devam etmesini bir anlamda yapay bulmakta; bu durumu onlarca yıl süren diplomatik temassızlık, eylemsizlik ve umursamaz ihmalin sonuçları olarak görmektedir. Söz konusu gerginlikler bu yüzden aynı donmuş ve el atılmamış, görünüşte tedavi kabul etmez düzeyde kalmışlardır. Davutoğlu bunu, bu kadar uzun bir ortak sınıra sahip iki ülke için pahalı bir lüks olarak değerlendirmektedir. Aralarındaki bu geriye götürücü olumsuz atmosferi devam ettirmek suretiyle bu ülkeler, Yunanistan ve İsrail dâhil öteki ülkelere, söz konusu gerginlikleri kendi çıkarları için istismar etme fırsatı vermişlerdir. Davutoğlu bilhassa su, tarım, ticaret ve iletişim alanlarında olmak üzere karşılıklı gelişmeye çok elverişli büyük fırsatlara işaret etmektedir. Ayrıca Ankara'nın Şam için hayati önem taşıyan —Türkiye'nin kendi potansiyel vizyonunu ve yeni bir Orta Doğu'daki rolünü etkileyecek— Arap-İsrail sorununa da büyük önem vermesi gerektiğine inanmaktadır.[3]

Bağımsızlık sonrası izledikleri yolların mirası ne olursa olsun, her iki taraftaki yeni bir iyi geçinme isteği, aralarındaki uzun ömürlü ikili sürtüşmelerin sayısında azalmaya ve bir çözüme ulaşmaya yol açmıştır. Bunun sonucu olarak, her iki devlet de yeni dış politikaları aracılığıyla kimliklerini yeni bir ayarlamaya tabi tuttukça "kimlik" krizi de yakında tarihe karışabilir.

Sınır İhtilafları

Uzun süredir devam eden Hatay/Aleksandriya ihtilafı, Başbakan Erdoğan'ın Aralık 2004'te Şam'a yaptığı tarihi

3 Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 402–3.

ziyaret sırasında her iki tarafın da, aralarında artık bir sınır sorunu olmadığını kabul etmeleriyle birlikte, *de facto* bir çözüme doğru yönelmiştir.[4]

Soğuk Savaş Rekabeti

Soğuk Savaş sırasında Türkiye'nin Batı ittifakına güçlü desteği, Suriye'nin ise SSCB'ye yönelmiş olması, komünizmin çöküşüne kadar bu ülkeler arasındaki ideolojik gerginliğin önemli bir sebebiydi. Her iki tarafta da askeri tehditler ve gerginlikler yaygındı. Suriye ile Türkiye arasındaki karşılıklı şikâyetlerin özü ne olursa olsun, Soğuk Savaş bu şikâyetleri büyük ölçüde şiddetlendirdi ve herhangi bir anlaşma yolunu bulma şansını ortadan kaldırmaktan başka bir şey yapmadı. Her iki taraf da su, Kürtler ve İsrail gibi, karşı tarafa baskı yapmaya yarayacak araçlara sarıldılar.

Su Sorunları

Cumhurbaşkanı Özal 1987'de Şam'ı ziyaret etmiş ve — Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğe açık bir referansla— öteki ülkeye düşman unsurlara destek sağlamaya karşılıklı olarak son verilmesi karşılığında, Ankara'nın Suriye'ye Fırat üzerinden düzenli su akışını garanti etmesini sağlayacak bir anlaşma yapmanın yollarını aramıştı. Anlaşmaya rağmen Suriye PKK'ya desteğini sona erdirmemiş, Türkiye'nin önerdiği su akışının uzun dönemde kabul edilemeyecek kadar az olduğunu iddia etmişti.[5] Türk bakış açısından Suriye, verdiği sözleri yerine getirmemişti. Bunun sonucu ola-

4 Yoav Stern, "Turkey Singing a New Tune", *Haaretz*, January 9, 2005, www.haaretz.com/hasen/spages/524517.html.

5 Hale, *Turkish Foreign Policy*, 174.

rak Ankara, Şam'ın, Ankara'nın düşmanca olarak algıladığı politikaları sürdürmesi halinde, Fırat sularının kesilmesine Suriye'nin fazla dayanamayacağını göstermekte tereddüt etmedi. Böylece iki tarafta da hâkim olan yeni bir iyi niyet atmosferiyle, o günden bu yana su meselesi rafa kaldırıldı. Böylece Fırat sularından hakkaniyet ölçüleriyle yararlanmak mümkün hale gelmiş oldu.

Kürt Meselesi

Suriye, ülkenin kuzeydoğu köşesinde bulunan Cezire bölgesinde yerleşmiş yaklaşık 1 milyonluk bir Kürt nüfusa sahiptir. Suriye Kürtlerinin çoğunluğu, Türk baskısı nedeniyle 1920'lerde sınırın öte yakasına kaçarak Türkiye'den bu bölgeye gelmiş sığınmacıların torunlarıdır.[6] Bu yüzden kuvvetli bir Türk-karşıtlığı eğilimine sahip olan bu toplulukların Irak'taki komşu Kürt bölgelerine erişimleri gayet kolaydır.

PKK liderleri 1980'de, Ankara'daki bir askeri darbeden sonra Türkiye'den Suriye'ye kaçmış, burada kendilerine devlet desteği verilmiştir. Suriye, Lübnan'ın Bekaa Vadisi'nde PKK'ya eğitim kampları sağlamış ve Öcalan'a Şam'da sığınma hakkı tanımıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin 1991'de çökmesiyle birlikte, Suriye'nin pozisyonu ciddi şekilde zayıflamış; Türk ve İsrail askeri güçleri arasında izole edilmiş ve sıkışmıştır. Türkiye için bu gelişme, Soğuk Savaş çatışmalarının geniş kapsamlı risklerini taşımaksızın, Şam'a baskı yapmak için büyük bir fırsat sağlamıştır. Ankara'nın gücünü gösterme zamanı gelip çatmıştır.

---

6 David McDowell, *A Modern History of the Kurds* (London: I. B. Tauris, 1996), 3–4.

PKK'nın giriştiği gerilla faaliyetleri ve terörist eylemler 1990'larda ciddi düzeylere tırmandıkça, Ankara'nın Şam'a karşı duyduğu rahatsızlık zaman içinde giderek büyümekteydi. Aynı zamanda PKK Yunanistan, Ermenistan ve Rusya gibi, Türkiye üzerinde baskı kurmak isteyen başka devletler için de bir mıknatıs haline gelmişti; yine PKK Avrupa'da siyasi bir destek zemini inşa etmiş, Ankara'nın dış dünyadaki bir numaralı dış politika konusu haline gelmişti. 1990'ların sonlarında, Ankara'nın İsrail ile ilişkileri hızla gelişmiş, bu dönemde Türk ordusu Türk güvenlik politikasının kontrolünü *de facto* eline almıştı. Türk politikacılar zaten yıllardır Suriye'ye giderek daha da keskinleşen uyarılar yapıyorlardı; nihayet 1998'de Ankara Şam'a açık bir ültimatom vererek, PKK'ya desteğini kesmez ve Öcalan'ı sınırdışı etmezse, Türk askeri işgaline hazır olmasını belirtti. Bu tehdit Suriye sınırına onbin askerin kaydırılmasıyla da desteklendi. Hafız Esat, elinde fazla seçenek olmadığını hissederek, kendisinden pek beklenmeyen bir tavırla diz çöküp Türkiye'ye karşı uyguladığı çatışmacı politikaları tamamen gözden geçirmeye yöneldi. Bu gelişme, bölge için ciddi içerimleri olan yeni ve önemli bir ikili ilişki sürecini tetikledi.

İsrail ile İlişkiler

1990'larda Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin iyileşmesi, Ankara'nın Arap dünyası ile ilişkilerinde ciddi rahatsızlık yaratan ve Şam üzerinde belirgin baskı kuran bir gelişmeydi. Ancak vaktiyle Türk-İsrail ilişkisini canlandırmayı teşvik eden stratejik tehditler artık zayıflamıştır. Bunun sonucu olarak, Türkiye'nin Suriye ile olan bağları gelişmeye devam etmektedir.[7] Gözlemciler Soner Çağaptay ve Nazlı

7 Bülent Aras, "After the Threats, Syria and Turkey Are Fast Friends", *Daily Star* (Beirut), January 4, 2005.

Gençsoy'un not ettiği gibi, "Ankara'nın Suriye'ye karşı tutumunun değişmiş olduğunun en iyi kanıtı, iki ülke arasındaki yaklaşık 450 mil uzunluğunda ve 1,500 fit genişliğindeki* (Soğuk Savaş'ın heyheyli günlerinde, 1952'de yerleştirilmiş olan) mayınlı alanı Türkiye'nin temizlemekte oluşudur."[8]

Sonuç

Dönüşüme uğramış bir diplomatik ilişkiyle birlikte, Türkiye ile Suriye'nin arasındaki ekonomik ve sivil etkileşimin de olumlu yönde değiştiğine tanık olunmuştur. 2004 yılında 751 milyon dolara ulaşmış olan Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı, toplam ihracatının yaklaşık yüzde 1'ine denk gelmektedir. 2005 yılında iki ülke arasında bir serbest ticaret bölgesi kurulması konusunda anlaşmaya varılmış ve Şam'ın Suriye'de Türk yatırımlarını teşvik etmesiyle, iki ülke petrol arama amaçlı ortak bir şirket kurmuşlardır. Aynı zamanda sınır bölgelerinde ortak bir elektrik şebekesi geliştirmektedirler. Nihayet, dikkate değer bir nokta da, Suriye'ye giden Türk turistlerin sayısının büyük oranda artarak 2000'den 2005'e on dokuz katına çıkmış olmasıdır.[9]

---

* 720km x 450m. (ç.n.)

8 Soner Çağatay ve Nazlı Gençsoy, *Improving Turkish-Russian Relations: Turkey's New Foreign Policy and Its Implications for the United States,* (Washington, D.C.: Washington Institute for Near East Policy, January 12, 2005).

9 "Number of Turkish Tourists Increasing", *al-Thawra,* 23 Ağustos, 2005.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Türkiye ve Irak

Düşmanlıktan Kargaşaya

1958'deki Irak devriminden beri Türkiye-Irak ilişkileri sınırlı ve limoni etkileşimlerden, Saddam sonrasında Türkiye'nin Irak'ın işlerine müdahil olmasına uzanan bir seyir izlemiştir. Bugün iki ülkenin ilişkileri hızla genişlemekte, ancak Irak'taki iç karışıklıktan kaynaklanan ihtilaflar bu ilişkilere damgasını vurmaktadır. Gerçekten de, Irak'taki altüst oluş hali —özellikle Kürtler, terörizm, bölgesel güvenlik ve petrol konularında olmak üzere— Ankara'yı derin meydan okuyuşlara maruz bırakmaktadır.

Son yıllarda, Ankara'nın Bağdat'la ilişkileri şu unsurlarca belirlenmiştir:

- Irak Kürtlerinin siyasi özerklik arzuları, Kerkük kentinin statüsü, petrolü ve orada yaşayan Türkmen nüfusun kaderi;
- Sınır sorunları ve eski Osmanlı vilayeti Musul'un statüsü;
- Terörizm, iç savaş ve İslami radikalizm gibi, Saddam sonrası Irak'ın istikrarı ve bütünlüğüne ilişkin sorunlar;
- Petrol ile ilişkili olanlar dâhil, ekonomik meseleler;
- Irak içinde yeni yeni fakat hızla artan İran etkisi.

Sınır Sorunları: Musul

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler Irak'ın kontrolünü ele geçirince, Ankara, Kürtleri emperyalist İngiliz planlarının bir aracı olarak algılamıştır.[1] Türkiye'nin ve Irak'ın Kürt bölgeleri arasında doğal bir sınır olmaması nedeniyle, Ankara ile Londra arasında sekiz yıl süren gerginlikle dolu manevralardan sonra, Türkiye'nin Musul bölgesi üzerindeki haklarından isteksizce vazgeçmesi üzerine, nihayet bir sınır anlaşmasına varılmıştır. Ancak mesele hiçbir zaman tamamen unutulmamış ve modern Irak devleti, Musul'a yönelik Türk niyetlerinden her zaman kuşkulanmıştır, özellikle de Saddam sonrasında Irak'a hâkim olan iç kargaşadan sonra. Buna karşılık Kürt bölgesinin Washington ve Kudüs dâhil dış güçlerin manipülasyonuna daha fazla açık olması —ki bu temelsiz bir endişe değildir— Ankara'nın uykularını kaçırmaktadır.

İran-Irak Savaşı (1980–88): "Faydalı Savaş"

İran-Irak Savaşı, küresel petrol arzının daralacağı ve petrol tesisleri ve tankerlerinin hedef haline geleceği endişesiyle, dünyanın büyük bölümünde korku yaratmıştır. Hangi ülke kazanırsa kazansın kendilerine yönelik tehdidin daha da büyüyeceği öngörüsüyle Körfez ülkeleri daha da fazla korkmuşlardır. Dünyadaki çoğu ülke, devrimci İran'dan çekinmeleri nedeniyle Irak'ı desteklemiştir. Türkiye ise her iki ülkeye karşı da pozitif bir tarafsızlık tavrı benimsemiş ve ticaret yoluyla bu ülkelerin acil ekonomik ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitmiş az sayıdaki ülkeden biri olmuştur. Bunun sonucunda Türkiye, savaştan ciddi gelir sağlamıştır: Türkiye'nin bu iki

1 David McDowell, *A Modern History of the Kurds* (London: I. B. Tauris, 1996), 118–25.

ülkeye ihracatı 1981'de 220 milyon dolar iken 1985'te 2 milyar dolara fırlamış, Türkiye'nin toplam ihracatının dörtte birini oluşturmuştur.[2] Türkiye aynı zamanda petrol boru hattından dolayı Irak'tan yaklaşık 250 milyon dolar kira geliri elde etmiş, Türkiye ile Irak daha geniş bir bölgesel plan kapsamında elektrik şebekelerini entegre etme konusunda anlaşmışlardır. Ayrıca 1974 ile 1990 yılları arasında Irak'ta Türk inşaat projelerinin toplam değeri 2.5 milyar doları bulmuştur. Fakat savaş sona erince her iki ülkeye yönelik Türk ihracatı düşmüştür. Irak ekonomisinin Türkiye ile gelişen entegrasyonu, Saddam'ın canavarca eylemi -Kuveyt'i işgali- ve Türkiye'nin buna tepkisi nedeniyle tersine dönmüştür.[3]

İran-Irak Savaşı sırasında Ankara için önemli bir gelişme, savaşın Iraklı Kürtler üzerindeki etkisi olmuştur. İran-Irak Savaşı Irak Kürtlerine Bağdat'ın baskısından uzakta özerk kurumlar geliştirmeye başlama fırsatı vermiştir. Dahası, PKK da Kuzey Irak'ta —çoğunlukla bölgedeki Kürtlerin açıkça dile getirilmeyen sempatileriyle— üsler kurma imkânına kavuşmuş ve 1984'ten itibaren oradan Türkiye'ye karşı silahlı isyankâr eylemler gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu dönemde Bağdat, Türk ordusunun sınırı geçerek PKK'ya karşı sıcak takip yapmasına izin vermiş, böylece Irak Kürtlerini yıldırmak üzere Türkiye'nin Irak'la daha derinden ilgilenmesine meydan verilmiştir.

1991 Körfez Savaşı Felaketi

İran-Irak Savaşı'nın aksine 1991 Körfez Savaşı ve sonrası, Türkiye için hemen her açıdan tam bir felaket olmuştur:

2 Hale, *Turkish Foreign Policy*, 173.

3 Robins, *Suits and Uniforms*, 58.

Irak'ın Kürt bölgesi üzerinde Saddam'ın kontrolü kesin olarak kırılmıştır.

Saddam'ın Kürt bölgesi üzerinde yeniden mutlak kontrol tesis etme girişimlerinin sonucu olarak yarım milyon Kürt kuzeye, Türk sınırına doğru harekete geçmiş, bu da Ankara için kitlesel bir sığınmacı sorunu doğurmuştur.

Irak Kürtlerinin Türkiye'ye kitlesel hareketi, Türkiye Kürtleri arasında arzu edilmeyen politik reaksiyonlar doğurmuş ve Irak Kürtleriyle dayanışma duygularını güçlendirmiştir.

Kürt sığınmacılar krizi ve bunun ardından krizi yönetmek üzere başlatılan uluslararası girişimler, uzun süredir ihmal edilen Kürt sorununu uluslararası toplumun gündemine kalıcı olarak yerleştirmiştir— ki bu, Ankara açısından hiç de arzu edilir bir durum değildir.

Irak'ın Kürt bölgesi, ABD'nin sponsorluğunu yaptığı — Kürtlere Ankara'nın itiraz edemediği bir uluslararası *de jure* koruma sağlayan— Çekiç Güç (Operation Provide Comfort) kapsamında uluslararası BM koruması ve gözetimi altına alınmıştır. Dahası, Kürt insani krizi yüzünden, ABD'nin Kürt özerkliğini tolere etmeme sözü tartışmalı hale gelmiştir. Sonuçta Türklerin hiçbirinin istemediği Çekiç Güç, Türk siyasetinde, değinilmesi yakışık almayan nahoş bir mesele haline gelmiş; görünüşte bütün bunlara sebep olan ABD strateji ve taktikleri, Türklerin geniş kapsamlı kuşkularına ve rahatsızlıklarına kaynak teşkil etmiştir.[4]

Kürt partileri, ABD'nin baskısıyla, Irak'ta ilk defa kendi aralarında siyasi olarak "ulusal" düzeyde kurumsal işbirliği yapmaya zorlanmışlar, bu durum Ankara'nın bunları birbirine

4 Ibid., 320–21.

karşı kullanma seçeneklerini peşinen ortadan kaldırmıştır. Bu olgu, Irak Kürt siyasi tarihinin evriminde çok önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Irak'ın Kürt bölgesi, neredeyse bağımsız *de facto* bir devletin altyapısını hızla geliştirmiştir. Kuzey Irak'ta bir Kürt otoritesi gerçeği, Ankara'yı çok büyük bir tereddüde sürüklemiştir. Ankara, ilk önce bireysel olarak Kürt liderlerle ilişki kurmuş, daha sonra onların siyasi partileriyle, en sonunda da —kıdemli Kürt resmi yetkililer formel görüşmeler için Bağdat'ı daha sık ziyaret ettikçe— *de facto* diplomatik düzeyde irtibata geçmiştir. Bu durum Türkiye ile bir "Kürt varlığı" arasında gayriresmi bir diplomatik ilişkinin başlangıcını teşkil etmiştir. (2004 sonunda bu süreç, hiç akla gelmeyeni başaracaktı: Türkiye kıdemli Kürt lider Celal Talabani'yi Irak Cumhurbaşkanı olarak Ankara'da ağırlamak durumunda kaldı.) Kürt özerkliği realitesi, Kuzey Irak içinde bölgesel çekişmelerin ifade edilmesini cesaretlendirdi, bu gelişme Ankara'nın uzun zamandır korktuğu şeydi. İran, Türkiye, Suriye, ve İslamcıların her birinin destek vereceği Kürt gruplar vardı, bu da oradaki uluslararası pastayı yükseltiyordu.[5]

Ayrıca Körfez Savaşı, Türkiye-Irak ekonomik ilişkileri açısından, Kürtleri de etkileyen felaketli sonuçlara yol açmıştı. Robins'in de yazdığı gibi:

Saddam'ın Irakı üzerine uygulanan uluslararası yaptırımlar Türkiye'yi Irak'la olan karşılıklı ticaretinin büyük bir kısmından vazgeçmeye zorladı ki bunlar arasında iki petrol boru hattı da vardı. Ambargo dönemi, Türkiye'ye en azından 8 milyar dolara mal olmuştur. Türkiye ise bu zararın

5 Ibid., 315

yılda 5 milyar dolar olduğunu ileri sürmektedir. Bu arada, Ankara'da Kuzey Irak'la ilgilenmenin en uygun yolunun ne olduğu konusunda bir tartışma başlamıştır: Güvercinler, şartların, Kuzey Irak'ın Türk ekonomisinin çeperine entegre edilmesi için altın bir fırsat sunduğunu ileri sürerken; güvenlikçi Şahinler bu tür bir sürecin sadece Kuzey Irak'ın Bağdat'tan kopup bağımsızlık yolunda ilerleyişini kolaylaştıracağını iddia etmişlerdir.[6]

Hem Güvercinler haklıydı, hem de Şahinler.

Musul irredentist* meselesinin hâlâ canlı olduğunu hatırlatan bir olay, Cumhurbaşkanı Özal'ın Türk ordusuna, 1993'te Saddam'ın yenilgiye uğratılmasından sonra şayet Irak parçalanacak olursa Musul'un geri alınmasını düşünmeyi tavsiye etmesiyle gündeme gelmiştir. Ne var ki ordu, söz konusu Kürt bölgesinin alınmasının Türkiye'nin başına gereksiz ve daha ciddi başka güvenlik ve ayrılıkçılık sorunları açacağı gerekçesiyle Özal'ı bu görüşten vazgeçirmiştir.

1991 Savaşı'nın Türkiye'ye tek faydası, Washington'la olan stratejik ilişkisinin pekişmesiydi, zira Türkiye güvenilir müttefik imajını sağlamlaştırmıştı. Ne var ki bu imaj yanıltıcıydı, çünkü Türkiye'nin politika yapıcı mahfillerindeki çoğunluğun, Özal'ın ABD politikasını hararetle destekleme şeklindeki stratejik oyunu ile keskin ve ciddi bir görüş ayrılığı içinde olduğu gerçeğini ihmal ediyordu. ABD'nin 2003'te Irak'ı işgal etmesiyle işte bu bölünmeler tam olarak gün ışığına çıkmıştır. Esasen, Irak'ta durumun kötüleşmesinin doğuracağı tehlikeler konusunda Türkiye'nin duydu-

6 Ibid., 322.

* Ülkenin kaybettiği toprakları geri istemesi veya komşu ülkedeki soydaşları veya dindaşları üzerinde hak iddia etmesi doktrini. (ç.n.)

ğu kuşkular ve korkular 1980'den sonra bölgede meydana gelen olaylarla tamı tamına doğrulanmıştı. Irak içinde meydana gelen her yeni uluslararası olay, çatışma ve savaş, sadece Kürt kimliğini ve özerkliğini tahkim etmeye yaramış, sonunda bağımsız bir Kürt devleti kurulmasını her zamankinden daha gerçekleşebilir ve ihtimal dâhilinde bir olgu haline getirmiştir.

2003 Körfez Savaşı—İstenmeyen Savaş

İşte bu nedenlerle, Saddam rejiminin devrilmesi, Ankara'nın istediği en son şeydi; Türkiye için bu, Irak'ta Pandora'nın kutusunun açılması demekti. Saddam'ın Ankara açısından tek önemli problemi; Irak'ı sürekli çatışma içine çeken, tahmin edilmesi zor, agresif ve dengesiz karakteriydi. Oysa bunun dışında Saddam, kendi Kürt nüfusunu kontrol altında tutmak için muazzam çaba harcamıştı.

Gözlemci Henri Barkey ve Türkiye'de ABD yanlısı kampta yer alan birçok kişi Türk parlamentosunun Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'a operasyon düzenlemek için Türk topraklarını kullanmasına izin vermeme kararını, Türkiye'ye "masada bir sandalye" kaybettiren ve ülkeyi gelecekte yapılacak Irak'la ilgili görüşmelerde hiçbir söz hakkına sahip olmayacak bir konuma iten, kötü bir stratejik adım olarak görmüşlerdir.[7] Oysa Türkiye'nin etkide bulunabileceği bir "masa" hiçbir zaman olmamıştır; Bush yönetimi Saddam sonrası Irak'a nasıl muamele edileceği konusunda ABD istihbarat servislerinin, dış politika think-tanklarının ve Avru-

7 Henri Barkey, *Turkey and Iraq: The Perils and Prospects of Proximity*. Special Report 141 (Washington,D.C. United States Institute of Peace, July 2005).

palı müttefiklerin tavsiyelerinin bile çoğunu görmezden gelmiştir. Ancak Türklerin bu kararının şoku, Washington'da hâlâ devam etmektedir ve bazıları işi bunun "ödettirilmesi" gereğinden bahsetmeye kadar vardırmaktadır.

Kerkük ve Türkmenler

Türkiye'nin 2003 yılından beri Irak'la ilgili olarak dile getirdiği en önemli dış politika amaçlarından biri, hassas petrol bölgesi Kerkük ve çevresindeki Türkmen nüfusun refahını korumaktır. Her ne kadar bu grubun nüfusu muhtemelen 1 milyondan az ise de —Türkmenler sayılarının 3 milyon olduğunda ısrar etmektedirler— Türkmenler Kerkük şehrinde yaşayan nüfusun önemli bir parçasını teşkil etmektedirler. Esasen Sünni Türkmenler, Kürtlerin alt sınıfı temsil ettiği Osmanlı yönetimi altında Kerkük'ün yönetici elit sınıfını oluşturmaktaydılar.[8] Ancak o zamandan beri Türkmenler kesin bir konum ve etki kaybına uğramışlardır, özellikle de Kerkük ve çevresini kontrol etmek için yapılan üçlü rekabet sırasında.

Öyle bile olsa Türkmenler, ki kendi aralarında dahi Sünni ve Şii olarak bölünmüş durumdadırlar, Ankara için —hele hele Kürtler Kerkük'ü Kürtleştirme yönünde adımlar attıkça— Kerkük ve petrolünü Irak Kürtlerinin eline teslim etmeme çabalarında olası bir anahtar kartı temsil etmektedir. Bunu böylece kaydettikten sonra, Ankara'nın nüfuzunun hemen tamamen sadece Sünni Türkmenler üzerinde olduğunu söylemeliyiz; zira Şii Türkmenler, birçok konuda güneyin Arap Şiileriyle görüş birliği içindedirler. Dahası, Ankara'nın sahiplendiği Irak Türkmen Cephesi,

8 Ibid.

bütün Türkmenler tarafından da desteklenmemektedir.[9] Sonuç olarak Türkmenler, Kuzey Irak'ta Ankara'nın politikalarını dayandırabileceği çok zayıf bir temel oluşturmaktadır, ki Ankara'nın da olası bir anahtar kart olarak onlardan tedricen vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Aslında, Türkiye'nin "kırmızı çizgi"sinin gerçekçi bir şekilde çizilmediği artık anlaşılmıştır ve zaten geçilmiş durumdadır. Kürtler ittifakla sadece Kerkük'e hâkim olmaya değil, aynı zamanda burasını Kürdistan'ın başkenti ilan etmeye de kararlıdırlar, bu karar orada yaşayan Araplara ve Türklere karşı ne kadar haksızlık olursa olsun. Dahası, pek çoğu Saddam tarafından sürülmüş olan Kürtler Kerkük'e geri dönmektedirler. Bu süreci geriye çevirecek pek bir güç yoktur.

Ankara hâlâ, Kürtlerin Kerkük'ten elde edecekleri geliri kendi özerkliklerini tahkim etmek ve hatta gelecekte bağımsızlık kazanmak amacıyla kullanmalarını önlemek için, Irak petrolünün tamamının Bağdat'ın merkezi kontrolü altında olmasını istemektedir. Ancak petrol gelirinin bir dereceye kadar bölgesel kontrolü yolunda yapılan müzakereler halihazırda bir hayli yol almış durumdadır.

Yeni Mülahazalar

Sonuçta, Türkiye'nin AB üyeliği meselesi, Türklerin Kuzey Irak'taki hareket serbestini en azından bölgedeki ABD politikaları kadar kısıtlayan bir faktördür. Birleşik Devletler eninde sonunda Irak'ı terk edecektir, fakat Avrupa Birliği Türkiye'nin oradaki siyasi statükoyu değiştirmeye yönelik bir askeri müdahalesini hoşgörüyle karşılamayacaktır; özellikle de sağlam meşrulaştırıcı gerekçeler olmadıkça, ki bugün yoktur. Ayrıca öteki Arap ülkeleri ile İran, Kuzey

9 Ibid.

Irak'ta olabilecek herhangi bir Türk askeri müdahalesine karşı sert tepki göstereceklerdir, hele hele Türkiye orada bir şekilde sürekli kalmaya heveslenirse. Bu takdirde Türkiye, bir anda kendisini kazanılması imkânsız bir gerilla savaşının ortasında bulabilir.

Barkey'in işaret ettiği gibi, Türk ordusu ile iktidardaki AKP arasındaki iç siyasi mücadele, Irak meselesi dâhil Türk politika yapım sürecini komplike hale getirmiş durumdadır.[10] Ordu AKP'nin başarılı olmasını arzu etmemekte, zaman zaman da onu zor durumda bırakmaya yeltenmektedir. Şayet Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı ciddi bir Türk askeri müdahalesi olacaksa, gerek ordu gerekse AKP önce söz konusu riskli tercihin sorumluluğunu karşı tarafın omzuna yüklemek isteyecektir. Sonuçta, herhangi bir olası ihtilaftan kaçınmak için AKP Irak ve güvenlik politikasıyla ilgili hemen her konuda ordu ile yakın işbirliği halinde çalışmayı tercih etmiş, Saddam'ın düşmesinden bu yana da Washington ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır. (İronik bir şekilde bu durum, Türk milliyetçileri ile solcuların AKP'yi Türkiye'deki "Amerikan partisi" olarak suçlamalarına yol açmıştır.)

Türkiye bu arada Şia üzerinde de farklı kavramlarla düşünmelidir. Osmanlılar uzun süre Şia'yı kendilerinin Sünni-temelli iktidar ve meşruiyetlerine yönelik bir tehdit olarak görmüşlerdir, özellikle de onaltıncı yüzyılda İran, Şii bayrağını devraldıktan sonra. Peki acaba bugün Şiilik Türkiye için ne anlama gelmektedir? Bir hayli heterodoks Şii nüfuslarıyla Alevilerin, Şiiliğin herhangi bir ortodoks biçimini temsil etmemeleri dolayısıyla İran'a doğru yönelmeleri için pek bir nedenleri yoktur. Esasen, geçmişteki hâkim Sünni baskısı nedeniyle Aleviler genel olarak sıkı laiktirler.

10 Ibid.

Ancak Şii Alevi bir azınlığın iktidarda olduğu İran, Irak ve Suriye gibi ülkelerde bir tür yeni Şii blokun yükselişi karşısında acaba Türkiye ne yapabilir? Böyle bir gruplaşma Türkiye için bir "tehdit" midir? Ankara mezhepsel siyaset gibi karmaşık bir sorunun kucağına düşmekten daima kaçınmak istemiştir. Dolayısıyla her ne kadar bugün Orta Doğu'da hemen her şey mezhepsel siyaset üzerine kurulu olsa bile, Ankara'nın Irak'taki mezhep çatışmasında taraf olması hemen hiç ihtimal dâhilinde değildir. Mezhepsel dürtüler üzerine politika bina etmek, modern Türkiye'nin işi değildir, öteki Sünni devletler tarafından böyle yapmaya teşvik edilse bile. Her halükârda, bu tür bir bölgesel çatlama Ankara'nın başını ciddi olarak derde sokabilir.

Her ne kadar Irak için bir tarımsal ürün sağlayıcısı, bir su kaynağı ve tüketim malları temin edicisi, Irak petrolüne bir müşteri ve nihayet Irak petrolünün Akdeniz'e akıtılması için bir transit güzergâhı olması nedeniyle Türkiye'nin Irak ekonomisi üzerinde gelecekte oynayabileceği rol oldukça önemli olsa da, Kürt sorunu, gerek Türkiye'nin Irak'la ilişkileri gerekse Türkiye'nin bizzat kendi geleceği için büyük bir soru işareti olarak kalmaya devam etmektedir. Açıktır ki Irak'taki son gelişmelerden sonra Türkiye'nin Kürtleri, etnik açıdan kendilerinin daha farkında olmuş ve daha talepkâr hale gelmişlerdir. PKK gerillalarının eylemleri birkaç yıldır sahneye geri dönmüş durumdadır. Washington'un kuşku uyandırır şekilde hakkında pek bir şey yapmadığı PKK'nın Kuzey Irak'ta hâlâ müstahkem bir mevkii vardır. Pek çok Türk, ABD'nin PKK üslerini hava saldırılarıyla bölgeden dışarı atmamasının, Türkiye'nin topraklarını ABD askerlerine kapatmasına karşı ödenen bedelin bir parçası olduğuna inanmaktadır. Diğerleri de Washington'un ülkedeki ABD yanlısı tek grup olan Irak Kürtlerini kendisinden uzaklaştı-

ramayacağını ileri sürmektedirler. Her ne olursa olsun, PKK'ya karşı eyleme geçmemek, Washington için aptalca bir lükstür; bu konu tarafların çoğu için kesinlikle en hassas çift taraflı sorun olmayı sürdürmektedir.

Her ne kadar Ankara terörle mücadelenin bir parçası olarak Kuzey Irak'ı işgal etme hakkından tekrar tekrar söz etse de, şayet Türk ordusu Irak'taki PKK üslerine karşı güç kullanırsa —Avrupa, Washington, kendi Kürtleri ve Bağdat nezdinde— ağır bir bedel ödemek durumunda kalır. Yine de, şayet Kuzey Irak hükümetinin baş eğmesine karşı bir uyarı gelmezse, Türkiye böyle bir şey yapabilir. Ancak Türkiye tarafından Kuzey Irak'ın tam olarak işgali ve Irak toprağının ele geçirilmesi hiç muhtemel değildir; böyle bir şey Kuzey Irak'ta Türkiye'nin kazanamayacağı, tahripkâr bir gerilla savaşıyla sonuçlanır.

Ekonomik Boyut

Türkiye'nin Saddam sonrası dönemde Irak'la ilişkileri, sadece milliyetçilik ve ayrılıkçılık gibi yüksek profilli meseleler etrafında gelişmiş değildir. İki ülke arasındaki ilişkiler daha az bilinen başka meseleleri de içermektedir, mesela Türkiye ile Irak Kürdistanı arasında büyüyen ve derinleşen ekonomik münasebetler gibi. Kuzey Irak Türk ekonomisine bağımlı olunca, bu bağlar ilerde siyasi alanda, özellikle de 2007 yazında Meclis ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine giden çalkantılı dönemde, Türk-Irak Kürtleri ilişkilerine damgasını vuran pürüzlerin azaltılmasına ve istikrara kavuşmaya yardım da edebilir. Bu ekonomik bağımlılığın iki taraf arasında kazançlı bir birlikte varoluşu desteklemesi ve Türkiye'ye Irak Kürdistanı'nda muazzam bir söz hakkı ve etki imkânı vermesi muhtemeldir.

Gayet anlamlı şekilde, bu önemli rolün hâkim aktörü, Türk özel sektörüdür; Türk özel sektörü, Irak Kürdistanı'na büyük paralar yatırmıştır ve Kürtlerin Irak petrol satışlarından elde ettikleri petrol gelirleri dışında, o bölgedeki en hâkim ekonomik güç konumundadır. Irak Kürdistanı'na yönelik Türk ihracatının, özellikle de gıda ve inşaat malzemeleri ihracatının, 2007 yılında 5 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. Türk şirketleri de 2010 yılına kadar bölgede yaklaşık 10-15 milyar dolarlık proje gerçekleştirmeyi beklemektedirler.[11] Türk inşaat şirketleri şu ana kadar zaten düzinelerce modern, yüksek profilli proje gerçekleştirmiş durumdadır. Bunlar arasında Erbil'de Kürdistan'ın "başkanlık" sarayının inşası, televizyon şebekeleri, uluslararası havalimanları, üniversiteler, köprüler, karayolları ve kent altyapı projeleri bulunmaktadır. Artan ilişkilerle birlikte Türk Havayolları bugün Irak'taki Kürt şehirlerine düzenli uçuşlar gerçekleştirmektedir.[12]

Bu karşılıklı ekonomik ilişkilerin ağırlığı ve etkisi, Irak Kürtleri ile —yalnızca AKP değil, Kuzey Irak'ta ekonomik menfaatleri olan aileler ve şirketlerle karmaşık bağları olan, Türkiye'nin anti-Kürtçü milliyetçi partisi dâhil belli başlı muhalefet partileri de işin içinde olmak üzere— Türk siyasetinin başlıca büyük aktörleri arasındaki güçlü ve gelişmekte olan bağlar sayesinde daha da yoğunlaşmıştır.[13] Söz konusu yeni altyapıların iktisadi gerçekliği Türkiye ile Irak Kürdistanı arasındaki gerginliklerin hafiflemesine yardım edip iki ekonominin daha büyük oranda entegre olmasını kolaylaştırabilir.

---

11 M. K. Bhadrakumar, "Iraqi Kurds play with Turkish fire", *Asia Times Online*, April 14, 2007, www.atimes.com/atimes/Middle_East/ID14Ak02.html.

12 Ibid.

13 Ibid.

Sonuç

2003 Körfez Savaşı sonrasında, Türkiye'de ideolojik ve siyasi spektrumun değişik kanatlarında bulunan çevreler, Washington'un Orta Doğu konusundaki niyetlerinden her zamankinden daha çok kuşkulanır hale gelmişlerdir. Çoğu, Amerika Birleşik Devletleri'nin şu anda, geçmişteki Avrupa emperyalizminin ayak izlerini takip ettiğine ve bölmek ve zayıflatmak suretiyle bölgeye hâkim olmak peşinde koştuğuna inanmaktadır. Yine bu insanlar, vaktiyle bir uyumsuzluk, çatışma ve kavga kaynağı olsun diye İsrail devletinin "emperyalist yaratımı"na benzer şekilde, bugün de bölgede, sonunda dış güçlerin kalıcı manipülasyonuna ve müdahalesine yol açacak bir —Kürt devleti suretinde— "zehir hapı"nın yaratılmasına şahitlik ettiklerine inanmaktadırlar. Emperyal Avrupa tarihinin gözden geçirilmesi ne yazık ki bu tür korkuların büsbütün temelsiz olmadığını ortaya koymaktadır. Washington'un Kuzey Irak'ta PKK varlığını ortadan kaldırma konusundaki isteksizliği, ABD'nin, fazla bağımsızlık yanlısı bir müttefik olarak Türkiye'yi bölüp parçalama niyetleri konusunda yaygın bir Türk paranoyasını daha da canlandırmıştır.[14]

Türklerin korkuları pek yersiz sayılmaz. Bağımsız bir Kürt devleti ihtimali bugün her zamankinden fazladır. Dahası, dünyada kimlik politikalarının tanınması ve genel anlamda yapılan demokrasi ve insan hakları çağrıları, kaçınılmaz şekilde Kürtlerin kendi kaderini tayin ihtimalini güçlendirmektedir. Buna ilaveten, Irak devleti içindeki artan bölünmeler, çökmekte olan bir Irak devletinin bir parçası olarak kalmak yönünde Kürtlere fazla bir ümit vermemek-

14 Örnek için bkz., Prof. Dr. Osman Metin Öztürk, "ABD Türkiye'yi Irak'a İtiyor", April 11, 2006, www.habusulu.com, www.jeopolsar.com.

tedir. Sonuç olarak, bütün sınırları aşan uluslararası Kürt davasının sonunda nereye doğru evrileceğini hiç kimse bilemez. Bir gün acaba bazı Kürtler için bağımsızlık söz konusu olacak, bazıları için olmayacak mı, Pan-Kürt bir devlet mi olacak, yoksa hepsi için özerklik mi söz konusu olacak? Ya da gevşek bir konfederasyon altında çeşitli Kürt grupları arasında kalıcı siyasi bölünmeler, statükonun devamı, ABD himayesinde bir Kürt devleti, veya Arap Irakı'nda pek hoş karşılanmayacak ve ABD askeri üslerine ev sahipliği yapacak özerk bir Kürdistan mı? Çok sayıda olası senaryo mevcuttur, ancak bölgesel devlet rekabeti bağlamında bunların hemen hepsinin son derece değişken olması muhtemeldir.

Her ne kadar Irak Kürtleri genel olarak PKK'nın silahlı eylemlerinin ve terörizminin aleyhinde olsalar da, PKK'nın başarmaya çalıştığı şeye karşı bir sempati ve anlayış beslemektedirler. Kuzey Irak'taki Kürt otoriteleri, bölgelerine yönelik bir Türk saldırısına karşı çıkacaklar, fakat PKK sorununu çözme konusunda Ankara ile işbirliğine gitmeye çalışacaklardır.

Türkiye'nin elinde kalan en iyi opsiyonu, yeni Kürt varlığı ile işbirliğine giderek onlar üzerinde baskın bir etki kurmaya ve onları Türk ekonomisi ve siyasetinin alanına çekmeye çalışmaktır. Buna ilaveten, Türkiye'nin Suriye, Irak ve İran ile dört-taraflı konfederatif bir Kürt işbirliği bölgesi geliştirmesi de mümkündür. Bölge dışı güçlerin manipülasyonu olmadığı takdirde bölgesel paranoya büyük oranda azalacak ve yaratıcı bir siyasal ve toplumsal evrilme için fırsat doğacaktır. Nihayet, Ankara ile Bağdat arasında devletten devlete "normal" ilişkilere kapı açılması, ancak ve ancak Türkiye'nin kendi Kürt sorunlarını çözmesinden sonra mümkün olacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM
Türkiye ve İran

İhtiyatlı Bir Birarada Varolma

Türklerin başka hiç kimse ile Farslarla olduğundan daha eski veya daha karmaşık kültürel etkileşimi yoktur. İki bin yıldan daha uzun zamandır İran, Anadolu'ya kim hükmetmişse onun jeopolitik rakibi olmuştur, ki bunlar arasında Bizans da vardır. Her ne kadar İran ile Türk Anadolusu arasındaki jeopolitik gerginlikler İran'ın henüz Sünni bir devlet olduğu zamanlarda da var idiyse de, İran'ın Osmanlı devletinin baş teolojik ve ideolojik rakibi haline gelmesi, ancak İran'ın 1500 yılında dini bir çark edişle Şiiliği devlet dini olarak kabul etmesiyle olmuştur. Onaltıncı yüzyıldan itibaren, Şii İran ile Sünni Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bu ilişki, ideolojik açıdan birbirini kötüleme ve Anadolu ile Mezopotamya üzerinde uzun bir mücadele içeren dini bir soğuk savaş teşkil etmiştir.

Onyedinci yüzyıla gelindiğinde bu iki mücadeleci devlet arasındaki ciddi toprak savaşları bir sona dayanmış, önemsiz şüpheler ve zaman zaman meydana gelen hafif çarpışmalar düzeyine inmiştir. Ara sıra meydana gelen kültürel

ve ideolojik gerilimler ile sık sık cereyan eden karşılıklı güvensizlik nöbetlerine rağmen, sürtüşmeler asla gerçek bir sınır çatışmasına dönüşmemiştir. İki devlet arasındaki ilişkiler, uzun ve —belki bazen dikenli— ihtiyatlı bir birlikte varolma ve gönülsüz bir karşılıklı saygı şeklinde nitelenebilir. Bunun sonucunda, iki ülke yüzlerce yıl süren gerçek bir barışın tadını çıkarmış, birkaç ufak çaplı çarpışma dışında ciddi bir sınır ihtilafı yaşamamıştır. Hatta Soğuk Savaş sırasında Araplar ve Türkler arasında olduğu gibi karşıt ideolojik kamplarla ittifak etmiş bile değildirler.[1]

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti İran'ın yeni Pehlevi hanedanıyla bir tür iş ilişkisi gibi yürüyen ilişkiler kurmayı arzu ediyordu. Gelişen ilişkiler, 1932 yılında iki ülke arasında yeni bir sınır anlaşmasıyla sonuçlandı. Her ne kadar Şah Rıza'nın reformları çok daha az zekice, daha az beceri, anlayış veya kalıcı etkiyle icra edilmiş olsa bile, uyguladığı Batılılaştırmacı reform programı konusunda Şah'ın örnek aldığı model, bizzat Atatürk idi.

1979 İran Devrimi'nden sonra yeni İran İslam Cumhuriyeti, Orta Doğu'da ABD iktidarına direnişin anahtar merkezi olarak, Türkiye'nin bölge ile Batı arasında çıkarlarını dengeleme çabalarını komplike hale sokmaya başlamıştır. Yine de tarihsel ilişki geleneği içinde, gerek Türkler gerekse Farslar birbirleriyle savaşma konusunda tutarlı ve derin bir isteksizlik göstermeye devam etmektedirler.

Modern Türk-İran ilişkileri genel anlamda şu faktörlerce belirlenmektedir:

---

1 Türkiye ve İran arasındaki karmaşık ilişkilere dair mükemmel bir araştırma için bkz. Gökhan Çetinsaya, "Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations", *MERIA Journal* 7, no. 3 (September 2003), 3.

- Türk-İran ilişkilerini olduğu kadar Irak, İran ve Türkiye Kürtleri arasındaki üçlü ilişkileri de etkileyen Kürt meselesi;
- Her ne kadar çoğu zaman sürtüşmenin nedeni değil de aracı olsa bile, devlette dinin rolü konusundaki —yani İran teokrasisi ile Türk laik devleti arasındaki— ideolojik gerginlikler;
- Tahran'ın radikal dış politika amaçları konusunda Ankara'nın duyduğu rahatsızlık, özellikle Tahran'ın İsrail ve İslam'la ilgili periyodik propagandası, Türkiye'de meydana gelmiş bazı suikastlara İran'ın verdiği ileri sürülen desteğin yarattığı kızgınlık ve zaman zaman Kürt İslami hareketi Hizbullah'ı (Lübnan'daki Hizbullah'la ilişkisi yok) İran'ın teşvik ettiği kuşkusu;
- Saddam sonrası Irak, Suriye, İran Körfezi, Kafkaslar ve Orta Asya üzerinde etkili olmaya yönelik jeopolitik rekabet;
- İran'ın potansiyel nükleer silahlara sahip olma arayışı;
- Özellikle petrol ve doğal gaz boru hatlarıyla ilgili olmak üzere, uluslararası enerji siyaseti karşısında Türkiye'nin kendi enerji gereksinimini karşılama ihtiyacı ve İran'ın enerji ihraç kapasitesini sınırlamaya yönelik kararlı ABD girişimleri;
- Ankara'da şu anda sahipsiz, kuluçka döneminde bulunan Pan-Türki dürtülerin günün birinde İran Azerbaycanı'nda daha fazla etki için bir Türk girişimine kapı aralayabilecek olması;
- Türkiye'nin —bir zamanlar İngiltere ve Rusya, şimdi ise politikaları müdahaleci ve istikrarsızlaştırıcı olarak algılanan Birleşik Devletler gibi— bölgedışı güçler elinde İran'ın herhangi bir kargaşaya sürüklenme veya parçalanma ihtimalinden duyduğu endişe.

Dini Faktör

Sünni-Şii bölünmesine rağmen, her iki devlet de dini farklılıklarını görmezden gelmeyi büyük ölçüde başarmıştır, özellikle de daha yakın yüzyıllarda. Mesela Sultan II. Abdülhamit, Osmanlı döneminin son yıllarında, Avrupa'nın emperyal meydan okuyuşları karşısında bütün Müslümanları birleştirmeyi amaçlayan Pan-İslamcı politikalarına İran'ın desteğini kolayca isteyebilmişti. Gerçekten de Osmanlı temsilcileri, Sünni-Şii farklılıklarının teolojik açıdan marjinal olduğunu, oysa ortak jeopolitik menfaatlerinin çok daha önemli olduğunu ifade etmişlerdi.[2]

1920'lerde, her iki devlet de —Türkiye Atatürk, İran ise Rıza Şah yönetimi altında— geniş kapsamlı bir reform ve Batılılaştırma programının parçası olarak sıkı laikleştirici gündemler benimsediler. Bunun sonucu olarak kamusal hayatta İslam'ın yeri, gerek Türkiye'de gerekse İran'da keskin bir şekilde aşağı çekildi. Ayrıca her iki ülke de kuzeye yönelik gayet gerçek bir Sovyet tehdidiyle ilgili jeopolitik bir endişe paylaşmaktaydılar. Ancak 1979'da Şah'ın sekülarizmini ve Batıcılığını yıkıp ülkede teokratik düzen kuran İran Devrimi'nden sonra, iki ülke arasındaki dini gerginlikler yeniden canlandı. Ayetullah Humeyni'ye göre, Kemalist Türkiye'nin halifeliği kaldırması, laikleştirme politikaları ve emperyalist Batı ile yakın ittifakı İslam'a karşı çirkin bir vefasızlık örneğini temsil etmekteydi. Ankara'ya gelen İranlı resmi ziyaretçiler diplomatik zorunluluk olarak Atatürk'ün mezarına yapılması gereken ziyareti sürekli reddettiler— bu, Türkiye'nin resmi ideolojisine karşı büyük bir hakarettir. Yine İran'ın Türkiye büyükelçileri, kamuoyu

2 Ibid.

önünde, şeriat yasalarını benimsemek gerektiği konusunda ya da İsrail ve Filistin üzerine kışkırtıcı beyanlarda bulundular, resmi Türk politikasıyla uyuşmayan radikal İslamcı görüşlere destek verdiler.

Bugün İslami eğilimli AKP, Tahran'la ilişkileri geliştirmek için ciddi gayret göstermekteyse de Türk Silahlı Kuvvetleri, İran konusunda Türkiye'nin sivil yetkililerine göre çok daha şahince bir tutum benimsemektedir. Bülent Aras'ın not ettiği gibi, eski Kemalist dünya görüşü, hâlâ Türkiye'de İslam'ın yeniden yükselişi gibi dâhili sorunları "dış düşmanlar"a fatura etme, dış ilişkileri resmi ideolojinin reklamını yapmak üzere kullanma ve esasında dâhili mesele olan konuları "güvenlik meseleleri" haline dönüştürme eğilimindedir.[3] Böylece Türkiye'nin ultra-laikçi elitinin gözünde İran, bir İslam Cumhuriyeti olarak "İslami tehdit"i sembolize etmektedir. Yine de son tahlilde her iki ülke birbirlerine karşı oldukça pragmatik davranmaya devam etmekte; ufak tefek periyodik diplomatik krizlere rağmen, genellikle dini ve ideolojik farklılıkları bir kenara bırakıp karşılıklı endişelere temas etme ve ihtiyatlı biçimde birlikte varolma durumlarını sürdürmektedirler.

Irak Gerginlikleri

İran ile Osmanlılar arasında cereyan etmiş önemli sınır ihtilaflarının çoğu, Osmanlı Irakı ile İran arasındaki sınırlarla ilgiliydi. Her ne kadar bu özel gerginlik kaynağı modern Türk devletinin yeni sınırlarıyla ortadan kalkmışsa da, İran'ın Saddam sonrası Irak'ta yükselen etkisi, gelecekte bir İran-Türk gerginliği olması ihtimalini ortaya çıkarmıştır.

---

3 Aras, *Turkey and The Greater Middle East*, 73–74.

Ulusötesi Azınlık Çıkarları

Gerek Türkiye gerekse İran, dönem dönem birbirlerinin azınlık gruplarını, özellikle de her iki devletin sınırlarının öte yakasına taşan kalabalık Kürt azınlığı ve İran içindeki Türki azınlık gruplarını, kendi avantajları için manipüle etmeye çabalamışlardır.

Kürtler: Kürt meselesi belki de iki ülke arasındaki en uzun vadeli somut sürtüşme konusunu teşkil etmekte olup, onlarca yıl sıkı bir kontrol altında olmayan Türk-İran sınırından Kürt isyancıların kontrol dışı geçişlerinin tetiklediği bir sorundur. Türkiye içinde meydana gelen ve Ankara'nın Tahran'ı bunlara destek vermekle suçladığı bir Kürt kalkışmaları döneminden sonra, 1937'de sınır üzerinde kalıcı bir anlaşmaya varılmıştır.[4] Daha sonra, 1970'lerde İran Şahı Kürt isyancıları desteklemiştir; fakat Saddam Hüseyin'i zayıflatmak amacıyla sadece Irak içindekileri. Yine de bunun Türkiye içindeki Kürt radikallere verebileceği cesaretten dolayı Ankara Tahran'ın bu politikasından çok rahatsız olmuştur.[5]

Türkiye, İran ve Irak sınırındaki üç yönlü kabilesel ve siyasal akrabalıkların varlığı başka sorunlar da doğurmaktadır. En kuzeydeki, Kürt Demokratik Partisi altında toplanmış, Kırmançi dili konuşan, nispeten daha fazla kabile yapısına sahip Kürt topluluğu coğrafi ve kültürel olarak İran'dan çok Türkiye'ye yakındır. Süleymaniye'de yoğunlaşmış, daha az kabilesel yapıya sahip, daha çok kentleşmiş, Süryanice konuşan Kürtlerse kültürel açıdan İran'daki, Sür-

4 Çetinsaya, "Essential Friends and Natural Enemies", 27.

5 Ibid., 35.

yanice konuşan Kürtlerle irtibatlıdır ve tarihsel olarak da İran'la yakın ilişkiler içindedir. Her iki grup da maksimum manevra alanı kazanabilmek için Türkiye'yi İran'a karşı kullanmaktadır.

Türkçe-Konuşan Azınlıklar: İran'daki, Türkçe konuşan azınlıklar, çağdaş Türk-İran ilişkilerinde önemli bir sorun teşkil etmemekle birlikte, Türkiye'nin İran üzerinde tek yönlü baskı kurabileceği potansiyel bir araç durumundadır. İran nüfusunun yaklaşık yüzde 26'sı Türkçe konuşmaktadır, ki bunların ezici bir çoğunluğu Azeridir ve kültürel ve dilsel açıdan Azerbaycan Azerileriyle çok yakın irtibatlıdır. (Bazı Azeri milliyetçiler buraya "kuzey" ve "güney" Azerbaycan olarak atıfta bulunur.) Tüm dünyada Türkçe konuşan halklar arasında, "Türklükleri"nin en az farkında olma eğilimindeki İran Azerileri, kültürel ve ekonomik açıdan İran'a gayet iyi entegre olmuş durumdadırlar. Nitekim bu grup, geniş bir işadamları sınıfını teşkil etmektedir ve önde gelen birçok Ayetullah ve yetkili Azeridir. Her ne kadar hakiki ayrılıkçılık duyguları minimal düzeyde ise de, yine de Tahran'ın uyguladığı baskıcı yönetim konusunda birçok Azeri'de mevcut olan endişe, daha büyük bir bölgesel özerklik arzusu yeşertmektedir.

Osmanlı Devleti Pan-Türkizmi teşvik bağlamında çeşitli aşamalar geçirmiştir, bunlardan en dramatik olanı Genç Türkler döneminde (1908-18) Enver Paşa'nın etkisi altında ve daha sonra da, Rus Devrimi'nin ardından Enver'in Azerbaycan ve Orta Asya'daki Rus Türkleri arasında Pan-Türk bir isyan başlatmak istediği zaman söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti, karşılıklı ilişkilerindeki gerilimli noktalarda İran'a karşı pozisyonunu güçlendirmek için Azerbay-

can'a tekrar tekrar müdahale etmiştir. Her ne kadar Atatürk yeni cumhuriyetin dış politikasında formel bir unsur olarak Pan-Türkizmden vazgeçmişse de, Türk siyasi yelpazesinde aktif bir milliyetçi unsur hâlâ bulunmaktadır. Pan-Türkizm SSCB'nin dağılmasından sonra yeni bağımsız Türki cumhuriyetlerin ortaya çıkmasıyla yeniden gündeme gelmiştir. Söz konusu milliyetçiler, düzenli olarak, Ankara'yı dışarıda Türkiye'nin etkisini genişletmek ve belirli İran politikalarından hoşnutsuzluğunu göstermek için Pan-Türki bağlarını devreye sokmaya teşvik etmektedirler.

Pan-Türki meselelerin gelecekte Türk-İran ilişkilerinde ciddi bir rol oynaması pek muhtemel değilse de bunlar, ikili ilişkilerin kötüleşmesi ihtimaline karşı, Türkiye tarafından kuluçka halinde ve istismara açık durumda tutulmaktadır. Ankara ile Tahran arasında Irak veya nükleer silahlar meselesiyle ilgili ciddi bir çıkar çatışması olması veya pek muhtemel olmasa da, Tahran'ın kalabalık Azeri azınlığına karşı örseleyici bir tutum takınması halinde böyle bir durum yaşanabilir. Bölgesel koşulların gerçekten ciddi biçimde kötüleşmesi halinde İran, İran Azerileri, Azerbaycan Azerileri, Ermenistan, Irak ve Türkiye arasında altı-yönlü bir kriz çıkması tamamen ihtimal dışı değildir. Ancak bazı ultra-milliyetçi Türk çevrelerin zaman zaman kışkırtmalarına rağmen, bugün için böyle bir bataklığa saplanmak Türkiye için düşünülemez bir şey gibi görünmektedir.

Terörizm

Türk güvenlik otoriteleri geçmişte Tahran'ı Türkiye'deki radikal İslami şiddeti desteklemekle suçlamışlardır, özellikle de önde gelen bazı Türk laik şahsiyetlerin suikastları sırasında. 2000 yılı başlarında Türk Milli İstihbarat Teşki-

latı, İran'ın, önemli bir suikastın arkasındaki örgüt olan İslamî Büyük Doğu Akıncılar Cephesi'ne (İBDA-C) destek sağladığını, bu grubun da PKK ile bağlantılı olduğunu iddia etmiştir. Genel olarak Türk ordusu, bilhassa İran hükümetinin İslami karakteri nedeniyle, İran'a karşı sivil dış politika mahfillerinden çok daha sert bir tutum takınmıştır. Nitekim eski Başbakan Erbakan'ın Türkiye'nin İran'la ilişkilerini iyileştirme çabalarına karşı ordunun eleştirel tutumu, bizzat dış politika ile ilgili olmaktan ziyade İslam konusuna yönelik iç politikalarla ilgiliydi.

Geçmişte Türkiye, periyodik olarak İran'ın PKK'ya lojistik destek verdiğini veya Türkiye sınırına yakın bölgelerde PKK faaliyetlerine göz yumduğunu ileri sürmüştür. Kuşkusuz bu, zaman zaman taktiksel bir temelde vuku bulmuş bir hadisedir, ancak uzun vadeli bir İran politikası olmamıştır. Ne de olsa PKK, kendine özgü Pan-Kürt ideolojisiyle sonuçta İran'ı da tehdit etmektedir. Türkiye ve İran, 2006 ve 2007'de PKK'ya ve İran'daki ikizi PJAK'a (Özgür Yaşam Partisi) karşı ortak askeri operasyon konusunda yakın işbirliği yapmışlardır. Washington'un İran Kürtleri de dâhil İran içindeki ayrılıkçı hareketlere gizli destek sağladığı söylendiği için, bu yakın Türk-İran işbirliği, Washington için bir rahatsızlık kaynağıdır. Aynı zamanda Ankara'nın, PKK'ya karşı eyleme geçme konusunda Washington'un isteksiz oluşuna dair algısı da Türkiye için önemli bir başka kızgınlık kaynağıdır.

Ekonomik Faktörler

Ekonomik faktörler, özellikle enerjiye ilişkin konular, Türkiye ile İran'ı giderek daha fazla birbirine bağlamaktadır. Türkiye'nin İran'a ihracatı 2004'te 2.7 milyar dolarla,

toplam ihracatının yüzde 3.3'üne ulaşmıştır; İran, Türkiye ile ticaret hacminde, Rusya ve Ukrayna'dan sonra Türkiye'nin komşuları arasında üçüncü sırada yer almıştır.[6] 2006 itibariyle, karşılıklı ticaret hacmi 6.2 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak bu seviye hâlâ görece ılımlı bir seviyedir ve Türkiye İran'ın en önde gelen altı ihracat ve ithalat ortağı arasında henüz yer almamıştır. Bu sonuç kısmen enerji sektörü dışında iki ülke ekonomisinin birbirine benzer yapıda olması ve yine iki ülke arasında iyi işleyen yumuşak ilişkilerin bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin Orta Doğu'dan yaptığı en büyük ithalat, elbette ki, İran doğalgazıdır. Nisan 2007'de Türkiye ve İran, enerji alanında ortak girişime dayalı stratejik bir ittifak planladıklarını ilan etmişlerdir. Söz konusu proje, yeni petrol ve gaz kuyuları açılmasını ve Türkiye'den geçen mevcut boru hatlarını kullanarak Yunanistan üzerinden Avrupa'ya enerji aktarılmasını kapsamaktadır. Türkiye İran doğalgazının pazarlanması ve taşınması için 2 milyar dolar yatırmayı vaat etmiştir ve aynı zamanda İran petrolünün boru hatları yoluyla Akdeniz'deki Ceyhan terminaline aktarılması işini kolaylaştırmayı planlamaktadır. Avrupa Birliği, Rus enerji kaynaklarına aşırı bağımlılıktan kurtulmak için, İran enerjisini ithal etme projesini hararetle desteklemekte, ancak Washington bu projeye şiddetle karşı çıkmaktadır— bu da Ankara ile Washington arasında devam eden bir sürtüşme kaynağıdır. Bu arada Washington Türkmen petrolünün İran yoluyla Türkiye'ye getirilmesine dair her plana karşıdır.[7] 2007 Eylül ayı ortasında İran ile Türkiye arasında bu

6 DEIK, "Foreign Trade Statistics", August 2005, www.deik.org.tr/bultenler/200589173240ftaug2005.pdf, 11.

7 "US Critical of Turkey's Strategic Partnership with Iran", *Turkish Daily News*, April 7, 2007.

alanda kapsamlı bir ortak girişim kurulmasına dair prensip anlaşması imzalanmasıyla bu süreç daha da derinleşmiştir. Türkiye artık İran gazının ve petrolünün tüketiminde ve Batı'ya aktarılmasında önemli bir kavşak noktası konumundadır. ABD'nin sıkı muhalefetine rağmen Avrupa, tamamen Rus ihracatına bağımlılığa karşı söz konusu İran alternatifini memnuniyetle karşılayacaktır— bu da Washington'un hoşuna gitmeyen bir şeydir.

AKP İran ile ticaretin artmasını hararetle desteklemiştir. Türkiye İran'daki yatırım projeleriyle çok yakından ilgilenmektedir, ancak yine de pazarlık tarzı konusunda İran'ı kötü bir şöhretli tanımaktadır ve Tahran'ın güvenilir olmadığına inanma eğilimindedir; özellikle de Tahran'da bir havalimanı inşaatı dâhil bir hayli ilerlemiş durumdaki birçok büyük çaplı projenin akim kalmasından sonra. Bu durum ikili ilişkileri üzerinde olumsuz bir etkide bulunmuştur. Her ne kadar AKP İran'la ilişkilerde söz konusu güvenilmezlik sorunu konusunda bir yanılsama içinde olmamakla birlikte, bu sorunun giderilmesi için çalışmanın ve İran'ın Batı ile ilişkilerini geliştirmenin bölgede etkili Türk varlığı açısından çok önemli olduğuna inanmaktadır.

Dışişleri Bakanı olduğu dönemde Gül, Tahran'la düzenli ilişkilerin devamı konusunda girişimlerde bulunmuş, ama bu arada dostane eleştiriler de getirmiştir; kamuoyu önünde bütün ülkelerin kendi içinde eleştiriye ve İslami değerlere uyum konusunda kendi durumunu gözden geçirmeye açık olması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda bölgenin öteki ülkeleriyle birlikte İran'ı, dış güçler bu yönde harekete geçmeden, kendi sorunlarını kendilerinin çözmesi için teşvik etmiştir. Gül'ün bu meseleler üzerine açıkça konuşabiliyor olması bile esasen iki ülke arasında geç-

mişte tanık olunandan daha fazla bir güvenin var olduğunun bir kanıtıdır. Yine de ordunun Türk İslamcılarının Türkiye'de bir İslam devleti kurulması konusunda İran'la gizlice işbirliği yapmak istediklerine dair kuşku duymasından dolayı AKP, İran'a yakınlaşma konusunda ihtiyatlı olmak durumundadır.[8] Bu tür bir korku ise Türk kültürüne ve geleneklerine tamamen yabancıdır.

Ankara kendisini ABD'nin stratejik talepleri ile Tahran'la iyi işleyen ilişkilerin önemi arasında sıkışıp kalmış hissetmektedir. Bu tür bir ikilem daha bağımsız bir Türk dış politikası ve Rusya, Çin, Hindistan, Afrika ve başka ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi çağrılarının güçlenmesine hizmet etmektedir.[9]

İran'a karşı ABD askeri saldırısı Ankara'nın menfaatlerini olumsuz etkileyecekken, Tahran'a karşı geniş kapsamlı ekonomik yaptırımlar getirme girişimleri bile Türk dış ticaretine ciddi şekilde tesir edecektir: Örneğin her yıl yaklaşık yetmişbeşbin Türk kamyonu, Orta Asya ve ötesine gitmek üzere İran'dan transit geçiş yapmaktadır.[10] Gerek Türk ekonomisi için önemi, gerekse Ankara'nın İran'ı Türkiye'ye yaklaştırma girişimleri dikkate alındığında, Ankara'nın İran'la olan yeni ve büyük çaplı enerji inisiyatiflerine karşı Washington'un itirazlarına boyun eğmesi pek ihtimal dâhilinde değildir.

---

8 Aras, *Türkiye and The Greater Middle East*, 70.

9 Bkz., örneğin, stratejik politika uzmanı Osman Metin Öztürk, "İran'ın Yeni Dışişleri Bakanı ve Düşündürdükleri" [Thoughts Stimulated by Iran's New Foreign Minister], August 26, 2005, www.habusulu.com.

10 Mevlut Katik, "Turkey and the United States to Develop 'Common Strategic Vision'", *Eurasia Insight*, April 26, 2006, www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav042606ru. shtml.

Uluslararası Güvenlik Kaygıları

İki ülke Kürtlerle ve sınırötesi uyuşturucu kaçakçılığıyla ilgili konularda anlamlı bir işbirliği yapmaktadır. Afganistan'da Taliban'a beraberce karşı çıkmış olan İran ve Türkiye, Irak'ın parçalanmasının hesap edilemez boyutlardaki yıkıcı sonuçları konusunda da ortak bir endişeyi paylaşmaktadırlar. Fakat Ankara ile Tahran arasında, Şii hâkimiyetinde bir Irak tamamen meçhul, haritası belli olmayan stratejik suları kapsamaktadır. Hemen hemen her senaryo altında Ankara, varlığını ve etkisini bir dereceye kadar Irak'a uzatmak isteyecektir, fakat orada İran'ın muazzam etkisinin kazançlarıyla boy ölçüşmesi asla mümkün değildir. Geniş kapsamlı bir Irak iç savaşı, Türk-İran ilişkilerinde çalkantılı bir faktör teşkil edebilir. Durumun kontrol dışına çıkması pek muhtemel değilse bile, böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi halinde, Türkiye ile İran arasında yüzyıllardır ilk defa ciddi bir jeopolitik karşı karşıya geliş söz konusu olabilir. Bu koşullar altında, Ankara'nın İran'a karşı Pan-Türk kartını uygulaması tasavvur edilebilir.

Nükleer Sorunlar

Her ne kadar Türkiye'de İran'ın nükleer silahlarla ilgili planlarına olumlu bakılmasa da, Kürt sorunu ile kıyaslanınca, bu konu Türkiye'de çok öncelikli bir sorun değildir, hatta Türk ordusu için bile. Konvansiyonel silahlarda Türkiye İran'dan çok daha güçlüdür. Ayrıca aralarındaki çeşitli gerginlik kaynaklarına rağmen, iki ülke arasında yakın tarihte ciddi bir askeri kapışma mevcut değildir. Türkiye'nin temel kaygısı, İran'ın nükleer silahlarının bölgedeki güç dengesi denklemlerini nasıl etkileyeceğidir. Türk liderler ilke olarak İran'ın nükleer programlarının kısıtlanmasından memnun

olurlarsa da, Türkiye aynı zamanda ABD politikalarının yalnızca İran'ın nükleer silah .edinme yönündeki hareketini hızla ve tehlikeli şekilde tırmandırmaya yaramasından çekinmektedir. Olası bir ABD-İran çatışması ile ilgili olarak 2003 Haziran ayında yapılan bir kamuoyu yoklamasında, Türklerin yüzde 55'i bu konuda tarafsız kalmayı yeğlerken, yaklaşık yüzde 24'ü İran'ın safında yer almayı tercih etmektedir; Birleşik Devletler safında yer almak isteyenlerin oranı yüzde 17'inin altındadır.[11] Nükleer silah sorununun nasıl halledileceği konusunda Ankara'nın ABD çizgisinden ziyade AB çizgisini takip etmesi daha muhtemeldir.[12]

Erdoğan'ın Tahran'a, İran'a karşı bir İsrail saldırısı halinde Türk hava sahasının kullanılmasına izin vermeyeceğine dair güvence verdiği söylense de,[13] 2006 yılı başlarında Washington, askeri tehdit seçeneği de dâhil olmak üzere Tahran'a baskı yapacaklar listesine Türkiye'yi de ilave etmek için ciddi diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Ankara şu ana kadar bu baskıya direnmiştir ve İran'ın eylemleri Ankara'nın gözünde gerçekten tehdit haline gelmedikçe, İran'a yönelik bir İsrail veya ABD saldırısına Ankara'nın katılması veya buna yardımcı olması neredeyse kesin biçimde söz konusu değildir.

---

11 Nasuh Uslu, Metin Toprak, Ibrahim Dalmis, and Ertan Aydin, "Turkish Public Opinion toward the United States in the Context of the Iraq Question", *MERIA* 9, no. 3 (Eylül 2005).

12 Jonathan Feiser, "Nuclear Iran: Repercussions for Turkiye and Saudi Arabia", *PINR— Power and Interest News Report,* January 28, 2005, www.pinr.com/report.php?ac=view_ printable&report_id=261&language_id=1.

13 "Iran Bullies Israel's Strategic Friends—with Eye on Washington", DEBKAfile, August 22, 2004.

Sonuç

Tarihsel olarak, Türklerin Batı'ya yakınlığının İran'ı kaygılandırdığı ya da rahatsız ettiği anlaşılmaktadır; son Şah bile zaman zaman Türkiye'yi Batı'nın dikkatini cezbetme konusunda bir rakip olarak algılamıştır. Bundan dolayı, görünür gelecek için, İran'ın Türkiye'ye karşı tutumu, büyük ölçüde Ankara'nın İran'a karşı Batılı stratejik politikaları ne ölçüde benimseyeceği tarafından belirlenecektir. Türk ordusu, daha 1990'larda, İsrail ile yakınlaşmasını —ki o zamanlar hayli üst seviyede idi— ihtiyaç duydukça bir stratejik kart olarak kullanmıştır. Ancak o zamandan bu yana, AKP yönetimi altında Türk-İran karşılıklı güveni artmıştır, özellikle de bugünkü Saddam sonrası şartlarda. Ankara ABD veya İsrail güvenlik çıkarlarının doğrudan bir aracı gibi davranan bir ülke olarak algılanmadığı ölçüde, Tahran Ankara ile uzlaşmaya çok daha açık olacaktır. Aynı zamanda AKP'nin Şiilikle ideolojik bir problemi yoktur, dolayısıyla AKP "iyi komşuluk" politikalarını ve bölgedeki rolünü genişletme kapsamında İran'la ilişkilerini iyileştirmeye yönelik ciddi çaba sarfetmeye devam edecektir. Bunun sonucu olarak, gelecek senaryolarının pek çoğunda İran, Türkiye için dikenli ama daimi bir ortak olarak kalmaya devam edecektir.

ALTINCI BÖLÜM
Türkiye ve İsrail

Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu içinde uzun bir tarihi vardır. 1492'de, Müslümanlarla birlikte Katolik İspanya'dan sürüldükleri zaman Osmanlı'ya sığınmışlardır. Esasen, Soner Çağaptay'ın dediği gibi, "Onyedinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudilerin sayısı, dünyanın başka yerlerinde bulunan toplam Yahudi sayısından daha fazlaydı."[1] Yahudiler için, tarihsel olarak Müslüman dünyada yaşadıkları hayat tecrübesi, genel olarak Avrupa'nın çoğu kısmındakinden çok daha olumluydu— en azından 1948'de İsrail devletinin kuruluşuna kadar. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu da birçok meslek dalında Yahudi bilgi ve becerisinden faydalanmış, onlarla gelen Batılı know-how'ı imparatorluğun gelişmesi ve dönüşümünde kullanmıştır.[2] Yahudiler, bir halk olarak —İmparatorluk içinde sonradan güçlü ayrılıkçı eğilimler geliştirmiş olan Hristiyan toplulukların aksine— Osmanlı devletine hiçbir zaman herhangi bir siyasi veya stratejik tehdit oluşturma-

1 Soner Çağaptay, *The Turkish Prime Minister Visits Israel: Whither Turkish-Israeli Relations?* Policywatch 987 (Washington, D.C.: Washington Institute for Near East Policy, April 27, 2005).

2 Jung and Piccoli, *Turkey at the Crossroads,* 155.

mıştır. Osmanlılar da gerek Yahudiliğe, gerekse Hristiyanlığa karşı hoşgörülü bir yaklaşım içinde olmuştur. Yahudiler, modern Türkiye'de de baskıdan uzak bir hayat sürmüşlerdir ve İsrail'de de hayli Türk yanlısı önemli bir Türk-Yahudi topluluğu mevcuttur.

Ancak Türkiye, kendisini İsrail ile Arap dünyası arasında birçok kritik açıdan hassas bir dengeyi korumak zorunda hissetmiş, bu da Türkiye için kültürel, diplomatik, askeri ve ekonomik alanlarda potansiyel olarak çatışan çıkarlara sebep olmuştur.

Türk Düşüncesinde Filistin'in Rolü

Filistin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı ve Sultan da formel olarak Kudüs'teki Kutsal Mekânların Hamisi durumundaydı. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren, Avrupalı Yahudilerin Filistin'e göçündeki artış ve orada giderek daha fazla toprak edinmeleri, İstanbul'da Siyonist hareketin geniş anlamda jeopolitik içerimleri hakkında kaygı uyandırıyordu. Esasen, Osmanlı Parlamentosu'ndaki Arap mebuslar, bir gün Arap nüfusu yerinden etme tehdidi taşıyan Siyonist yayılmacılığı sınırlandıracak tedbirler alması konusunda İstanbul'a baskı yapıyorlardı.[3] Osmanlı İmparatorluğu'nun dostu olmayan İngilizlerin Siyonist arzulara boyun eğiyor oluşu, İstanbul'un kaygılarını daha da artırıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra, Yahudilerin Avrupa'daki perişan durumlarına duyarlı olan Türkiye Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı patlak vermeden önce dahi Avrupa'dan gelen Yahudilerin Filistin'e geçişleri

3 Dawn, "The Origins of Arab Nationalism", 17.

kolaylaştırmıştı. Her ne kadar bu hareket, kısmen, Arap dünyasına sempatik bakmayan Kemalist bakışı yansıtsa da, yeni Siyonist devletin kurulmasıyla Türk seçkinleri, bir bütün olarak İsrail'in askeri becerisine saygı göstermişlerdi.[4]

Fakat Aras'ın da ileri sürdüğü gibi, Türk düşüncesinde Arap-İsrail meselesi ile Kudüs meselesi arasında önemli bir fark vardır. Kudüs, İbrahimi dinlerin her üçü için de kutsaldır— Osmanlı Sultanı da kutsal şehrin adil, dengeli ve hakkaniyetli yönetimi şeklindeki İslami görevini ve sorumluluğunu yerine getirmiş olmanın tarihi gururunu taşımıştır. Müslümanların çoğu gibi, Türkler de Kudüs'te bulunan geleneksel İslami dini mekânların tamamen İsrail kontrolü altında bulunmasından son derece rahatsızdırlar. 2000 yılında yapılan bir kamuoyu yoklamasında Türklerin yüzde 63'ü, Kudüs ve Mescid-i Aksa'nın kendileri için önemli olduğunu belirtmiş, yüzde 60'ı da Filistin halkının korunmasında Türkiye'nin daha aktif bir rol oynaması gerektiğini ifade etmiştir.[5] Müslüman dünya hâlâ Kudüs'teki Müslüman çıkarları adına yüksek sesle konuşması için Türkiye'ye bakmaktadır. 2000 yılındaki el-Aksa intifadası sırasında, Türkiye'nin sıkı laik Cumhurbaşkanı Necdet Sezer bile, pek de laik olmayan bir açıklama yapma gereği duymuştu: "İslam dünyası —İslam dininin en kutsal topraklar arasında gördüğü— Kudüs'te, Cuma namazından sonra, kimi sorumsuz kışkırtmaları takiben Filistinli kardeşlerimize karşı girişilen şiddet eylemlerinden derin üzüntü duymaktadır."[6]

Bu nedenle, Türkiye'de Kudüs meselesi basit bir "İslamcı meselesi" değil, aynı zamanda Türkiye'nin Kudüs ile ta-

4 Jung and Piccoli, *Turkey at the Crossroads*, 157.

5 Aras, *Turkey and The Greater Middle East*, 53, 61.

6 Aras, *Turkey and The Greater Middle East*, 61.

rihsel, dinsel, kültürel ve duygusal bağlarının kalıcı bir uzantısı durumundadır; İsrail devleti ile iyi ilişkilerin söz konusu olduğu bir dönemde bile gayet etkili olmaya devam eden bağlardır bunlar.

Türk-İsrail İlişkilerinde Askeri Faktör

Türkiye'de İsrail ile yakın ilişkiler kurulmasının önde gelen savunucusu Türk Silahlı Kuvvetleridir. Radikal biçimde laik olan ordu için İsrail, "anti-İslami" bir sembol olarak, değerli bir yüksek askeri teknoloji transferi kaynağı, ABD Kongresi'ne erişimi kolaylaştıran bir unsur ve nihayet, radikal komşulara karşı stratejik bir yıldırma kaynağı olarak önemlidir. Daha ılımlı bir İsrail yanlısı tutumun kaynağı da Türk dış politika seçkinleri arasındaki Amerikan yanlısı kanattan *(Amerikancılar)* geliyor görünmektedir.

Türk kamuoyunun kendisi ise bu konuda daha karmaşık bir görüntü vermektedir: Halk İsrail'in demokrasisine ve askeri başarısına saygı duymakta, fakat genel olarak Müslüman halklara karşı daha büyük bir sempati beslemektedir. İsrail'in bölgede Müslüman devletlere karşı uyguladığı politikalara kızgınlığını ifade etmekte, bu konuda İsrail'i bir zorba olarak algılamaktadır. Çoğu Türk, İsrail devleti ile Türkiye'nin az sayıdaki Yahudi nüfusu (120.000) arasında hemen bir ayrım yapmakta, Türkiye'deki Yahudilere yüksek derecede bir tolerans ve saygı beslerken, İsrail devletine karşı yaygın bir muhabbet duymamaktadır. Türkiye'de 2004 yılında yapılmış bir kamuoyu yoklaması, katılımcıların üçte ikisinin Türkiye'nin Filistinlilerden yana olması gerektiğine inandığını, buna karşılık sadece yüzde 3'lük bir katılımcının İsrail'den yana olmayı yeğlediğini

ortaya koymuştur.[7] 2007 yılında Birleşik Devletler Alman Marshall Fonu tarafından yapılan bir çalışmada da, Türklerin yüzde 47'si Filistinlileri bir milliyet olarak kendilerine öteki bütün milli gruplardan daha yakın bulmuş; sadece yüzde 5'i İsrail'e olumlu bakmıştır.[8]

Askeri işbirliği Türkiye'nin İsrail ile büyüyen ilişkilerinin en dramatik ve tartışmalı unsurunu teşkil etmektedir. Söz konusu işbirliği, Türkiye'deki insan hakları ve demokrasi uygulamaları konusundaki kaygıları nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'dan kolayca elde edilemeyen hayati önemdeki askeri teknolojiye İsrail'in kapılarını açtığı 1990'larda büyük mesafe kat etmiştir. İsrail ile ortak askeri eğitim programları geliştirilmesi, her bir ülkenin pilotlarının diğer ülkede eğitilmesini mümkün kılmıştır. Türkiye İran, Irak ve Suriye'ye karşı Türkiye topraklarında İsrail ile ortak gizli dinleme üslerinin kurulmasını kabul etmiştir. Türkiye'nin bölgedeki radikal komşularından -hatta Batı yanlısı Mısır ve Suudi Arabistan'dan- gelen, Türkiye'nin fiilen İsrail tarafına geçtiği yolundaki hararetli yaygın negatif yorumlara rağmen, Türk-İsrail ortak askeri işbirliğinin stratejik implikasyonlarından vazgeçilmiş değildir.

Türk ordusunun yirmi-beş yıllık bir zaman diliminde gerçekleşecek ve yaklaşık 150 milyar dolar tutacak büyük bir askeri modernizasyon projesine giriştiği bir zamanda gelen bu İsrail bağlantısı, Türkiye için özellikle değerliydi. İki ülkenin savunma sanayilerini bir araya getiren bu girişimde, İsrail'in gerek teknolojisi ve gerekse Türkiye'deki

7 Soner Çağatay, "Where Goes the U.S.-Turkish Relationship?" *Middle East Quarterly* (Fall 2004), www.meforum.org.

8 "Turks Become Increasingly More Isolated", *Today's Zaman*, September 7, 2007.

ciddi finansal yatırımı hayati bir rol oynamıştır. İsrailli bilim adamı Efraim Inbar 2000 ile 2004 arasında İsrail'in Türkiye'ye toplam silah satışının 1 milyar doları aştığını tahmin etmektedir.[9] Aynı zamanda, iki ülke arasındaki stratejik ve askeri istişare, daha önce örneği görülmemiş bir kurumsallaşma düzeyine erişmiş, daha kalıcı bir ilişki vaat eder duruma gelmiştir.[10] Buna ilaveten 1998'de Türkiye, İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri ucu açık bir dönem için ortak deniz tatbikatlarına başlamışlardır.

Gerek İsrail gerekse Türkiye, düşman bir Suriye devletine karşı potansiyel kıskaç yeteneklerinde kayda değer bir stratejik önem bulmuşlardır, özellikle de Türkiye'nin İsrail ile bağlarının en üst düzeye tırmandığı 1990'ların ortalarında.

Bu dönemde Türk ordusu, *de facto* olarak Türk güvenlik politikasının kontrolünü ele geçirmiş ve Robins'in dediği gibi, "Neredeyse saldırganlık sınırlarında gezinen bir kendine güven içinde gururlu bir görüntü sergilemiştir."[11] Türkiye bir ara, olası bir Suriye-İsrail barış anlaşmasının Ankara'nın elini Şam'a karşı zayıflatacağından ve potansiyel olarak Şam'ın İsrail sınırındaki kuvvetlerini kuzeydeki Türk sınırına kaydırmasına imkân vereceğinden kaygı duyar hale gelmiştir.[12] Türkiye ile İsrail'in Şam'a karşı ortak kıskaç gücünün, Suriye'nin 1998 yılında PKK'yı destekle-

9 Pemra Hazbay, Political Troubles between Turkey and Israel? Implications of Booming Bilateral Trade for the Two Countries and the Middle East, PeaceWatch 459 (Washington, D.C. Washington Institute for Near Eastern Policy, May 26, 2004), www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=2150

10 Jung and Piccoli, *Turkey at the Crossroads,* 163.

11 Robins, *Suits and Uniforms,* 267.

12 Amikam Nachmani, "The Remarkable Turkish-Israeli Tie", *Middle East Quarterly* (June 1998), www.meforum.org/article/394.

mekten vazgeçme ve Ankara'ya karşı izlediği düşmanca politikaları revizyondan geçirme kararına önemli ölçüde katkıda bulunduğu konusunda hiç kuşku yoktur.

Ancak Türkiye'nin İsrail ile askeri ilişkisi, aynı zamanda İslamcılar ile Türk ordusu arasındaki dâhili mücadelenin bir aracı haline gelmiştir. Erbakan'ın Başbakanlığı sırasında ordu, İsrail ile büyüyen stratejik işbirliğini İsrail karşıtı Erbakan'ı mahcup etmek ve kendisini İsrail ile daha yakın ilişki kurmaya zorlamak için kullanmayı faydalı bulmuştur. Esasen İsrail ile yakınlaşmaya karşı İslamcı düşmanlık, ordu tarafından, Erbakan'ın 1997'de hukukdışı yollardan görevden uzaklaştırılmasının meşrulaştırıcı gerekçelerinden biri olarak kullanılmıştır.[13] 1990'ların sonlarından beri Türkiye'nin İsrail ile bağları, iç politikada temsil ettiği şeylerden bir kısmını kaybetmiştir. Gerek Erbakan'ın Fazilet Partisi gerekse şimdi AKP, İsrail ile bütün düzeylerde "doğru" ilişkilere sahip olmak için büyük çaba harcamışlardır.

Sivil İşbirliği

İki ülke arasındaki yoğun askeri işbirliğine birçok alanda sivil ilişkiler de eşlik etmiştir. Örneğin, yılda 1.85 milyar dolara ulaşan İsrail'in Türkiye turizmi, Türkiye'nin toplam turizm gelirlerinin önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Buna ek olarak, tarım alanında özel bir uzmanlığa sahip olan İsrail, Türk tarım sektörünün gelişimine yatırım yapmıştır. İki ülke arasındaki ticaret 1992 ile 1996 arasında dörde katlanmış, 1997 yılında bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış, bu sayede 2004 yılı itibariyle ikili ticaret rakamları 2 milyar dolara ulaşmıştır.[14] Daha 1987 yılında iki

13 Ibid.

14 Ibid.

ülke arasındaki ticaretin sadece 54 milyon dolar düzeyinde olduğu dikkate alınırsa, bu rakamlar çarpıcı bir sıçramayı göstermektedir. Bugün İsrail'in ticaret ortakları listesinde Türkiye onüçüncü sırada yer alırken, Türkiye'nin ticaret ortakları listesinde İsrail dokuzuncu sırayı almaktadır.[15] 2007 yılında Türkiye ile İsrail, Karadeniz'i Kızıl Deniz'e bağlayacak bir boru hattı inşası üzerinde geçici olarak anlaşmaya varmışlardır. Suyun altından gidecek bu boru hattı, Suriye ve Lübnan'ı by-pass edecek, Rusya ve Azerbaycan'dan getireceği gaz ve petrolü Türkiye üzerinden İsrail'e iletecektir.[16]

Bu arada Türk-İsrail işbirliği, eski Sovyetler Birliği'ne dâhil Türki cumhuriyetlere de uzanmıştır. İsrail SSCB'nin çökmesinden sonra bu bölgeye girmek için Türkiye'yi değerli bir köprü olarak görmüş, ardından Türkiye de İsrail'in bölgeye girişini kolaylaştırmıştır. İsrail bölgeye Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ilişkilere sahip olmasının avantajlarını ve teknik uzmanlığını getirirken, Türkiye oradaki pazar konusunda iyi bir fikir edinmiştir. Washington, Türkiye ve İsrail, 1994 yılında, Özbekistan ve Türkmenistan'da ortak bir tarımsal proje başlatmak üzere bir anlaşma imzalamıştır. İsrail, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'dan İsrail'in kullanabileceği enerjiyi getirme potansiyeli ile ilgilenmeye devam etmektedir.[17] Bakü-Ceyhan petrol boru hattının tamamlanması bu yönde atılacak bir ilk adım niteliğindedir.

---

15 Hazbay, *Political Troubles between Turkey and Israel.*

16 Iaonnis Solomou, "Turkey, Israel to Build Pipelines Connecting Black Sea to Red Sea", *ANI,* January 9, 2007.

17 Jung and Piccoli, *Turkey at the Crossroads,* 165.

Sarkaç Geri Geliyor

1990'ların sonu itibariyle, Türk Silahlı Kuvvetleri yıllardır sivil güçlerin iktidar alanına dalmış olma halini sürdüyor, kilit önemdeki dış politika meselelerinde Dışişleri Bakanlığı'nın ne kadar devre dışı kaldığını göstermek suretiyle sivil iktidarı mahcup duruma düşürüyordu. Türk-İsrail ilişkilerindeki bu dramatik iyileşme, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin dış politikaya neredeyse tamamen hâkim olduğu şeklinde güçlü bir izlenim doğurdu. Bu yeni politikalar, Washington tarafından teşvik edilirken, Türkiye'nin ABD-İsrail stratejik ekseninin bir parçası haline geldiğini ve ordunun sivil politika yapıcıları üzerindeki hâkimiyetini akla getirmek suretiyle —ki bu Türkiye'nin AB üyeliği yolunda olumsuz bir işaretti— Ankara'nın Orta Doğu'daki imajını sarsıyordu. Birçok sivil unsur içermesine rağmen, Türk-İsrail ilişkisine dair uluslararası algı, bu ilişkinin, politika belirlemede ordunun hâkimiyetinin bir göstergesi olduğu şeklindeydi— bu ise Türkiye'nin demokrasisi, reform süreci ve AB ile ilgili niyetleri açısından arzu edilir bir şey değildi. Neticede Türk ordusu ile İsrail'de Likud Partisi, gerçek bir stratejik ittifak oluşturma bağlamında maksadı aşan bir noktaya gelmiş olabilirlerdi.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin dış ilişkiler hakkındaki görüşü daima bölgeye tehdit-temelli bir yaklaşıma vurgu yapmış, bu konuda İsrail'in "kötü komşular arasında yaşamak" argümanını benimsemişti. Oysa Türk sivil otoritelerinin çoğu, dış ilişkiler konusunda bu görüşü paylaşmıyordu. Robins'in dediği gibi, "Türk generallerinin ideolojik meydan okuması, hem iç hem de dış bölgesel hedefler açısından [kendisinin] kamusal diplomasisine muhalifti."[18] Siyasal

18 Robins, *Suits and Uniforms*, 265.

İslam'a düşman, kabadayı tavırlı ve hırslı bir adam olan Genelkurmay İkinci Başkanı General Çevik Bir, İsrail ile ilişkilerin projekte edildiği tarz, şevk, iddialılık ve hatta kavgacılık konusunda öne çıkan isim olmuştu. Robins, İsrail ile ilişkilerin gerilemesinin başlangıcını, bizzat ordu içinde birçok kişinin Türkiye'nin İsrail ile bağlarının Washington nezdinde beklenen meyveleri vermediğini düşündüğü 1996 yılı ile tarihler.[19]

AKP'nin iktidara gelmesi ve "düşmanlık yok" ilkesine dayalı bir bölgesel politikaya sarılması, İsrail'in artık Türkiye'nin dış politikasında merkezi bir konumda olmadığı bir ilişki kaymasına yol açmıştır. AKP liderlerinin yanı sıra ortanın-solu görüşüne sahip eski Başbakan Bülent Ecevit de İsrail'in Filistinlilere karşı uyguladığı politikalara giderek daha eleştirel bakmaya başlamıştır. Ayrıca, kısmen Likud ve daha sonra da Kadima yönetimi altında İsrail'in uyguladığı sertlik yanlısı politikalara karşı dünyanın duyduğu hoşnutsuzluğu yansıtır biçimde Türk basınında da anti-Semitizm yükselmiştir— daha ham ve daha geleneksel anti-Semitizm tezahürlerine kapı aralamış bir ruh halidir bu.

Türk-İsrail ilişkilerinin ekonomik ve teknik yönleri hâlâ güçlü olmaya devam etse de —özellikle Ankara için bir baskı aracı olarak İsrail'in stratejik önemini kayda değer oranda azaltmış olan, Türkiye'ye yönelik Suriye ve Irak (devlet) tehdidinin sona ermesiyle birlikte— söz konusu ilişkinin stratejik yönü önemli ölçüde zayıflamıştır. Suriye'nin refahından Türkiye'nin alacağı yeni pay, Türkiye'nin İsrail ile bağlarını daha da karmaşık hale getirmektedir. Benzer şekilde, savaş sonrası Irak'ta, özellikle de —İsrail'in peşmerge güçlerinin eğitimine destek verdiği ve bölgeyi

19 Ibid., 269.

İran'a karşı istihbarat operasyonları için bir üs olarak kullandığı— Kürdistan'da İsrail'in yürüttüğü faaliyetler de Ankara'yı kaygılandırmaktadır.

Gerek Kudüs ve gerekse Washington, Türkiye'nin İsrail'in politikasına yönelttiği açık eleştirilerin çoğundan rahatsızlık duysa da, söz konusu başkentlerin ikisi de —kimi yararlar doğurabileceği umuduyla— Türkiye'nin bölgeyle ilgili yeni planlarını tamamen tıkamamıştır. Türkiye bölgede her iki ülkenin de müttefiki olup aynı zamanda Arap ülkelerinin çoğu ve İran nezdinde itibarı olan neredeyse yegâne ülkedir. Ancak İsrail zayıf veya düşmanca ilişkiler içinde olduğu Müslüman devletleri güçsüz düşürmek ve bölmek peşinde koştuğu ölçüde, İsrail'in çıkarları Türkiye'nin çıkarlarıyla otomatik olarak aynı safta yer almamaktadır artık.

Sonuç

Türk-İsrail ilişkileri Orta Doğu'nun geniş diplomatik ve stratejik ilişkiler yelpazesi içinde önemli bir unsurdur. Aradaki bağlar biraz soğumuş olsa da İsrail hâlâ —bir Müslüman ülke ile geliştirmiş olduğu yegâne kapsamlı ve yakın çalışma ilişkisi durumunda olan— Türkiye ile ilişkisine kayda değer bir önem vermektedir. Türk kamuoyunun da destek verdiği yerlerde Türk-İsrail ilişkileri, dar ve saf stratejik çıkarların ötesine geçerek yarar sağlayan, kapsamlı ekonomik ve teknik ilişkileri kucaklayan anlamlı bir karşılıklı bölgesel bağlar kurma örneği olarak önemlidir. Orta Doğu'da bu tür bir ilişkinin başka bir örneği daha olmadığı için de, geleceğin Orta Doğusu'nda bölge ülkelerinin birbirlerine nasıl muamele edebileceğine ilişkin bir model ortaya koymaktadır.

Ankara, Saddam'ın devrilmesinden beri Amerika Birleşik Devletleri'nin de İsrail'in de Ankara'nın terörizmle ilgili baş kaygısı olan PKK ile pek ilgilenmediklerinin farkındadır. Gerçekten de İsrail dünyadaki Kürtlerin kötü durumuna her zaman biraz gizli bir sempati göstermiş, PKK'ya karşı Ankara ile işbirliğinden kaçınmış, duruma esas itibariyle Türkiye'nin bir iç meselesi olarak bakmıştır.[20]

Türk-İsrail ilişkilerinin geçmişte parlaması kadar dikkate değer bir başka olgu da, bu ilişkinin Washington ve Kudüs'teki yetkililerin ümit ettikleri düzeyin hayli gerisine düşmesidir: bölgede ABD politikalarına destek vermeyen devletlere karşı sağlam bir stratejik ittifak düzeyi. Aras'ın işaret ettiği gibi, "Türk-İsrail-Amerikan ekseni, hem İsrail'de hem de Türkiye'de ulusal güvenlik aygıtının bir uzantısı niteliğinde olup, demokratikleşmeyi başarma, insan hakları ve özgürlüklerin durumunu iyileştirme ve hukuk devletini tesis etmeye yönelik reform sürecine ille de katkı yapmak gibi bir kaygı taşımaz."[21] Söz konusu stratejik ve güvenlik konularında bizzat İsrailli gözlemciler bile, uzun zamandır Ankara'da bir bölünme gözlemlemişlerdir: Radikal bölge devletlerinden kaynaklanan tehdidin derecesi konusunda ordu, istihbarat örgütleri ve polis teşkilatı İsrail'in görüşleriyle uyumlu şahin bir yaklaşım içindeyken; Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlık, Maliye Bakanlığı ve hatta kamuoyunun bu konulardaki görüşü daha müphem olup, bir bütün olarak Orta Doğu devletlerine karşı dengeli bir yaklaşım benimsemeyi yeğlemektedirler.[22]

---

20 Ibid, 256.

21 Bülent Aras, "Turks May Look Back with Anger at Israel", *Daily Star* (Beirut), May 6, 2005.

22 Robins, *Suits and Uniforms*, 253.

Ekonomik ve maddi alanda Türkiye-İsrail ilişkisi her iki taraf için de bir hayli avantajlıdır ve devam etmesi muhtemeldir. Askeri modernizasyon programı nedeniyle Ankara, İsrail ile oldukça güçlü bir askeri ilişkiyi çok büyük olasılıkla devam ettirecektir, iki ülke arasında stratejik işbirliği olmasa bile. Ancak İsrail'in Suriye, Irak, İran veya Lübnan gibi Türkiye'nin pek bir tehdit algılamadığı ülkelere karşı tehlikeli bir askeri çatışmaya doğru ilerlediği yönünde bir algı ortaya çıkarsa, mevcut ilişkinin niteliği daha fazla sorgulanır hale gelebilir. Şayet Ankara, İsrail ile askeri ilişkisini öteki bölgesel çıkarlarına fazlasıyla zarar verici bulmaya başlarsa, Türkiye'nin İsrail ile kurduğu askeri ilişkinin belirli yönlerini potansiyel olarak başka devletler —Çin, Rusya ve Avrupa Birliği gibi— devralabilir. Ancak büyük bir Orta Doğu devletinin Türk güvenliğine meydan okuması halinde, Ankara'nın stratejik düşüncesinde İsrail ile ilişkisinin önemi yeniden ağırlıklı hale gelebilir. Fakat bu koşullar altında bile Türkiye, harici koruyuculara bağımlı kalmak yerine, söz konusu meydan okuyuşla başa çıkabilmek için yeni bir bölgesel ilişki kombinasyonu kurmayı deneyebilir.

YEDİNCİ BÖLÜM

Türkiye ile Mısır, Suudi Arabistan, Körfez Ülkeleri ve Afganistan Arasındaki İlişkiler

Mısır

Türklerle Mısırlılar arasında asırlardır süren yakın irtibata rağmen, modern Türkiye'nin Mısır ile ilişkisi hiçbir zaman samimi olmamış, düşmanlık ile soğukluk arasında gidip gelmiştir. Bu soğukluk, belirli tarihsel hoşnutsuzluklara dayalı olmaktan ziyade günümüz jeopolitik çekişmeleri gerçekliğine dayanmaktadır. Örneğin 1950'lerde Ankara, Orta Doğu'da Batı iktidarına karşı olan Kahire'nin Arap milliyetçi hareketinin liderliğine düşman olmuş ve bunu zayıflatmaya çalışmıştır. Özellikle de Batı adına Arap menfaatlerine, iktidarına ve liderliğine meydan okuduğu ölçüde Mısırlıları kızdırmıştır. Bu, Camp David Barış Anlaşması'nın imzalanmasından bu yana özellikle doğrudur: Mısır kendisini geniş boyutlu Arap davasının önde gelen hamisi ve, her ne kadar böyle bir rolde giderek daha az ikna edici hale gelse de, Arap dünyasının doğal lideri olarak görmektedir.

Bunu böylece not ettikten sonra, geride kalan yirmi yıllık dönemde gerek Türkiye gerekse Mısır'ın, ilişkilerinin doğru istikamette yürümesine destek vermek üzere birkaç ortak stratejik pozisyonu paylaştığı ve anlaşmaya taraf olduğu belirtilmelidir.

- Her ikisi de Amerika Birleşik Devletleri'nin müttefikidir (Mısır Camp David'den sonra).
- Her ikisi de —esas itibariyle Birleşik Devletler ile olan ilişkilerinin bir fonksiyonu olarak— İsrail ile diplomatik ilişki kuran az sayıdaki Müslüman ülke arasındadır ve her ikisi de bir Arap-İsrail anlaşması için periyodik olarak çaba harcamaktadır.
- Her ikisi de bölgesel radikalizmi bastırmaya çalışmaktadır.
- Her ikisinin de İran Devrimi'nden beri İran'la ilişkileri gergindir.
- 1990'ların ortalarında Başbakan Erbakan, "D-8" adında, gelişmekte olan anahtar Müslüman ülkelerden oluşan bir blok yaratmaya çalışmıştı, Mısır bu bloka dâhil olması önerilen tek Arap üyedir.
- 1996'da Türkiye, Mısır doğalgazının Türkiye'ye getirilmesi için bu ülke ile müzakereler başlatmıştır, ancak proje henüz gerçekleştirilebilmiş değildir, ayrıca iktisadi yapılabilirliği hâlâ bir soru işareti olarak durmaktadır.[1]

Bu sayılan ılımlı ortak noktalara rağmen Kahire, sürekli olarak Türkiye'nin Arapların meseleleriyle yakından ilgilenme yönündeki, bölgenin jeopolitik dengesini yerinden oynatabilecek veya Araplarla ilgili işlerde Mısır'ın ağırlığı

1 EIA Country Analysis Briefs, "Turkey", July 2005, www.eia.doe.gov/emeu/cabs/turkey.html.

arabulucu olarak kalma arayışına gölge düşürebilecek (veya buna son verebilecek) gayretlerini temkinle karşılamaktadır. Örneğin Soğuk Savaş döneminde, her ne zaman Türkiye'den potansiyel bir tehdit söz konusu olsa, her bir Arap ülkesi adına —değişik zamanlarda Ürdün, Suriye ve Irak dâhil— Kahire konuşmuştur. Soğuk Savaş'tan sonra, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, Mısır'da muhalefet konumundaki Müslüman Kardeşler ile Erbakan arasındaki yakın kişisel ve parti bağlarına öfkelenmiştir.[2] Buna ilaveten Kahire, İsrail'in bölgedeki, özellikle de askeri alandaki nüfuzunu sağlamlaştıracak Türk politikalarından uzun zamandır rahatsızlık duymaktadır.

1997 yılında yapılan bir çalışmada, ileri görüşlü bir Türk düşünce kuruluşu olan TESEV, bölgedeki "iktisadi ve siyasi liberalizasyona ötekilerden daha bağlı ve onlara örnek olabilecek —Türkiye, Mısır, Ürdün, İsrail ve Filistin gibi— 'benzer zihniyetli' bir grup çekirdek ülke arasında özel ilişkiler kurulmasını" önermiştir. Öteki bölge ülkeleri de "uluslararası politikanın bir aracı olarak güç kullanımını reddeden demokratik, açık ve piyasa yönelimli toplumlar olma temel kriterlerini" karşıladıkları zaman bu çekirdek gruba katılmaya davet edilebilirlerdi.[3] Türkiye aynı zamanda Mısır ile arasında bir serbest ticaret bölgesi, Mısır'da da bir Türk sanayi bölgesi kurulmasını tartışmışsa da, TESEV çalışmasının belirttiğine göre, Mısır ve Orta Doğu'daki ekonomik yapılarda devletin hâkim olmasının yanı sıra, bölgedeki rejimlerde geçerli olan can sıkıcı güvenlik gündemi,

2 Robins, *Suits and Uniforms*, 152.

3 Mine Eder, Kemal Kirişçi ve Ali Çarkoğlu, "Political and Economic Cooperation and Integration in the Middle East: Analysis of Turkey's Mid to Long Term Regional Policy", TESEV, Istanbul, 1997, www.tesev.org.tr/eng/publication/pub6.php.

serbest piyasa fırsatlarını ciddi biçimde yaralamaktadır. İki ülke arasında karşılıklı ticaret hacmi 2004 yılında 728.4 milyon dolara ulaşmış olmakla birlikte, formel ticaret kurumlarının gelişmesi daha yavaş kalmıştır.[4]

Türkiye ile İsrail arasında bir güvenlik ittifakı yapılabilme potansiyeli ve AKP'nin son zamanlardaki Orta Doğu'daki bütün ülkelerle dostane ilişkiler geliştirme politikaları Türkiye-Mısır ilişkilerinin daha iyiye gitmesinin yolunu da açmıştır. Ancak bu ilişki şu anda esas itibariyle durağan vaziyettedir; bunun başlıca sebebi de, Mısır ekonomisinin yavaş karakteri ile bu ülkedeki katı, kabız edici ve kıskanç siyasi düzendir. Mısır'ın derinlerde yatan, Türkiye'yi liderlik yolunda potansiyel bir bölgesel rakip olarak görme eğiliminin üstesinden gelebilmesi pek muhtemel değildir, ancak Kahire'de daha az otoriteryen bir rejim olması durumunda bir gün ilişkiler daha üretken ve işbirliğine dönük hale gelebilir.

Türkiye ve Suudi Arabistan

Türkiye ile Necd bölgesindeki Arap kabile iktidarı arasında kayda değer bir husumet tarihi vardır. Necd bölgesinden gelen Vahhabi güçler, Hicaz'da bulunan kutsal mekânlardaki Osmanlı hâkimiyetine meydan okumuş ve Osmanlı Irakı'ndaki Şii türbelerine saldırmışlardır. Mısır'dan gelen bir Osmanlı kuvveti de Orta Arabistan'da kurulan ilk Vahhabi devletini ortadan kaldırmıştır. Dahası, I. Dünya Savaşı'ndan önce İngilizler, Yarımada'daki Osmanlı iktidarını zayıflatmak için el-Suud ailesini kullanmışlar, buna karşılık Osmanlılar da Necd bölgesinde el-Suud'un rakiplerini des-

4 "New Session of Talks to Set up FTA with Turkey", *ArabicNews.com*, December 25, 2004, www.bilaterals.org/article.php3?id_article=1101; DEIK, www.deik.org.tr.

teklemişlerdir.[5] I. Dünya Savaşı'ndan sonra, el-Suud'un Vahhabi kuvvetleri, ki Osmanlı'nın çokkültürlü İslam ifadelerine hasmane bir tutum takınıyorlardı, Hicaz'daki kutsal mekanların kontrolünü ele geçirdi. Sonuçta modern Türkiye'de hem Hicaz'daki Haşimi isyanının, hem de el-Suud'un Osmanlı devletine karşı giriştiği isyanın hatıraları hâlâ yaşamaktadır.

Ayrıca Türkler, Batı Trakya'ya, Büyük Suriye'ye ve Mısır'a bir tür tarihsel duygusal bağlılık hissetseler de kutsal yerler haricinde Arap Yarımadası'na hiçbir zaman özel bir samimiyet gözüyle bakmamışlardır. El-Suud'a karşı olan gizli husumet, 2002 yılı gibi daha yakın bir tarihte yeniden su yüzüne çıkmış; Mekke'de bir konut projesine yer açmak amacıyla tarihi bir Osmanlı-Türk Kalesi yıkılınca Türkler Suudilere ateş püskürmüşlerdir. Türk Kültür Bakanlığı "Kalenin yıkılması olayı Suudi Arabistan'da Türk mirasına yapılan en son saldırıdır, ki bu ülke geçmişte de Osmanlı evlerini, mezarlarını ve tarihi bir demiryolunu tahrip etmişti. Bu, insanlığa karşı bir suç... ve kültürel soykırımdır" demiştir. Suudiler ise buna verdikleri cevapta Türkiye'yi İslami bir devlet olarak kendi mirasını ve kimliğini lağvetmekle suçlamışlardır.[6]

Kemalist düzen Suudi Arabistan'ın uluslararası İslami politikalarına daima kuşkuyla bakmıştır. Kısmen Suudi yatırım sermayesinin de katkısıyla Türkiye'de İslami bankacılığın gelişmesi, laikçiler tarafından, laik düzeni yıkmaya çalışan Türkiye'deki gerici dini güçlere yönelik Suudi desteğinin bir parçası olarak görülmüştür. Türk kitapçılarında

5 Nadav Safran, *Saudi Arabia: The Ceaseless Quest for Security* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985), 29–35.

6 BBC Service, "Saudis Hit Back over Mecca Castle", January 9, 2002.

laikçi yazarların kaleminden çıkmış, Suudi Arabistan "tehlikesi"ni ve Türkiye'de "irtica"ya destek verme girişimlerini konu edinen çok sayıda kitaba rastlanmaktadır.

Bu ideolojik gerilimlere rağmen, 1970'lerden başlamak üzere iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, çok sayıda Türk işçisinin Arap krallığına gitmesi ve Türk işadamlarının orada büyük çaplı inşaat taahhütleri kazanmasıyla gelişmeye başlamıştır. Bireyler olarak Suudiler muhtemelen Türkiye'ye karşı kendi hükümetlerinden daha sıcak duygular beslemektedirler, ancak bu duygu pek karşılıklı sayılmaz. Türk sokak basını sık sık krallıkla ilgili dehşetli hikâyelerden bahseder, el-Suud Hanedanı da Türklerden pek dini saygı görmez. Yine de Suudiler İstanbul'u Müslüman turizm güzergâhlarından biri olarak değerlendirirler.

Suudi Arabistan, Türkiye'nin, İKÖ'de açık bir seçim süreci uygulanmasını kabul ettirmeyi başarmak suretiyle, Riyad'ın örgütteki geleneksel yönetim tarzını zayıflatmasından rahatsız olmuştur. Riyad aynı zamanda Irak'a yönelik potansiyel Türk yayılmacılığından ve Türkiye'nin "Arap dünyasına karşı tasarımları"ndan dönem dönem kaygılanmaktadır.

Yine de, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin paylaştığı bazı genel ortak menfaatler vardır; özellikle Filistin, terörizm ve bölgesel istikrar konularında. Fakat bunlar bütün bölgenin ortak menfaatleri olup, ilişkilerde özel bir yakınlık işareti değildir. Her iki ülkenin de İran'la ilgili kaygıları vardır— Ankara'nın Riyad'dan daha az olmak üzere. Ancak İran gelecek yıllarda cesur, yeni icat edilmiş bölgesel saldırganlıklar peşinde koşacak olursa, Türkiye ile Suudi Arabistan belirli güvenlik konularında işbirliğine gidebilirler.

Türkiye'nin, Suudi Arabistan'da önemli ekonomik menfaatleri vardır ve Riyad Ankara ile ekonomik bağlarını güçlendirmeye ilgi gösterdiği sürece bunların daha da büyüme-

si muhtemeldir— kısmen İslami dayanışma jesti olarak. İki ülke arasındaki ilişkilerin oldukça makul, doğru ve zaman zaman ekonomik alan dışında da işbirliğine dayalı olarak sürmesi muhtemeldir, ancak çoğu Türk'ün krallıkta hakim Vahhabi/Tevhidi İslam anlayışına karşı beslediği antipati dikkate alındığında, bu münasebetlerin hiçbir zaman gerçek anlamda sıcak ilişkiler düzeyine tırmanması muhtemel gözükmemektedir. Başbakan Erbakan'ın yaklaşık elli defa Suudi Krallığı'nı ziyaret ettiği söylenir, ancak bunların büyük çoğunluğu bizzat krallığa beslediği yüksek saygıdan dolayı değil, daha çok kişisel/siyasi zühd ifadesi olarak *hac* veya *umre* vazifesini ifa etmek —veya ekonomik inisiyatifler geliştirmek— amacıyla yapılmış ziyaretlerdir. Altını çizmek gerekir ki yaklaşık son kırk yıldır ilk defa Suudi Kralı Abdullah, 2006 yılında Türkiye'ye bir kraliyet ziyareti gerçekleştirmiştir; neredeyse kesinlik derecesinde denebilir ki bunun sebebi, Türkiye'nin Irak dâhil Orta Doğu meseleleriyle daha fazla ilgilenmesi ve duyarlılık göstermesinin takdir edilmesi idi.

Küçük Körfez ülkeleriyle Türkiye'nin bağları son tahlilde belki daha önemli olabilir; bunlar çok daha rahat ilişkilerdir, tarihsel bir yük taşımazlar ve de Vahhabi ideolojiyle yüklü değildirler. Körfez boyunca süren büyük çaplı Türk inşaat projeleri ve Körfez'den Türkiye'ye gelen büyük çaplı yatırımlarla birlikte, Körfez ülkeleriyle Türkiye'nin ekonomik etkileşimi çarpıcı şekilde artmaktadır.

Türkiye ve Afganistan

Büyük Orta Asya'nın bir parçası olarak Afganistan, Türk masallarında ve tarihsel olaylarda adı geçen, göçebe Türklerin Orta Asya'dan göçlerini ve oradaki yöneticilere hizmet

eden Türk askerlerinin hikâyelerini anımsatan bir beldedir. Afganistan, Türklerin Doğu dünyasına yönelik geniş jeopolitik vizyonunun çok candan bir parçasıdır ve Arap dünyasına kıyasla birçok bakımdan Türk ruhuna daha yakındır. Afganistan bugün bünyesinde kalabalık ve önemli Türki Özbek ve Türkmen azınlıkları ve genelde İngiliz emperyalizmine başkaldırırken çoğu kez yardım için Osmanlı Türkiyesi'ne bakmış olan Güney Asya bölgesindeki Müslüman yöneticileri barındırmaktadır.

Afganistan ondokuzuncu yüzyılda Batılı emperyalistlere karşı güçlü bir Müslüman silahlı direniş ve bağımsızlık sembolü olmuş, Avrupalı emperyalistlerin kendilerini esir etmesine asla izin vermemiş üç Müslüman ülkeden biri olarak İslam dünyasında geniş şekilde hayranlık toplamıştır. Afganistan (Sovyetler Birliği'nin ardından) yeni Kemalist Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıyan ikinci ülke olmuş, hatta Atatürk'ün Avrupalı emperyalistlere karşı yürüttüğü Ulusal Kurtuluş Savaşı'na yardım etmek için askeri destek göndermiştir. Gerçekten de Afgan Kralı Emanullah Han'ın (1919–29) Atatürk'le yakın bir kişisel dostluğu vardı; Emanullah Han, Atatürk'ün modernleştirici reformlarının büyük bir hayranı idi ve bunları Afganistan'da da aynen gerçekleştirmek istemişti. Yeni Afgan hava kuvvetlerinin subayları Avrupa'da olduğu kadar Türkiye'de de eğitilmişlerdi, ayrıca Emanullah, ordusunu eğitmek üzere birçok Türk askeri danışman edinmişti. İki ülke arasında ayrıca eğitsel ve kültürel değişim programları da devreye sokulmuştu, örneğin Afganistan'da Türk okulları açılması gibi.[7]

7 "Turkey's Emerging Role In Afghanistan's Reconstruction", *Eurasia Insight*, March 22, 2002, www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp032302.shtml.

Türk modernleşme deneyiminden Pakistanlı seçkinler de etkilenmişler, Atatürk'ün tarihsel reformlarına hayran kalmışlar, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmuşlardır, özellikle de askeri düzeyde. Gerek Afganistan'la, gerekse Pakistan'la olan yakın ilişkileri, Türkiye'yi bu iki ülke arasındaki sürtüşmeler konusunda aracılık yapma pozisyonuna sokmaktadır, ki Taliban'ın düşmesinden sonra Ankara'nın aradığı bir roldür bu.

Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle, Türkiye'nin jeopolitik manzarası aniden geniş bir şekilde Doğu'ya açılmış; Afganistan ve Pakistan, bir gecede Orta Asya'ya ve Keşmir'e açılan kapılar haline gelmiş, Türk halklarının zihninde o eski bağlar yeniden canlanmıştır. Genişleyen bu Doğu alanı Türk siyaset tasavvuruna yeni fırsatlar ve yeni bir kafa yapısının kazınmasına yaramıştır. Türk kamuoyu, Taliban'a hiçbir sempati beslenmemesine karşın, ABD'nin Afganistan'ı işgaline karşı büyük bir tepki göstermiştir: Halkın yaklaşık üçte ikisi bölgedeki ABD askeri operasyonlarına ve ABD kuvvetlerinin Türk askeri tesislerini kullanması da dâhil olmak üzere ABD operasyonuna destek verilmesine karşı çıkmıştır. Neredeyse halkın yüzde 90'ı Türk askerlerinin Afganistan'a gönderilmesine muhalefet emiş, yüzde 58'i ise ABD'nin Afganistan'a saldırmasının Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında bir savaşı tetiklemesinden endişe duyduğunu ifade etmiştir.[8]

Türk kamuoyunun aksi görüşüne rağmen Türk hükümeti, Afgan operasyonunda Birleşik Devletler'e yardım etmeyi kabul ederek Kuzey İttifakı askerlerinin güneye,

8 Steven A. Cook, "U.S.-Turkey Relations and the War on Terrorism", Brookings Analysis Paper 9, *America's Response to Terrorism* (Washington, D.C.: Brookings Institution, November 6, 2001), www.brook.edu/views/ARTICLES/fellows/2001_cook.htm.

Kabil'e doğru hareketine destek ve eğitim sağlamıştır. Buna ek olarak Ankara —oportünist Özbek komutan Raşit Dostum'a verdiği destek kanalıyla Kuzey Afganistan'la kurduğu yakın bağlar sayesinde— bölge hakkında istihbarat sağlayabilmiştir. Ayrıca Afganistan'a giden barışgücü askerlerine katkıda bulunmuş, Orta Asya'ya yönelik ABD ve NATO destek uçuşlarına hava üssünü kullanma imkânı vermiştir.[9] Dahası Türkiye, ilk başlardaki Uluslararası Güvenlik Destek Gücü'nün (International Security Assistance Force: ISAF) barışı koruma operasyonuna bindörtyüz askerle katkı sağlamıştır. Bu, ABD dışında operasyona en büyük, Müslüman ülkelerdense tek katkıyı teşkil etmiştir. Ancak Türkiye 2006'da NATO'nun Kabil dışındaki operasyonlar için asker gönderme çağrısını reddetmiştir.

Bazı Afganlar Türkiye'nin, yakın ilişki içinde olduğu ülkede Özbek nüfusu kanalıyla etkili olmaya çalışabileceğinden kaygı duymuşlardır. Bu her ne kadar belki de öteki grupların zararına olsa da, bu tür bir korkunun temelinin olmadığı anlaşılmaktadır. Afganistan, Ocak 2006'da imzaladığı bir protokolle Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'na Kabil'de —Afganistan'a 11.6 milyon dolarlık Türk yardım fonu getirmeyi içeren— bir Program Koordinasyon Ofisi açmıştır.[10] Türkiye o tarihten bu yana söz konusu yardım programı kapsamında dört okul ve iki de hastane inşa etmiştir. Türk Dışişleri eski Bakanı Hikmet Çetin,* NATO'nun Afganistan'daki kıdemli sivil temsilcisi durumundadır.[11]

---

9 Ibid.

10 Altay Atli, "Turkish Assistance to Afghanistan", *EurasiaNet Commentary*, January 26, 2006, www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav012406.shtml.

* Hikmet Çetin, bu görevi 2006 Ağustos ayında tamamlamıştır. (yayıncının notu)

Daha da etkileyici olansa, Türk özel sektörünün Afganistan'daki yatırımlarıdır. Başka herhangi bir ülkeden gelenden daha büyük olan yatırım miktarı 2006 başları itibariyle yaklaşık 1 milyar dolara ulaşmıştır. Bu yatırımlar, Türk şirketlerinin enerji dışı pek çok sektörde en önde gelen yatırımcılar konumunda olduğu Orta Asya'daki Türk ticari faaliyetlerini geniş anlamda tamamlamaktadır. Bu arada Türk şirketleri, karayollarının yeniden inşasında ABD firmalarına taşeron olarak da iş yapmaktadırlar.

Türkiye, uzun vadeli bir bakışla kendisini Afganistan'a mutlaka yardım etmek zorunda hisseden ve bu ülkenin refahında kalıcı menfaati olan az sayıdaki bölge ülkesinden biridir. Her ne kadar Peştun nüfus arasında bulunan Taliban yanlısı unsurlar, Türkiye'nin, ABD çıkarlarını kollayan bir paravan olmasından kuşkulansalar da, her iki tarafta da duygusal bağlar gücünü korumaktadır. Buna karşılık Türkiye, Afganistan'da bulunan radikal İslamcı güçlerin yükselmesiyle ilgili kaygılar taşımaya devam edecektir, özellikle de ideolojilerini uzun dönemde kuzeyde —Batı Çin'deki Uygur Türkleri dâhil— Türk dünyasına yayma potansiyelleri nedeniyle.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Türkiye ve Avrasya

Alternatif Ortaklıklar mı?

"Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler son on yılda çarpıcı şekilde değişti. Hatta 2005 yılında iki ülke arasındaki ilişkiler belki de son birkaç yüzyılın herhangi bir zamanında olduğundan daha iyi duruma geldi."[1] Gözlemciler Fiona Hill ve Ömer Taşpınar, Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında asırlar süren zorlu emperyal kapışma döneminin ardından iki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanan çarpıcı kaymayı bu şekilde ifade etmektedir. Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında anahtar bir güçtü ve bir halk olarak Ruslar, ondördüncü yüzyılda Moskova'yı hâkimiyetleri altında tutmuş olan Türk-Moğol halklarından daima duygusal bir kültürel tehdit hissetmişlerdi —Rusya'nın klasik, asırlık "sarı tehlike" ötekisi. Hem Rus İmparatorluğu hem de Sovyetler Birliği daima Pan-Türkizmin potansiyel kolek-

1 Fiona Hill and Ömer Taşpinar, *Russia and Turkey in the Caucasus: Moving Together to Preserve the Status Quo?* IFRI Research Program (Washington, D.C.: Brookings Institution, January 2006), 4. www.brookings.edu/views/papers/fellows/hilltaspinar_20060120.pdf.

tif gücünden ve Rus gücü ve uygarlığına karşı birleşik bir karşı ağırlık oluşturma arzularından çekinerek yaşamışlardır. Ancak devirler değişmiştir: Her ne kadar gizil Pan-Türki konular Türk siyasi ufkundan hiçbir zaman tamamen kaybolmasa da, Türkiye'nin yabancı devletlerle ilişkilerinde hiçbir şey bunun kadar çarpıcı biçimde değişmemiştir.

Yeni ekonomik ve jeopolitik faktörler geçmişteki kapışmaların yerini alan tarihi bir dönüşüm sağlamıştır.[2] Sovyetler Birliği artık ölmüştür ve daha önemlisi, Türkiye artık Rusya ile ortak bir sınır bile paylaşmamaktadır. Bugün Türkiye'ye karşı Rus askeri saldırganlığı neredeyse akla gelmez durumdadır. Azerbaycan ve Orta Asya gibi, SSCB'nin Türki Müslümanlarının büyük çoğunluğu 1991'de bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Türkiye jeopolitik seçeneklerini yeniden şekillendirmekte ve bu bağlamda Rusya Türkiye'ye iktisadi, siyasi ve askeri alanlarda bir ortak olarak önemli fırsatlar sunmaktadır.

Yine de realite şudur ki, Türkiye'nin eski Rus ve Sovyet imparatorluklarının Müslüman (büyük ölçüde Türki) halklarıyla olan tarihsel ve etnik ilişkileri hiçbir zaman Moskova için potansiyel bir kaygı olmaktan tamamen çıkmayacaktır. O kadar ki Moskova ile Ankara, bu halklar üzerinde etki bakımından adeta zıt kutupları temsil etmektedirler. Bugün, hâlâ Rusya Federasyonu içinde kalmış olan Müslümanlar —Volga ve Kırım Türki Tatarları, Çeçenler ve Kuzey Kafkasya'daki öteki halklar— daha fazla özerklik veya Moskova'dan bağımsızlık istemektedirler ve asırlardır kendilerine yardım etmesi için yüzlerini Türkiye'ye çevirmişlerdir. Fakat Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Türk dünyasının

2 Bkz., örneğin, S. Enders Wimbush, "Waiting for the EU, Turkey Draws Closer to Russia", *Wall Street Journal*, January 28, 2005.

kapılarının yeniden açılmasıyla başlayan kısa bir aşırı coşku döneminin ardından, Türkiye'nin bu Müslüman halklarla ilişkisi, Ankara için biraz hayal kırıklığına uğratıcı olmuştur. Aynı zamanda, Türkiye'nin Rusya ile yakın ilişkilerden elde ettiği çıkarlar katlanarak artmıştır. Ankara ile Moskova'nın birlikte çalışma konusunda karşılıklı olarak aldığı karar, ekonomik ve stratejik bir karardır; bu kararın kayda değer biçimde uzun ömürlü olması muhtemeldir ve bugün Türk kamuoyunun çoğunluğu tarafından da desteklenmektedir.

Bu istikamet değişimi en çarpıcı şekilde, iki yüz yılı aşkın bir süredir Kafkaslar'da bağımsızlık için mücadele eden Çeçenlerin durumunda kendini göstermektedir. Çeçenler İslami kimliklerine derinden bağlıdırlar. Türki olmasalar da, Türkiye'de, asırlar süren Rus baskısından kaçanların oluşturduğu, hatırı sayılır bir Çeçen diyasporası vardır. Çeçenler, davalarının sesini duyurmak için 1990'larda Türk topraklarında birkaç uçak kaçırma olayına karıştılar. Geçmişte Ankara zaman zaman Çeçenler'e destek verdiğinde, Moskova da açık şekilde Türkiye'nin Kürtleri'ne aynı şeyi yapardı. Sonunda Türklerin terörizme ve İslami aşırılıkçılığa duyduğu güçlü tepki, bu alanlarda ayrılıkçılığa karşı verdikleri mücadelede Moskova ile Ankara'yı birbirine bağlamaya yardım etti. Mesela Erdoğan 2004 yılında önemli bir adım atarak, terörizme karşı ortak eylem ve Çeçen meselesine "Rusya'nın toprak bütünlüğü çerçevesinde barışçı çözüm bulunması" çağrısında bulundu."[3]

Bugün Türk-Rus ilişkilerinde güçlü bir ekonomik tamamlayıcılık da ortaya çıkmış bulunmaktadır. Moskova

3 Central Asia–Caucasus Analyst, August 30, 2004, www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=2672&SMSESSION=NO.

dünyada Almanya'dan sonra Türk mallarının en büyük ikinci ithalatçısıdır, Türkiye de Rusya'da inşaat alanında 6 ila 12 milyar dolarlık yatırım yapmıştır. 2005 Moskova ziyareti sırasında, inşaat, perakende ticaret, bankacılık, telekomünikasyon, gıda ve içecek, cam ve makine sanayilerinde hızla gelişen karşılıklı ticareti daha da artırmaya hayli hevesli tam altı yüz Türk işadamı Başbakan Erdoğan'a eşlik etmiştir.[4] Bu ve başka girişimler sayesinde, 2004'te 10 milyar dolar iken 2006'da tahminen 15 milyar dolara yükselmiş olan karşılıklı ticaretin, 2007'de 25 milyar dolara yükseleceği öngörülmektedir.[5] Bazı tahminlere göre, tek başına Rus-Türk "bavul ticareti" 2004 yılında 3 milyar doları bulmuştur.[6] Ayrıca Türkiye'ye giden Rus turistlerin sayısı, Almanya'dan gelen turistlerin sayısı ile yarışmaktadır; 2004 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Rus sayısı 1.7 milyonu bulmuştur, İstanbul sokakları ve sahil kasabalarının plajları dâhil her yerde Ruslara rastlamak mümkündür.

Önemle vurgulanmalıdır ki, Karadeniz'in altından geçen Mavi Akım yoluyla Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı büyük çaplı doğalgaz ithalatı —ki bu, Türkiye'nin doğalgaz ithalatının en azından yüzde 70'ini teşkil etmektedir— iki ülke arasında uzun süreli bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır. Esasen Rusya, mevcut Mavi Akım boru hattını Türkiye'den güneyde İsrail'e kadar uzatmak istemektedir. Buna ek olarak Rusya ve Türkiye, halen Samsun-Kırıkkale-Ceyhan boru hattı adı verilen, Rus petrolünü güneyden

4 Soner Cagaptay and Nazli Gencsoy, *Improving Turkish-Russian Relations: Turkey's New Foreign Policy and Its Implications for the United States* (Washington, D.C.: Washington Institute for Near East Policy, January 12, 2005).

5 Hill and Taspinar, *Russia and Turkey in the Caucasus,* 6.

6 Ibid.

Akdeniz'e taşıyacak ve tahminen 1 milyar dolara mal olacak bir boru hattı konusunu müzakere etmektedirler. Müzakere konusu yapılan alternatif bir boru hattı da Rusya petrolünü Karadeniz'den alıp Türk topraklarından geçirerek, hassas ve zaten aşırı yüklü olan Boğazlar'a uğramadan Akdeniz'e taşıyacak olan muhtemel bir trans-Trakya hattıdır.

Türkiye ve yakın çevresindeki en büyük özel ticari ve finansal holdingin başkanı Mustafa Koç, Batı pazarlarının önemli olmaya devam edeceğine inanmakla beraber, Türkiye'nin gelecekteki en büyük ekonomik fırsatlarının esas itibariyle Rusya ve Orta Doğu pazarlarında yattığını öngörmektedir.[7] Önümüzdeki on yılda Türkiye'nin gerek Rusya ve gerekse Orta Doğu ile olan bağları muhakkak ki daha da yoğunlaşacak, bu da Türk bakış açısının çekim merkezini daha çok Doğu'ya kaydıracaktır.

Stratejik olarak Moskova, Ankara'nın tamamen Batı kaynaklı silahlarına daha fazla tamamlayıcı işlev görmek üzere Türkiye'ye askeri donanım sağlayabilecek bir pozisyondadır. 1990'ların ortalarında Türkiye, Rusya'dan silah, mühimmat ve helikopter satın alan ilk NATO ülkesi olmuştur; çünkü Batılı ülkeler, Kürt isyancılara karşı kullanabileceği gerekçesiyle Türkiye'ye silah satmayı reddetmişlerdir.[8] Ayrıca Rusya, Türkiye'nin askeri modernizasyon projesi ihalesine katılmayı da planlamaktadır.

2004'te Türkiye, Rusya'ya Karadeniz Uyumu adıyla bilinen ve ortak deniz tatbikatlarına açık yeni bir güvenlik inisiyatifi önermiştir. Mart 2006'da, bu tatbikatların ilki ger-

7 Hugh Pope, Merrill House'ta yaptığı konuşma, New York City, March 5, 2005, for Carnegie Council on Ethics and International Affairs.

8 K. Gajendra Singh, *Putin's Visit To Ankara; Russian-Turkish Relations In Perspective,* Paper no. 1101, (Delhi: South Asia Analysis Group, August 27, 2004), www.saag.org/papers12/paper1101..html.

çekleştirilmiştir. Ancak bu eylem, Akdeniz'de benzer operasyonları olan NATO'nun Aktif Girişim Operasyonu'nu (Operation Active Endeavor) Karadeniz'e uzatmasına engel olmak suretiyle söz konusu bölgede kendi hâkimiyetini devam ettirmeye yönelik bir Türk girişimi olduğu gerekçesiyle, Batı'da bir miktar endişeyle karşılanmıştır.[9] Türkiye, Karadeniz'i —giderek daha fazla— esas itibariyle Karadeniz'e kıyısı olan güçlerin bölgesi yapmak ve bölgede büyük güçlerin rekabetini caydırmak istiyor olabilir. Öte yandan Türkiye, eş zamanlı olarak birçok eski Sovyetler Birliği cumhuriyetine, tümüyle Rusya'ya bağımlı olmalarını izale etmek üzere, ordularını geliştirmeleri konusunda yardım etmektedir.

Çarpıcı biçimde, Türk ve Rus görüşleri son zamanlarda Irak, İran, Suriye, Filistin ve Kafkaslar'da istikrar dâhil, anahtar önemdeki ihtilaflı stratejik meseleler üzerinde kayda değer bir mutabakat sağlamıştır. Bu ülkelerin görüşleri, her bir durumda, ABD politikasından büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Bir Türk diplomat, Ankara'nın Moskova ile sürdürdüğü düzenli siyasi diyalogu Dışişleri Bakanlığı'nın herhangi bir ülke ile sürdürdüğü "en düzenli ve kapsamlı" diyalog olarak nitelendirmektedir.[10] Moskova ve Ankara, Güney Kafkaslar'daki ABD politikalarının istikrarı bozucu olduğu görüşünü paylaşmaktadırlar ve bölgede statükonun korunmasından yanadırlar.[11] Ankara ABD'nin Gürcistan'ı

9 "Russian-Turkish Naval Exercise Starts in Black Sea", *Journal of the Turkish Weekly*, March 1, 2006, www.turkishweekly.net/news.php?id =26780.

10 Suat Kınıklıoğlu, *The Anatomy of Turkish-Russian Relations* (Washington, D.C.: Brookings Institution, May 2006), www.brookings.edu/comm/events/20060523sabanci_3a.pdf.

11 Igor Torbakov, "Turkey's Strategic Outlook Making Significant Shift," *Eurasia Insight*, March 7, 2006, www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav030706.shtml

NATO'ya çekme planlarını Rusya'ya karşı gereksiz yere kışkırtıcı bir eylem olarak görme eğilimindedir; aynı zamanda Abhazya ve Acaristan'dan gelmiş kendi Gürcü azınlıklar diyasporası bu grupların Gürcistan'dan ayrılmasına sempatik bakmaktadır. Ayrıca gerek Rusya gerekse Türkiye, İslami radikalizm ve ayrılıkçılık konusunda ortak bir kaygı taşımaktadırlar. Her ne kadar Türkiye içinde şiddete dayalı İslamcı radikalizm büyük ölçüde ihmal edilebilir bir olgu olup Türk devletinin varlığına yönelik ciddi bir tehdit içermemekte ise de, Rusya'daki İslamcı radikalizm ayrılıkçı hareketlerle bağlantılı bir olgudur. Washington'a kızgın oldukları dönemlerde bazı Türk subayları, askeri açıdan Birleşik Devletler'den ziyade Moskova'ya yönelme çağrısında bile bulunmuşlardır. Elbette ki bu, bölgeye yönelik ABD politikalarının birçoğuna karşı duygusal bir tepkidir. Aynı zamanda bu, Türkiye'nin AB üyeliği yolunda izlediği reform sürecinin, askerin sistemdeki ağırlığını önemli ölçüde azaltacağından duyulan asker kökenli ciddi kaygıyı yansıtmaktadır. Her ne kadar "Moskova alternatifi" tamamen gerçekçi olmasa da, askerin önemli bir kesiminde yankı bulmakta, "boş hayal"den daha fazla bir şeyi temsil etmektedir. Her şeyden önce, stratejik vizyon konusunda Washington ile Ankara arasındaki ciddi, hatta artık yapısal uzaklaşmanın belirtisidir. Moskova bu arada, şüphesiz kısmen Türkiye'nin tarihi ABD yanlısı yöneliminden sapmasından duyduğu memnuniyetin ifadesi olarak, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişini desteklediğini açıkça ilan etmiş; Kıbrıs sorununda da Türkiye'nin pozisyonunu desteklemeye uğraşmıştır. Buna karşılık Türkiye de Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesine yardımcı olmayı kabul etmiştir, ki bu da Rus-Türk ticaretini daha da artırabilecek bir olgudur. Ankara aynı zamanda kendi durumunu Rusya'nın Gürcis-

tan, Ermenistan ve Azerbaycan ile ilişkilerinin çeşitli boyutlarına —Washington politikalarıyla pek uyumlu olmayan yollarla— uyarlamıştır. Buna ilave olarak, her ne kadar Ankara bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda bazı kaygılar taşısa da, Türkiye ile Rusya ABD ordusunun Irak'tan çekilmesi konusunda uzun dönemli bir arzuyu paylaşmaktadırlar.[12]

Rus kamuoyunun Türkiye'ye bakışı oldukça olumludur. 2005 yılında Rusya'da yapılan bir kamuoyu yoklamasında, Rusların yüzde 71'i Türkiye'ye karşı pozitif bir tavır takınmıştır. Yüzde 51'i Türkiye'yi güvenilir bir ticari ve ekonomik ortak, yüzde 16'sı bir kardeş ülke olarak görürken, sadece yüzde 3'ü düşman bir ülke ve muhtemel bir rakip olarak görmüştür.[13] Bu sonuçlar, ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Türkiye'de yapılan kamuoyu yoklamasıyla zıtlık içindedir; söz konusu yoklamada Türklerin yüzde 83'ü ABD'ye olumsuz bakmıştır, ki bu oran 2002'deki yüzde 55'ten yüksektir. 2003 Haziran'da Pew Research Center tarafından yapılan bir araştırma Türklerin yüzde 71'inin Birleşik Devletler'in potansiyel bir askeri tehdit olmasından çekindiğini tespit etmiştir.[14]

Dolayısıyla, bugün artık Türk-Rus ilişkisi oldukça yeni temeller üzerinde yükselmektedir; güçlü yeni bağlar gelişmekte ve geçmişin tartışmalı meselelerinin çoğu ortadan

---

12 Ilan Berman, "Turkey Tilts Eastward", *RFE/RL Newsline*, March 9, 2004.

13 Bkz. "Caucasus is No Longer the Source of Discord for Russia and Turkey", Department of Turkish Studies at the Armenian National Academy of Sciences direktörü Ruben Safrastyan'la röportaj, 18 Nisan 2005, globalpolitician.com/articledes.asp?ID=626&cid=4&sid=35.

14 K. Gajendra Singh, "Boiling Turkey Awaits Rice in Ankara", *Asia Times*, February 4, 2005, www.atimes.com.

kaybolmaktadır. Eski Sovyetler Birliği'nin Müslüman bölgeleri üzerinde etkide bulunma ve Avrupa'ya giden doğu-batı enerji boru hatlarının hangi güzergâhtan (Rusya'dan mı, Türkiye'den mi) geçeceği bağlamında bir miktar rekabet unsuru her zaman bulunacaktır, ancak bu meseleler üstesinden gelinebilir görünmektedir, özellikle de Rusya Türkiye'yi bundan böyle ABD politikalarının bir aracı değil de Moskova'nın bağımsız bir rakibi olarak gördüğü ölçüde. Rusya tutarlı biçimde bu bağımsızlığı teşvik edecektir.

Türk Düşüncesinde Kafkaslar ve Orta Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü

Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra Türkiye'de başlamış bir erken aşırı heyecan dalgası Türkleri yeni bir "Türk yüzyılı"nın hâkimleri olabileceklerine inandırmıştı. O dönemde, zamanın Türk Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Türkiye'nin Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan yeni bir Türk dünyasının başını çekebileceğini ilan etmişti. Yıllık Türki zirve toplantıları başlatılmış, Türk Ticaret ve Kalkınma Bankası kurulmuştu. Bütün bunların, esas itibariyle, bu büyük jeopolitik kaymada ilk defa kaybeden konumunda olan Rusya'nın yitirdikleri pahasına olduğu düşünülüyordu. Fakat bağra basılan Pan-Türki vizyon bir dizi nedenden dolayı asla ciddi olarak başarılamadı. Birincisi, Türkiye, çoğunluğu Türk olan yeni cumhuriyetlerin gelişmesinde ve finanse edilmesinde ciddi rol oynayabilecek ekonomik ağırlık ve altyapıdan yoksundu. İkincisi, taktiksel ve psikolojik olarak, Türkiye başlangıçta biraz küçümser biçimde bu cumhuriyetlere karşı yeni bir "büyük birader" gibi davrandı, aslında bu cumhuriyetler bazı açılardan Türkiye'den daha gelişmişti. Son olarak üçüncüsü, bu yeni devletlerin

otokratik liderlerinin olağanüstü huysuz, paranoyak ve güvenilmez olduğu ortaya çıktı. Mesela Özbekistan'ın İslam Kerimov'u, en küçük bir iç muhalefet belirtisine kafasını özellikle takmış durumdadır; hatta Türkiye'yi kendisini devirmek için hem laik, hem de İslamcı güçleri desteklemekle suçlamış, bu durum iki ülkenin eğitim alanında sahip olduğu yakın ilişkileri koparmış ve Türkiye'deki bütün Özbek öğrencilerin geri çağrılmasıyla sonuçlanmıştır.

Washington da başlangıçta, özellikle de 11 Eylül'den sonra Terörizmle Küresel Savaş için kumanda ettiği geniş işbirliği çağrısı sırasında, Rusya'nın kaybı pahasına Orta Asya'da ciddi stratejik kazanımlar elde etmiştir; o koşullar altında Moskova, Washington'un bölgede edindiği yeni stratejik tutunma noktasına isteksizce boyun eğmiştir. Fakat Washington'un Rusya'yı eski Sovyetler Birliği'nin güney bölgelerinden kalıcı olarak çıkarma kararlılığı, Moskova'nın sert tepkisini çekti. Orta Asya liderlerinin otokratik tabiatı da, özellikle söz konusu liderler Washington'un, öteki şeyler yanında, Moskova'nın etkisini zayıflatabilmek için tasarlanan demokratikleşme kampanyalarıyla kendi ülkelerini de istikrarsızlaştırabileceğinden korktukları için, giderek daha fazla biçimde Orta Asya ülkelerini Rus yörüngesinde tutma çabasındaki Moskova'nın işini kolaylaştırdı. Moskova kendilerini güvende hissetmeyen bu liderlere siyasi ve askeri destek garantisi verdi ve uzun zamandır yapısal olarak Rusya ekonomisine entegre edilmiş durumda olan ülkeler üzerindeki ciddi ekonomik etkisini usta bir şekilde sürdürdü. Bölgedeki otokratların kafasında Ankara, muhtemelen haksız yere, çoğu kez ABD ile ilişkilendiriliyordu. Orta Asyalı Türki cumhuriyetlerle ilişkilerinin soğumasıyla Türkiye de farkına vardı ki Rusya ile kuracağı ekonomik ve stratejik ilişkilerden edineceği kazanç, Bağımsız

Devletler Topluluğu (BDT) üyesi, küçük, bağımsızlığına yeni kavuşmuş cumhuriyetlerle kuracağı, çabucak elden kaçabilecek herhangi bir ilişkiden elde edeceği kazancı kat kat aşıyordu.

Sorunun özü Orta Asya cumhuriyetlerinin yönelim ve karakterlerinin netleşmemiş doğasında yatmaktadır. Her ne kadar bu devletlerin jeopolitik yönelimleri tartışmalı olmaya devam etse de, zaman muhtemelen bağımsız zihniyetli olmaları lehine işlemektedir: Türki cumhuriyetlerin daha derinlerde yatan doğal içgüdüleri, Rus ve Çin emperyal güçlerine karşı temkinli davranma ve dengeleyici destek için Batı'ya ve Türkiye'ye yönelmektir. Ancak bugün itibariyle Orta Asya otokratları, rejimlerini korumak için Rusya ve Çin'e yönelmektedirler. Dahası, Türki dünya birleşmiş de değildir; her bir devletin kendi öncelikleri ve çıkarları vardır, buna kendi aralarındaki rekabet de dâhildir. Fakat demokratikleşme ile birlikte Pan-Türki kimlikler büyüyebilir. Şayet günün birinde bu eski Sovyet cumhuriyetlerine daha demokratik bir yönetişim hâkim olursa, Ankara ile ilişkileri de muhtemelen iyileşecektir. Fakat Türkiye'nin Orta Asya ile Rusya arasında ilişkilerini dengeleme görevi bu takdirde daha karmaşık bir hal alabilir. Bu arada, bazı önemli bağlar kurulmuş olsa da, Türkiye'nin söz konusu eski Sovyet cumhuriyetlerinden istisnasız her biriyle olan ilişkisi, 1991'den beri hayal kırıklığına uğratıcı bir stratejik gerileme hikâyesidir.

Moskova da, başka menfaatlerinin gereğini yapabilmek için, değiş-tokuşları göğüsleme ihtiyacı duymakta ve şimdilik Türkiye'ye Kafkaslar ve Orta Asya'da belirli imtiyazlar vermeye istekli görünmektedir. Söz konusu menfaatler şunları içermektedir: (1) ABD-Türk bağlarının kapsayıcı

rolünün azalmasına yardım etmek suretiyle, bölgede ABD'nin manevra kabiliyetini zayıflatmak; (2) Türkiye ile kurduğu yeni, sağlam ve faydalı ekonomik bağları korumak; ve (3) bu bağları, Türk politikaları üzerindeki Pan-Türkist etkiyi nötralize edecek kadar cazip ve önemli kılmak suretiyle, bir uçtan diğer uca bölgedeki potansiyel Pan-Türkist eğilimleri hep birlikte zayıflatmak.

Her ne kadar Moskova, Washington'a ve hatta Avrupa Birliği'ne hiçbir zaman tam bir alternatif olamasa da, Türkiye'nin yeni ve giderek karmaşıklaşan dış politika yapısında hızla güçlü bir doğuya dönük sütun sağlamaktadır.

Kafkaslar

Türkiye'nin genel olarak Kafkaslar ve Orta Asya ile ilişkilerinde en büyük gücü, okullar ve üniversiteler kurması, askeri personele talim ve üniversite eğitimi sağlaması, yeni enerji boru hatları inşa etmesi ve bölgeye Türkiye'ye dair yakın bir farkındalık ve Anadolu Türkçesiyle ilgili bilgi getirmiş olmasıdır. Mesela Türk Avrasya TV, uydu aracılığıyla Kafkaslar ve Orta Asya'da yayın yapmakta, Türkiye ile ilgili bilginin bölgede yayılmasına büyük katkı sağlamaktadır, buna Anadolu Türkçesine aşinalık kazanmak da dâhildir. Bugün artık Türk ziyaretçiler, seyahat, okul ve/veya medya kanalıyla öğrenilmiş Anadolu Türkçesini konuşan, çok iyi konuşamasa da en azından anlayan kişilerle daha sık karşılaşmaktadır.

Azerbaycan

Türkiye'nin Kafkaslar'daki en önemli ilişkisi Azerbaycan iledir. Nüfusunun çoğunluğunun Şii olmasına rağmen ülke

dil ve kültür açısından Türkiye'ye çok yakındır. İki ülke, 1990'ların başlarında Pan-Türkçü zihniyetli Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey zamanında doruğa çıkmış ve 1992'de Elçibey'in devrilmesine kadar sürmüş, aşırı coşkulu bir Pan-Türkçü aşamadan geçmiştir. O zamandan sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkisinin özü, kültürel alandan ekonomik alana —özellikle enerji konusuna ve iki ülkeyi ayrılmaz biçimde birbirine bağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına— kaymıştır.

Hattın ekonomik önemi muazzamdır; Türkiye'ye ciddi bir transit geliri, Bakü petrolü için de Rusya'dan bağımsız bir çıkış noktası sağlamaktadır. Sonuç olarak, boru hattının jeopolitik karakteri ihtilaflıdır. Başlangıçta Washington tarafından tahayyül edildiği gibi, boru hattının ilk amacı, Azerbaycan'ı ve enerjisini stratejik olarak Batı'ya bağlamak, Bakü'nün Moskova'ya bağımlılığını ve Moskova'nın petrol akışını kontrol etme yeteneğini azaltmaktı. Buna ek olarak, İran'ı bölgesel enerji transit aktarımı rolünden uzak tutmak üzere tasarlanmıştı. Her ne kadar —Türkiye gerek Rusya gerek İran'la kendi hayati enerji projelerine devam ettiği için— ikinci amaç tam olarak gerçekleştirilmiş olmaktan uzaksa da, birinci amaçta hayli başarılı olunmuştur. Şu anda hemen hemen bitirilmiş durumda olan, Bakü'den çıkıp Gürcistan toprağından geçerek Türk şehri Erzurum'a uzanacak Güney Kafkasya gaz boru hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattını tamamlar niteliktedir ve Şah Denizi bölgesinden çıkarılacak Azeri gazını Türk ve Avrupa pazarlarına taşıyacaktır.[15]

---

15 Fariz Ismailzade, "Turkey-Azerbaijan: The Honeymoon is Over". March 3, 2006, East-West Studies, www.eastweststudies.org/makale_detail.php?makale=202&tur=100.

Ancak Türkmenistan gazı için Washington, AB, Rusya, İran ve Çin'in stratejik ve gaz menfaatleri arasında cereyan edecek çok yönlü stratejik "boru hattı savaşı"nın yeni bir safhası daha yeni kızışmaktadır. Washington ile AB, petrolünü teknik ve siyasi açıdan daha zor olan Hazar Denizi, Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarma konusunda Türkmenistan'ı ikna etmeyi, bu sayede Rusya ve İran üzerinden geçerek Avrupa'ya gidecek alternatif boru hatlarını devre dışı bırakmayı ümit etmektedirler. Tahran ise Türkmen gazını İran üzerinden Türkiye'ye, oradan da Batı'ya aktarmayı ummaktadır. Türkiye her iki durumda da kazanmaktadır, ama şu anda —Washington'un bu fikirden hazzetmemesine rağmen— Türkiye'ye satılmak ve ayrıca oradan Avrupa'ya aktarılmak üzere İran gaz kaynaklarının geliştirilmesi konusunda İran'a söz vermiştir. Çin Türkmenistan'dan, gazının büyük bölümünü Çin'e satmak üzere kapsamlı bir geçici anlaşma bahşetmesini istemektedir. Türkmen gazının Batı'ya akışını kontrol etme ayrıcalığı için Rusya, İran ve Türkiye arasında en azından üç boyutlu bir rekabet söz konusudur. Bu bağlamda Rusya'ya karşı Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptığı stratejik meydan okuyuşu ne Türkiye ne de İran yapabilecek durumdadır. Türkmen gazının gelecekte hangi yoldan tüketileceğine ilişkin karar büyük ihtimalle ya Rusya'ya ya da İran'a kazanç sağlayacaktır, ama ikisine birden değil. Bu karmaşık rekabet durumları —tek belirleyici olmasa da— Rus-Türk ilişkilerinin geleceğini etkileyecektir. Şu an için, İran ile girdiği ortak enerji projesi meyvelerini verinceye kadar Türkiye, Rus gazına büyük oranda bağımlı kalmaya devam edecektir.[16]

16 M K Bhadrakumar, "A massive wrench thrown in Putin's works", *Asia Times* September 29, 2007, www.atimes.com/atimes/Central_Asia/I129Ag01.html

Bu arada Türkiye ve Azerbaycan, Gürcistan üzerinden Bakü'den Kars'a ulaşan ve söz konusu üç ülkeyi birbirine bağlayan, potansiyel bir Çin – Orta Asya – Güney Kafkasya – Türkiye – Avrupa Birliği taşımacılık koridorunun temelini atacak; Güney Kafkasya bölgesini Avrupa'ya ve Türkiye'ye daha fazla entegre edecek; ve Kafkasya ve Orta Asya'yı doğrudan ulaşımla Akdeniz'e açacak bir demiryolu —Bakü-Alkhalkalaki hattı— inşa etmek üzerinde ciddi müzakereler yapmaktadırlar. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) bu demiryolunu yüksek öncelikli projeler listesine dâhil etmiştir; bunun anlamı, projenin fonlanarak 2010 yılına kadar hızla hayata geçirilmesidir.[17]

Azerbaycan'da Türkiye'nin rolü, aynı şekilde askeri alanda da önemlidir. Ferit İsmailzade bu konuda "Türk askeri uzmanları Azeri subayları hem Bakü'de hem de Türkiye'de eğitmişler, modern bir ordu yapısının geliştirilmesi konusunda askeri uzmanlık sağlamışlardır. Yüzlerce Azeri subay Türk askeri okullarından mezun olmuş ve 1999'dan itibaren Azeri askerler, Türk kumandası altında Kosova ve Afganistan'da barışgücü görevlerine katılmışlardır" diye yazmaktadır.[18] 2001 yılında İran ile Azerbaycan donanmaları arasında ihtilaflı sular üzerinde petrol arama konusunda ciddi bir kapışma olasılığının çıkması, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Bakü'ye destek gösterisiyle sonuçlanmış, İran'ı geri adım atmaya zorlamıştır. Türkiye'nin desteği Bakü'de büyük takdirle karşılanmıştır.[19]

17 Taleh Ziyadov, "The Kars-Akhalkalaki Railroad: A Missing Link Between Europe and Asia", *Baku Today*, 2005, www.bakutoday.net/view.php?d=19763.

18 Ismailzade, "Turkey-Azerbaijan."

19 Ibid.

Türk işadamları Azerbaycan'da 1.5 milyar dolarlık yatırım yapmıştır, Batılı altyapı yatırımlarından kısmen doğrudan istifade eden Türk müteahhitleri de bu ülkede bir hayli aktif durumdadırlar. İkili ticaret, büyük bölümü Türk ihracatı olmak üzere, 2004 yılında 539.5 milyon dolara ulaşmıştır. Bakü düzenli ve kalabalık uçuşlar yoluyla birçok Türk şehriyle bağlantı halindedir. Bakü'de Türk mallarına olduğu kadar Türk girişimcilere de her yerde rastlamak mümkündür; ancak bu girişimciler, Azerbaycan'da hüküm süren büyük boyutlu yozlaşmanın ciddi ticari ilişkilerin önünde bir engel olduğundan yüksek sesle şikâyet etmektedirler. Eğitimli Azerilerin çoğu bugün gayet iyi bir Anadolu Türkçesi konuşmakta ve Türk elektronik ve basılı medyasına kolayca erişmenin tadını çıkarmaktadır.

Hassas bir alan olan Türk-Ermeni-Azeri ilişkilerinde, Türkiye'nin iyi komşuluk ilişkilerine dayalı politika çabası, Ermenistan'la ilişkilerin geliştirilmesi arayışına kadar uzanmıştır. Ancak ihtilaflı Dağlık Karabağ bölgesi için Azerbaycan ile Ermenistan arasında yapılan savaştan Ermenistan'ın galip çıkması, Ankara ile Bakü'nün ihtilafa konu Azeri topraklarını işgali nedeniyle Erivan'a karşı ticaret ambargosu uygulamasına sebep olmuştur. Bakü söz konusu sınır ihtilafı konusunda Ankara'nın kendisine yeterince diplomatik destek vermediğinden şikâyet ederken, Ankara ambargoyu kaldırıp Erivan'la diplomatik ilişki kurması için Avrupa Birliği ve Washington'un baskısı altındadır. Bakü ayrıca Moskova ile her zaman iyi ilişkilere ihtiyacı olduğunun da bilincindedir.

Bu sürtüşmeye rağmen, Türkiye ile Ermenistan arasında kayda değer bir gri ticaret cereyan etmekte, havayolu iki ülkeyi birbirine bağlamaktadır.[20] Ayrıca Erdoğan, gayet akıllı

20 Ibid.

bir şekilde, bir hayli tartışmalı bir konu olan geçmişte Osmanlıların Ermenileri katletmesi meselesinde politikacıların tarihi yargılamasına müsaade etmekten ziyade, meselenin çözümünü bilim adamlarından oluşan uluslararası bir panele bırakmayı önermiştir. Çözüme kavuşturulmamış bu tarihi mesele, Batı'ya ve sertlik yanlısı Ermeni lobilerine karşı Türkiye'nin sırtında duran bir kamburdur. Önde gelen bir Türk-Ermeni gazetecinin Ocak 2007'de İstanbul'da şoke edici biçimde suikasta uğraması, öldürülen gazeteciye karşı kamuoyunda güçlü bir destek gösterisine kapı aralamış, bu da Erivan'a Türklerin Ermenilere karşı daha olgun bir tavır geliştirmeye başladığı yönünde yeni sinyaller göndermiştir. Her iki taraf da ikili ilişkilerde yeni bir çığır açılmasını görmek istemektedir. Ancak Birleşik Devletler'deki ve Avrupa'daki kalabalık Ermeni diyasporası, Washington'un Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde Ermeni soykırımı işlendiği gerekçesiyle Türkiye'yi kınayan parlamento kararı alması için gece gündüz çalışmaktadır; bu baskılar ise sadece Erivan ile Ankara arasında iki tarafın da arzu ettiği yakınlaşmayı zorlaştırmaya yaramaktadır.

Türkiye aynı zamanda Azerbaycan meselesinde de Washington ile Tahran arasında sıkışmış durumdadır. Bush yönetiminin İran'da çarpıcı bir politika değişimi —ve hatta rejim değişikliği— peşinde koşması, ABD'nin İran'ın kalabalık Azeri nüfusu arasında etnik ayrılıkçılığı teşvik etmesine sebep olmaktadır. Ne var ki İran'a gayet iyi entegre olmuş Azeri toplumu, koparılamaz biçimde karışmış olduğu İran'dan ayrılmak değil, İran içinde daha fazla bölgesel özerklik peşindedir. Türkiye İran içindeki Azeri milliyetçiliğine biraz sempati ile baksa da Tahran'la ilişkilerini tehlikeye atmak istememektedir.

Kısaca Türkiye, Azerbaycan'da önemli bir rol oynamaktadır. Enerji, iletişim ve ulaşım alanlarında kapsamlı ve gelişmekte olan altyapı projeleri iki ülkeyi birbirine raptetmekte ve Türkiye'nin doğuya dönük bağlarını yoğunlaştırmaktadır; ancak bu, genel olarak Rusya'nın çıkarlarıyla birlikte düşünülmesi gereken biçimlerde olmaktadır.

Gürcistan

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından Gürcistan'ın bağımsızlığına kavuşmasına çok sevinmiş, iki ülke arasında hızla sıcak ilişkiler kurulmuştur. Yine de, beklentilerin aksine, Türkiye'nin Türki bir ülke olmayan Gürcistan'la ticareti, görece ılımlı düzeylerde kalmıştır. Gürcistan'da toplam Türk yatırımları sadece 165 milyon dolardır, oysa bu rakam Azerbaycan'da 1.5 milyar dolardır. En son yıllık ikili ticaret, Azerbaycan'la 800 milyon dolar olmasına karşılık, Gürcistan için bu rakam yalnızca 570 milyon dolardır. Azerbaycan'da olduğu gibi, ülkedeki yolsuzluk, verimsizlik, istikrarsızlık, güvenilmezlik ve iş dünyasına yönelik net düzenlemelerin yokluğu Türk işadamlarının gözünü korkutmakta ve Gürcistan ile ticareti riskli hale getirmektedir.[21]

2002 yılında Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında, Tiflis yakınlarında bulunan Marneuli hava üssünün modernizasyonu konusunda Türkiye'nin yardımını da içeren bir bölgesel güvenlik anlaşması imzalanmıştır. Türkiye, Azerbaycan'da olduğu gibi, Gürcistan'da da Birleşik Askeri Akademi'nin kurulmasına ve personel yönünden donanımına yardım etmiştir. Böylece Ankara geleneksel Rus askeri

21 Altay Atlı, "Turkey And Georgia: Opening The Roads For Trade", *EurasiaNet Commentary*, February 8, 2006, www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav020806.shtml.

etki bölgesine[22] girme hamlesi yapmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını korumak için Ankara'nın Gürcistan ve Azerbaycan ile işbirliğine gitmesiyle birlikte, Moskova dışarı atılmış olmaktadır. Moskova'nın desteklediği, Gürcistan'ın Abhazya bölgesindeki ayrılıkçılık sorunu yüzünden Türkiye kısmen Tiflis ile Moskova arasında kalmıştır. Ankara bölgedeki durumu gözetlemek için BM misyonuna askeri gözlemci göndermiş ve Abhazya'dan gelen sığınmacılara insani yardım yapmıştır.[23] Türkiye aynı zamanda Güneybatı Gürcistan'daki ayrılıkçı Acaristan hareketiyle ilgili olarak da arabuluculuk işine girmiştir. Türkiye'de bu meselelere bir çözüm bulunmasını arzu eden kalabalık bir Abaza ve Acaristan topluluğu yaşamaktadır ve Ankara her iki soruna da barışçı bir çözüm bulunması için çalışmaktadır.

Gürcistan'daki Türk pastası Azerbaycan'dakinden çok daha azdır. Her ne kadar Batı, Gürcistan'ın NATO'ya girişinin kolaylaştırılması bağlamında Türkiye'nin anahtar bir rol oynamasını arzu etse de Türkiye, Moskova'yı kendisinden daha da uzaklaştırmaktan çekinmiş ve ayrılıkçı Abaza meselesinde Tiflis'in arzu ettiğinden daha tarafsız bir tutum sergilemiştir.

Orta Asya

Eski Sovyetler Birliği'nin beş Orta Asya cumhuriyetinden dördü, etnik olarak Türk kökenlidir: Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan. Genelde AKP, Orta Asya'ya kendisinden önceki İslamcı Refah Partisi'nden çok

22 Singh, *Putin's Visit to Ankara*, 27.

23 Diplomatik Gözlem, "Brifing Odası", 2000, www.diplomatikgozlem.com/briefing.asp?id=68.

daha fazla ilgi göstermektedir. Bunun bir nedeni, daha önceleri milliyetçi görüşe sahip MHP'nin güçlü olduğu İç Anadolu bölgesinden AKP'nin büyük bir seçmen desteği almış olmasıdır; milliyetçiler Türkiye'nin Orta Asya ile yakın ilişkiler kurmasını hararetle desteklemektedirler. Türkiye bu bölge ile askeri açıdan da yakından ilgilenmektedir.[24] Ancak Orta Asya ile ilişkilerin Rusya ile ilişkileri gölgede bırakmasına izin verecek pek fazla Türk politikacı yoktur.

Türkmenistan

Türkmenistan ile Türkiye'nin ilişkileri büyük oranda potansiyel enerji bağlarına dayalıdır. Yukarıda Azerbaycan'la ilgili bölümde not edildiği üzere, Avrupa'ya Türkmen gazı taşıyacak boru hatlarının geleceğinin ne olacağı bugün altı güç arasında yoğun rekabet konusudur: Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, İran, Türkiye ve Çin. Bu devletlerin belli başlı jeopolitik çıkarları, bu senaryolardan her birinin sonucuna büyük oranda bağlıdır. Türkiye en az kaybedecek olan ülke konumundadır.

Türkmenistan'ın bağımsızlığından kısa bir süre sonra Türkiye, bu ülke ile ticaret, demiryolları, havayolları, komünikasyon, eğitim ve kültür anlaşmaları imzalamıştır. Ankara aynı zamanda Aşkabat'ta bir askeri akademi de inşa etmiş ve personel ile donatmıştır. Saparmurad Niyazov'un donkişotça ve despotik kişisel yönetimi süresince, Türkiye'nin bu ülke ile ilişkileri normal şekilde ilerlememiş, samimi de olmamıştır. Yine de Türkiye, Türkmenistan'da bazı okullar yaptırmış, Türk işadamları da 1990'ların ortala-

24 Kemal Kaya, "Turkey's Elections: What Impact For Eurasia?" *Central Asia-Caucasus Analyst*, November 6, 2002, www.eastweststudies.org/makale_detail.php?tur=210&makale=140.

rında çoğunluğu tarımsal gıda işlemeyle ilgili olmak üzere, altmış dolayında ortak girişime imza atmışlardır.[25] 2006 sonlarında Niyazov'un ölümü ve iktidarın Gurbanguli Berdimuhamedov rejimi tarafından devralınmasıyla, Türkmenistan'ın dış dünya ile ilişkilerinin daha rasyonel hale gelmeye başladığı yönünde bazı işaretler mevcut olduğundan Türkiye'nin bu ülkeyle ilişkilerinin de iyileşmesi beklenir —büyük ölçüde, dış dünya ile daha doğrudan irtibat kurması yönünde Aşkabat'ın elini serbest bırakacak her tür senaryo altında bu ülke üzerindeki hâkimiyetini kaybedecek olan Rusya aleyhine.

Özbekistan

Türkiye'nin Özbekistan ile bağları da İslam Kerimov'un güvenlik paranoyası yüzünden benzer şekilde kısıtlı düzeyde kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Orta Asya ile ilgili Türk heveslerinin ortaya çıkmasıyla Kerimov, kendisini Orta Asya'nın liderliği ihtirasına kaptırınca, Türkiye'yi potansiyel bir rakip olarak gördü. Dahası, Türkiye'ye gönderilen çok sayıda Özbek öğrenci demokratik değerlerden etkilendi ve bunların çoğu Kerimov rejimine karşı tavır aldı. Özbekistan'da ayrıca çoğunluğu Fethullah Gülen hareketi ile irtibatlı birçok okul da açılmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi Kerimov, sonradan Türkiye'yi kendisine komplo düzenlemekle suçladı, gönderdiği öğrencileri geri çağırdı ve Türk okullarını da ülkeden dışarı çıkardı.

Buna rağmen, Türkiye Özbekistan'a 2 milyar dolar askeri yardım yapmış ve iki ülke arasındaki karşılıklı ticaret

25 Turkmenistan, *Foreign Trade, 1996 Report,* www.country-data.com/cgi-bin/query/r-13872. html.

2004 yılında ılımlı bir rakama, 325.9 milyon dolara ulaşmıştır.[26] Ayrıca iki ülke terörizme karşı işbirliği konusunda da anlaşmıştır. Fakat 2006'dan itibaren ABD-Özbek ilişkilerinin gerilemesi ve Türkiye ile ilişkilerin de soğumasıyla, Kerimov bir kere daha güvenlik bağımlılığını Moskova'ya doğru yönlendirmeye başlamıştır.

Kazakistan

Bütün Orta Asya cumhuriyetleri içinde, Türkiye'nin en büyük karşılıklı ticareti Kazakistan'ladır ve 2004 yılında 797.8 milyon dolara ulaşmıştır. Her ne kadar 2006 yılında Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan arasında Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına iletmek üzere Hazar Denizi'nden petrol geçirme görüşmeleri yapılmışsa da,[27] daha sonra, 2007 yılında Kazakistan'ın enerjisini sadece Rusya üzerinden ihraç edeceğini taahhüt etmesiyle bu plan çökmüştür. Eğitim alanında ise Türkiye, Şimkent'teki Kazak-Türk Üniversitesi'ni kurmuştur.

Kırgızistan

Türkiye'nin Orta Asya'daki belki de en samimi ilişkisi, Kırgızistan'la kurduğu ilişkidir. Her ne kadar ikili ticaret, 2004 yılında sadece 88.1 milyon dolar düzeyine ulaşmışsa da, Türkiye bu ülkede oldukça popüler ve rekabetçi birçok lise açmış, ayrıca Kırgızistan'a askeri eğitim de sağlamıştır. Bu arada öğretimin bedava olduğu Kırgız-Türk Manas Üniversitesi'ni de kurmuştur. Buna ek olarak, bugün Türkiye'nin

26 DEIK, www.deik.org.tr/bultenler/2006112818541Cin_kasim2006.pdf.

27 "Kazakhstan to Join Azerbaijan-Turkey Pipeline Project in June, 2006", *RIA-Novosti*, June 8, 2006, en.rian.ru/world/20060608/49203352.html.

çeşitli üniversitelerinde okuyan binden fazla Kırgız öğrenci bulunmaktadır.[28] Japon Nippon Vakfı da her yıl Türkiye'de yüksek öğrenim görecek altmış Orta Asyalı öğrenciye burs vermektedir.[29]

Çin

Rusya'dan sonra, Türkiye'nin önemli ve büyüyen bir ilişki kurduğu ikinci büyük güç Çin'dir. Çeşitli yollarla hızla gelişen bu ilişkide, tek sürtüşme kaynağı, Çin'in batı bölgesi Sincan'da yaşayan on milyon Uygur Türkü'nün baskı altında olmasıdır. Geniş Orta Asya Türki kültürünün önemli bir unsuru olan Uygurlar, Sincan bölgesine Pekin tarafından sistemli olarak göçmen Han Çinlilerinin getirilmesi suretiyle ağır bir hanlaştırma baskısına maruz kalmaktadırlar. Sonunda, Tibetlilerde olduğu gibi, Uygurların kendilerine özgü kimlikleri ve kültürleri, bütün bölgenin acımasızca hanlaştırılmasına kurban gidecektir. Türkiye'deki Türk milliyetçileri uzun zamandır Uygurların kaderinden endişe duymaktadırlar. Çeşitli Türk hükümetleri de bir yanda Çin ile iyi ilişkiler kurma arzusu, öte yanda Sincan'daki Türki kardeşleriyle ilgili endişeler arasında hırpalanmışlardır. Sonunda çoğu hükümet, Rusya ile olan ilişkilerinde yaptıkları hesaba paralel biçimde, üzülerek de olsa Uygur davasından vazgeçme pahasına Çin'le iyi ilişkiler kurmayı tercih etmiştir. Bu durum, jeopolitik vizyonunu giderek daha çok doğuya çeviren AKP için daha da doğrudur.

---

28 Yaşar Sarı, "Turkish Schools and Universities in Kyrgyzstan", *Kyrgyz National News Agency*, June 13, 2006, www.kabar.kg/eng/pub/20060614/5.

29 Japanese Nippon Foundation, www.nippon-foundation.or.jp/eng/app/turkey_list.html.

Bunun ötesinde Çin, Türkiye ile yakın bağlar kurmayı her halükârda hoş karşılamaktadır ve Ankara'nın Orta Asya bölgesindeki Türki ayrılıkçılık ve yüksek davalar gütme sorunuyla başa çıkma konusunda Pekin'e yardım etmesinden memnun olacaktır. Çin, Türkiye'ye gerek tüketim malları gerekse askeri malzeme alanında büyük ticaret fırsatları sunmaktadır. Türkiye giderek daha fazla biçimde, geçmişte ortak stratejik ve güvenlik çıkarları paylaştığı İran, Afganistan ve Pakistan'ın yanında Avrasya'nın geleceğinde ciddi bir oyuncu olmayı arzu etmektedir.

Türkiye'nin Çin ile toplam ticaret hacmi dört yılda dört katından fazla artarak, 2001'de 900 milyon dolar iken 2005'te 7.4 milyar dolara yükselmiştir; bunun onda birini Türkiye'den Çin'e yapılan ihracat oluşturmaktadır.[30] 2004 Kasım'ındaki Pekin ziyareti sırasında Dışişleri Bakanı Gül, demiryollarında, telekomünikasyonda, altyapı projelerinde, mühendislik alanında, iki taraflı yatırımlarda ve turizm alanında işbirliğini artırma konusunda görüşmeler yapmıştır. Her iki taraf da Irak, Orta Doğu ve anti-terörizm konularında koordinasyon ve işbirliği yapmak gerektiği konusunda hemfikirdirler. Rusya gibi, Pekin de Türkiye'nin AB üyeliği çabalarında başarılı olması umudunu dile getirmiştir; Çinliler aynı zamanda uluslararası sahnede Türkiye'nin daha aktif bir rol oynamasını memnuniyetle karşılayacaklarını ifade etmişlerdir —bu Washington'dan bağımsız politikaların şifresidir.[31] Stratejik terimlerle ifade edilirse Çin, Avrasya

30 DEİK, www.deik.org.tr/bultenler/20061128185 41Cin_kasim2006.pdf; ayrıca bkz. Çin Dışişleri Bakanlığı, 25 Ağustos 2003, www.fmprc.gov.cn/eng/wjb/zzjg/xybfs/gjlb/2898/t16443.htm.

31 "China, Turkey Agree to Enhance Economic, Trade Cooperation", *Chinese People's Daily Online*, November 10, 2004, english1.people.com.cn/200411/21/eng20041121_164618.html.

devletleri, özellikle de Türkiye üzerinde ABD'nin stratejik etkisinin azalmasını hiç tartışmasız şekilde arzu etmektedir.

2005'te Türk Savunma Bakanı Vecdi Gönül Pekin'i ziyaret ederek, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İbrahim Fırtına'nın daha sonra gerçekleşecek ziyaretine kapıyı aralamıştır. Bu ziyaret Türkiye ile Çin arasında uzay teknolojileri ve orta menzilli hava savunma sistemleri alanında teknolojik işbirliğini öngören bir dizi anlaşmayla sonuçlanmıştır. Dahası, Çinliler Türk tesislerinde, Çinli askerler için NATO standartlarında eğitim programları düzenlenmesi çağrısında bulunmuşlardır.[32] Bu arada Türkiye, anti-ABD stratejik pozisyonu benimsemiş önemli bir Rusya-Çin-Orta Asya bloku olan Şangay İşbirliği Örgütü'ne (Shanghai Cooperation Organization: SCO) katılmak istemektedir. Washington böyle bir gelişmeden oldukça hoşnutsuz kalacaksa da, Avrasya ile ilgili emelleri ve menfaatleri büyümekte olan Türkiye'nin SCO'da bir rol oynama şansını geri çevirmesinin pek ihtimal dâhilinde olmadığı anlaşılmaktadır; SCO, Avrasya'nın hâkim jeopolitik bloku olarak, ihmal edilemeyecek kadar önemli hale gelmektedir— Washington'un dünyada tek kutuplu güç olma konumunu korumaya yönelik emellerine meydan okuyacak, alternatif bir jeopolitik güç blokunun temellerini attığına yaygın olarak inanılan bir örgüt.

Çin bugün Türkiye'nin giderek farklılaşan dış politikasında Rusya'nın yanı sıra yeni ve önemli bir başka stratejik sütunu temsil etmektedir. Bu yeni bağlar, Ankara'nın Birleşik Devletler ve Avrupa Birliği ile olan bağlarını tamamlayacak, hatta bir dereceye kadar devre dışı bırakacaktır. Ayrıca

32 Ardan Zentürk: "Message to Washington From Beijing", *Istanbul Star*, April 6, 2005.

Çin, gelecek onyılların ekonomik ve stratejik devidir ve Avrasyalı bir oyuncu olarak Türkiye'nin bu ülkeyle iyi ilişkiler kurmak istemesi gayet doğaldır. Çin'in Orta Doğu'da ve enerji alanındaki rolü de hızla büyümektedir ve Türkiye'nin bu alanlardaki menfaatleriyle kaçınılmaz şekilde kesişecektir. Gerçekten de, Rusya ile olduğu gibi, Türkiye ile Çin Orta Doğu'daki kriz konusunda ortak görüşleri paylaşmaktadırlar.

Balkan Müslümanları

1990'ların başındaki Bosna krizi, üç kritik noktadan ötürü Türkiye için hâlâ önemini korumaktadır: Birincisi, Türkiye Balkanlarda bir Müslüman azınlığa *de facto* destek vermiştir; ikincisi, kriz başlarda Türklerin Batı ve ABD politikalarından, kurumlarından, Türk beklentilerini veya gereksinimlerini karşılamayan "çözümler"den dolayı hayal kırıklığı yaşamasına sebep olmuştur; ve nihayet üçüncüsü, Türkiye'de hükümetin Batılı politikalara karşı zayıf ve ihtiyatlı itaatine karşı iç siyasi yelpazenin her kanadından güçlü bir tepkinin yükselmesine sebebiyet vermiştir. O günkü durumun ortaya çıkardığı bu menfaatler ve tutumlar koalisyonunun bugün Türkiye'de daha güçlü olduğu ve bunun da bölgesel meselelere daha farklı ve daha cesur yaklaşan bir Türk tutumunu ateşlemeye yaradığı ileri sürülebilir.

1993 Bosna krizi sırasında Türkiye, İKÖ içinde öncülüğü ele alarak, Bosna'daki güvenli alanlara Müslüman barışgücü askerleri gönderilmesi için bastırmıştır; ayrıca Erbakan, başarılı olamasa da, Bosna'ya onbin kişilik bir tek taraflı Türk askeri gücünün gönderilmesi çağrısında bulunmuştur.[33] Son tahlilde realite şudur ki Balkan Müslümanları,

33 Robins, *Suits and Uniforms*, 364–65.

Balkan Hristiyan güçlerine karşı kendilerinin tarihsel Müslüman koruyucuları olarak uzun zamandır Türkiye'ye bakmışlardır ve bakmaya da devam etmektedirler. Bu durum bugünkü seküler Türkiye için ne kadar uygunsuz olursa olsun, geçmişin reddedilemez dini mirasını göstermektedir. Türkiye'de Osmanlı zamanından kalma geniş bir Bosnalı (Boşnak) ve Kosovalı topluluk mevcuttur, bu grup Bosna ve Kosova davasına doğal olarak sempatik bakmakta, böylece Türkiye'nin Balkan politikalarına dâhili bir unsur eklemektedir. Bölgedeki bütün taraflar ve devletlerle iyi ilişkiler kurmaya gayret etse bile Türkiye, Balkan Müslümanlarıyla ilgili gelecekte ortaya çıkacak krizlerde kenarda oturup beklemeyecektir. Türkiye bugün bir kez daha Balkan gücüdür. Bu çerçevede Türk politikası bugün Balkanlarda yine —tarihsel olarak Ortodoks Sırpları desteklemiş ve Bosna ve Kosova ayrılıkçı hareketlerini engellemeye çalışmış olan— Rusların politikalarıyla uyuşmazlık içindedir. Yine, Türkiye'nin yeni politikaları Moskova tarafından artık basit bir anti-Rus ABD politikalarının uzantısı olarak görülmediği için, Türkiye ile Rusya çok büyük ihtimalle söz konusu Balkan sorununda anlaşamadıkları konusunda anlaşacak, bu sorunun bir dizi başka ilişkinin rengini değiştirmesine izin vermeyeceklerdir.

Sonuç

Uzun, tarafgir, zorlu bir dönem olan Avrupa Birliği'ne giriş sürecinin başarısızlığı dikkate alınınca, Türkiye bilinçli olarak Avrasya ve Orta Doğu'ya yönelik alternatif bir jeostratejik strateji geliştirmektedir. Çin ve Hindistan'ın ekonomik ve stratejik açıdan canlı biçimde yükselişiyle, küresel güç, bugün ciddi bir yeni Doğu boyutuna işaret etmektedir.

Türkiye gayet farkındadır ki Doğu'nun devasa yeni piyasalarını ihmal edemez, şaha kalkmış Körfez bölgesini de. Bu piyasalarla irtibatlı olmak, Türkiye için aynı zamanda daha bağımsız, kendi menfaatlerini kendisinin temsil ettiği ve bundan böyle güvenlik gerekçesiyle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'ya bağımlı olmadığı bir pozisyonu ima etmektedir. Her ne kadar Türkiye Avrupa ve Birleşik Devletler ile olan önemli ekonomik ve stratejik bağlarını hiçbir zaman kesmeyecekse de, bugün kendi stratejik yönelimini çeşitlendirmeye imkân verecek anlamlı alternatiflere sahiptir. Bu gerçeklikler, Türkiye'deki bütün bir siyaset camiası için apaçık olup, yalnızca AKP düşüncesinin ürünü değildir.

DOKUZUNCU BÖLÜM
Türkiye ve Avrupa

Türkiye'nin Batı'daki genel konumu, Batı Avrupa'da bulunan, bir kısmı bugün üçüncü kuşağa ulaşmış, kalabalık sayıdaki Türk göçmenin varlığı tarafından giderek artan biçimde —her zaman olumlu yönde değil— etkilenmektedir. Bugün Avrupa Birliği ülkelerinde, 1.3 milyonu bulundukları ülkenin vatandaşı olmak üzere, toplam 3.8 milyon Türk yaşamaktadır. Bunların ezici bir çoğunluğu Almanya'da bulunmakta (2.6 milyon), bu ülkeyi Fransa (370.000), Hollanda (270.000), Avusturya (200.000), Belçika (110.000), ve İngiltere (70.000) izlemektedir. Geri kalanların çoğu Danimarka ve İsveç'tedir.[1]

İstatistikler, Türk toplumunun genel işgücü verimliliğinin AB ekonomisine ciddi bir katkı yaptığını göstermektedir: 1.2 milyon Türk çalışan (Avrupa Birliği'nin çalışan nüfusunun yüzde 0.75'i) Avrupa Birliği'nin Gayrisafi Milli Hasılası'na (GSMH) Lüksemburg'un iki katı, Yunanistan'ın ise yarıdan fazlası kadar katkı yapmaktadır. Avrupa Birliği içinde Türk girişimciliği büyümekte ve Avrupa Birliği ülkelerin-

1 Greg Austin, Kate Parker and Sarah Schaefer, *Turks in Europe: Why Are We Afraid?* (London: Foreign Policy Centre, 2005), 32–35, fpc.org.uk/fsblob/597.pdf.

de yaşayan Türklerin Türkiye'ye gönderdikleri sermaye hızla düşmektedir, özellikle de Türkiye ile ekonomik bağları zayıflamakta olan ve sahip oldukları sermayeyi bulundukları yerde istihdam etmek isteyen yeni nesiller arasında.[2]

Türklerin AB toplumuna entegrasyon düzeyi ülkeden ülkeye ciddi biçimde değişmektedir; bu bakımdan en sorunlu ülke Almanya, en az sorunlu olan ise İngiltere'dir. Bu farklılık her bir AB ülkesinde Türk entegrasyonunun nasıl ölçüldüğüne bağlı olduğu kadar, yine her bir AB ülkesindeki "göçmen ideolojisi"ne de bağlıdır.

Genel olarak konuşursak, Avrupa geleneksel olarak göçmenlik ve entegrasyon politikasına daha az dikkat sarf etmiş, bu nedenle de yeni gelenleri asimile etmede Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada gibi tümüyle göçmenlerden kurulu toplumlara oranla daha az başarılı olmuştur.[3] Entegrasyon süreci, hiç kuşkusuz, iki-yönlü bir yoldur. Bir yandan Avrupalılar, işsizlik, göçmenlerin pahalı sosyal hizmetler kapsamına alınması ve çoğu defa göçmenlerin topluma entegre olma konusunda yeterince gayret göstermemesi gibi meşru kaygılara sahipken; diğer yandan da göçmenler her bir ülkenin yerli etnik halkından, özellikle de göçün kültürel sonuçlarından rahatsızlık duyanlardan kendilerine yönelik bir ayrımcılık ve düşmanlıkla karşılaşmaktadırlar.[4]

Bugün, Terörizmle Küresel Savaş ve terörist faaliyetlerin Orta Doğu'nun ötesine yayılması ile birlikte, Avrupa'ya Müslüman göçü konusundaki endişeler sürekli artmaktadır. Müslümanlar arasında, özellikle de göçmen Müslümanlar arasında —etnik veya ulusal kimlikten ayrı ola-

2 Ibid., 35.

3 Ibid., 35.

4 Austin, Parker and Schaefer, *Turks in Europe*.

rak— yeni bir "Müslüman kimliği" duygusunun yaygınlaşmasıyla bu durum daha da belirginlik kazanmaktadır. Göçmen Müslümanlar arasında bu yeni kimlik duygusu kısmen kendi memleketleriyle gevşeyen bağlarına bir tepki, kısmen de —çok farklı anlamlara gelebilen— laiklik konusundaki kararsızlıklarının bir yansıması olarak gelişmektedir, ki bu da Avrupalıların kendilerinden kuşkulanmalarına sebep olmaktadır. Giderek daha fazla bir çok-kültürlü yapıya bürünen Avrupa toplumunun üzerine, anlaşılması zor bir tek-kültürcülüğün empoze edilmesi konusunda Avrupalıların ısrarı da sorunun bir parçasıdır.[5]

Realite şudur ki Türkler, "yabancı diyarlarda" (*gurbette*) kendi topluluklarını korumaya gayet iyi hizmet etmiş çeşitli ve sağlam lokal kurumlar ve bağlantılar oluşturmuşlardır. 1950'lerin sonlarına kadar giderek meseleye bakılırsa, Avrupa'ya göç eden Türk işçileri, ilk başlarda, endüstriyel kentsel alanlarda sosyal açıdan kendilerini çok korunmasız hisseden, kırsal yörelerden gelmiş oldukça eğitimsiz bir nüfustan oluşmuştu. Bunun sonucu olarak söz konusu Türkler, geldikleri yeni Batılı çevrede kendi toplumsal koşullarını yeniden yaratmak istediler. Geleneksel Türk dini ve sosyal değerlerinin korunmasıyla desteklenmiş küçük ve içine-kapalı Türk cemaatleri kurdular. Avrupa'da yaşayan Türk kökenli bir sosyolog olan Ural Manço "*Bu nüfus, yerel dernekler ve yerel camilerden Avrupa çapındaki federasyonlara varıncaya kadar gerçek anlamda bir göçmen teşkilatları ağı oluşturmak suretiyle, Türkiye'deki bütün sosyal, siyasal, dini ve etnik bölünmelerin hepsini birden Avrupa'da yeniden yarattı*" diye yazmaktadır.[6] Bu şekilde yerel kültürel tarzla-

5 Ibid., 41.

6 Ural Manço, *Turks in Europe: From a Garbled Image to The Complexity Of Migrant Social Reality* (Brussels: Centre d'Études Sociologiques), www.flwi.ugent.be/cie/umanco/umanco5.htm, 8.

rın korunmasının hem olumlu, hem de olumsuz sonuçları oldu: Bir yandan o ilk gelen toplulukların hayatta kalmasını, köklerinden kopmadan ve sosyal bozulmaya maruz kalmadan yollarına devam etmesini mümkün kılan sosyal bir disiplin ve destek temin etti ama öte yandan da bu kişilerin Avrupa toplumuna entegrasyonunu ciddi ölçüde yavaşlattı.

Avrupa'daki Türk göçmen teşkilatlarının belki de en büyüğü ve en iyi organize olanı İslamcı Milli Görüş hareketidir; bu hareket de, diğer birçok İslamcı hareket gibi, Avrupa'nın her yerinde sosyal, kültürel, dini, eğitsel ve ticari hizmetler vermektedir.[7] Milli Görüş'ün çeşitli Avrupa kentlerinde, uzun ömürlü Erbakan hareketiyle yakın ilişkisi olan yüzlerce şubesi olduğu belirtilmektedir. Teşkilat sık sık AKP'yi temsil etmeyen oldukça geleneksel İslamcı — Avrupa Birliği karşıtı, Yahudi karşıtı, anti-laik, Pan-İslamist— görüşler dile getirir; fakat Milli Görüş hareketi hiç kuşkusuz eski Erbakan hareketinin uzantılarına, hatta belki AKP içindeki unsurlara da finansal destek sunmaktadır. Açıktır ki Milli Görüş'ün fikirleri, Avrupalılar tarafından olumsuz karşılanmakta ve 11 Eylül'den sonra, grubun kendisi de potansiyel bir güvenlik tehdidi olarak görülmekte, Avrupa'daki diğer birçok Müslüman teşkilat gibi bu gruba da kuşkuyla bakılmaktadır. Buna rağmen hareket Türk göçmenlerden yaygın destek görmektedir; spesifik politikalarından dolayı değil, daha ziyade Türk İslamı adına konuşması ve yaygın sosyal hizmetler sunması dolayısıyla. Ancak Avrupa'daki genç nesil Türkler, giderek artan bir hızla hareketin görüşlerini paylaşmamaktadırlar, hareketin kendisi de evrilmekte ve ülkeden ülkeye ciddi farklılık göstermek-

7 Ibid., 8.

tedir.[8] AKP'nin yükselen prestiji ve başarısıyla birlikte, geleneksel Türk dini görüşleri Avrupa'da da modernist İslamcı AKP'nin görüşlerine doğru evrilirken, Milli Görüş hareketinin tabanını ona kaptırdığı anlaşılmaktadır.

Alman iç güvenlik teşkilatlarının Milli Görüş'ü "aşırılıkçı" bir örgüt olarak gördüğü yönünde bazı işaretler vardır. Aslında Milli Görüş'ün —ideolojik olarak ılımlı olmasa bile— küresel İslamcı örgütlerin bugünkü yelpazesi bağlamında, "aşırılıkçı" olarak nitelendirilmesi zordur. Milli Görüş her ne kadar Türk laik düzeni tarafından açıkça aforoz edilmiş olsa da, şimdiye kadar bir şiddet eylemine karışmış veya bunu savunmuş görünmemektedir.

Almanya 2004'te, Türkiye'ye karşı terörist eylemler planlamaya karışmış olabilecek hayli radikal bir örgütü temsil eden kaçak vaiz Metin Kaplan'ı yakalayarak Türkiye'ye iade etmiştir. Ayrıca daha önceki yıllarda, Avrupa'da yaşayan Türkler ile Türkiye kökenli Kürtler arasında zaman zaman şiddet alevlenmiş, PKK Avrupa'daki belirli Türk kuruluşlarına saldırmış, bu da Türklerin şiddet ithal ettikleri yönünde haksız yere genelleştirilmiş bir şöhret edinmelerine neden olmuştur.

Ne yazık ki Türklerin Avrupa Birliği'nde biraz olumsuz bir imajı vardır, herhangi bir sosyopatik davranışlarından dolayı değil, İslam'a ilişkin olumsuz Batılı imajı yansıttıkları veya yansıtır göründükleri için. Türkler başörtüsü veya namus cinayetleri yoluyla kadınlarına baskı yapan, dini eğitim dışında eğitimle ilgilenmeyen ve sosyal refah program-

8 Martin van Bruinessen, "The Milli Görüş in Europe" (notes from an ISIM workshop, Leiden, January 9, 2004), www.let.uu.nl/~Martin.vanBruinessen/personal/conferences/ Milli_Gorus_workshop_report.htm.

larına bağımlı yaşayan insanlar olarak görülmektedirler. Buna ek olarak, bu insanların varlığı, Viyana'nın onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu tarafından kuşatılması, 1915 Ermeni katliamları, Kıbrıs uyuşmazlığı, Kürt sorunu, Türkiye'deki askeri darbeler, Türkiye'nin Yunanistan'la zıtlaşması ve de uyuşturucu kaçakçılığında Türk mafyasının rolü gibi, geçmişin ve bugünün çatışmalarını ve şiddet olaylarını hatırlatmaktadır.[9]

Buna rağmen her yıl AB ülkelerinden 6 milyon dolayında turist Türkiye'yi ziyaret etmektedir, ki bu da Avrupa'dakilere kıyasla Türkiye'deki daha "gelişmiş" Türkler hakkında olumlu izlenimler yaratmakta ve Türkiye'nin Avrupa'daki yüzünün "normalleşmesi"ne yardım etmektedir. Türkiye aynı zamanda AB üyeliği için konmuş Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesi konusunda, niyetinin ciddi olduğunu gösteren, şaşırtıcı bir hızla hareket etmiştir. Bu arada Avrupalılar Türklerin sporda elde ettiği başarılardan da etkilenmişlerdir; Türk Milli Futbol Takımı'nın 2002 Dünya Kupası'nda üçüncü olması, Avrupalı futbol kulüplerinde Türk oyuncuların bulunması gibi. Yine eğlence alanında, bir Türk şarkıcı yakın geçmişte Eurovision şarkı yarışmasını kazanmış; bir Alman-Türk yönetmen Almanya'daki Türklerin hayatını anlatan bir filmden dolayı Berlin Film Festivali'nde birincilik ödülü almış; başka bir yönetmen, Nuri Bilge Ceylan da 2004 yılında Cannes Film Festivali'nde Eleştirmenler Özel Ödülü'nü ikinci kez kazanmıştır.[10] Siyaset alanında, Alman Parlamentosu'na seçilmiş bir Türk milletvekili bulunmaktadır.

---

9 Manço, *Turks in Europe*, 10.

10 Faruk Şen, interviewed by Özgür Sağmal in "The Changing Face of Turks in Europe", *Turkish Time*, August 15, 2004, www.turkishtime.org/30/4_2_en.asp.

Türkiye'nin olumsuz imajı fazla abartılmıştır ve bugün artık geçmiş dönemlerin bazı gerçekliklerine ait bir şeyi temsil etmektedir. Her yeni nesille, Avrupa'da yaşayan Türkler giderek daha eğitimli, daha profesyonel yeteneklere sahip ve Avrupalı hayata daha entegre olmuş hale gelmektedirler. Üstelik kendi paralel Türk kimliklerini büsbütün ortadan kaldırmayan, ama onu tamamlayan net bir Avrupalı kimliği geliştirmektedirler. Her ne kadar önlerinde yürüyecek daha uzun bir yol varsa da ve birkaç büyük şehirde çoğunlukla birbirine çok fazla sokulmuş topluluklar halinde yaşasalar da, objektif ölçülerle bakıldığında Avrupa'daki Türk realitesinin profili yükselmekte ve cesaret vermektedir.

Ancak önemli olan tek şey "objektif" realite değildir. Avrupa'nın bizzat kendisi de kimlik ve değişim sorunlarına ilişkin sancılı bir yeniden değerlendirmenin ıstırabını çekmektedir. Avrupa'daki Türkler hakkında Avrupalıların — her bir ülkedeki cari koşullara bağlı olarak değişen— huzursuzlukları, küreselleşme ve çok-kültürlülük güçlerinin ciddi meydan okuyuşu karşısında Avrupa toplumunun derin kaygılarını yansıtmaktadır. Geniş Orta Doğu bölgesinde meydana gelen şiddet ve kaos Avrupa'daki Türk nüfusu olsa olsa sadece marjinal biçimde ilgilendirebilir, ancak Avrupalıları daha derin korkulara sevk etmek için gereken tek şey, Müslümanları —hatta Türk olmaları da gerekmez— ilgilendiren birkaç kargaşanın meydana gelmesidir.

Türk hükümeti Avrupa'daki Türk toplumunu desteklemeye bir hayli isteklidir, onları ilerde Türkiye'nin Avrupa'ya ve Avrupa Birliği'ne entegrasyonuna destek verecek sağlam pozitif sözcüleri, ekonomik ve entelektüel seçkinler topluluğunun çekirdeği olarak görmektedir.[11] Uzun dö-

11 Manço, *Turks in Europe*, 10.

nemde, Avrupa'da Türk realitesi Avrupalıların Orta Doğu'ya erişimini ve Müslüman dünyanın sorunlarının anlaşılmasını ve çözümünü kolaylaştıracaktır.

Avrupa eninde sonunda Hristiyan, Yahudi ve Hindu yüzler gibi bir de Müslüman yüz geliştirmek durumundadır ve Türkler, Avrupa'daki tüm Müslüman topluluklar içinde muhtemelen en gelişmiş olanlardır. Türklerin Avrupa'da kazandığı yetiler aynı zamanda Türkiye'nin ana akım Batı siyasetindeki genel yükselişini de güçlendirmektedir. Her ne kadar 2007 itibariyle Türklerin Avrupa Birliği'ne hızlı bir şekilde girme olasılığı pek parlak görünmüyorsa da, zamanlar ve koşullar hızla değişebilir. Bundan bir on yıl kadar sonra, çok-kültürlülüğün acımasız saldırısı altında ciddi bir kimlik krizini zaten yaşamış bir Avrupa'ya, Türkiye'nin üyeliği çok daha az göz korkutucu görünebilir. Ne yazık ki, Avrupa'nın Türkiye hakkındaki kuruntuları —Avrupa'ya yaptığı çağrının etnik, kültürel ve hatta dini gerekçelerle ters karşılandığını düşünen— şimdiden Türkiye halkının çoğunun suratını asmaya ve hatta öfkesini çekmeye başlamış durumdadır. ABD Alman Marshall Fonu'nun Türkiye'de 2007 ortasında yaptığı bir araştırmada, Türkler arasında AB üyeliğine destek nüfusun yarısından aşağıya, yüzde 40 seviyesine düşmüştür. Oysa 2006'da bu destek yüzde 54 idi. Yine aynı araştırmanın bulgusuna göre, Türklerin NATO'ya desteği 2004'te başlamış olan düşüş trendini sürdürmektedir ve katılımcıların yalnızca yüzde 35'i ittifakı Türkiye'nin güvenliği için hayati görmektedir, oysa bu oran geçen yıl yüzde 44, 2004 yılında ise yüzde 53 idi.[12]

12 "Turks Become Increasingly Isolated", *Today's Zaman*, September 7, 2007.

Şayet Müslüman dünya ile ABD'nin askeri kapışmaları artar, terörizm Batı'da kayda değer oranda yükselir veya bütün bir Orta Doğu bölgesi daha derin bir kaosa sürüklenecek olursa, Türkiye'nin AB üyeliği başvurusu, Orta Doğu olaylarından ne kadar ilgisiz olursa olsun, tartışmasız biçimde bundan olumsuz etkilenecek ve Türkiye'yi ABD'ye doğru değil, ama Orta Doğu ve Avrasya alternatifine doğru daha da sürükleyecektir.

ONUNCU BÖLÜM
Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri

Büyümekte Olan Çekincelerin Tarihçesi

Türk-Amerikan ilişkilerinin büyük bölümünün genel anlamda olumlu karakteri yıllardır yeterince belgelenmiş, Türk dış politikasını konu alan araştırmaların çoğunun odak noktasını teşkil etmiştir; bunun detaylı analizi bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Açık bir şekilde, elli yıllık bir dönem boyunca Türk-Amerikan ilişkileri genel olarak yakın, kapsamlı ve her iki taraf için de önemli olmuştur. Soğuk Savaş, aradaki ilişkiyi pekiştirmiştir pekiştirmesine, ama Washington da Türkiye'nin Batı ittifakı ve güvenlik ağına dâhil olmasını kolaylaştırmış, "Batılı" ve Batı'nın yardımlarından yararlanıcı bir ülke olma pozisyonunu garanti altına almıştır. Amerika aynı zamanda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişini sürekli olarak desteklemiştir. Buna ek olarak, Türkiye ile olan yakın askeri ilişkisinin büyük bölümünü, hiçbir Türk hükümetinin kolayca bir kenara bırakamayacağı önemli yollardan kurumsallaştırmıştır. Nihayet, Türkiye'nin bir enerji dağıtım noktası olarak yeni rolüne, ABD son derece değerli katkılar yapmıştır.

Ancak geçmişte ikili ilişkileri pekiştirmiş faktörlerin çoğu ya zayıflamış ya da ortadan kalkmışken, gerek Amerikan gerekse Türk tarafının hesaplarına yeni faktörler dâhil olmaktadır. Esas itibariyle iyi olan ilişkilerin uzun bir tarihi varsa da, iki ülke arasında özellikle 11 Eylül'den sonra yoğunlaşmış olan kalıcı nitelikteki kilit sürtüşme konularına özel bir dikkat sarf etmekte yarar bulunmaktadır.

Türk-Amerikan Gerginliğinin Kaynakları

Türk-Amerikan gerginlikleri geçmişte belirli bir yol izlemiş ve genel olarak şu konularla ilgili olmuştur:

- Washington'un Orta Doğu'ya yönelik amaç ve politikaları ile Türkiye'nin kendi çıkarları arasındaki farklılaşmaya ilişkin Türk kaygıları;
- ABD'nin Orta Doğu'da Türk kontrolü dışında gerçekleştirdiği siyasi, ekonomik, askeri ve stratejik eylemlerin etkisi yüzünden egemenliğin kaybedilmesi konusundaki Türk kaygıları;
- ABD'nin Türk milli onur ve haysiyetine önem vermediği algısına dayanan Türk kaygıları;
- Amerika Birleşik Devletleri ile kurulacak yakın stratejik bağların, Türkiye için bölgedeki öteki seçeneklerin önünü tıkadığına ilişkin Türk kaygıları;
- Girdiği ittifakların sebep olduğu karışıklıkların, Türkiye'yi istenmeyen bölgesel çatışmalara sürükleyebileceği endişesi;
- Herhangi bir verili zaman diliminde, özellikle de ABD çıkarlarına aykırı düşüldüğü anda, ABD güvenlik taahhütlerine ne derece güvenilebileceğine ilişkin Türk kaygıları.

Söz konusu Türk kaygılarının çoğu birbirine örülü ve birbiriyle ilgili kaygılar ve eşit olmayan güçler arasında yapılan bütün ittifaklarda doğal olarak mevcut bulunan sürtüşmelerdir. Ama bugün, Türkiye'nin kaygıları aynı zamanda uzun süredir etkisinde bulunduğu ABD "vesayet"inden çıkmakta olan bir dış politikanın tedrici olgunlaşması, genişlemesi ve çeşitlenmesini yansıtmaktadır.

Türkiye'nin 1952'de NATO'ya kabulü, hiç kuşkusuz, bu ülkeyi Batı sistemine ve kurumsal yapılarına daha derinden dâhil eden, olağanüstü bir stratejik kazanımdır. Bu adımla Türkiye, fiilen tam bir "Batılı ülke" haline gelmiştir— Batılılaştırıcı Kemalist elitler için çok büyük psikolojik önemi olan, kimlik ve iktidarlarını besleyen bir olaydır. Her ne kadar NATO üyeliği Sovyet tehdidine karşı hayati önemde güvenlik sağlamışsa da, izleyen yirmi yıl boyunca yükselen bir dizi kriz sonrasında Türkiye taahhütlerinin kapsamını ve içerimlerini gözden geçirme noktasına gelmiştir.

En başta, 1958'de Bağdat Paktı'nın çökmesi, Türkiye için önemli problemleri beraberinde getirmişti, çünkü Bağdat Paktı'nın ardından kurulan CENTO'nun hiçbir Arap üyesi yoktu, sağladığı imkânlar zayıftı ve Arap dünyasındaki Sovyet yanlısı faaliyetler hakkında Türkiye'nin taşıdığı endişeleri gidermekten uzaktı. Daha önemlisi, Türkiye diplomatik olarak izole edilmişti. Örneğin, bu dönem boyunca hayati önem taşıyan Kıbrıs uyuşmazlığı konusunda Arap dünyası sürekli olarak, Müslüman Türkiye yerine Hristiyan Yunanistan'a destek vermişti, ki bu, Ankara'nın sıkı biçimde Batı yanlısı safta yer almasının neden olduğu bedelin çarpıcı bir göstergesiydi.

Her ne kadar Türkiye NATO'ya kabulünden sonra Müslüman dünyada ve gelişmekte olan dünyada diplomatik

desteğini kaybetmişse de, özellikle iki kriz Türkiye'de, Washington ile girilmiş olan ittifakın gerçekten güvenilir olup olmadığı konusunda ciddi kuşkular uyandırmıştır. Birleşik Devletler ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan 1963 Küba Füze Krizi Ankara'da, SSCB ile istenmedik bir savaşın içine sürüklenme potansiyeli konusunda ciddi derecede kaygı uyandırmıştır. Ankara için en sıkıntı verici olansa, Sovyetler'in Küba'daki füzelerini çekmesi karşılığında, Birleşik Devletler'in de Türkiye'deki Jüpiter füzelerini çekmeye istekli olmasıydı. Her ne kadar modası geçmiş şeyler olsa da, Jüpiter füzelerinin çekilmesinin Ankara için sembolik bir anlamı vardı: Türkiye'ye danışılmadan füzelerin çekilmesi, bir büyük güç olarak Washington'un çıkarlarının Türk milli çıkarlarının nasıl üstüne çıkabileceğinin ve nitekim çıktığının göstergesi olmuştu. Bu olay Ankara'da ciddi bir şoka sebep olmuş ve bir dereceye kadar ittifakın niteliğinin ve ülkenin Birleşik Devletler'le ilişkisinin gözden geçirilmesine yol açmıştır.[1]

Ardından, 1964'te meydana gelen, kötü şöhreti ile ünlü "Johnson mektubu" olayı ve Kıbrıs konusundaki kriz, ABD ile ittifakın değeri konusunda yeni bazı şüpheler ortaya çıkarmıştır. Mektupta ABD Başkanı Lyndon Johnson, şayet Kıbrıs konusunda uyguladığı politikalar Ankara'yı Yunanistan ve hatta SSCB ile çatışmaya sürükleyecek olursa, NATO desteğine güvenmemesi gerektiği konusunda Ankara'yı uyarmıştır. Bu olay, Türkiye'de Amerika Birleşik Devletleri ve NATO ile ittifak etmenin maliyeti ve faydası konusunda ciddi bir tartışma başlatmış, Türkiye'nin NATO'da kalıp kalmaması konusunda bile ciddi bir münakaşayı te-

1 Bu krize dair bir tartışma için, bkz. Hale, *Turkish Foreign Policy*, 134–36.

tiklemiştir. Yerleşik düzenin birçok önde gelen şahsiyeti, geleneksel Kemalist tarafsızlık politikalarına geri dönmenin yararlı olacağını ileri sürmüştür.[2]

Esasen, bu kriz Ankara ile Moskova arasında çarpıcı bir yeni yakınlaşma dönemini başlatmıştır, öyle ki 1970'lerin sonuna gelindiğinde Türkiye, Sovyet Üçüncü Dünya yardımlarının en büyük alıcısı durumuna gelmiştir. Ayrıca, Moskova Kıbrıs konusunda Yunanistan yanlısı tutumundan büyük oranda uzaklaşmış ve Türkiye'ye daha sempatik yaklaşmaya başlamıştır. Türkiye aynı zamanda Birleşik Devletler'in İncirlik Hava Üssü'nü Kullanması ve orada konuşlandırılan ABD'li personel sayısı üzerinde daha fazla kısıtlama getirmeye başlamıştır. Esas itibariyle NATO'dan yedek parça temin edilememesi ve ciddi miktarda ABD finansal yardımını kaybetme korkusu, ilişkilerin daha fazla kötüleşmesini önlemiştir. Ancak Türkiye'nin neredeyse tamamen ABD yanlısı yöneliminin zirve noktası, artık bir daha geri dönülmemek üzere geçilmiştir.[3]

1972'de Türkiye, ABD'nin afyon üretiminin tamamen yasaklanması yönündeki baskılarından rahatsız olmuştur; Türkiye'nin önem taşıyan ilaç sanayisi için tamamen yasal ve denetlenen bir üretim süreci işliyordu ve bu, Türk hükümet bütçesinin bir gelir kaynağıydı. Türkler bu dayatmayı ABD'nin kendi iç uyuşturucu problemi yüzünden kapıldığı paniğin bir yansıması olarak görüyor, bunun Türkiye'nin dâhili afyon üretimiyle pek ilgili olmadığını düşünüyorlardı.[4]

Türkiye 1975 yılında ABD iç siyasetinin "çetin" dış politika ilişkilerine izinsiz dalma kaypaklığına birinci elden şahit olmuştur. Sertlik yanlısı bir Rum darbesinin ardından,

---

2 Ibid., 149–252.

3 Detaylı bir betimleme için, bkz Ibid., 149–52.

4 Ibid., 154.

Ankara 1974'te Kıbrıslı Türklerin statüsünü korumak amacıyla Kıbrıs'ı işgal edince, Yunan lobisi ABD Kongresi'ni Ankara Atina ile uzlaşmaya razı oluncaya kadar Türkiye'ye yönelik bütün ABD askeri malzeme satışlarını ve yardımını durdurmaya ikna etmiştir. Ankara buna, 1969 tarihli ABD Savunma İşbirliği Anlaşması'nı askıya alarak ve doğrudan NATO ile ilgili konular dışında Türkiye'deki bütün ABD askeri faaliyetlerine kısıtlamalar getirerek karşılık vermiştir. ABD silah ambargosu üç yıl boyunca devam etmiştir.[5]

Kongre ile yaşanan bu kriz birçok benzer krizin sadece ilkiydi: Ermeni lobisi, Kongre'den I. Dünya Savaşı sırasında Ermenilere yönelik Türk katliamlarının soykırım olarak kabul edilmesini sağlamak üzere bir karar çıkartmaya giderek daha fazla yaklaşmaktadır— bu ise fazlasıyla oynak ve karmaşık bir meseledir. Bu tecrübeler ışığında Türkiye, Washington'daki güçlü İsrail yanlısı lobiyi memnun edip desteğini kazanabileceği inancıyla, İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesine öncelik tanımaya karar vermiştir— bu ise Ankara'nın gözünde sadece hayal kırıklığı yaratan bir deneyim olmuştur.

1970'lerin sonunda Türkiye, vaktiyle Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru olan sağlam stratejik yönelimi konusunda bir dönüm noktasına varmış, SSCB'nin çökmesinden çok önce yeni Türk dış politikası inisiyatiflerini ve genişlemiş bir dış politika ufkunu harekete geçiren bir döneme girmiştir. Bülent Ecevit'in ortanın-solu hükümeti altında Türkiye, güçlü ABD yönelimini gevşeten ve daha çeşitlendirilmiş bir savunma ve dış politika setini resmen onaylamıştır.[6] Ecevit açıkça Türkiye'nin ABD'ye fazla bağımlı ol-

5 Ibid., 160–61.

6 Ibid.

duğu ve NATO ile ilgili savunmaya çok fazla kaynak harcadığı yönündeki kaygısını dile getirmiş ve ülkenin kendi savunma sanayilerini kurması ve komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmesi suretiyle bölgesel gerilimleri hafifletme çağrısında bulunmuştur.[7] Fransa'nın daha önce yaptığı gibi NATO'dan ayrılma konusunda bazı tartışmalar olsa da, Türkiye hâlâ NATO'nun değerli bir bağı temsil ettiğine karar vermiştir. Yine de Ankara, SSCB ile bir "Dostane İşbirliği İlkeleri Üzerine Siyasi Belge" imzalamıştır; bu belge Moskova için önemli bir kazanç anlamına gelse de, daha da tarafsız bir Türkiye umutlarının gerisinde kalmıştır.

Ne var ki, Türk-Sovyet ilişkilerinde 1970'lerde gözlenen yakınlık, Sovyetlerin 1980'de Afganistan'ı işgal etmesiyle bozulmuştur; Sovyet sınırında tarafsız kalan herhangi bir ulusun başına gelebilecek potansiyel problemlere işaret eden bir eylemdir bu işgal. Amerika Birleşik Devletleri bu dönemde Türkiye'ye yardımı arttırmış, üslerini de yeniden normal düzeyde kullanmaya başlamıştır; Türkiye'ye yönelik ABD askeri yardımı 1984'te 715 milyon dolarla zirve yapmıştır. Ayrıca 1980'lerde Ronald Reagan'ın Başkanlığı, SSCB ile küresel düzeyde kapışma havasını yoğunlaştırmıştır. Ancak 1980'lerin sonunda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri, Ankara'nın Washington ile bağlarına doğrudan bir zarar vermeden yeniden düzelme yoluna girmiştir.[8] Ankara artık daha ince noktalara dikkat eden ve daha dengeli bir dış politika geliştirmeyi öğrenmeye başlamıştır.

1991 Körfez Savaşı, ki Ankara için bir felakettir, Washington'la yeni bir sürtüşme dönemi başlatmış, bu süreç öteden beri Türk-Amerikan ilişkisinin altında yatan gerilim

7 Ibid.

8 Ibid., 163–67.

kaynaklarını hızla su yüzüne çıkarmıştır. Savaş, Ankara için bir Kürt mülteci krizi yaratmış ve Türkiye'yi çok büyük hayal kırıklığına uğratan bir olay olarak bugüne kadar genişleyip derinleşerek gelen, Irak Kürtlerinin *de facto* özerkliği sürecini başlatmıştır. Her ne kadar 1999 yılında, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Türkiye tarafından takip edilerek Kenya'da gösterişli biçimde yakalanmasında Amerika Birleşik Devletleri bir hayli yardımcı olmuşsa da, Türkiye'de ABD'nin Kürtler hakkındaki niyetleri konusundaki kuşkular ortadan kalkmamıştır.

2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgali, Irak Kürtleriyle ilgili siyasetin yönü konusunda Türkiye'nin korkularını iyice yoğunlaştırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Bu korkular temelsiz de değildir: Saddam Hüseyin'in düşmesiyle birlikte kalıcı bir Kürt otonomisi ve potansiyel bir bağımsız Kürt devletinin çekirdeği gayet açık şekilde tesis edilmiştir. Türkiye'de bu gelişmelerin başlıca nedeni olarak ABD politikaları görülmektedir. Bu politikalar Türk toplumunun birçok katmanını derinden etkileyen, tahmin edilebilir bir Türk paranoyası ortaya çıkarmıştır. Ordu ve Kemalist ulusalcılar bile düzenli olarak ABD'nin gerçek niyetleri konusunda iç kemirici kuşkular beslerler. Pek çok Türk, bölgede azınlık haklarına destek veren bir böl-ve-yönet politikası uygulamak ve böylece Arap devletlerinin ve hatta İran'ın merkeziyetçi karakterini zayıflatmak yoluyla, Birleşik Devletler'in bölgedeki konumunu güçlendirmek istemesinden çekinmektedir. (Bu tamamen hayali bir düşünce değildir: Gerek Birleşik Devletler gerekse İsrail'de düzenli ve aleni biçimde, dost olmayan Müslüman ülke rejimlerini zayıflatmak için böyle bir strateji öneren düşünürler bulunmaktadır.)

İkili ilişkiler, 2003'te Türk parlamentosunun, Irak'ın işgali için Türk topraklarının Amerika Birleşik Devletleri ta-

rafından kullanılmasına izin vermeyen kararıyla büyük bir şoka uğramıştır. Ankara'da birçok gözlemci, savaş planlarına razı etmek için ABD'nin Türkiye üzerinde uyguladığı rahatsız edici ve katı baskı taktikleri dikkate alınınca, böyle bir reddin geleceğini önceden gördüklerini belirtmişlerdir. Irak'taki gelişmelere ilişkin Türk kaygıları elbette ki konjonktürel değildi. Türkiye sadece 1991 Körfez Savaşı'nda Irak Kürtlerinin otonomi yönünde elde ettiği muazzam kazanca şahitlik etmemiş, aynı zamanda Irak'la yaptığı sınır ötesi ticaretten 8 milyar dolarlık zarara uğramıştı.

Washington ile ilişkiler bozuldukça, Birleşik Devletler'deki yeni muhafazakâr basın "Türkiye'yi kim kaybetti?" sorusunu soran bir dizi makale yayımlayarak, duygusal bir anti-Amerikan çılgınlığı olarak gördükleri bu durumdan Türkiye ve AKP'yi suçlamışlardır. Örneğin 2004 yılında,* Irak'taki Türk Özel Kuvvetleri'nden bir timin, Kürt aktivistlere karşı bir suikast peşinde olduğu kuşkusuyla, ABD Özel Kuvvetleri tarafından tutuklanıp kötü muamele görmesi, Türk milliyetçi öfkesinde bir patlamaya yol açmıştır. Bu eylem, Türkiye'de ulusal haysiyete bir hakaret olarak alınmıştır; üç yıl geçmesine rağmen hâlâ yatışmış değildir; filmlere ve romanlara konu olmuştur. Bunun sonucu olarak, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri bütün zamanların en düşük seviyesine doğru yol almıştır. Türkiye'nin ABD tarafından işgalini ve buna misilleme olarak Türklerce New York ve Washington'da nükleer çanta bombalamaları yapılmasını anlatan heyecanlı bir Türk macera romanı olan *Metal Fırtına*, Türkiye'de her düzeyde okunan, hatta en çok satanlar listesine giren bir kitap olmuştur.

---

* Çuval hadisesi diye bilinen bu olay, 4 Temmuz 2003 tarihinde yaşanmıştır. (yayıncının notu)

Alman Marshall Fonu tarafından 2004'te Türkiye'de yapılan bir kamuoyu araştırması, her üç Türk'ten birinin Irak'ta ABD işgal güçlerine karşı girişilen suikast saldırılarını haklı bulduğu ve halkın yüzde 67'sinin Bush yönetimine karşı olumsuz düşündüğü —ki bu, araştırma yapılan Batılı ülkeler içinde en yüksek orandır— sonucuna ulaşmıştır.[9] Bu arada, Avrupa Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasında bir tercih yapmalarını isteyen bir kamuoyu yoklamasında, Türklerin yüzde 51'i Avrupa Birliği'ni tercih ederken sadece yüzde 6'sı ABD'yi tercih etmiştir (Türk Dışişleri Bakanlığı halihazırda AB politika kararlarının yüzde 95'ini onaylamaktadır). Aynı kamuoyu yoklamasında kendilerine soru sorulan Türklerin üçte biri, Amerika Birleşik Devletleri'ni dünya barışına en büyük tehdit olarak nitelendirmiştir.[10] 2006 yazında, Pew Research araştırması da benzer şekilde Türklerin yalnızca yüzde 12'sinin, ABD politikalarını onayladığını göstermiştir;[11] 2007 ortalarında yapılan ikinci bir araştırma Türklerin yalnızca yüzde 9'unun Amerika Birleşik Devletleri hakkında olumlu bir görüşe sahip olduğunu göstermiştir ki, Filistinlilerde bile bu oran yüzde 13'tür.[12]

Orta Doğu'da aktif emperyalist güçlerin uzun tarihsel geçmişine bakınca, çok sayıda Türk bugün, Birleşik Devletler'in, başkalarının menfaatlerini dikkate almadan, doğal kaynakları ve stratejik konumu nedeniyle Orta Doğu'ya hâ-

9 Şahin Alpay, "Türkiye ABD'den Niçin Soğuyor?" [Why Is Turkey Cooling toward the United States?] *Zaman*, September 28, 2004.

10 Cagaptay, "Where Goes the U.S.-Turkish Relationship?"

11 Brian Knowlton, "Global Image of the U.S. Is Worsening, Survey Finds", *New York Times*, June 14, 2006.

12 Pew Global Attitudes Project, pewglobal.org/reports/display.php?ReportID=256.

kim olmak istediğini düşünmektedir. Türkiye'deki pek çok laikçi ise Birleşik Devletler'in, Müslüman dünyanın kalan bölümüne ılımlı bir siyasal İslam modeli sunabilmek için, fiilen Türkiye'ye ılımlı bir İslami rejim empoze etmeye çalıştığına inanmaktadır. Sonuç olarak, birçok Türk milliyetçisi İslamcı köklerden gelen AKP'yi, ironik biçimde, ABD iktidarının bir aracı olarak algılamaktadır— II. Dünya Savaşı'ndan beri Türkiye'de iş başına gelen bütün hükümetler içinde, dış ilişkiler konusunda ideolojik olarak en tarafsız pozisyonu AKP hükümeti almış olmasına rağmen, algı budur. Dahası, çok sayıda Türk, aynı zamanda ABD'nin Kürtlere ve hatta PKK'ya destek sağlamak suretiyle Türkiye'yi zayıflatmaya çalıştığına inanmaktadır.

Çarpıcıdır ki, 2002 ve 2003 yılında Türkiye'de yapılan bir dizi kamuoyu yoklaması, AKP destekçilerinin, önde gelen diğer iki Türk partisinin destekçilerine kıyasla, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı daima *daha ılımlı* görüşlere sahip olduklarını ortaya koymuştur: Sağ kanattan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), ki sıkı milliyetçi bir partidir ve ortanın-solu Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), ki en eski ulusal parti olup klasik Kemalist görüşlerin savunucusudur. Bir bütün olarak bakıldığında bu, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı düşmanlık haznesine ve daha büyük bir ulusal bağımsızlık arzusuna, geniş toplumsal yelpazenin her kesiminde rastlandığını akla getirmektedir.[13]

Bu tür tutumlara elbette ki belirli bir perspektif içinde bakılmalıdır. Bu duygular, Irak'ta uzun süredir devam eden kanlı bir savaş sırasında ortaya çıkmıştır; ABD'nin Irak'tan

13 Nasuh Uslu, Metin Toprak, Ibrahim Dalmış, and Ertan Aydın, "Turkish Public Opinion toward The United States In The Context of The Iraq Question," *MERIA* 9, no. 3 (September 2005).

çekilmesinden ve Bush yönetiminin uyguladığı tarzda politikaların sona ermesinden sonra kısmen hafifleyebilir. Dahası, AB üyeliği konusunda bir zamanlar hayli yüksek olan Türk beklentileri, Avrupa Birliği'nin gönderdiği çelişkili sinyaller ve değişen gelecek hesapları yüzünden kısmen azalmıştır. AB'nin Ankara'nın başvurusuna soğuk yaklaşması, Türklerin ABD'yi bir kenara bırakma pahasına, Avrupa Birliği'ne duyduğu takdiri kısmen azaltmaktadır. Bu arada bir de bütün sorunları dünyanın tek süpergücünün üzerine yıkmaya endeksli, kaçınılmaz "Amerika'yı suçla" faktörü söz konusudur. Yine de ilişkilerin bu derece bozulması, normal ittifak sorunları boyutunu çok aşmakta, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki stratejik ilişkide derin ve giderek büyüyen bir kurumsal ve yapısal değişimi ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin eylemlerinde daha bağımsız bir seyir izlemesi, hiçbir şekilde ABD ile bağların doğrudan reddi demek değildir, fakat ABD'nin bölgedeki amaçlarına Türkiye'nin peşinen teslim olma döneminin sona erdiğine ve Türk dış politikasının ciddi biçimde çeşitlendirilmesi arzusuna işaret etmektedir. Washington artık Türkiye'yi bir "müttefik" olarak görmemelidir— zaten bu terim, çok az ülkenin gerçek anlamda "müttefik" olmak istediği, Türkiye'nin ise kesinlikle bunlardan biri olmadığı bugünün dünyasında giderek anlamsız bir kelime haline gelmektedir. Yakın geçmişte yayımlanmış bir Türk hükümet bülteninde "*AB üyelik süreci, ABD ile ilişkileri ve NATO içindeki pozisyonu, Türkiye'nin dış politika gündeminin öncelikli maddeleridir. Bu arada, jeo-stratejik konumu ve sınırlarını çevreleyen geniş alan içindeki tarihi-kültürel bağlarına paralel, geniş ve dengeli bir dış politika gütmesi Türkiye için gereklidir*" den-

mektedir.[14] Esasen Türkiye'nin, ABD politikalarının hâlâ Türk çıkarlarına hizmet ettiğine ikna edilmesi gerekmektedir. Altı çizilmeye değerdir ki Türkiye Eylül 2005'te, Afganistan'da bulunan, ABD kontrolündeki barışgücü askerleri ile NATO'ya ait ISAF'ın birleştirilmesi yönündeki ABD çabalarının bloke edilmesi konusunda Avrupalı devletlere destek vermiştir.[15]

Türk ve ABD Çıkarları Birbiriyle Uyumlu mudur?

Türk-Amerikan ilişkileri hakkında uzun süredir dile getirilen ezberlerden biri, her iki ülkenin "ortak bir vizyonu" paylaştığıdır. Gerçekten de bu iki ülke, geniş ve genel birtakım değerler konusunda ortak bir kanaate sahiptir -bunların hepsi de ilke olarak karşı çıkılmaz değerlerdir- ancak bu değerler pek de Washington ile Ankara'ya özgü değildir: Diğer bütün ülkeler tarafından da paylaşılan değerlerdir. Dahası, bu mülayim iddia, gerçek anlamını ancak detaylarda ve taktiksel uygulamalarda kazanır. Türkler hâlâ ABD politikalarının belirli Türk çıkarlarıyla nerede örtüşüp nerede aşağı yukarı ayrıştığını sorgulamaktadırlar.

O halde, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu'da, en azından prensipte, teorik olarak paylaştıkları ortak çıkarlar acaba nelerdir? Şunlar sayılabilir:

---

14 Türk Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Mayıs–Haziran 2005, www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/newspot/2005/may-jun/n2.html.

15 Laurent Zecchini, "Several European Countries Oppose the United States on NATO's Mission in Afghanistan", *Le Monde*, September 15, 2005, translated by the Truthout Web site, www.truthout.org/docs_2005/091505H.shtml.

- Merkezi bir yönetim altında toplanmış, barış içinde bir Irak;
- Militan olmayan, nükleer gücü olmayan bir İran;
- Arap-İsrail uyuşmazlığının sona ermesi;
- Özellikle Türkiye'yi etkilediği için, bölgede terörizmin sona ermesi;
- Radikal İslam'ın gelişme ve yayılmasının sona ermesi;
- İsrail ile iyi ilişkilerin devam ettirilmesi, özellikle de ticari alanda;
- Orta Doğu'da geniş kapsamlı istikrar sağlanması;
- Türkiye'ye uzanan Hazar ve Orta Asya petrol boru hatlarının geliştirilerek, Türkiye'nin bir enerji dağıtım soketi haline getirilmesi;
- Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin *de facto* bağımsızlıklarının korunması.

Son ikisi hariç, bütün bu ortak çıkarların hızla hayata geçirilmesi gerekir. Türklerin gözünde, bu çıkarların *nasıl* kovalanacağı son derece önemlidir. Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye'nin kilit meselelerde oldukça farklı anlayışlara sahip olduğu zemin işte burasıdır.

Terörizmin Temel Kaynakları Nelerdir?

Elbette ki Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri terörizm konusunda ortak bir kaygıyı paylaşmaktadırlar— hemen hemen dünyadaki tüm ülkeler gibi. Türkiye kendisini geçmişte en azından dört ayrı türde terörizmin kurbanı olmuş görmektedir: Marksist-Leninist terör; aşırı sağ milliyetçi terör *(ülkücüler)*; etnik Kürt sol-ayrılıkçı terör (PKK) ve radikal

İslamcı terör. Halihazırda, etnik ve ayrılıkçı karakteri yüzünden ve de yirmi yıldan fazla bir süredir ara ara uyguladığı şiddetin yoğunluğu ve çapı nedeniyle, Türk devletine yönelmiş en büyük tehdit, kesinlikle PKK laikçi terörizmidir.

Her ne kadar Kemalistler şiddeti dine bağlamakta aceleci iseler de, etnik ve laik ideolojik gruplardan kaynaklanan şiddetin derecesi ile kıyaslandığında Türkiye'de İslam'dan mülhem terörizm, görece önemsiz düzeyde kalmıştır. Dahası, Türkiye'de İslamcı terörün niteliği diğer ülkelerdeki İslamcı şiddetten büyük ölçüde farklıdır. Çoğu Müslüman ülkede, devlete karşı İslamcı terörizm nüfusun geniş bir kesimi tarafından karışık duygularla karşılanmaktadır: halk terörizmi sevmemekle birlikte, zalim ve diktatöryel siyasi düzenlere veya algılanan ABD emperyal ihtiraslarına karşı saldırıya geçmek zorunda hissedenlere sempatiyle bakmaktadır. Buna karşılık Türkiye'de hemen hemen hiç kimse terörizm konusunda karışık duygulara sahip değildir; devlete karşı küskünlükleri olanlar bile şiddeti nefretle karşılamaktadır; bunun nedeni devletin genel olarak kamuoyu gözünde *geniş bir meşruiyet derecesi*ne sahip olmasıdır. Dolayısıyla, el-Kaide ve öteki uluslararası cihatçı örgütler Türkiye'de birkaç şiddet eylemi yapacak tek tük kişi bulabilir olsa da, bu ülkede İslamcı teröristlerin, yaygın siyasi hoşnutsuzlukların sarstığı otokratik ülkelerde olduğu gibi "kamuoyu denizinde yüzebilmeleri" mümkün değildir. Bu demektir ki Türkiye'de İslamcı terörizm, son tahlilde siyasal veya toplumsal bir sorun değil, büyük ölçüde kolluk bir sorundur, bu yüzden de, yönetilebilir bir meseledir. Öteki Müslüman ülkelerin büyük çoğunluğu içinse aynı şey söylenemez.

Ağustos 2005'te yapılan bir kamuoyu yoklaması Orta Doğu'daki terörizmle alakalı sorunlar konusunda ilginç bir

Türk yaklaşımı açığa çıkarmıştır: Katılımcıların yüzde 91'ine göre Usame bin Ladin bir teröristtir; yüzde 75'ine göre el-Kaide Müslümanları temsil etmemektedir; yüzde 86'sı ise 11 Eylül saldırılarını hoşgörmemektedir. Fakat katılımcıların yüzde 66'sı küresel terörizmin başlıca kaynağının ABD politikaları olduğunu belirtmiştir. Küresel terörizmin yayılmasına dünyada hangi aktörün öncülük ettiği sorulduğunda, yüzde 54'ü George W. Bush'un, yüzde 22'si Ariel Şaron'un adını verirken, sadece yüzde 17'si bin Ladin'in adını vermiştir. Küresel terörizmle mücadele konusunda Amerika Birleşik Devletleri ve Batı'nın ne yapması gerektiği sorulduğunda, yüzde 41'i Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki gerilimleri kışkırtmamaları gerektiğini, yüzde 21'i de Irak'tan çekilmeleri gerektiğini söylemiştir. İlginç bir şekilde, el-Kaide'nin neden İstanbul'a saldırdığı sorulduğunda ise katılımcıların yüzde 40'ı Türkiye el-Kaide'ye en iyi alternatifi oluşturduğu için, yüzde 36'sı ise Türkiye Batı'nın bir müttefiki olduğu için cevabını vermiştir.[16]

Türkiye, Kürt gerillalarının esasen "bir Kürt denizinde yüzdükleri" Kürt milliyetçisi PKK şiddetine son verme konusunda son derece kararlıdır. Ankara bütün devletlerden PKK'nın —özellikle Avrupa'dakileri olmak üzere— bütün siyasi ve medya faaliyetlerini kısıtlamasını istemekte, Washington'dan da Kuzey Irak'taki her türlü PKK varlığına karşı harekete geçmesini beklemektedir. Her ne kadar Ankara, el-Kaide ve bölgedeki öteki cihatçı örgütlerin kökünün kazınması çabalarında kesinlikle tam bir işbirliği yapacaksa da, Türkiye'nin en büyük terörist problemini oluşturanlar

16 International Strategic Research Organization (ISRO), *Terrorism Perception Survey* (Ankara: ISRO, August 2005), www.turkishweekly.net/pdf/USAK_ORG_UK-TerrorismPerception-Survey.pdf.

bu gruplar değildir. Türkiye'nin yüz yüze olduğu gerçek terörist tehdit olan PKK sorunu ise ABD'den sadece sınırlı bir tepki görmektedir.

Mevcut Durum: Keskin Bir Şekilde Farklılaşan Türk ve ABD Perspektifleri

Türkiye uluslararası ilişkilerde hemen her zaman statükonun korunmasının kuvvetli bir savunucusu olagelmiştir: Türkiye'nin çok taraflı kurumlara, uluslararası davranış kurallarının önemine ve devletlerin kutsallığına büyük saygısı vardır.[17] Ancak Türkiye'nin gözünde Bush yönetimi altında Amerika Birleşik Devletleri, müdahaleci —hatta önleyici— politikalarıyla, söz konusu normlardan uzaklaşmakta, Orta Doğu'nun statükosunda zoraki değişimlere neden olmakta, uluslararası kurumları ve hatta devletlerin kutsallığını gözardı etmektedir. Ankara tüm bunlardan, hem ilke hem de uygulama düzeyinde, son derece rahatsızdır. Daha açık söylemek gerekirse, Ankara belirli bazı konularda Washington politiklarından hiç hoşnut değildir ve şunlara inanmaktadır:

- ABD liderliğindeki Terörizmle Küresel Savaş, Müslüman dünyada gerginlikleri arttırmakta ve İslam dünyası-Batı ilişkilerini kutuplaştırmaktadır;
- Irak'taki savaş, bölgedeki Türk çıkarlarına zarar vermekte, Kürtleri bağımsızlık yönünde teşvik etmekte, ülkenin parçalanma sürecini hızlandırmakta ve nihayet tüm bölgeye yayılan yeni bir radikal İslamcı terörizm merkezi yaratmaktadır;
- Washington Irak'ta PKK sorununu çözmek için ciddi ölçüde gayret sarf etmektedir;

17 Robins, *Suits and Uniforms*, 8.

- Washington Irak'ta Türkiye'nin eylem özgürlüğünü kısıtlamaktadır;
- İran'a yönelik ABD politikaları, Türkiye'nin İran enerji arzına erişimini büyük ölçüde karmaşık hale getirmekte, sadece İran milliyetçiliğini ve Batı'ya karşı direniş ruhunu yoğunlaştırmaya hizmet etmekte ve oradaki şahinleri güçlendirmektedir;
- İran'ın nükleer sorununa askeri çözüm hedefleyen herhangi bir ABD girişimi etkili olmayacak ve sadece bölgesel koşulları Türkiye'nin çıkarları aleyhine istikrarsızlaştıracaktır;
- Washington Türkiye'ye yeterince saygılı davranmamakta, Türkiye'nin kendi güvenliği ve çıkarları üzerinde büyük etkisi olacak başlıca stratejik ve askeri eylemler konusunda Türkiye'ye ciddi olarak danışmamaktadır;
- Washington'un İsrail'e verdiği kayıtsız şartsız destek politikaları, sürekli olarak Filistin sorununu içinden çıkılmaz hale getirmekte ve bölgede Müslüman-ABD gerilimlerini kutuplaştırmaktadır— bütün bunlar Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermektedir;
- ABD tek tarafçılığı ve politika tercihleri, Avrupa dâhil dünyanın başka yerlerinde de olumsuz reaksiyonlar yaratmakta, bu da Türkiye'nin bu politikaları benimsemesini veya bunlarla işbirliği yapmasını zorlaştırmaktadır;
- Müslüman dünyada ABD'nin empoze ettiği bir demokratikleşme gündemi, bölgeyi daha da istikrarsızlaştırmaktan başka işe yaramayacaktır.

Toparlarsak, ABD politikalarının ayrıntılarına bakıldığında Ankara, eksilerin artılardan çok daha ağır bastığına inanmaktadır; dahası bu kaygılar, Türkiye'nin esas çıkarla-

rına, kâğıt üzerindeki "ortak çıkarlar"ın çoğundan çok daha doğrudan dokunmaktadır. Bu nedenle Türkiye, ABD'nin bölgede giriştiği eylemlerin çoğuna çekince koymaya devam edecektir. Acil durumlarda gerekebilecek potansiyel bir müttefik olan Washington ile karşı karşıya gelmekten kaçınmak için bazı eylemlerini *son anda* desteklemek zorunda kalsa da, Ankara'nın Washington ile işbirliği, en iyi ihtimalle, kendi ulusal çıkarlarına verilecek zararı azaltma girişimi olarak görülebilir.

Bunun bir örneği, Temmuz 2006'da Washington'da Gül ile Rice arasında aceleyle yapılan bir uzlaşma toplantısında gayet net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu toplantıda "yeni bir başlangıç" olarak lanse edilen ve Ankara ile Washington arasında "ortak bir vizyon"un altını çizen bir belge imzalanmıştır. Her iki başkent de ikili ilişkilerindeki yaranın kanamasını durdurmak için fazlasıyla reklamı yapılan bu tür bir jeste ihtiyaç duymuş görünmektedir. Burada önemli olan, her ne kadar "ortak vizyon" lafı bol bol kullanılsa da, Washington'un Ankara'yı "stratejik ortak" olarak anmamasıdır.

Esasen bu belge, ABD'nin Türkiye'de gidişatın değiştiğini fark ettiği ve bulunduğu bölgede baş arabulucu rolü oynamada Türkiye'ye daha büyük bir serbestlik tanınması gerektiğini teslim ettiği ilk önemli belgeyi temsil etmektedir. Söz konusu belge, aynı zamanda, ABD gündemiyle örtüşmeyen Türk girişimlerini kontrol etme çabalarının aslında giderek verimsizleştiğini Washington'un kısmen idrak ettiğini göstermektedir. Dahası bu belge, Türkiye'nin bütün taraflara erişme halinin, kriz durumlarında zaman zaman yararlı olabileceğine ve Rusya'nın, Çin'in, hatta Avrupa'nın potansiyel müdahalesine kıyasla Türkiye'nin müdahalesinin genel olarak tercih edilir olduğuna dair bir kabulü de işaret etmektedir, ki bu bakış ABD'de giderek büyümektedir.

Her ne kadar belge daha önce adı anılmış, bildik, önemli ortak "prensipler"i tekrar etmişse de, politika uygulamasının detaylarına girmemiştir, ki geçmişte önemli prensiplerin sürekli olarak çiğnendiği alan da zaten budur. Türk basını, gerçek bir durumsal değişimi yansıtmadığına, sadece Ankara'nın politika amaçlarının kısmen meşruiyet kazandığına ya da kâğıda döküldüğüne ve sadece iki ülke arasında daha fazla karşılıklı öfke oluşmasını engellemeye yaradığına inandığı için, bu belgeye büyük ölçüde kuşkucu yaklaşmıştır.

Gerçekten de, iki ülke arasındaki muğlak, deklaratif, retoriksel idealler kaçınılmaz şekilde uygulanma imkânından yoksun kalacaktır. Ankara nükleer silahı olan bir İran istememekte, ancak ABD'nin yaklaşımının işe yaramayıp — daimi komşusu— İran'la olan ilişkilerini olumsuz etkileyeceğinden çekinmektedir. Türkiye bölgede istikrar istemekte, ancak Orta Doğu'da aktivist bir ABD varlığının sadece bölgedeki istikrarın altını oymaya hizmet edeceğinden korkmaktadır. Bunun bir kanıtı olarak Türkiye, 11 Eylül'den sonra bile —ve AKP iktidara gelmezden önce— İsrail ile Washington arasında ortak bir balistik füze düzenlemesine katılmaktan kaçınmıştır; bunun nedeni, büyük ölçüde bölgenin vereceği tepkiden duyduğu kaygıdır. Türkiye aynı zamanda ABD işgali sonucu Afganistan'da sivillerin çektiği acıların, bölgede radikalizmi güçlendirebilecek olmasından çekinmiştir.[18]

Sonuç olarak, AKP'nin Washington ile ilişkisi yoğun karmaşık duygular içermektedir. AKP, bir yandan daha

18 Steven A. Cook, "U.S.-Turkey Relations and the War on Terrorism", Analysis Paper 9, *America's Response to Terrorism* (Washington, D.C.: Brookings Institution, November 6, 2001), www.brook.edu/views/ARTICLES/fellows/2001_cook.htm.

bağımsız bir Türk dış politikası ve geniş anlamda iyi komşuluk politikasından yanadır. Öte yandan ise AKP içinde birçok kişi, Washington ile arasındaki nazik ilişkilerin korunmasının, Türk ordusu tarafından iktidardan uzaklaştırılmasına karşı, AKP'nin temel sigorta politikası olduğuna inanmaktadır— yani, Washington'un, harekete geçmesi için orduya yeşil ışık yakmasını engellemek istemektedir. Gerçekten de, ordu içinde bazıları, iktidara karşı harekete geçmelerini meşrulaştırmaya yarayacak daha radikal bir AKP duruşu beklemişlerdi. Bu nedenle AKP, Orta Doğu'da oldukça bağımsız politikalar peşinde koşarken bile, aşırı ABD karşıtı bir retorik kullanmaktan kaçınmaya çalışmaktadır. Hatta AKP'nin kendisi bile "Amerikan kanadı"na sahiptir. İronik biçimde AKP, kendisine "Amerikan Partisi" etiketi yapıştıran milliyetçi hareket tarafından, CIA marifetiyle dümeni Türkiye'ye çevirerek, bölgede "ılımlı İslam"ın yayılma stratejisinin parçası olmak gibi cidden ağır bir saldırıya maruz kalmıştır. Her ne kadar "ılımlı İslam" terimi, askerleri İslamcı tehlikenin örtbas edilmesi olarak çileden çıkarsa da, muhtemelen bugün AKP Washington'a karşı Türkiye'deki diğer siyasi unsurların çoğundan daha ılımlıdır.

Fakat artık Avrupa Birliği, Türk siyasi, ekonomik ve stratejik hesaplarında giderek daha önemli bir rol oynadığı için, Ankara'nın Washington'la olan bağları ile Brüksel'le olan bağları arasında yeni bir gerilim olacaktır. Esasen, Brüksel ile olan ilişkileri Ankara'nın —bilinçli olarak veya belki de elde olmadan— birçok cephede Washington'dan uzaklaşmasına yardım edebilir. Ancak, Philip Robins'in dediği gibi, "*Türkiye bu arada Batı Avrupa'dan ve neo-emperyalistlerin, Hristiyan Demokratlar'ın ve liberal hümanistlerin siyasi gündemi olarak gördüğü şeylerden derin şekilde kuşku-*

lanmakta, bunun Türk devletini parçalamasa bile zayıflatacağından, bu sonucu doğurmasa bile risk oluşturacağından korkmaktadır."[19]

Her halükârda, çoklu yeni bölgesel ve küresel faktörler Ankara'nın bütün ilişkilerinde —özellikle de Washington'la olan ilişkilerinde— ciddi bir değişime kapı aralamakta, Washington'un giderek daha fazla rahatsız olacağı ama bu konuda pek de fazla bir şey yapamayacağı, yeni bir Türk stratejik hesabı ortaya çıkmaktadır.

19 Robins, *Suits and Uniforms,* 100.

Kısım III

Türkiye'nin Gelecek Yörüngesi

BİRİNCİ BÖLÜM
Türkiye'nin Geleceğiyle İlgili Dış Politika Senaryoları

Ankara, gelecekte bir noktada muhtemelen şu üç kuşatıcı dış politika alternatifinden birini seçecektir:

- Başlıca önceliği Amerika Birleşik Devletleri ile olan jeopolitik ilişkisine vereceği, Washington-merkezli bir dış politika,
- AB üyeliğinin önceliğine dayanan Avrupa-merkezli bir dış politika,
- Bakış ve eylem bağımsızlığını vurgulayan, öteki güçleri de içeren geniş bir yelpazede işbirliği ve stratejik etkileşimleri dengeleyen ve de güçlü bir Avrupa ve Orta Doğu bağı olan Ankara-merkezli bir dış politika.

Her ne kadar bu politika istikametlerinden hiçbiri diğerlerini tam dışlayıcı olmasa —ve gerek Türk iç siyaseti ve gerekse küresel gelişmeler Türkiye'nin gideceği yönü etkileyecek olsa— da, Türkiye'nin politikalarının nihai büyük yönelimi, ülkenin pratikte alacağı kararları ve yapacağı eylemleri önemli ölçüde etkileyecektir.

Washington-Merkezli Bir Politika

Aşağı yukarı altmış yıldır birçok faktör, Türkiye'yi Washington-merkezli bir dış politikaya yöneltmiştir: Sovyet tehdidi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın genel zayıflığı, ABD'nin dünya hâkimiyeti gerçeği, Avrupa'nın emperyal kamburuna kıyasla Washington'un tarihi kamburunun nispeten az olması ve Türkiye'nin Doğu ve Güney ile ciddi bir ekonomik bağının olmaması.

Ancak bugün çok şey değişmiş durumdadır:

- Sovyetler Birliği maziye karışmıştır, Türkiye artık Rusya ile önemli bir yeni ilişki geliştirmektedir.
- Bölgedeki ABD müdahaleciliği, bugün Türkiye'nin seçeneklerini nahoş derecede sıkıştırmaktadır.
- ABD bölgesel politikaları ve çıkarları giderek Türkiye'ninkilerden ayrışmaktadır.
- Türkiye'deki yeni toplumsal sınıflar, sahip oldukları İslam ve Osmanlı mirasına daha büyük bir saygı ve gururla bakmakta; ülkenin eski, elitist, tamamen Batılı yönelimini seyreltmektedirler.
- Türkiye, ABD politikalarına ve algılanan hegemonik dürtülerine karşı yükselen küresel muhalefete giderek daha fazla katılmaktadır.
- Diğerlerinin yanı sıra Rusya ve Çin, ABD tek-kutupluluğuna ve algılanan hegemonik emellerine karşı alternatif bir güç dengesi yaratmak üzere harekete geçmiştir.
- Herkesle iyi komşuluk ilişkileri hedefleyen uzun dönemli stratejik kaymasının sonucu olarak, Türkiye'nin artık bölgede bir "düşmanı" yoktur.

Bu önemli kaymalara rağmen, gelecek Türk dış politikası için Washington-merkezli bir yönelim hâlâ mümkün görünmektedir. Ancak böyle bir yönelimin devam edebilmesi aşağıdaki faktörlerden birçoğunun var olmasını gerektirmektedir:

- Türkiye'ye karşı yeni ve önemli bir bölgesel güvenlik tehdidinin yükselmesi:
  - Rusya bu tür bir tehdit oluşturacak yegâne büyük güç gibi görünmektedir, ancak şu andaki eğilimler diğer istikamete doğru ilerlemektedir. Rusya'nın Türkiye'yi bir rakip olarak algılaması, kısmen Türkiye'nin Washington'un politika gündemiyle ne dereceye kadar özdeşleştirileceğinin bir fonksiyonu olacaktır.
  - Türkiye'ye yönelik başka bir ciddi tehdit, sadece saldırgan ve kaotik bir Irak ile nükleer silahlara sahip, Türkiye'nin Orta Doğu'daki etkisini kontrol altına almak ve Türkiye'nin Kürtlerini manipüle etmek isteyen bir İran'dan gelebilir. Bunun dışında Türkiye'nin yüz yüze olduğu başka bir bölgesel tehdit yoktur.
- Türkiye'nin uluslararası cihatçı güçlerin ciddi ve sürekli uzun dönemli stratejik hedefi haline gelmesi.
- Türkiye'nin AB üyeliğinin Avrupa Birliği tarafından açıkça reddedilmesi, AB'nin öngördüğü koşulların yerine getirilmesi sürecinde Türkiye'nin Avrupa'dan ciddi biçimde dışlanması veya, pek muhtemel olmasa da, AB projesinin tümden çökmesi.
- Türkiye'nin, askeri modernizasyon konusunda kendisine yardım etmesi için ABD'ye yönelmesi— özellikle de cazip başka bir askeri malzeme tedarikçisinin olmaması halinde. Türkiye'nin bunu yapması durumunda, ABD'nin Türkiye ile bu konuda yakın işbirliğinde bulunması ve Türkiye'nin istediği bütün silahları sağlamaya razı olması gerekir.

- Türkiye'nin güvenliğini bağlayabileceği sağlam bir kazık aramasını gerektirecek bir neden olması; mesela Orta Doğu'nun Türkiye'yi doğrudan tehdit eden ciddi bir sarsıntı geçirmesi, şiddet ve radikalizme sürüklenmesi.
- Türkiye'nin ekonomik yardım koşullarını sağlayabilmek için Uluslararası Para Fonu yoluyla sadece Amerika Birleşik Devletleri'ne muhtaç duruma düşmesi (Ancak halihazır eğilim tersi istikamette ilerlemektedir).
- Şu noktalarda ısrar eden ılımlı Kemalist bir düşüncenin yeniden dirilmesi: (1) Türk güvenliğinin başlıca doğal dayanağı olarak Washington ile yakın bağlar kurulması, (2) Savunmacı bir güvenlik temeli dışında Türkiye'nin Orta Doğu'nun işlerine ciddi düzeyde karışmasına ilişkin yeni bir ideolojik ret. Böyle bir senaryoya Türkiye'deki İslamcı siyasi kazanımların ordu tarafından bastırılması eşlik edebilir. Aşırı İslamcı siyasi ilerleme, İslamcı politikaların ciddi biçimde başarısız olması veya bölgede saldırgan İslamcı rejimlerin ortaya çıkması, böyle bir duruma neden olabilir.
- Türkiye'nin, kendisine yarar sağlayan bölgedeki ABD enerji politikalarına dayanmayı sürdürmesi —örneğin mevcut Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı— fakat İran'dan yaptığı gaz ithalatının artması ve enerji projeleri yüzünden Ankara ile Washington arasında İran'la işbirliği konusunda bir sürtüşme yaşanmaması.

Avrupa-Merkezli Bir Politika

Türkiye'de esas itibariyle yönünü Avrupa'ya doğru çevirmiş yeni bir stratejik yönelim, aşağıdaki koşulların çoğunun mevcut olmasını gerektirecektir:

- Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne entegrasyonu doğrultusundaki tedrici ilerlemenin devam etmesi.
- Üyeliğin elde edilmeye değer bir ödül olması için, Avrupa Birliği'nin genel olarak başarılı gözüken evrimini sürdürmesi. Her ne kadar AB projesinin ilerlemesi düzensiz olabilirse de, AB geçtiğimiz altmış yıl boyunca çarpıcı bir ilerleme göstermiştir.
- Türk siyasetinde AB karşıtı güçlerin ciddi biçimde zayıflaması.
- Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin yüksek düzeyli ekonomik ve askeri ihtiyaçlarını karşılayabilmesi.
- Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin Orta Doğu'da aktif rol oynamasını memnuniyetle karşılaması.
- Washington'un bölgedeki stratejik hedefleri ve taktiksel politikaları hakkında, özellikle de Türk çıkarlarıyla uyuşmadığı düşünülen hedefler ve politikalar konusunda Türkiye'nin rahatsızlık ve uyuşmazlığının devam etmesi.

Her ne kadar Türk ilgisinin sağlam şekilde Avrupa'ya doğru kayması, Washington ile belirli alanlarda iyi ilişkiler kurulmasını dışlamasa da, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile sağlam bir ilişki içinde olması durumunda Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkiler arka koltuğa razı olmak durumunda kalacaktır.

Esasen halihazırda Türkiye, ekonomik anlamda Avrupa ile zaten derin şekilde irtibatlı durumdadır. Örneğin 2004 yılında Türkiye'nin en büyük altı ihracat ortağından beşi AB üyesiydi; ABD yüzde 7.7'lik payı ile üçüncü sırada yer alıyordu.[1] Dahası Avrupa Birliği, Türkiye'nin ithalatı içinde

1 CIA, "The World Factbook—Turkey."

de aynı derecede önemli bir paya sahiptir: Yine 2004 yılında Türkiye'nin en büyük yedi ithalat ortağından dördü Avrupa Birliği üyesi iken, Amerika Birleşik Devletleri yüzde 4.8'lik payı ile ancak beşinci olabilmişti.[2]

Dolayısıyla birçok ekonomik trend, zaten Türkiye'yi Avrupa-merkezli bir politikaya doğru götürmektedir. Önümüzdeki on yıllık dönemde Avrupa Birliği'nin bizzat kendi seyri birçok belirsizlik içermekle birlikte, bir ortak pazar olarak Birliğin işlevi konusunda ciddi bir kuşku yoktur ve Avrupalı devletlerin Türkiye ile ikili ilişkileri de gelişmektedir. Her ne kadar gelecekte Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri kısmen pek çok AB ülkesinde yaşayan geniş Türk nüfus tarafından belirlenecekse de, Müslüman bir ülkenin Birliğe katılmasının sembolik önemi yüksek olacaktır. Sonuç olarak bu süreç, komşu Arap dünyasında büyük ve olumlu bir ilgiyle izlenmektedir.

Ancak Hill ve Taşpınar'ın belirttiği gibi "*İlginçtir ki, Türkiye içinde aynı zamanda AB karşıtı bir siyasi ve ekonomik lobi de bulunmaktadır ve bu lobi, Rusya ile gelişen ticarete bakarak, Türk ekonomisinin bütün ticaret politikasını AB ile mevcut gümrük birliğine endekslemek yerine, Rusya, İran, Çin ve Hindistan gibi ülkelerle serbest ticarete gitmesinin daha iyi olacağını ileri sürmektedir.*"[3]

Türkiye'nin AB üyeliği hedefinin şu andaki seyri yavaş, inişli-çıkışlı ve endişe vericidir; Türkiye bir ayak diremeyle karşı karşıyadır ve Fransa örneğinde görüldüğü gibi, üyeliğine açıkça karşı çıkılmaktadır; bütün bunlar da Türkiye'de AB karşıtı bir tepki doğurmaktadır. Türkiye'nin AB geleceği bugün için pek parlak olmasa da, on yıl içinde birçok

2 Ibid.

3 Hill ve Taşpınar, "Russia and Turkey in the Caucasus."

dengeler ve ulusal çıkarlara dair sofistike ve karmaşık —ihtilaflı olsa bile— bir okumaya dayanmaktadır. Davutoğlu'nu eleştirenler kendisini birçok konuda zayıf tarihsel okumalar yapmakla suçlamaktadırlar, ancak kitabın önemi, bir dünya tarihi olmasında değil; itici gücü ve geniş kapsamlı vizyonunda yatmaktadır.

Birçokları, Türkiye'ye tarihteki yedi büyük dünya imparatorluğundan birinin mirasçısı olarak atıfta bulunduğu için, Davutoğlu'nun görüşünü "neo-Osmanlı" olarak betimlese de kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını aşan ve Türkiye'nin tarihsel bağlarını ve menfaatlerini Asya, Afrika ve Batı'ya uzatan, çok daha geniş bir vizyon barındırmaktadır. Davutoğlu, örneğin Asya gibi Türklerin tarih boyunca üzerinde yürüdükleri jeopolitik eksenlerin restore edilmesinden bahsetmektedir. Türkler, Doğu Asyalı/Orta Asyalı kökenleri ve oradaki Türkî dünyanın varlığı nedeniyle geleneksel olarak o bölge ile derin ilişki içinde olmuşlardır. Örneğin, Turko-Moğollar Rusya'ya hükmeden ve Avrasya'nın büyük bölümüne egemen olan Golden Horde'u* kurmuşlardır. Yine Türkler Hindistan'da Büyük Mughal Hanedanlığı'nda ve bundan önce gelmiş olan Delhi Sultanlıkları'nda kurucu etnik çekirdeği oluşturmuşlardır. Türkiye'nin aynı zamanda Avrasya İslamı'yla bağları vardır, ki bu da Çeçenlerin, Tatarların ve Çin Uygur Türklerinin İslami bilinçlenmeleriyle yeniden su yüzüne çıkmaktadır. Davutoğlu Rusya ve Çin ile Türkiye arasındaki devletten devlete önemli ilişkilerin, Türkiye'nin bu zor durumdaki Müslüman azınlıklara yardım etmesiyle uyuşmadığının farkındadır, ancak bu, Türkiye'nin bir uzlaşma yolu bulması

* Golden Horde: 13. yüzyılda Doğu Avrupa'yı ezip geçmiş ve Rusya'da egemenlik kurmuş Moğol ordusu. (ç.n.)

gereken sorunlardan biridir, özellikle söz konusu gruplarla olan tarihsel bağları dikkate alındığında.[5]

Tarihi menfaatleri ve tecrübeleri, bin yıldan daha uzun bir süredir Türk halkının yüzünü Güney Rusya boyunca doğuya çevirmiştir. Bu durumda Davutoğlu'na göre, Rusya ve Çin yönetiminde Orta Asya bölgesinin güvenlik ve kalkınmasına çalışan Şangay İşbirliği Örgütü'ne üye olmaya çalışmak Türkiye'nin tamamen yararınadır. Davutoğlu'nun vizyonu aynı anda hem bağımsız, hem milliyetçi, hem İslami, hem Pan-Türkist, hem küresel, hem de Batılıdır; asıl mesele, söz konusu çeşitli ilgileri belirli politikalarla birbirine entegre etmektir. Kendisi demokratikleşme ve modernleşmeyi bu bölgeler ve halklar için anahtar özgürleştirici ve güçlendirici araçlar olarak görmektedir, özellikle de halihazırda zayıf olanları için.

Bunun yanı sıra Davutoğlu Arap dünyasında sağlam bir Türk varlığının hayatî önemine hararetle inanmaktadır. Fakat bu noktada en azından iki anahtar problemin varlığını belirtmekten de kaçınmamaktadır: (1) Türkiye'nin sabırla çalışarak reform ve değişimi teşvik etmesi gerektiği Arap rejimlerinin çoğunun meşruiyetten yoksun olması, (2) Pan-Arap milliyetçiliğinin çelişkileri. Yani her ne kadar Araplar arasında genel bir birlik arzusu olsa da, bu, otokratik Arap rejimleri tarafından başkalarına karşı bir araç olarak kullanılmak üzere istismar edilmiştir. Davutoğlu'nun "dayatılmış Arap birliği" olarak nitelediği bu sorun, mevcut sınırların keyfi sömürgeci niteliği tarafından daha da ağırlaştırılmıştır.[6]

Davutoğlu, Türkiye'nin geçmişte kendi bağımsız global opsiyonlarına sarılmada yetersiz kalmasına ve —özellikle

5 Ibid., 250.

6 Ibid., 250.

ABD ile olmak üzere— sınırlandırıcı ve bazen de verimsiz ittifaklara girme eğilimine oldukça eleştirel bakmaktadır. Ona göre bu durum, Ankara'nın stratejik seçeneklerini büyük ölçüde daraltmış ve bağımsız bir ülke imajını önemli oranda tahrip etmiştir. Bu politikalar, daha 1990'larda bile, Türkiye'ye karşı olgunlaşmamış bir Yunanistan-Suriye-İran ekseni oluşmasına yardım etmiştir.

Savunduğu vizyon Batı, Orta Doğu, Rusya, Afrika ve Asya'ya karşı geniş bir bağımsız Türk politikaları demeti uygulayabilmek üzere ABD-merkezli politika yöneliminden cesur bir şekilde uzaklaşmayı öngördüğü için, Birleşik Devletler'deki bazı gözlemciler Davutoğlu'nu Amerikan karşıtı olmakla suçlamışlardır. Her ne kadar Türkiye'nin dünyadaki konumunun —geçmişteki ABD ittifakının yaptığı gibi— sınırlanmasını ve hegemonya altında kalmasını istemese de Davutoğlu'nun herhangi bir şekilde "anti-Amerikan" olarak nitelendirilmesi saflıktır. Dahası bu niteleme, kendisinin Türkiye'nin Müslüman dünyada ve başka yerlerde yokluğu sorununun tamir edilmesini haklılaştırmak üzere ileri sürdüğü geniş bir dizi sofistike ve arayış içindeki argümanlarını görmezden gelmektedir.

Davutoğlu'nun stratejik vizyonu hiç kuşkusuz mevcut AKP dış politikası üzerinde büyük etki yapmıştır, fakat AKP dışındaki düşünürlerden direniş görmektedir, ki bunlar arasında dış politikada benzer bir maksimum esneklik ve bağımsızlık isteyen Kemalistler ve solcular da vardır. Davutoğlu'nun yaptığı, dış politikada Türk milli menfaatlerine dair sistematik ve geniş vizyon formülasyonu gerçekten de tartışılabilir; ancak kapsamı ve derinliği bakımından bir benzeri olmayan bu formülasyon halihazırda Türk dış politika düşüncesi üzerinde büyük etki yapmış durumdadır. Bu etkinin önemi ne kadar vurgulansa azdır.

Sedat Laçiner'in Stratejik Vizyonu

Gazeteci, bilim adamı ve Ankara'daki Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu'nun direktörü olan Sedat Laçiner Orta Doğu'da bağımsız bir Türk dış politikası için alternatif bir gündem öne sürmüştür. Onun görüşleri de kısmen AKP ve Türk ortanın-solu düşüncesiyle uyum içinde olup, Türk dış politika camiasındaki "Amerikancı" grubun görüşlerinden oldukça farklıdır. Laçiner'e göre:

- Türkiye stratejik ihtiyaçlarını karşılamak için Amerika Birleşik Devletleri'ne, İngiltere'ye veya İsrail'e dayanamaz. Bu güçler sadece bölgeyi karıştırmaktadırlar; Türkiye'nin sorunlarına gerçek çözümleri yoktur ve Türkiye'nin çıkarlarını zedelemektedirler. Sonuç olarak Türkiye, yalnız yürümelidir; Osmanlı geçmişi bunun için gereken donanımı sağlamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'den başka gerçek bir alternatifinin olmadığını anlayacak ve Türkiye'nin yeni bağımsız rolünü kabul etmek zorunda kalacaktır.
- Taraf ülkelerin sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayan entegre bir yaklaşım, salt askeri bir yaklaşıma kıyasla güvenlik sorunlarını çok daha etkili şekilde çözebilir.
- Bölgede, sadece hükümetler arasında değil, aynı zamanda Orta Doğu halkları arasında da iletişim ve diyalog genişletilmelidir; ki bu halkların görüşleri dünya liderleri tarafından pek duyulmamakta veya bilinmemektedir. Bu şekilde anlamlı bir iletişimin olmaması, kuşkuları ve gergin ilişkileri beslemektedir.
- Türkiye kuraklık, sulama, tıbbi hizmetler, eğitim ve silahsızlanma gibi ortak sorunlar konusunda çalışan daha fazla sayıda ikili ve çok taraflı bölgesel organizasyon kurmalıdır. Gerçek anlamda bir "bölgesel zihniyet" beslenmelidir.

- Batılı medyanın hegemonyasının ve dünya olaylarını yorumlamasının etkisi altında olmayan, bağımsız bölgesel medya güçlendirilmelidir.
- Bölgesel Orta Doğu sorunlarının geniş kapsamlı niteliği, sınır güvenliği ve terörizmden silahsızlanma ve kaçakçılığa kadar uzanan sorunlara çözüm bulma konusunda çok taraflı bir yaklaşım gerektirmektedir. Hakiki işbirliği psikolojik bir dönüşüme de yardım edecektir.
- Okumak üzere Ortadoğu ülkelerinden Türkiye'ye öğrenci getirilmeli, kişiden kişiye temaslar arttırılmalı ve Türkiye'nin bölgeye yapmış olduğu katkılar anlatılmalıdır. Bölgesel eğitim ve öğretim altyapısı iyileştirilmelidir— Orta Doğu ülkelerinde okullar inşa etmek gibi.
- Türkiye bölgede tedrici bir silahsızlanma için çalışmalıdır.
- Türkiye bölgede bulunan azınlıklar ve bunların haklarının korunması için çalışmalıdır.
- Türkiye bölgede demokratikleşme ve insan hakları çalışmalarını desteklemelidir; bölgedeki rejimler de, ABD gelip bunu kendileri için yapmadan önce, kendi eylemlerine çekidüzen vermelidirler.
- Türkiye bölgesel ekonomik entegrasyon için çalışmalıdır.[7]

Sonuç

Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı yeni, daha bağımsız bir Türk politikası düşüncesi ve rasyoneli şimdiden epeyce yol almış durumdadır ve Türk toplumunun derinliklerine doğru nüfuz etmektedir. Dahası, bu tür bir politika izlen-

7 Sedat Laçiner, Irak, Küresel Meydan Savaşı ve Türkiye [Iraq, Global Warfare, and Turkey] (Ankara: Roma Yayınları, 2004), 162–63, 301–7.

mesine ilgi gösteren taraf, yalnızca AKP değildir, bu ilgi Türk siyasi yelpazesinin öteki pek çok unsuru tarafından da paylaşılmaktadır.

- Türkiye'deki sosyalist sol uzun zaman Amerika Birleşik Devletleri'ne düşmanca yaklaşmış, ABD'yi kendi küreselleşme projesi ve çıkarları için Türkiye'nin kaynaklarını sömürmüş emperyalist bir güç olarak görmüştür. SSCB'nin çökmesinden sonra bile Türk solu hâlâ varlığını sürdürmektedir ve Ankara için çok popüler olmasa da, sesi epeyce yüksek çıkmaktadır. Sosyalist solun görüşleri, Kemalist sol tarafından büyük ölçüde paylaşılmaktadır.
- Kemalist sol, büyük güçlerin Türkiye ve bölge üzerindeki emellerine geleneksel olarak hayli kuşkuyla yaklaşmıştır. Tarihi Sevr Antlaşması'na kadar geri gitmekle birlikte, bugün de ABD niyetlerinden kuşku duymakta; mevcut ABD eylemlerinin Kürtleri ve İslamcıları güçlendirmek, Türkiye'yi zayıflatmak ve ABD'ye boyun eğdirmek üzere tasarlandığını düşünmektedir. ABD'nin serbest piyasa tercihlerine karşıdır; bu tercihi, Türk ekonomisi üzerinde ABD hâkimiyetinin yolunu açmak olarak görmekte, her şeyin üstünde Türk bağımsızlığını savunmaktadır. Kemalist sol hâlâ ordu ile de bağları olan, önemli ve sesi çok çıkan bir ideolojik azınlığı temsil etmektedir.
- Kemalist ana akım ise Amerika Birleşik Devletleri hakkında çok karmaşık duygular beslemektedir. Bir yandan ekonomi ve güvenlik bakımından Birleşik Devletler ile iyi ilişkiler içinde olma gereğinin farkındadır, ama diğer yandan ABD'nin kendi çıkarlarının ne olduğu ve ABD'nin gerektiğinde kendi çıkarları uğruna Türk çıkarlarını feda etmeye hazır olduğu konusunda bir yanılsama içinde değildir. Kemalist ana akım açısından,

Washington ile iyi ilişkiler, Türkiye'nin Batılı karakterini sembolize etmeye yaramaktadır. Bu grup Washington'la mümkün olduğu ölçüde seçici işbirliğini koruyacak, ancak çıkarların ayrıştığına dair en küçük bir işarete karşı dahi ihtiyat halinde olacaktır. 11 Eylül'den beri bizzat ABD politikaları tarafından büyük ölçüde ABD'ye mesafeli hale getirilen bu baskın elit grup içinde ABD'ye karşı fazla bir ideolojik duygusallık yoktur.

- Türk ordusu güvenlik bakımından ABD'ye değer vermekte, bu ilişkinin pratik faydalarını tehlikeye atmak istememektedir, ancak ABD'nin niyetleri ve stratejik emelleri konusundaki genel Kemalist güvensizliği paylaşmaktadır. ABD ile ilişkiler tamamen pragmatik, büyük ölçüde duygusal olmayan terimler içinde düşünülmektedir. ABD ile bağlar Türkiye'nin "Batılılığını" sembolize etmektedir ve geçmişte Türkiye'nin Batılı kurumlara girmesini kolaylaştırmıştır. Bu kolaylaştırıcı rol bugün çok gerekli değildir. Her ne kadar ABD anahtar bir silah tedarik kaynağı olarak önemli ise de, ordu aynı zamanda tehlikeli biçimde ABD'ye bağımlı kalmaktan kaçınmak için silah kaynaklarını çeşitlendirmek istemektedir. AB sürecinin koşulları Türk siyasetinde ordunun "gözetimci" rolünü ciddi biçimde doğrama tehdidi içerdiği takdirde, AB'nin alternatifi ABD olmayacaktır. Bunun yerine, Arap dünyası üzerine daha az vurgu yapmak üzere, bir Avrasya yönelimi başlıca alternatif haline gelmektedir.
- Türkiye'nin katı milliyetçileri, ABD niyetleri konusunda Kemalist solun kuşkularını hararetle paylaşmaktadırlar. Bunlar çoğu zaman paranoyak ve ksenefobiktirler* ve

* Ksenefobik: yabancı düşmanı. (ç.n.)

Washington'dan algılanan en küçük bir işaret bile derhal ağırlarına gider. Milliyetçiler Irak'ta ABD rolüne karşı oldukça olumsuz bir tavır almakta ve Washington'un Türkiye'nin bağımsızlığını ve direniş gücünü kırmak için Kürtleri ve İslamcıları desteklediğine inanmaktadırlar. Türkiye'nin şu anda Washington tarafından çevrelendiği, hatta kuşatıldığı kanısındadırlar. Milliyetçiler İslamcılardan hoşlanmasalar da, Batı'nın niyetlerinden kültürel açıdan hazzetmeme konusunda onlarla ortak yanları vardır.

- İslamcılar Washington hakkında bir hayli karışık duygulara sahiptirler. Bir yandan, AKP'nin Washington'la işleri etkili biçimde yürütebiliyor olması, İslamcıların Türk siyasi sahnesindeki kabul edilebilirliğini sembolize etmektedir. Bundan dolayı AKP, siyasi düşmanlarını, özellikle de Kemalistleri ve orduyu kenarda tutabilmek için Washington'la iyi ilişkilere sahip olmak istemektedir. ABD ve AB'nin Türkiye'de demokratikleşme ve liberalleşmeye destek vermesi, Türk siyasetinde İslamcıların konumunu doğrudan sağlamlaştırmaktadır. Aynı zamanda İslamcılar, kesinlikle daha bağımsız bir dış politika peşinde koşmakta ve Türk siyasi yelpazesinin öteki birçok unsurunun böyle bir politikaya büyük destek verdiğini hissetmektedirler. İronik biçimde, Türk siyasi yelpazesinde AKP'nin İslamcıları, Washington'un politikalarına karşı taktiksel açıdan yukarıda sıralanan öteki grupların çoğundan daha hoşgörülüdürler. Ancak iktidarda olmadıkları zaman ABD'ye karşı daha eleştirel bir tutum takınmaları muhtemeldir.

Türkiye için bir Avrasya alternatifine gelince —ki bu, doğal olarak bağımsız bir Ankara-merkezli bakışla ilintilidir— temel odak değişse de, birbiriyle örtüşen eğilimleri

paylaşmakta olan milliyetçi, İslamcı ve radikal seküler görüşlerin hepsinin de nasıl bu alternatife yönelebileceklerini görmek zor değildir. Kabaca söylersek, Türkiye için birbirinden farklı Avrasya geleceklerine bakarken her üç grup da en azından Batı'ya güvenmeme noktasında ortaktırlar.

- Milliyetçiler Avrasya'da *Pan-Türki* bağlara vurgu yapma eğilimindedirler, bundan dolayı da Rusya ve Çin'e karşı soğukturlar. Pan-Türkizmin ırksal boyutunun merkezi önem taşıdığı bazı milliyetçiler için Rusya ve Çin'le işbirliği çok lanetli bir şeydir. Ancak Batı'ya güvensizliğin kilit bir faktör olduğu başkalarına göre, Türk gücünü Avrasya boyunca maksimum düzeye eriştirebilmek için Rusya ve Çin'e belirli pragmatik tavizler vermek mümkündür.
- Ancak milliyetçilerin çoğu aynı zamanda gerek Osmanlı dönemi gerekse İslam-öncesi dönem olsun Türkiye'nin geçmişteki büyüklüğüyle gurur duyma konusunda İslamcılarla paralel düşünür; çoğu kez —etnik açıdan Araplar ve Farslara yukardan baksalar bile— İslam'ı Türk kimliğinin önemli bir unsuru olarak görürler. Milliyetçi yönelim, dini mülahazalardan ziyade esas itibariyle etnik mülahazalara dayalıdır.
- Katı biçimde seküler milliyetçiler ("ulusalcılar"—MA) bir yandan Batı'ya güvenmezken aynı anda İslam'a karşı da derin bir güvensizlik besleme bakımından Kemalist kampa katılmaktadırlar. Osmanlı dönemine saygıları yoktur, bunun yerine *İslam-öncesi* Türk geçmişini bağırlarına basarlar. Sovyet sonrası dönemde Avrasyacı bir yönelimde Rusya'nın merkeziliği, sözü edilen bu laikçiler arasında, özellikle de orduda, en kuvvetli şekilde destek görme eğilimindedir.

- İslamcılar Avrasya'ya bakmakta ama İslami bağların ve Orta Doğu unsurunun önemine vurgu yapmaktadırlar. İslamcıları Avrasyacı Türklere yaklaştıran şey, Pan-Türkizmden çok, İslamdır; ancak İslamcılar Türk tarih ve geleneğine ilişkin bir ulusal gururdan da yoksun değildirler. Fethullah Gülen düşüncesinde bu önemli bir faktördür. Ilımlı İslamcılar önemli siyasi ilişkiler arasına Batı'yı kolaylıkla dâhil ederler, ancak Batı, kimlik ve yönelimlerinde merkezi bir yer işgal etmez; Batılı bağlar bir pragmatizm meselesi ve Türkiye'nin Batı kulübüne dâhil olmasını "sağladığı" için bir gurur vesilesidir.

Anılan bu çeşitli gruplar arasına net ve keskin çizgiler çekme konusunda ihtiyatlı olunmalıdır; aradaki farklılıklar sadece aşırı kutuplaşma noktalarında gayet belirgindir. Önemli olan şudur ki Türkler, "Avrasyacı stratejik alternatif"e birçok farklı açıdan yaklaşabilirler ve farklı ideolojik çıkış noktalarını temsil etseler de kendi aralarında ilgilerinin örtüştüğü durumlar olabilir. Türkiye'ye keskin bir sadakat kadar Batı'ya güvenmeme de hepsinin ortak niteliğidir.

Kısaca, giderek daha bağımsız hale gelen bir Türk dış politikası Türkiye'de bugün en güçlü dinamiktir ve yerel, bölgesel ve küresel olaylar tarafından da geniş ölçüde desteklenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM
Sonuç: Washington Ne Yapabilir?

Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne ve mevcut politikalarına karşı yaklaşımını ciddi biçimde değiştirebilmek için, muhtemelen ABD politikalarının çoğunun değişmesi gerekecektir. Özellikle de yüksek-etki doğuracak üç politika değişikliği söz konusudur ki bunlar derhal Ankara'nın dikkatini çekecektir:

- Kısa dönemde, Kuzey Irak'taki PKK varlığını ortadan kaldıracak ve oradaki Kürt hükümetini bölgeyi PKK güçlerine kalıcı olarak kapatmaya zorlayacak kararlı bir ABD hamlesi, Türk-Amerikan sürtüşmesinin yakın ve duygusal kaynaklarından biri üzerinde önemli bir etki yapacaktır. Bu adım işe yarayacaksa da mesele daha derine gitmektedir: PKK varlığı Irak'tan çıkarılsa bile, Kuzey Irak'taki Kürtlerin *de facto* özerkliğine veya yarı-bağımsızlığına yönelik herhangi bir uzun dönemli ABD vaadi veya desteği Amerikan niyetleri konusundaki Türk güvensizliğine süreklilik kazandıracaktır.
- ABD, ilişkilerinin kötü olduğu ülkelerle irtibata geçmek suretiyle, başkalarına gözdağı vermekten ve ters tepen kapışmalara girmekten vazgeçmek suretiyle, İran'la for-

mel diyaloga girmek ve Suriye ile ilişkileri iyileştirmek suretiyle, bölgedeki tansiyonu azaltmaya yönelirse, Ankara bu tür bir ABD girişimine olumlu tepki verecektir. Halihazırda, ne yazık ki Washington, İran ve Suriye ile ilgilenme bağlamında az sayıda havuç, çok sayıda sopa kullanmaktadır.

- Ankara Filistin sorununa bir çözüm bulunmasına yönelik çabalara olumlu tepki verecektir, özellikle de haklı şikâyetleri olan Filistinlilerin ve Müslümanların çoğunluğu tarafından adil olarak algılanacak bir çözüm arayışına. Bu durum şu anda Orta Doğu'ya hâkim olan ve Türk kamuoyunun görüşlerini etkileyen aşırı gergin atmosferi yumuşatacaktır.

Bu değişikliklerin faydaları elbette ki Türkiye'ye dönük ABD politika amaçlarıyla sınırlı değildir; Birleşik Devletler'in Geniş Orta Doğu ve Müslüman dünyaya ilişkin genel politika amaçlarını da geliştirmesi muhtemeldir.

Irak bağlamında, somut politikalar konusundaki temel farklılıklar nedeniyle Washington ile Ankara arasındaki politika uyuşmazlıklarının çoğunda hemen uzlaşılması mümkün olmayabilir. Bunlar arasında örneğin Irak Kürtlerinin gücünü ve bağımsızlık düzeyini, Türkmenlerin konumunu ve rolünü, Kerkük kentinin statüsünü ve de Kerkük'ün petrol gelirlerinin paylaşımını etkileyen farklılıklar bulunmaktadır.[1] Dolayısıyla Türk ve Amerikan tarafları arasında, Irak meselesi konusunda daha esaslı bir uyum sağlamak için, söz konusu anahtar ihtilaf konularının ele alınması gerekmekte-

1 Henri Barkey, *Turkey and Iraq: The Perils (and Prospects) of Proximity* (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 2005).

dir. Bu anlaşmazlıklar —tamamen veya başarılı bir şekilde ortadan kaldırılamayacaksa bile— daha iyi yönetilebilir.

Washington'un bu politikalardan herhangi birini gerçekten değiştirmeye istekli olup olmadığı, açık bir sorudur. Değiştirmemeyi seçerse elde kalan tek seçenek, Türk kaygılarını izale edecek yollar keşfetmektir. Daha özelde, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Türkiye ile mevcut birliktelikelerinin değerini Ankara'yı fayda-maliyet dengesini yeniden hesaplamaya sevk edecek şekilde yükseltmesi gerekecektir. Şayet Washington şu yollara giderse Türkiye'nin böyle bir hesabı yeniden yapması teşvik edilmiş olacaktır:

- Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin en önemli ve güvenilir askeri malzeme tedarikçisi olmasını garanti etmek üzere, Türkiye'ye transfer edilen askeri teknolojinin düzeyi ve maliyeti konusundaki eşiğin indirilmesi;
- Uluslararası Para Fonu'nun Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamasının temin edilmesi;
- Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişinin kolaylaştırılmasına etkili biçimde devam edilmesi;
- Yunanistan üzerinde daha fazla baskı uygulamak suretiyle Kıbrıs'ta bir çözüm bulunmasının kolaylaştırılması;
- Türkiye'ye ABD ile daha iyi ticaret yapma imkânları tanınması, özellikle tarife anlaşmaları ve optimal serbest ticaret yoluyla ABD pazarlarına girişin sağlanması.

Buna ilave olarak Washington, Ankara'ya danışma seviyesini arttırmalı ve Türkiye'yi Orta Doğu politika planlama sürecine dâhil etmelidir. Unutulmamalıdır ki Türkiye, bölgede siyasi ve askeri açıdan anahtar bir güçtür ve bölgeyle ilgili düşünme ve ABD politika planlama sürecinin parçası ol-

malıdır. Amerikan ve Türk çıkarları aynı olmayabilir, ama Türk kaygılarının ciddiye alınması gerekir; sadece nezaket olsun diye değil, Türkiye'nin gerçekten de söyleyebileceği ve katkıda bulunabileceği değerli şeyler olabileceği için.

Sonuçta, Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgesel meselelerde —kendine özgü, zemini sağlam, meşru ve de bölgede aktivist bir devlet olarak— Türkiye ile yakın temas halinde olmayı ihmal etmesi, çeşitli Arap devletlerine danışmayı ihmal etmesinden çok daha pahalıya malolacaktır. Her ne kadar dost Arap idarecilerinin görüşleri, Washington'un kulağına, çoğu zaman dobra dobra söylenen Türk görüşlerinden daha hoş gelse de, söz konusu Arap idareciler çoğu kez ürkektirler ve kendi halklarının görüşlerini temsil etmemektedirler, dolayısıyla bölgenin halet-i ruhiyesine ilişkin güvenilir bir ölçü değildirler. Nihayet bu liderler, meşruiyet yoksunu oldukları için, popüler iradenin aksine bağımsız ve kararlı bir adım atmaya gelince, çoğu zaman kötürüm duruma düşerler; oysa Türk hükümetinin meşruiyeti, kararlı konuşma ve adım atma yetisini de güçlendirmektedir.

Türk-Amerikan İlişkilerinin Bölge Üzerindeki Etkisi

Türkiye'nin Orta Doğu'da önde gelen bir bölgesel oyuncu olma konusunda büyük bir potansiyeli vardır, özellikle de bölgeye ve bölge halklarına karşı yeni bir ilgi ve kaygı göstermeye başladıkça. Türkiye'nin kendi ulusal kalkınmasında gösterdiği başarılar başkalarının dikkatini çekebilir, nitekim çekmektedir de. Buna karşın Türkiye, ABD iktidar ve politikasının bir aracı olarak algılanmaya devam ettiği

ölçüde, Ankara'nın itibarı ve bölgeye açılabilme düzeyi oldukça sınırlı kalacaktır— nitekim geçmiş deneyim bunu göstermiştir. Ankara'ya gösterilen saygı, bağımsız bir güç olarak algılanma düzeyi ile neredeyse tam bir doğru orantı halinde artmaktadır. Örneğin Irak'ın işgali konusunda Türkiye'nin Washington'a "Hayır" demiş olmasının sembolik anlamı, Orta Doğu'nun Türkiye'ye duyduğu ilgi ve saygıya muazzam derecede katkıda bulunmuştur. Bu aynı zamanda, kendisini dışlanmış, korkmuş hisseden, ABD'nin askeri güç kullanmasına ve uyguladığı politikalara kızgın olan çoğu Müslüman ülke ile Türkiye arasında ciddi boyutlarda yeni tartışmaları teşvik etmiştir.

Bugün Türkiye'nin Müslüman dünya ve Rusya'daki şöhreti, Cumhuriyet tarihinde hiç olmadığı kadar iyidir. Görünür derecede bağımsız olan bir Türkiye, Arap dünyasına belirli politika reçetelerinin savunusunu yapacak olursa, eski sıkı Batı yanlısı Türkiye'ye kıyasla daha büyük bir dikkatle dinlenecektir. Bu, Arapların Türkiye'yi tarafsızlaştırmaya çalışması değil; aksine onların, Washington ve Kudüs ile iletişim kurmalarını kolaylaştırabilen ve Müslüman dünyanın dışlanmışlık ve kuşatılmışlık duygusunun hafifletilmesine yardım edebilecek bir dost kazanması olayıdır. Hem Doğu hem de Batı dünyasına gerçek anlamda uzanan bir Türkiye, Doğu için de Batı için de değerli bir varlık olacaktır.

Ankara halihazırda açıkça Suriye, İran ve Filistinlilere bağımsız mesajlar iletmiştir; bunlar yalnızca dış politika meseleleriyle ilgili değil, aynı zamanda kendi iç siyasi düzenlerini etkileyebilecek dâhili reformlarla da ilgilidir. Dahası, şayet "Türk İslamı" bölgesel bir itibara sahip olursa, bölgedeki tartışmaları etkileyebilir ve kamusal hayatta İslam'ın rolü hakkındaki münakaşaları değiştirebilir. Söz

konusu model, devletin İslam'ı bastırdığı o eski, laikçi Kemalist model değildir. Söz konusu model, daha ziyade canlı, gururlu ve gayri-Müslim devletlerle rahatça bir arada yaşayabilecek ılımlı bir Türk İslamı'dır.

Bütün bunlar, esas itibariyle "Bırakalım Türkiye kendisi olsun" düşüncesine çıkabilir; bu Ankara'nın —kendi iç Kürt sorununu rahata ereceği şekilde çözünceye kadar— Irak, Suriye ve İran'la ilişkileri çarpık ve sorunlu olmaya devam edecek demektir. Bu aynı zamanda, bağımsız bir Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri için uzun dönemde —kısa vadeli ABD politikalarının gereğini yapmaya zorlandığı için bölgede nüfuzu ve saygınlığı azalmış bir Türkiye'ye göre— daha değerli olacağını ileri sürmek anlamına gelebilir.

Gelecek ne getirirse getirsin, bir şey kesindir: O eski, öngörülebilir ve sadık Amerikan müttefiki olan Türkiye artık tarihe karışmıştır.

Sonsöz

2007 yazında Türkiye bir dizi çok önemli siyasi olay yaşadı. AKP, ordu tarafından Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ü ülkenin Cumhurbaşkanı olarak seçmeye yeltenmemesi konusunda uyarıldı, AKP ise buna tepki olarak erken seçim çağrısında bulundu. Yapılan seçimlerde AKP oy oranını yaklaşık yüzde 47'ye yükseltti— Bu, Türk seçim siyaseti bağlamında ezici bir seçim zaferi demekti. Aynı zamanda zaten iktidarda olan bir partinin yapılan ikinci seçimde oylarını arttırarak yeniden seçilmesi Türk tarihinde bir ilkti.* Halkın orduya mesajı çok açıktı: Bir kurum olarak ona saygı duymakla birlikte, ordunun siyasete müdahale etmesini istemiyordu.

Seçimlerden hemen sonra Abdullah Gül parlamento tarafından ülkenin Cumhurbaşkanı seçildi— böylece öteden beri Kemalizm'in kalesi olarak bilinen bir makama ilk kez bir İslamcı oturmuş oluyordu. Bu olaylarla ilgili olarak özellikle not etmeye değer olan şey, biraz gergin koşullar altında geçmesine rağmen sürecin hukuk devleti kuralına uygun, olgun ve istikrarlı şekilde işlemiş olmasıdır.

---

* Aslında bu ilk değil, ikinci kez meydana gelmiş bir olaydır. 1950'li yıllarda Demokrat Parti de bir kez oylarını arttırarak yeniden seçilmişti. (ç.n.)

Buna ek olarak AKP, resmi Kürt partisine mensup olan ama bağımsız olarak yarışa girip kazanan on Kürt adaydan daha fazla Kürt oyu almayı başardı. Böylece bu son on yıllık bir zaman diliminde ilk defa bir Kürt partisi parlamentoda temsil imkânı buldu. Daha da önemlisi Kürt halkı, AKP'nin parlamentoda kendi çıkarlarını temsil etmeye büyük ölçüde ehil olduğu yönünde bir kanaat ortaya koydu. Böylece Kürt sorunu, artık tamamen ana akım Türk siyasetine dâhil olmuş, bu soruna daha az oynak bir ortamda aşamalı olarak bir çözüm bulunması umutları yeşermiştir.

Ordu ve şahin Kemalistler, Temmuz 2007 seçimiyle ciddi bir yenilgiye uğramışlardır. İktidar partisine karşı ülkenin istikrarını tehlikeye atacak bir askeri darbeye destek verecek anlamlı bir takipçi kitleyi seferber edememişlerdir. En az bunun kadar önemli bir diğer nokta şudur; yeni ekonomik elitler, devletten beslenen eski sektörlerden bağımsız olduklarını göstermiş ve ülkenin iktisadi sektörlerinin çoğunu da beraberlerinde sürükleyerek AKP'ye güvenoyu vermişlerdir.

Cumhurbaşkanı Gül, ki eşi Cumhurbaşkanlığı köşkünde başörtüsü takan ilk hanımdır, ordunun kökü derinlerde yatan endişelerini yatıştırmak ve —devletin din üzerinde *hakimiyet kurması* olarak değil, fakat dini meselelerde devletin *tarafsızlığı* olarak tanımladığı— laikliğe bağlılığını açıkça ifade etme konusunda kamuoyu önünde dikkatli, becerikli ve duyarlı davranmıştır. Böylelikle gerek İslamcılık meselesi ve gerekse Kürt meselesi —ki bunlar Türkiye'nin en önemli iki yapısal siyasi sorunudur— konusundaki karar verme eğilimleri olumlu yönde ilerlemektedir.

Kuşkusuz başka hassas meselelere el atıldıkça önümüzdeki yıllarda siyasi arenada yeni meydan okumalar ve geri-

limler olacaktır. Ancak ülke geleceğinin istikrarı ve olgunluğu açısından iyiye işaret eden bir dönüm noktası aşılmış, bu da hukuk devletini güçlendirmiştir.

Bugün kamuoyunun geniş ölçüde desteklediği Türk hükümetinin, bütün komşularıyla iyi ilişkiler kurmayı hedefleyen, Orta Doğu ve Avrupa'yı ilgilendiren sorunlarla çok daha içli dışlı, her zamankinden daha bağımsız bir dış politika yönünde derinlemesine ve güvenle ilerlemesi muhtemeldir. Bu, Türkiye'nin geleceği açısından iyiye işarettir. Her ne kadar bu süreç, Washington'un "müttefik" bir Türkiye'ye sahip olduğu o eski güzel günleri aramasına sebep olabilirse de, yeni Türkiye, aslında, gerek kendi çıkarlarına ve gerekse bölgenin genel istikrarına muhtemelen daha iyi hizmet edebilir. Eminim ki münevver Amerikan gözlemciler, demokratik süreci güçlendirip derinleştirmiş, sorunlu ve çalkantılı Orta Doğu bölgesinde bir istikrar abidesi olan böyle bir yeni Türkiye'nin varlığını takdir edeceklerdir.

İndeks

Abant Platformu, 128-132
Abbasi Halifesi, 66
Abdullah Gül 11, 104, 323
Abdullah (Kral) 233
Abdullah Öcalan 82, 170, 282
Abdül Halim Gazali 137
Abhazya, 244, 255-256
Acaristan, 244-256
Adnan Menderes 10, 78
Adolf Hitler 327
Afganistan, 233-235
ABD işgali, 159-160, 235-236, 294
Bağdat Paktı, 77-79
Barışgücü askerleri, 160, 236, 252, 287
Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO), 153
Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO), 78
Müslüman Topluluklar Birliği toplantısı, 89
Sadabad Paktı, 73
Sovyet işgali, 281
Taliban, 125, 211, 235-237
Türk yardım ve yatırımları, 234-235
Türki Özbek ve Türkmen azınlıklar, 235
afyon üretimi, 279
Ahmet Davutoğlu 66, 179, 305
Ahmet Necdet Sezer 141
Akdeniz, 241
AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi)
Abant Platformu ilkelerinin kabulü, 131
ABD'nin iktidar aracı olarak, 285
ABD'ye karşı karışık duygular, 294-295, 313
Anadolu desteği, 257
Arap Ligi ve, 137-138
Avrupa Birliği'ni benimseme, 105
Davutoğlu, Ahmet,66, 179, 305
Dış politika opsiyonları, 309-310
Erbakan'ın ideolojisi ve, 90, 108
Erdoğan, Recep Tayyip, 11, 72, 102
Filistin ve, 146-147

Genel değerlendirme, 103-105, 135-136
Gülen hareketi ve, 127-128
Irak ve, 139-140, 149-150
İKÖ ve, 150-153
İran ve, 143-145, 203
İslam ve İslamcılar, 52
İslamcı parti olarak, 95, 106-113
İsrail ve, 148-149, 220
Kürt desteği, 172-173, 324
Laçiner'in dış politikasıyla uyumu, 309-310
Laiklik üzerine, 102-105, 324
Lübnan ve, 150
Müslüman dünyaya yönelik AKP politikaları, 98-99, 135-156
ordu ve, 193, 323
Orta Asya ve, 256
Osmanlı mirası, 108-109
Seçim zaferleri, 30, 36, 67, 102-103, 324
"sıfır düşmanlık" esaslı bölgesel politika, 224-225
Suriye ve, 140-143
Aktif Girişim Operasyon, 243
al-Baraka Finans Kurumu 327
Aleksandriya, 179
Alevi cemaati, 6, 58, 102
Ali Bardakoğlu 112
Ali Larijani 144
Alman Marshall Fonu, 218, 284
Almanya, 51, 162, 241, 266, 270-271
alt sınıf, 101
Altın Horde, 306
Amerika Birleşik Devletleri
11 Eylül sonrası Kemalistlerin yabancılaşması, 311
AB adaylığına ABD'nin destek vermesi, 275, 318
ABD Alman Marshall Fonu, 273
ABD'de Gülen hareketi, 114
ABD'nin aracı olarak AKP, 285
ABD'nin kullandığı hava üsleri, 85-86, 139, 159
ABD-Türk ilişkileri, 275, 296
Afganistan'da barışgücü askerleri, 287
Afganistan'ı işgali, 159, 233-237, 296
askeri-stratejik ilişki, 34, 279, 294-295
Avrupa-merkezli dış politika, 302-305
Azerbaycan, 255-256
"boru hattı savaşı", 166
Bosna krizi, 263
Bağdat Paktı, 77-78
Bush'un göz ardı ettiği tavsiye, 191
Bush yönetimine küresel tepki, 37, 284-287, 291
Camp David Barış Anlaşması, 277-278
Erbakan'ın güvenmemesi, 90
Etkilenen Orta Doğu, 319-320
Filistin sorunu ve, 317
Genel değerlendirme, 31
Gerilim kaynağı olarak terörizm, 288-290
Gerilimlerin kaynağı, genel değerlendirme, 275-287

Gürcistan'a, 243-244
"Ilımlı İslam"ın yayılması, 295
İran ile kapışma, 143-144, 165, 292
İran rehine krizi, 85
İran ve ABD, 210, 316-317
İslamcılara ABD desteği, 313
İsrail ile ilişkiler, 148-149, 220-221, 224
"Johnson mektubu", 278
Kıbrıs uyuşmazlığı, 278, 318
Körfez Savaşı (1991), 86, 186-190, 281
Küba füze krizi, 278
Kürtlerin korunması, 187-188
Kürt sorunu, 194, 204, 282-283, 291, 321
NATO kuvvetleri, 158
Orta Asya'da manevra kabiliyeti, 35, 135, 250-251
Orta Doğu gündemi, 317
Ortak çıkarlar, 287-288
"ortak vizyon" belgesi, 294
Öcalan'ın yakalanması, 170, 282
Özbekistan ve, 258
Rahatlatma Operasyonu, 187
Soğuk Savaş dönemi, 74-78
Somali, 160
"statüko" konusunda, 291-293
Suriye ve ABD, 317
Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) vs., 262
ticaret, 161, 318
Türkiye'de Jüpiter füzeleri, 278
Türkiye'nin ABD'ye karşı karışık duygular taşıyan tavrı, 294, 310-311
Türkiye'nin aracı rolü, 144-145
Türkiye'nin sınıflandırılması, 27-29
Türk kamuoyunun muhalefeti, 284-285
Türk-Rus ilişkileri vs., 243-245, 280
Türk-Suriye ilişkileri ve, 177
Washington-merkezli dış politika, 300-302, 310-315, 316-319
"Yeni Türkiye"nin tanınması, 147, 154-155
Annan, Kofi, 150
anti-Semitizm, 148-149, 224
Arap-İsrail sorunu. *bkz.* Orta Doğu
Arap Ligi, 136-139
Arap milliyetçiliği, 54, 57, 65, 67
Arap-Türk düşmanlığı, 62, 70
Rejimin meşruiyet eksikliği, 316-317
Ardahan 230
Ariel Şaron 148, 290
Arnavutluk 160
Askeriye 92, 103, 105, 120, 158
Asya 19, 23, 34-35, 91-92, 139, 153, 156, 164, 166, 174, 201, 205, 210, 221, 233-239, 246-249, 252, 256-262, 288, 306-308
Atatürk 9-10, 12, 30, 32-33, 44-52, 55-70, 79, 101, 130, 143, 168, 200, 202, 206, 234-235
Atatürk Barajı 168
Avrasya İslam Konseyi 139
Avrasya-merkezli dış politika 327

Avrupa Birliği 11, 28, 31, 36, 38, 40, 88, 101, 104-105, 136, 141-145, 149-151, 162-163, 171, 192, 208, 226, 244, 249, 252-253, 257, 262, 264, 266, 269-275, 284, 286, 295, 301, 303-304, 318
Avrupa'ya göç 268
Avusturya 266
Ayetullah Humeyni 202
ayrılıkçı hareketler 244
Azerbaycan 143, 165-166, 172, 205-206, 221, 239, 245, 249, 250-259, 288

Bağdat Paktı 77-82, 277
Bakü-Alkhalkalaki hattı 252
Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı 166, 256, 259, 302
bankacılık reformu 96
barış bölgesi 327
barışgücü 150, 236, 252, 263, 287
başörtüsü 108, 130, 270, 324
Batılılaşma 30, 46- 47
Belçika 266
Benito Mussolini 327
Berdimuhammedov 327
Berlin Film Festivali 271
bilim 12, 43, 49, 60, 73, 79, 107, 116, 123, 142, 153-154, 158, 254, 305, 309
bin Ladin 290
Birleşmiş Milletler 78, 160, 252
Bizans 199
boru hattı 84, 87, 165-167, 188, 221, 241-242, 250-251, 256, 259, 302
Bosna krizi 97, 263
Boğazlar 34, 69, 242
bölgesel etki 157
Bulgaristan 76, 97, 153, 165
Bush yönetimi 37, 136, 145, 190, 254, 284, 286, 291
Bülent Aras 43, 203
Bülent Ecevit 148, 223, 280
Büyük Britanya 327
Büyük Suriye 71, 231

Camp David Barış Anlaşması 227
Cannes Film Festivali 271
Cengiz Çandar 138
CENTO 78, 81, 277
Ceyhan Boru Hattı 166, 241, 256, 259, 302
Ceyhan petrolü 167
Cezayir 78, 80-81, 165
CHP 285
cihatçı örgütler 289
Condoleezza Rice 144

Çeçenler 239-240
Çevik Bir 223
Çin 11, 19, 38, 50, 90-91, 114-115, 145, 174, 179, 210, 226, 237-243, 245-248, 250-264, 278-281, 284, 293, 300, 304-307, 314

D-8 91, 228
Dağlık Karabağ 253
Danimarka 145, 266
Delhi Sultanlıkları 306
demiryolu hatları, 252
demografik göstergeler, 33-34, 157

Demokratik Toplum Partisi (DTP), 172
Demokratikleşme, 45-46, 248, 292
devlet gücünün merkezileştirilmesi, 49
devlet karşıtı hareket, 121
Dış yardım ve yatırımlar, 220
Dicle nehri, 167-168
dil, 44, 63, 249, 253
Diyanet İşleri Başkanlığı, 112
Diyarbakır, Türkiye, 173
doğalgaz 163-165
Doğru Yol Partisi, 87
doğum oranı, 33
Dostum, Raşit, 236
Dünya Bankası, 96
Dünya Kupası (futbol), 271
Dünya Ticaret Örgütü, 244
I. Dünya Savaşı, 49, 58, 62, 68, 72, 280
II. Dünya Savaşı, 73, 75, 215, 285

Ebulfez Elçibey 250
Efraim Inbar 219
Ehud Olmert 148
Ekmeleddin İhsanoğlu 153
ekonomi
Afganistan, yatırımlar, 237
Asya ekseni, 91
Azerbaycan, yatırım, 152
D-8, 91
Demokratikleşme, 101-102
GSYH, 33
Körfez ülkeleri ve, 96, 96
IMF yardımı, 302, 318
İslami bankacılık, 93, 96, 109, 231
İsrail ilişkiler ve, 148-149
İşgücü göçü, 266-267
Memlekete gönderilen sermaye, 267
Özal Dönemi, 86
Ekonomik İşbirliği Örgütü 81, 153
elektrik 167
el-Kaide 289-290
Elliot Hen-Tov 158
Endonezya 91, 124
Endüstri 268
Enerji 34, 84, 86, 90, 144, 149, 162-166, 168, 201, 207-208, 210, 221, 237, 246, 249-251, 255, 257, 259, 263, 275, 288, 292, 302
Enver Paşa 205
Ermenistan 31, 136, 173, 182, 206, 245, 253, 288
Eski Sovyetler Birliği 86, 115, 221, 243, 246-247, 256
etnisite 28, 169, 171

Farslar 199-200
Faysal Finans Kurumu 94
Fazilet Partisi 102, 108, 220
Filistin 71, 80, 84-85, 89, 146-148, 160, 167, 203, 215-218, 223, 229, 232, 243, 284, 292, 317, 320
Fiona Hill 238
Fransa 72, 78, 115, 266, 281, 304

G-7 91
GAP 158-168, 238-241, 278- 281, 284
Gazze Şeridi 84

Gelişmekte Olan 8, 91
Genç Türkler 60, 205
Gülen hareketi 15, 100, 102, 113-122, 124, 126-128, 131-132, 258
Güneydoğu Anadolu Projesi 123, 168, 171, 208, 218, 231, 242, 251, 301, 303, 311
Gürcistan 160, 243-244, 250, 252, 255-256, 288

Hafız Esat, 98, 182
Hakan Yavuz 8, 107
Halit Eren 154
Ham petrol 163-164
Hamas 89, 146-148, 154-155
Hatay 71-72, 179
Hebron 160
Henri Barkey 190
Hikmet Çetin 228-231, 234-236
Hilafet 65
Hindistan 210, 264, 304, 306
Hizbullah 150, 201
Hollanda 266
Hüsnü Mübarek 89, 229

IMF 96
Irak 9, 13, 33-34, 40, 70-82, 84-87, 98, 137-142, 149-150, 153, 159, 160, 164-174, 181, 184-198, 201-204, 206, 211, 218, 223, 226, 229, 232-233, 243, 245, 261, 282-285, 288, 290-292, 301, 303-307, 310, 313, 316-317, 320-321
Irak Savaşı 82, 85-86, 159, 185-186
ISAF 236, 287
Işık Sigorta 95

İbrahim Caferi 140
İbrahim Fırtına 262
ihracat 84, 162-163, 208, 261, 303
İkili ticaret 253
İKÖ 97, 142, 150-154, 232, 263
İncirlik 159, 279
İngiltere 31, 71, 73, 77, 173, 201, 266-267, 309
İran 13, 19, 31-35, 40, 51, 70, 73, 77-78, 81-82, 85-86, 90, 112, 138-139, 143-146, 149-150, 153-155, 157, 159-160, 164-166, 172-174, 184-188, 192-194, 198-213, 218, 224, 226-228, 232, 243, 250-254, 257, 261, 282, 288, 292, 294, 301-304, 308, 316-317, 320-321
İran-Irak Savaşı 82, 85-86, 185-186
İran İslam Cumhuriyeti 200
İran Şahı 204
İslam Kerimov 247, 258
İslam Konferansı Örgütü 97, 135, 150
İslamcı 9-12, 18, 22, 30, 32-36, 44, 46, 51-52, 55-63, 66-67, 70-79, 84-96, 101-115, 122, 125-127, 131-132, 140-141, 170, 188, 202-203, 210, 216, 220, 237, 244, 247, 256, 269-270, 285, 289, 291, 295, 302, 311-315, 323-324
İslamcı Refah Partisi 87, 256
İspanya 50, 214
İsrail 12, 31, 35, 40, 70, 77-80, 84, 88, 90, 98, 101, 141-142, 147-151, 157-160, 167-169, 173, 177, 179-182, 197, 201, 203, 212-230, 241, 280, 282, 288, 292, 294, 309

1967 Arap-İsrail Savaşı, 84
1973 Yom Kippur Savaşı, 84
ISRO 9, 12, 31-32, 278-281, 284-285, 287, 290
Kudüs meselesi 216
İstanbul 34, 55, 61, 89, 102, 139, 151, 173, 215, 232, 241, 254, 290
İstanbul Deklarasyonu 139
İsveç 266
işgücü 161-163, 266
İtalya 50

Japonya 47
Jenny White 106
Ji-Hyang Jang 94
Johnson mektubu 278
Joseph Stalin 75

Kafkaslar 19, 139, 174, 201, 240, 243, 246, 248-249
Kars 76, 238-245, 250-252
Katar 165
Kazakistan 256, 259
Kazak-Türk Üniversitesi 259
Kemal Kirişçi 144
Kemalizm 10, 30, 48, 50, 52, 101, 103, 111, 113, 323
laiklik 22, 101, 117-120, 130, 132, 268
stratejik paranoya 68
Kenya 170, 282
Kerkük 71, 166, 184, 191-192, 317
Keşmir 235
Kıbrıs 80, 82, 167, 244, 271, 277-280, 318
Kırım 231, 239, 280
Kırgızistan 256, 259
Kırgız-Türk Manas Üniversitesi 259
Kosova 252, 264
Körfez Savaşı 86-87, 159, 186, 188, 190, 197, 281, 283
Körfez ülkeleri 96, 185, 227
Kudüs 151, 155, 185, 215-216, 224-225, 320
Kudüs Komitesi 151
Kuveyt 94, 139, 160, 163, 166, 186
Küba füze krizi 80, 278
Kürdistan 140, 192, 196, 198, 224
Kürtler 18, 34, 169-174, 177, 180, 184, 186, 191-192, 198, 204-205, 211, 270, 282
Kürt sorunu 18, 34, 69, 82, 140, 158, 160-169, 172-176, 187, 194, 211, 271, 321, 324
Demokratik Toplum Partisi 172
Diyarbakır 173
Hizbullah 150, 201
Kürt Demokratik Partisi 204

laiklik 22, 101, 117, 119-120, 130, 132, 268
Lawrence 59
Libya 81, 89-90, 163
Lübnan 9, 12, 32-33, 44, 46, 51-52, 55-63, 66-67, 70-71, 89, 142, 150, 181, 201, 221, 226

Mafya 271
Malezya 91
Mavi Akım Boru Hattı 241

medya 102, 118-119, 148, 249, 253, 290, 310
Mehmet Aydın 106, 132
Mehmet Metiner 111
Mein Kampf 148
Merkezi Antlaşma Örgütü 78
Metal Fırtına 283
Metin Kaplan 270
MHP 257, 285
Mısır 81, 89, 91, 124, 139, 157, 218, 227-231
Milli Görüş 266-270
Milliyetçi Hareket Partisi 285
Moğollar 306
Muammer Kaddafi 90
Muhammed Hatemi 143
Mustafa Koç 242
Musul bölgesi 185
Müslüman Kardeşler 88-89, 229
müzik 175

NATO 9, 22, 28, 30, 34, 76, 81, 84, 88, 137-154, 158-159, 236, 242-244, 256, 262, 273, 277-281, 284-287
Nazlı Gençsoy 182
Necd 230
Necmettin Erbakan 88, 101
New Anatolian 137
Nijerya 91, 165
Nippon Vakfı 260
Nur hareketi 114
Nuri Bilge Ceylan 271
nüfus 33-34, 57, 157, 172, 193, 237, 268, 304
nükleer silahlar 206, 211

okullar 116, 249, 257, 310
ordu 10, 33, 45-46, 88-89, 95, 97, 102, 115, 120, 135, 157-158, 170-171, 174, 182, 186, 189, 193, 195, 207, 210-213, 217-225, 234, 243, 245, 252, 282, 295, 302-306, 311-314, 323-324
modernizasyon 100, 158, 218, 226, 242, 301
Orta Asya 19, 35, 139, 153, 164, 166, 174, 201, 205, 210, 221, 233-239, 246-249, 252, 256-262, 288, 306-307
Ekonomik İşbirliği Örgütü 153
Pan-Türkizm 174-175, 206, 315
Şangay İşbirliği Örgütü 262, 307
Türk Avrasya TV 249

Orta Doğu 7, 12, 15, 17-18, 23-40, 43-46, 59, 74-77, 83-85, 92-93, 98, 104-105, 132, 135-136, 138, 141, 143, 153-165, 175, 179, 194, 197, 200, 208, 222-233, 242, 261, 263-264, 267, 272-276, 284, 287-291, 294-295, 299-303, 308-310, 315-320, 325
1967 Arap-İsrail Savaşı 84
1973 Yom Kippur Savaşı 84
Camp David Barış Anlaşması 227
el-Aksa intifada 216
Kemalizm'in Orta Doğu görüşü, 14
Kudüs Komitesi 151
Kudüs meselesi 216
Türk-İsrail ilişkileri 223-225
Osmanlı İmparatorluğu 12, 29-30,

43, 46-49, 54-55, 59-66, 71, 122-123, 141, 154, 169, 199, 214-215, 238, 254, 271, 306
Osmanlıcılık doktrini 56

Ömer Taşpınar 8, 238
Özbekistan 221, 247, 256, 258
Özgür Yaşam Partisi 207

Pakistan 33, 77-91, 124, 137, 235, 261
Pan-İslamizm 60-61, 125
Pan-Türkizm 174-175, 206, 315
petrol 35, 83-84, 87, 137, 157, 161-167, 183-188, 191-192, 196, 201, 208, 221, 250, 252, 259, 288, 317

PJAK 207
PKK 82, 97, 141, 168, 170, 172, 174, 180-182, 186, 193-198, 207, 219, 225, 270, 282, 285, 288-291, 316
Kuzey Irak 75, 87, 149, 153, 186, 188-189, 192-198, 290, 316
Öcalan 82, 170, 174, 181-182, 282
proaktif barış 155

radikalizm 124, 184, 244
Recep Tayyip Erdoğan 11, 72, 102
Refah Partisi 87-92, 102, 256
Rıza Şah 202
Rusya 19, 31, 34, 38, 50, 69, 73, 76-77, 115, 145, 153, 159, 163-166, 173, 175, 182, 201, 208, 210, 221, 226, 238-251, 255-264, 293, 300-308, 314, 320
Moskova alternatifi 244
Sovyetler Birliği'nin çökmesi 239, 255

Saadet Partisi 102
Sadabad Paktı 73
Saddam Hüseyin 86, 204, 282
Said Nursi 9, 12, 32-33, 44, 46, 51-52, 55-63, 66-73, 76-79, 84-107, 111-114
Samsun-Kırıkkale-Ceyhan boru hattı 241
Sedat Laçiner 303-310
Selçuklu Türkleri 55, 66
Sevr Antlaşması 311
SIPRI 158
Soğuk Savaş Dönemi 40
Somali 160
Soner Çağaptay 137-149, 182, 214
sosyal altyapı 33
sosyal refah programları 93, 270
Sovyetler Birliği 35, 38, 75-77, 81, 83, 86, 98, 115, 158-159, 181, 221, 234-239, 243, 246-247, 255-258, 278, 281, 300
spor 271
Stratejik Derinlik 9, 12, 32-33, 44, 46, 51-52, 55-63, 66-67, 70-73, 76-79, 84-92, 137-153, 178-179, 303-305
su siyaseti 167
Suudi Arabistan 89, 112, 125, 138-139, 163-164, 168, 218, 227, 230-232
Suriye 9, 12, 32-33, 40, 44, 46, 51-52, 55-63, 66-74, 78-82, 89, 97-

98, 137-143, 149-150, 154-155, 159, 164, 167-168, 172-174, 177-183, 188, 194, 198, 201, 218-219, 221, 223, 226, 229, 231, 243, 308, 317, 320-321
Süleyman Demirel 246
Sünni 30, 64, 118, 138-140, 191, 193-194, 199, 202
Şangay İşbirliği Örgütü 262, 307

Taliban 125, 211, 235, 237
Tansu Çiller 150
tanzimat 48
tarım 158-161, 167-168, 179, 194, 220-221, 258
terörizm 22-23, 35, 65, 149, 161, 171, 184, 206, 225, 232, 247, 261, 267, 274, 288-291, 310
Terörizmle Küresel Savaş 35-36, 65, 247, 267, 291
TESEV 98, 228-229
Tibetliler 260
Tony Blair 150
Turgut Özal 86, 168
turizm 220, 232, 261
Turko-Moğollar 306
Türk Havayolları 196
Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı 236
Türk Milli İstihbarat Teşkilatı 206
Türk milliyetçiliği 11, 59, 88, 121, 126
Türki Zirve toplantıları 246
Türkiye Cumhuriyeti 9, 13, 17, 29-30, 34, 37, 45, 48-49, 61, 120, 169, 177-178, 200, 215, 234
Türkmenistan 221, 251, 256-258

Ukrayna 208
Uluslararası Para Fonu 302, 318
Uluslararası Stratejik Araştırma Örgütü 31
UNECE 252
UNIIMOG 160
UNIKOM 160
Ural Manço 266-268
Uygur Türkleri 91, 237, 306

Ürdün 71, 78, 139, 167-168, 229
Vahhabi/Tevhidi İslam 233
Vecdi Gönül 262
Viyana 271
Volga 239

Yediler Grubu 91
Yemen 81
Yom Kippur Savaşı 84
Yunanistan 31, 82, 173, 179, 182, 208, 266, 271, 277-279, 308, 318
zina 108, 109

YÜKSELEN BÖLGESEL AKTÖR

yeni türkiye cumhuriyeti

CIA Türkiye Masası eski Şefi Graham E. Fuller'dan, 2002 seçimleri sonrasında Ortadoğu bölgesinde adeta bir lider ülke haline gelen Türkiye üzerine kapsamlı bir değerlendirme: Yeni Türkiye Cumhuriyeti!

Türkiye, artık Ortadoğu'daki güç dengesinin kurucularından biri. Geleneksel tek odaklı, Batıcı dış politika anlayışının terk edilmesi; Batı dünyası ve özellikle AB ile ilişkiler askıya alınmaksızın vizyoner bir bakışla İran, Suriye, İsrail, Rusya ve diğer ülkelerle münasebetler geliştirilmesi, Türkiye'ye eskiye nispetle oldukça geniş bir hareket alanı getirdi. Fuller dış politika kartlarını giderek daha akıllıca kullanan bu yeni güç odağının, "Yeni Türkiye Cumhuriyeti"nin bölge için de büyük bir şans olduğunu söylüyor:

"Bugünkü Türk hükümetinin, bütün komşularıyla iyi ilişkiler kurmayı hedefleyen, Orta Doğu ve Avrupa'yı ilgilendiren sorunlarla çok daha içli dışlı, her zamankinden daha bağımsız bir dış politika yönünde derinlemesine ve güvenle ilerlemesi muhtemeldir. Bu, Türkiye'nin geleceği açısından iyiye işarettir. Her ne kadar bu süreç, Washington'un 'müttefik' bir Türkiye'ye sahip olduğu o eski güzel günleri aramasına sebep olabilirse de Yeni Türkiye, aslında, gerek kendi çıkarlarına ve gerekse bölgenin genel istikrarına daha iyi hizmet edebilir. Eminim ki Amerikan gözlemciler de Orta Doğu bölgesinde bir istikrar abidesi olan böyle bir Yeni Türkiye'nin varlığını takdir edeceklerdir."

"Fuller'ın yaptığı bu isabetli analiz gerçekten büyük bir jeopolitik önemi haizdir."
Zbigniew Brzezinski

"Graham Fuller'ın son kitabı Türkiye'nin dünyadaki rolü konusundaki tartışmalara değerli bir katkı yapıyor. Yeni Türkiye'yi ve onun başkaları için ne anlam ifade ettiğini anlamak isteyenler için çok önemli bir eser."
Ian Lesser

"Bu kalitesi yüksek çalışma Türkiye'nin dönüşümüne ve bölgedeki rolüne vurgu yapm[illegible]e yeni bir çığır açıyor."
Hakan Yavuz

KİTAP

ISBN 978-975-263-718-4
9 789752 637184
16 TL

www.timas.com.tr